

MĀRĪTE JAKOVĻEVA

**KURZEMES HERCOGISTES PĀRVALDE,
TERITORIJA, ROBEŽAS UN METĀLIEGUVES
MANUFAKTŪRAS
(1561 – 1795)**

{

Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai

**Zinātniskais vadītājs ANDRIS CAUNE,
Dr. habil. hist., LZA īst. loc., profesors**

Rīga, 1999

S A T U R S

Ievads.....	3. lp.
Avotu un literatūras apskats.....	7. lp.
I Ieskats Kurzemes hercogistes pārvaldes sistēmā.....	33. lp.
1. Hercogistes izveidošanās	
2. Hercogistes administratīvais iedalījums un vietējā pārvalde	
3. Hercogistes augstākās pārvaldes organizācija	
4. Hercoga un muižniecības savstarpējā cīņa par ietekmes sfēru palielināšanu pārvaldē	
II Kurzemes hercogistes teritorija un robežas.....	64. lp.
1. Hercogu cīņa par valsts teritoriālo vienotību	
a) agrākās Dobeles komturijas problēma	
b) Grobiņas pilsnovads	
c) Kurzemes bīskapija jeb Piltenes apgabals	
2. Kurzemes hercogistes robežas un to izmaiņas tās pastāvēšanas laikā	
a) robeža ar Vidzemi (Rīgu, Pārdaugavas hercogisti un Zviedriju) 16.gs. otrajā pusē un 17.gs.	
b) Kurzemes hercogistes robeža ar Polijas-Lietuvas valdījumiem Livonijā – Inflantiju (Latgali) un Piltenes apgabalu pēc Altmarkas pamiera	
c) Kurzemes hercogistes robeža ar Vidzemi (Krieviju) 18.gs.	
d) robeža ar Lietuvas lielkņazisti 16.gs. otrajā pusē un 17.gs.	
e) robeža ar Lietuvas lielkņazisti 18. gs.	
III Metālieguves un apstrādes uzņēmumi – hercogu saimnieciskās politikas sastāvdaļa.....	125. lp.
1. Kurzemes metālrūpniecības attīstības vispārīgs raksturojums	
a) uzņēmumu tehnoloģiskais līmenis	
b) pārvalde un darba organizācija manufaktūrās	
c) ražojumu noiets	
2. Atsevišķu uzņēmumu vēsture	
a) Turlava	
b) Skrunda	
c) Lutriņi	
d) Klingīši	
e) Baldone	
f) Birži	
g) Engure	
h) Ēdas	
i) Jelgava	
j) Valgums	
k) citi ar metālu apstrādi saistītie uzņēmumi	
Nobeigums.....	192. lp.

Darbā izmantoto avotu un literatūras saraksts.....	200. lp.
Pielikumi.....	.217. lp.

I E V A D S

Mūsdienu rietumu historiogrāfijā laikmets no 1500. līdz 1800. gadam tiek apzīmēts kā agrie jaunie laiki (*Frühe Neuzeit, Early Modern*). Tas ir pārejas posms, kas raksturojās ar būtiskām pārmaiņām sociālajā, politiskajā, saimnieciskajā, kulturālajā un reliģiskajā jomā. Atkarībā no pētāmās problēmas šo pārmaiņu procesu vēsturnieki apzīmē par sabiedrības „sekularizāciju“, „individualizāciju“, „racionalizāciju“ utml., to visu kopumā aplūkojot kā „modernizāciju“. Tādējādi agrajos jaunajos laikos iepriekšējā periodā radušās dažādas sabiedrības struktūras transformējās un ieguva citu saturu, gala rezultātā novedot pie jaunas attīstības pakāpes, un izsekošana šim modernizācijas procesam praksē pašreiz ir viens no centrālajiem vēstures zinātnes uzdevumiem.

Latvijas vēsturē par vienu no spilgtākajām agro jauno laiku vēstures lappusēm uzskatāma Kurzemes hercogistes (1561/1562–1795) vairāk nekā divus gadsimtus ilgā pastāvēšana. Tomēr, neraugoties uz šķietami bagātīgo vēstures literatūras klāstu, kas veltīts Kurzemes hercogistei, vairāki svarīgi tās vēstures aspekti joprojām ir nepietiekami izpētīti vai pat vispār palikuši ārpus pētnieku uzmanības loka. Līdzšinējā Kurzemes hercogistes historiogrāfijā dominē darbi, kuros skartas hercogistes politiskās dzīves norises vai tuvāk aplūkots kāds atsevišķs vēstures posms, pārsvarā hercoga Jēkaba (1642–1682) valdīšanas laiks. Turklāt jākonstatē, ka pastāvošā vēstures literatūra bieži vien morāli ir jau novecojusi vai arī sniedz nepatiesu informāciju. Diemžēl vēl joprojām trūkst uz vēstures avotiem balstītas hercogistes saimniecības vēstures, kas ietvertu sevī ne vien hercogu saimnieciskās politikas attīstības kopējo gaitu, bet arī detalizēti aplūkotu hercogistes tirdzniecību, manufaktūru ierīkošanu, finansu sistēmu un citus ar valsts un privātpersonu ekonomisko darbību saistītus jautājumus, tāpat nav nopietnu pētījumu par Kurzemes hercogistes bruņotajiem spēkiem, komunikāciju sistēmu, starptautiskajām attiecībām, pilsētām, t.s. ikdienas vēsturi (*Alltagsgeschichte*) utt. Pie līdz šim nepietiekami pētītām tēmām pieskaitāmas arī hercogistes pārvaldes aparāta veidošanās un

teritoriālās vēstures problēmas. Līdz ar to stāvoklis Kurzemes hercogistes historiogrāfijā patlaban ir jāvērtē kā neapmierinošs.

Disertācijā prezentētie zinātniskie pētījumi ir tapuši pārsvarā izmantojot arhīva fondus, tādējādi zinātniskajā apritē tiek ieviests ne vien bagātīgs faktiskais materiāls, bet arī daudzi agrāk npublicēti un līdz šim pētnieku neapzināti attiecīgā laikmeta dokumenti. Sevišķi tas sakāms par to hercogistes arhivāliju daļu, kas 20.gs. sākumā nonāca Kurzemes zemes arhīvā (*Kurländisches Landesarchiv*) un 1919.g. tika aizvesta uz Vāciju. Kamēr līdz Otrajam pasaules karam šie materiāli visumā bija pieejami pētniekiem Vācijā, pēckara gados tos ilgu laiku uzskatīja par bojā gājušiem un, tikai pateicoties vēsturniekam Teodoram Zeidam, tas tika atrasts un atgādāts atkal uz Latviju, bet 70. gadu beigās atkal kļuva pieejams plašākai publikai.¹

Disertācija sastāv no trim nodaļām, kas veltītas atsevišķām Kurzemes hercogistes vēstures problēmām. Strādājot Latvijas vēstures institūtā pie dažādiem projektiem, autorei bija iespēja tuvāk pievērsties vairākiem līdz šim nepētītiem hercogistes vēstures aspektiem, un pirmie pētījumu rezultāti guvuši atspoguļojumu arī publikācijās. Taču liela daļa no pētījumu gaitā iegūtajiem faktiem un atziņām palikusi ārpus publikācijām to ierobežotā apjoma vai specifikas dēļ. Disertācijā ir apkopots viss autores šobrīd savāktais faktiskais materiāls un secinājumi par hercogistes pārvaldi, teritoriālajām un robežu problēmām, kā arī Kurzemes hercogu piekopto saimniecisko politiku resp. tās daļu, kas saistījās ar metālu ieguves un pārstrādes uzņēmumu ierīkošanu. Visas šīs tēmas ir svarīgas ne vien Kurzemes hercogistes vēstures izpratnei, bet arī ienes būtisku papildinājumu kopējā Eiropas vēsturiskās attīstības ainā.

Pirmajā nodaļā, analizējot jaunā skatījumā gan publicēto, gan npublicēto avotu materiālu, tiek apkopotas ziņas par hercogistes izveidošanos, tās tiesiskajiem pamatiem, administratīvo iedalījumu un pārvaldes sistēmu, izsekots centrālo pārvaldes iestāžu rašanās un attīstības procesam, kā arī raksturoti muižniecības centieni hercoga varas ierobežošanā un no tiem

¹ Sīkāk sk.: Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. – R., 1992. – 122.–123. lpp.

izrietošā savstarpējā cīņā, kas spilgti ilustrē modernā un tradicionālā līdzāspastāvēšanu un attiecības apskatāmajā laika posmā.

Sava, no citām valstīm norobežota, teritorija ir svarīgs faktors jebkuras mūsdienu valsts pastāvēšanai un kopš agrajiem jaunajiem laikiem teritorija pieder pie būtiskākajām valsts pazīmēm. Disertācijas otrajā nodaļā tiek aplūkota hercogistes teritorija un hercogu centieni tās nosargāšanā un paplašināšanā. Balstoties uz līdz šim nepublicētiem un mazapzinātiem dokumentiem, pārādīta Kurzemes hercogistes robežu veidošanās un to vēsturiskā saikne ar Latvijas valsts robežām, kā arī robežu konfliktu risināšanas veidi un metodes agrajos jaunajos laikos. Nodaļas beigās pievienots neliels ekskurss robežu ierīkošanas tehnikā.

Trešā nodaļa ir veltīta jomai, kur visspilgtāk izpaudās Kurzemes hercogu modernizējošā ietekme. Runa ir par hercogu realizēto saimniecisko politiku un konkrēti par metālu (dzelzs, vara) ieguves un pārstrādes uzņēmumu, t.i. manufaktūru, dibināšanu un ekspluatāciju. Tēma risināta, izmantojot arhīva materiālus, kas daudzējādā ziņā koriģē līdzšinējā historiogrāfijā ieviesušās neprecizitātes un dažkārt arī neatbilstību vēsturiskajai patiesībai. Pētījums dod pamatu arī dažu agrāko, par tradicionāliem kļuvušo vērtējumu pārskatīšanai, piemēram, attiecībā uz hercoga Frīdriha Kazimira darbību.

Darba hronoloģiskās robežas nosaka Kurzemes hercogistes pastāvēšanas laiks no tās juridiskās (1561) un faktiskās (1562) dibināšanas līdz pievienošanai Krievijas impērijai (1795), taču, izejot no avotu esamības, t.i. no to saglabāšanās pakāpes, vairāk vai mazāk akcentēti atsevišķi hercogistes vēstures posmi. Vajadzības gadījumos veikts ieskats priekšvēsturē.

Disertācijā minētajām personām pievienota uzvārda rakstība oriģinālvalodā gadījumos, kad tā atšķiras no latviešu valodas. Kurzemes muižnieku dzimtu vārdi kā vispārzināmi netiek doti vācu valodā, izņemot, ja to rakstība atšķiras no tradicionālās vai arī tai ir vairāki varianti. Vietvārdiem doti vāciskie varianti un arī latviešu pirmskara nosaukumi gadījumos, kad tie atšķiras no mūsdienām. Saglabāti daži latviešu valodā vēsturiski ieviesušie vietvārdi: Tērbata, Danciga, Kēnigsberga u.c. Kaut gan hercogistes pilnais

nosaukums ir Kurzemes un Zemgales hercogiste, sekojot tradīcijai, īsuma labad tā parasti tiek saukta vai nu par Kurzemes hercogisti, vai arī vienkārši par Kurzemi. Gadījumos, kad nosaukumi Kurzeme un Zemgale tiek lietoti kā ģeogrāfiski jēdzieni, tas saprotams no konteksta. Tā kā latviešu valodas terminoloģija ne vienmēr pilnīgi atbilst avotos lietotajai, labākai izpratnei pievienoti citāti vai termini oriģinālvalodā.

Pašlaik, kad Latvija virzās uz Eiropas savienību, arvien aktualāki kļūst identitātes un savas vietas meklējumi Eiropas mērogā. Atbilde uz šo jautājumu tiek meklēta tautas etnisko sakņu apzināšanā un pirmās Latvijas Republikas pieredzes apgūšanā, tomēr ne mazāk svarīga ir agro jauno laiku vēstures izpēte, jo tieši šai periodā atsevišķos reģionos notiekošās norises, neraugoties uz pastāvošajām atšķirībām, spilgti atspoguļo visam kontinentam raksturīgos vēsturiskos procesus.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

IZMANTOTIE AVOTI

Disertācija ir izstrādāta, balstoties galvenokārt uz tiem vēstures avotiem, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kā arī izmantojot publicētos materiālus. Katrai disertācijā aplūkojamai problēmai ir sava specifiska informatīvā bāze, tādēļ arī avotu apskatu lietderīgi veikt, izejot no attiecīgās problēmas. Līdz ar to tematiski avoti iedalāmi trīs lielās grupās: 1) avoti, kas ļauj atsegt ar hercogistes pārvaldi saistīto problemātiku, 2) avoti, kas skar hercogistes robežu veidošanos un ar tām saistītos jautājumus, 3) avoti par hercogu izveidotajiem metalurģiskajiem uzņēmumiem.

1. Materiāli par Kurzemes hercogistes pārvaldes sistēmu

Ziņas par Kurzemes hercogistes administratīvo iedalījumu un pārvaldi pārsvarā atrodamas publicēto avotu vidū. Pirmām kārtām te būtu jāmin Heinriha Ludviga Birkela sagatavotais izdevums, kurā ievietoti divi Kurzemes hercogistes pamatdokumenti – Livonijas ordeņa mestra Gotharda Ketlera padošanās līgums Polijas karalim Sigismundam II Augustam (1561) un hercogistes satversme jeb Valdības formula (1617).¹ Minētajā izdevumā bez tulkojuma vācu valodā ir dots arī latīņu teksts, kas ļauj salīdzināt tulkotāja lietoto terminoloģiju ar oriģinālu.

Apskatāmajai tēmai nozīmīgāko avotu grupu veido Kurzemes hercogistes landtāgu lēmumi, kurus hronoloģiski var iedalīt divās grupās: 1) no 1567.g., kad sanāca pirmais landtāgs hercogistes vēsturē, līdz Valdības formulas pieņemšanai 1617.g. un 2) 1618. – 1795.g., kad saskaņā ar Valdības formulu iepriekšējā perioda lēmumiem vairs nebija likuma spēka. No 16.gs.

¹ Regierungs-Formel vom Jahre 1617, Unterwerfungs-Verträge zwischen dem Könige Sigismund August und dem Heermeister Gotthard Kettler, abgeschlossen zu Wilna den 28. Nowember 1561 und das Privilegium, welches der König Sigismund August dem liefländischen Adel im Jahre 1561, sechs Tage nach dem Feste der heiligen Catharina, in Wilna ertheilet. Übersetzt von Heinrich Ludwig Birkel. – Mitau, 1807. (*Turpmāk attiecīgi: Regierungs-Formel vai Unterwerfungs-Verträge*).

beigās un 17.gs. sākumā notikušajiem landtāgiem saglabājušies tikai recesi (*Receß*) jeb muižniecības un hercoga savstarpējie izlīgumi. Vēlākos laikos tos sāka dēvēt arī par landtāga lēmumiem (*Landtags Schluß, Landtags Abschied*). 1567.–1606.g. notikušo landtāgu recesus izdeva jurists un tiesību vēsturnieks Frīdrihs Georgs Bunge², bet 1618.–1759.g. landtāgos pieņemtos lēmumus apkopojis un izdevis tiesību vēsturnieks Kārlis Rummels.³ Sākot ar 1763.g. tika publicētas landtāgu dienasgrāmatas (*Diarium*), kuras ne vien atspoguļo landtāga darba gaitu un pieņemtos lēmumus, bet kā pielikumus satur arī dažādus landtāgam iesniegtos dokumentus. Tomēr atsevišķu landtāgu materiālu iespēšana izpalika. Šādos gadījumos attiecīgie avoti meklējami arhīvā.

Atsevišķi tēmas izpētei svarīgi dokumenti, sevišķi runājot par centrālo pārvaldes iestāžu sākumiem, sastopami krājuma “*Monumente Livoniae Antiquae*” 2. sējumā.⁴ Tādi ir, piemēram, hercoga Gotharda galma reglamenta projekts un kancelejas nolikums, kurus iespēšanai sagatavojis Johans Frīdrihs fon der Reke. Galma reglaments ir nedatēts un arī Reke nav devis nekādas norādes šai sakarā, tomēr, spriežot pēc visa, tas ir tapis drīz pēc Gotharda Ketlera precībām ar Meklenburgas hercoga meitu Annu (1566) un visdrīzāk attiecas uz 16.gs. 60.gadu beigām – 70.gadu sākumu. Reglamenta projektā uzrādītās amatpersonas ir viena no pirmajām konkrētajām liecībām par hercoga pārvaldes organizāciju, par kuras tālāku attīstību ļauj spriest 1581.g. izdotais kancelejas nolikums.

Savukārt ieskatu hercogistes administratīvajā iedalījumā bez augšminētās Valdības formulas sniedz arī 1747./1770.g. izdotā Kurzemes hercogistes karte⁵ un 1753.g. Kurzemes hercogistes muižu saraksts, kas

² Bunge F.G. (Hrsg.). *Archiv für Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*. – Bd. II. – Dorpat, 1843. Minētie recesi norakstos ir atrodamī arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā – 554. fonds, 1.apraksts, 38. lieta. (*turpmāk*: LVVA, ..f., ..apr., ..l.)

³ Rummel C. (Hrsg.). *Curländische Landtags- und Conferential Schlüsse von 1618 bis 1759*. – Dorpat, 1851. (Sērijā: *Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Ehst.- und Curlands*. Bd. II.). Sk. arī LVVA, 554. f., 1. apr., 38 a.l. u.c.

⁴ *Monumenta Livoniae Antiquae*. – Bd. II. – Riga/Leipzig, 1839. (*Turpmāk*: MLA)

⁵ Par to sīkāk sk. pie nākamās lielās avotu grupas.

sastādīts pa draudzēm un virspilskungu tiesām⁶.

Bez tam dotās tēmas izpētē izmantotas ziņas, kuras atrodamas tajos nepublicētajos avotos, kas tika skatīti sakarā ar hercogistes robežu un manufaktūru vēstures jautājumiem. Šie materiāli bieži vien dod norādes par pārvaldes iestāžu un atsevišķu ierēdņu darbību, bet dažkārt to vidū atrodami atsevišķi dokumenti, kuri sniedz tiešu informāciju par pārvaldes aparāta veidošanu, piemēram, hercoga Frīdriha Kazimira reskripti par kamerkolēģijas dibināšanu.⁷

2. Avoti par hercogistes teritoriālajām un robežu problēmām

Svarīgākā informācija par teritoriālajiem un robežu jautājumiem glabājas arhīva fondos, kaut arī atsevišķi dokumenti sastopami publicētā veidā. Tematiski visu avotu materiālu var iedalīt sekojošās apakšgrupās: a) starpvalstu līgumi, valdnieku rīkojumi par robežu revidēšanas komisiju iecelšanu, instrukcijas komisāriem, šo komisiju protokoli, kā arī rīkojumi un augstākā līmeņa starpvalstu sarakste, kas saistās ar teritoriālās virskundzības un robežu ierīkošanas jautājumiem, hercogistes valdības publicētie patenti; b) Kurzemes hercogistes landtāgu materiāli; c) dažāda veida sarakste sakarā ar hercogistes robežattiecībām ar Rīgu, Poliju-Lietuvu un Zviedriju, hercogistes ierēdņu ziņojumi par robežu stāvokli; d) tiesu aktis, atsevišķu teritoriju dokumenti; e) kartogrāfiskais materiāls.

Pēc teritoriāli hronoloģiskā principa minēto grupu ietvaros dokumenti iedalās sekojoši: 1) avoti, kas skar Kurzemes hercogistes teritoriālās vienotības problēmas (Grobiņas novads, Piltene); 2) dokumenti par hercogistes robežu ar Vidzemi (attiecīgi – Poliju-Lietuvu, Zviedriju, Krieviju un to ietvaros arī ar Rīgas patrimoniālo apgabalu); 3) dokumenti par robežu ar Lietuvas lielkņazisti.

⁶ Die kurländische Landrolle d. i. das Verzeichniß aller Aemter und Höfe in Kurland, Semgallen, und dem Distrikt Pilten// Nordische Miscellaneen. – Stück 3 - Riga 1781 – S. 31–68. Turpat atrodama arī muižniecības dīzciltības grāmata jeb matrikula. Papildinājumi un labojumi iespiesti šī paša izdevuma 9., 10. numurā 1785.g.

⁷ LVVA, 554. f., 1. apr., 943. l., 137.–138. lp; 3. apr., 171. l., 1. lp.

a) Svarīgākie starpvalstu līgumi, valdnieku un augstāko pārvaldes iestāžu rīkojumi un sarakste

Pamatdokuments, kas nosaka Kurzemes hercogistes pastāvēšanu, tās teritoriju un robežas ir iepriekšpieminētais padošanās līgums starp Gothardu Ketleru un Sigismundu II Augustu. Tas kļuva par pamatu hercogu attiecībām ar kaimiņvalstīm visā hercogistes pastāvēšanas laikā. Vienlaikus tā noteikumi radīja konfliktu attiecībās ar Rīgas pilsētu, kura noregulēšana tika panākta tikai 1615.g., kad Rīga noslēdza līgumu ar Kurzemes hercogiem Frīdrihu un Vilhelmu. Kaut gan pārsvarā tika risinātas tirdzniecības un kuģniecības problēmas, tomēr vairāki līguma punkti attiecās uz teritoriālajiem un robežu jautājumiem.⁸ Drīz vien poļu-zviedru kara rezultātā Rīga un Vidzeme nomainīja savu valstisko piederību, bet Kurzemes hercogiem nācās cīnīties par savām teritorijām ar vareno Zviedriju. Hercogisti skarošus noteikumus saturēja gan Altmarkas (1629), gan Štumsdorfas (1635) pamiera līgumi, bet 1630.g. Kurzeme un Zviedrija noslēdza īpašu robežu līgumu. Izrakstus no minētajiem līgumiem publicējis Kristofs Georgs Cīgenhorns.⁹ Pēdējais līgums 18.gs. 80.gadu sākumā deva ierosmi Krievijai pretendēt uz plašu Kurzemes jūrmalas joslu (Slokas draudze) un kā atsevišķs pants tika iekļauts 1783.g. noslēgtajā Tirdzniecības un robežu konvencijā.¹⁰ Konvencijas realizācijas gaitu atspoguļo Katrīnas II rīkojumi, kas iespiesti Pilnajā Krievijas likumu krājumā¹¹, Pētera Bīrona publicētie patenti (1783., 1785.g.)¹², kā arī Rīgas vietniecības valdes sarakste ar hercogistes valdību (1783.g.)¹³

K.G.Cīgenhorns savas grāmatas pielikumā publicējis arī svarīgākos 15. un 16.gs. pirmās puses aktus par Kurzemes-Zemgales robežu ar Lietuvas lielkņazisti, sākot ar t.s. Radzivila izlīgumu (1473.g.).¹⁴ Tā kā Kurzemes

⁸ LVVA, 554. f., 2. apr., 3161. l., 5.–7. lp.

⁹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. – Königsberg, 1772 – Beilage Nr. 123, 124, 124 a.

¹⁰ Handlungs- und Grenz-Convention zwischen Ihro Kayserliche Majestät aller Reußen und Sr. Durchl. dem Herzoge und den Ständen der Herzogthümer Curland und Semgallen. – [Mitau, 1783].

¹¹ Гжкыjt Cj, hfьbt Pfrjyjд Hјсbqсrјq bvgthbb. – T. XXI, XXII – M., 1830.

¹² LVVA, 554. f., 2. apr., 3173. l., 62. lp.; 3958. f., 1. apr., 25. l., 26.–29. lp.

¹³ LVVA, 554. f., 2. apr., 3173. l., 67.–71., 81.–91. lp.

¹⁴ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – Beilage Nr. 22. Šī līguma teksts sastopams arī vairākos citos iespieddarbos.

hercogi "mantoja" bijušos Livonijas ordeņa īpašumus Kurzemē un Zemgalē, tad hercogistes un lielkņazistes robežas izpētei svarīgi ir arī Ordeņa laiku līgumi.¹⁵ Savukārt arhīvā atrodami 16.gs. 80. un 90. gadu izlīgumi un robežkomisiju protokoli.¹⁶ Turpretī svarīgākā informācija Kurzemes hercogistes un Lietuvas lielkņazistes robežattiecību noskaidrošanai 17. un 18.gs. ir sastopama cita veida avotos, pirmām kārtām te mināmi landtāgu materiāli.

No dokumentiem, kas skar Grobiņas atgūšanas problēmas, jāmin Prūsijas hercogistes valdības 1609.g. 13.III izdots apliecinājums hercogam Vilhelmam par Grobiņas pilsnovada atdošanu.¹⁷ Savukārt Piltenes vēsturei svarīgi materiāli atrodas ne tikai arhīvā, arī Kārļa Širrena izdotajā avotu krājumā, kas veltīts Livonijas sabrukuma periodam.¹⁸

b) Kurzemes hercogistes landtāgu materiāli

Ar robežām saistītus jautājumus pirmo reizi izskatīja otrajā landtāgā, kurš tika sasaukts 1568.g. maijā Bauskā, un arī turpmāk ne vienreiz vien landtāgos apsprieda vienu vai otru šāda veida problēmu. Pārsvārā tas notika, kad muižnieki jutās aizskarti savās tiesībās uz kādām teritorijām no kaimiņvalstu pavalstnieku puses un meklēja aizsardzību pie hercoga. No landtāgu materiāliem mēs uzzinām arī par to, kādā veidā un ar kādām metodēm Krievija panāca Slokas draudzes pievienošanu Vidzemes guberņai.¹⁹

¹⁵ Piemēram, 1557. un 1559.g. līgumus starp Polijas karali un Livonijas ordeņa mestru (Beilage Nr. 41, 43). No npublicētajiem tā laika dokumentiem mināms 1542.g. Kurzemes rietumdaļas robežu apraksts – LVVA, 6984. f., 1. apr., 2. l., 1.–4. lp., kā arī 1545.g. robežu apsekošanas protokolu kopijas – Turpat, 554. f., 3. apr., 20. l., 1.–17. lp.

¹⁶ Turpat, 28.–33., 50.–55. lp. (1582), 73.–83. lp. (1583), 87. lp. (1587) – noraksti.

¹⁷ Turpat, 556l. f., 4. apr., 775. l.

¹⁸ Schirren C. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit. Aus der dänischen Geheimen Archive zu Kopenhagen. – Bd. II. – Reval, 1884.

¹⁹ Sk.: Diarium des von SHFD dem Durchl. Herzoge Peter auf 10. Februar ausgeschriebenen extraordinären Landtages, nebst dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, [1783].; Diarium des durch den Landtaglichen Schluß d. d. Mitau 8 März 1783 cum toto suo effectu et robore limitirten und von SHFD zufolge des gedachten Landtäglichen Schlusses, auf vorhergehendes unterth. Ansuchen des Landesbevollmächtigten, Landbothenmarschalls und Hauptmans von Sass auf den 14. May 1783 bestimmten und angesetzten Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, [1783]., utt.

c) Dažāda sarakste par atsevišķām robežu problēmām, ierēdņu ziņojumi par robežu stāvokli

Tā kā iepriekš aplūkoti materiāli bieži aprobežojas ar faktu konstatāciju vai nosaka lietu vēlamo stāvokli, tad detalizētāka informācija jāmeklē sarakstē, kas radusies, risinot to vai citu ar robežām un teritoriālām pretenzijām saistītu problēmu. Tādēļ, aplūkojot Kurzemes-Zviedrijas attiecības pēc poļu-zviedru kara, ārkārtīgu interesi izraisa hercoga Frīdriha kanclera Kristofa fon Firkša un Rīgas gubernatora Andreasa Ēriksona 1630.g. rakstītās vēstules²⁰, kā arī hercoga instrukcijas aģentam Varšavā un sūtņiem, kas devās pie Polijas karaļa un uz seimu un kam bija jāpanāk zviedru atņemto teritoriju restituēšana (1632, 1634, 1638, 1639).²¹ Diemžēl līdz mūsdienām šī veida dokumenti ir nonākuši ļoti nelielā skaitā, turklāt pārsvarā kā melnraksti vai visai nekārtīgi noraksti, un bieži tie ir diezgan sliktā stāvoklī, kas jūtami apgrūtina pētniecisko darbu ar tiem.

Sarakste, kas vēstī par Rīgas attiecībām ar jaunizveidoto hercogisti un par konfliktiem, kas abu pušu starpā izraisījās gan pirms 1615.g. līguma noslēgšanas, gan pilsētai nonākot Zviedrijas sastāvā, glabājas Rīgas rātes ārējā arhivā. Dokumenti, pārsvarā norakstos, ir apkopoti vairākos biezos jaukta satura sējumos.²² Turpat atrodami Kurzemes hercogistes un Zviedrijas konferences, kura ar pārtraukumiem notika 1694.–1696.g., materiāli.²³ Šie dokumenti sniedz bagātīgu informāciju par robežattiecībām Daugavas kreisajā krastā (Rīgas patrimoniālais apgabals, Doles draudze, Berkava u.c.). Daudzkārtējos mēģinājumus sakārtot robežu ar Rīgu/Vidzemi atspoguļo arī vēstules, kas saglabājušās Kurzemes hercogu arhivā.²⁴ Turpat atrodams arī bagātīgs materiāls par konfliktiem starp Kurzemes hercoga pavalstniekiem un Lietuvas lielkņazisti 16.gs. otrajā pusē un 17.gs.

Savukārt no 18.gs. avotiem atzīmējami mežziņu ziņojumi par stāvokli

²⁰ LVVA, 554. f., 1. apr., 150. l.

²¹ Turpat, 95. l.

²² Robežu problemātika sastopama: LVVA, 673. f., 1. apr., 948., 978., 983. l.

²³ Turpat, 421. l.

²⁴ Turpat, 554. f., 3.apr., 20.–25. l.

uz robežas ar Lietuvu, kuri tika sastādīti ap 1768.g. beigām sakarā ar paredzamo Kurzemes hercogistes un Lietuvas lielkņazistes robežas regulēšanu.²⁵ Kaut arī ir saglabājušies ne visu robežas posmu apraksti, tomēr minētie ziņojumi ir vērtīgs informācijas avots, ko vēl vairāk izceļ tiem pievienotās kartoshēmas.

d) Tiesu aktis, dokumenti par atsevišķām muižām

Kamēr par vietēja rakstura konfliktiem starp Kurzemes hercogistes un Zviedrijas pavalstniekiem mēs uzzinām galvenokārt no iepriekšminētās 1694.–1696.g. konferences materiāliem, informācija par līdzīgiem konfliktiem uz robežas ar Lietuvas lielkņazisti meklējama tādās avotu grupās kā tiesu aktis vai arī atsevišķu teritoriju, parasti muižu, dokumentu kopojumos. Šie avoti rāda, ka visu apskatāmo periodu, t.i. no 16.gs. otrās puses līdz pat 18.gs. beigām, vairākās vietās pastāvēja asas pretrunas starp hercogisti un lielkņazisti teritoriālās piederības jautājumos, pirmām kārtām te jāmin attiecības starp Žagari Lietuvā un Mežmuižu (tag. Augstkalne) un Bukaišiem hercogistē, kā arī Aknīstes problēma. Kad 18.gs. 40.gados toreizējais Žagares īpašnieks kapteinis A.Kostjuško uzsāka uzbrukumus hercoga īpašumiem, hercoga puse ierosināja tiesas prāvu, kas ilga vairākus gadus. Ap 1750.g. hercogistes valdība lika apkopot ziņas par Kostjuško nodarījumiem un pret viņu vērstos pierādījumus, kas tika iespiesti ar nosaukumu “Lietas stāvoklis jautājumā par robežām, strīds par kurām starp dižciltīgo Žagares muižas īpašnieku Janu Umjastovski un Kurzemes hercoga namu vienošanās ceļā bija pilnīgi noregulēts, bet kuru Umjastovska mantinieki tagad atkal pretlikumīgi atsākuši”²⁶ Tajā runa ir ne vien par 18.gs. notikumiem un 1587.g. notikušo robežas nosprašanu Žagares–Mežmuižas/Bukaišu rajonā²⁷, bet arī aplūkota 1582./1583.g. robežkomisijas darbība, kas ļauj precizēt vairākus faktus, par kuriem vēstures literatūrā ir

²⁵ LVVA, 554. f., 1. apr., 2661. l.

²⁶ STATUS CAUSAE in puncto Graniticum, quarum controversiae inter Generosum olim JOANNEM UMIASTOWSKI, Haereditarium Bonorum Szagarren, & Domum Ducalem Curlandiae per Transactionem plenarie sunt, sopitae, nunc vero a Successoribus Umiastowskianis illicite resuscitantur, vertentis. – LVVA, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 16 lp.

²⁷ 1587.g. 4.XI vienošanās teksts publicēts kā pielikums minētajam “Lietu stāvoklim”, 17.–19. lp.

sniegta pretrunīga informācija. Tāpat ziņas par šīs ilggadējās lietas gaitu sastopama Kurzemes hercogu fondā.²⁸ Atsevišķi dokumenti un lēmumi Kostjuško lietā (1751, 1756) atrodami Jelgavas virspilskunga tiesas aktīs²⁹, pārsvarā melnraksti. Oriģināldokumenti acīmredzot bijuši apkopoti atsevišķā lietā, kas atzīmēta Teodora Šīmaņa 1881.g. Kurzemes hercogu arhīva sastādītajā katalogā, bet mūsdienās iztrūkst.³⁰

Savukārt arhīva fondā, kas satur atsevišķu muižu dokumentu kolekcijas, glabājas izraksts no no t.s. Lietuvas metrikas³¹, kurš atklāj, kādā veidā no Zemgales teritorijas tika atdalīts Aknīstes novads, kas Latvijai atkalpievienots tikai 20.gs. Par nožēlu pārējie Aknīstes muižas dokumenti acīmredzot atrodas ārpus Latvijas, visdrīzāk Lietuvā vai Baltkrievijā, tādēļ informācija par apskatāmo jautājumu ir visai pieticīga.

e) Kartogrāfiskais materiāls

Robežlīgumos sniegtie apraksti bieži vien balstās uz tādiem orientieriem, kas laika gaitā vai nu izzuduši, vai arī pārveidojušies līdz ar apkārtējo ainavu. Tāpēc dažkārt lielāku skaidrību ļauj iegūt vizuālais materiāls – kartes un kartoshēmas. Kurzemes hercogistei gan ir krietni vien mazāk paveicies kartogrāfēšanas ziņā nekā zviedru Vidzemei, par kuru ir saglabāties bagātīgs un salīdzinoši kvalitatīvs kartogrāfiskais materiāls, sākot ar 17.gs. otro pusi. Arī zviedru zīmētā 1702.g. Kurzemes hercogistes karte ir diezgan nepilnīga, sevišķi Sēlijas daļā, kas izskaidrojams ar kara situācijas radīto steigu.³² Tā ir pirmā zināmā hercogistes karte, kura izgatavota, balstoties uz mērījumiem, kas izdarīti uz vietas. Otra 18.gs. zīmētā hercogistes karte ir sastopama divos variantos: pirmais variants ir izdots 1747.g. un tai kā autors uzrādīts hercoga arhitekts J.K.Barnikels.³³ Otru variantu 1770.g. ar labojumiem izdeva mācītājs Ādolfs Grots, norādot, ka kartes īstais autors ir viņa tēvs

²⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l.

²⁹ Turpat, 3968. f., 2. apr., 145., 252. l.

³⁰ Turpat, 554. f., 1. apr., 1724. l.

³¹ Turpat, 6999. f., 13. apr., 1794. l.

³² Karte iespicsta: Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes. – Melnburna. 1984.

³³ LVVA, 2909. f., 1. apr., 1004. l.

Ventspils mācītājs Ādolfs Grots sen.³⁴ Abi kartes varianti atšķiras ar māksliniecisko noformējumu – piemēram, Barnikela izdotās kartes apakšējā kreisajā stūrī ir iespiesta Tēvreize latviešu valodā, bet latviešu zemnieki tautas tērpos ir kreisajā augšējā stūrī. Savukārt Grota variantā latviešu zemnieki uzzīmēti apakšā līdz ar vēl dažām lauku ainām, ieskaitot zivju ķeršanas ierīci Ventas rumbā, kamēr Tēvreizes teksta vispār nav. Atšķirības ir arī saturā – Grota karte ir mazliet sīkāka, tajā ir novērstas vairākas Barnikela kartē pieļautās kļūdas, piemēram, attiecībā uz Piltenes apgabalu, iezīmējot visas Piltenei piederošās teritorijas, tai skaitā Valtaiķu un Embūtes draudzi un daļu no Aizputes draudzes, kuras Barnikela kartē netiek izdalītas no hercogistes teritorijas. Pastāvošās atšķirības dažkārt maldina pētniekus, kuri izmanto Barnikela izdoto variantu, kā tas redzams, piemēram, Latvijas PSR vēstures 1. sējumā (1986) ievietotajā kartoshēmā “Latvijas teritorijas iedalījums pēc 1629.g. Altmarkas pamiera”, kurā iezīmētā Piltenes teritorija sastāv tikai no divām nevis trim, kā jābūt, daļām. Barnikela karti iespieda Nirnbergā Homaņa (*Homann*) izdevniecībā, un 19.gs. tā vairākkārt tika ņemta par pamatu Kurzemes guberņas karšu izdevumiem, ko izdeva Homaņa mantinieki. Savukārt Grota karti izdeva Berlīnē V.A.Šteidels (*Steidel*). Tas noteica vēl vienu abu izdevumu atšķirību – Barnikela karte sastāv no divām lapām, bet Grota karte iespiesta uz vienas. Aplūkojamā karte, sevišķi tās otrajā variantā, ir neatsverams avots Kurzemes hercogistes administratīvā iedalījuma izpētē, jo tajā ir parādītas ne vien virspilskungu tiesu robežas, bet arī politisko drauzņu robežas, un šī karte ir vienīgais vēstures avots, kas sniedz informāciju par tām. Taču attiecībā uz hercogistes ārējam robežām jāsaprot, ka to attēlojumā vēlams ir pieņemts par esošo. Tā, piemēram, no Vidzemei piederīgām teritorijām Daugavas kreisajā krastā abos kartes variantos ir parādīts tikai Rīgas patrimoniālais apgabals, tāpat hercogistes pusē iezīmēta Aknīste. Tādējādi, pētot hercogistes ārējās robežas, šai kartei jāpieiet kritiski.

Pateicoties Rīgas pilsētas un zviedru pārvaldes iestāžu dienestā esošo mērnieku veikumam, varam redzēt kartēs hercogistes robežu ar Rīgas

³⁴ LVVA, 6828. f., 2. apr., 208. l.

patrimoniālo apgabalu un Zviedriju, kas 18.gs. attiecīgi kļuva par robežu ar Krieviju. Te kā piemēru var minēt 1683. un 1688.g. sastādītās Buļļu muižas kartes³⁵, Rīgas patrimoniālā apgabala 1691. un 1693.g.(ar labojumiem 1699) kartes, kā arī 1698.g. Rīgas patrimoniālā apgabala un Kurzemes hercogistes robežu karti.³⁶ Pēdējā karte izceļas ne tikai ar māksliniecisko noformējumu – to rotā dzīvnieku attēli, bet arī ar tai klāt pievienoto eksplikāciju, kas satur ziņas par abpusējās robežkomisijas darbību un robežas revidēšanas gaitu. Robežu ar Krieviju pēc Slokas draudzes pievienošanas 1783.g. labi parāda Rīgas apriņķa karte, kas ietilpst Ludviga Augusta Mellīna 1797.g. sastādītajā Vidzemes karšu atlantā.³⁷

Pretstatā iepriekšminētai robežai ar Vidzemi, Kurzemes hercogistes robeža ar Lietuvas lielkņazisti 17.–18.gs. kartēs parādīta visai neprecīzi, tādēļ lielāku vērtību iegūst jau pieminētās kartoshēmas, kas pievienotas vietējo ierēdņu ziņojumiem un attēlo kādu konkrētu robežas posmu, piemēram, Rucavas muižas iecirkņa robežu ar Lietuvu rāda 1747. un 1768.g. sastādītas karoshēmas³⁸; pēdējā ietilpst to kartoshēmu skaitā, kuras tapa, gatavojoties gaidāmajai vispārējai robežas regulēšanai ar Lietuvu. Bez Rucavas mežziņa zīmētās saglabājušās vēl arī kartoshēmas, kuras attēlo robežu Nīcas, Bauskas un Saukas mežniecību rajonos.³⁹ Saprotais, ka tās ir ļoti shematiskas, zīmētas “uz aci” un bez jebkādiem mērogiem, tomēr kopā ar pievienotajiem aprakstiem papildina un precizē citu avotu sniegto informāciju par minētajiem reģioniem.

3. Avoti par hercogu izveidotajiem metalurģiskajiem uzņēmumiem

Šī avotu grupa skaitliski ir plašāka nekā abas iepriekšējās, bet saturiski ļoti dažāda. Hronoloģiski lielākais avotu masīvs attiecas uz 17.gs. otro pusi un 18.gs. pašu sākumu, t.i. posms no hercoga Jēkaba valdīšanas pēdējiem gadiem

³⁵ LVVA, 7404. f. 1. apr., 71., 1295. l.

³⁶ Turpat, 2909.f. 1. apr., 1., 2., 160. l.

³⁷ Mellin L.A. Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernementern und Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provinz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generalkarte und vierzehn Kreiskarten. – Riga/ Leipzig, MDCCLXXXVIII.

³⁸ LVVA, 554. f. 3. apr., 23. l., 24. lp.; 1. apr., 2661. l., 18. lp.

³⁹ Turpat, 7., 15. lp.; 3. apr., 25. l., 20. lp.

līdz apmēram II Ziemeļu kara vidum, kad pārstāja darboties lielākā daļa no hercogu ierīkotajiem uzņēmumiem. Taču kopumā avoti par apskatāmo tēmu aptver laiku no 1613. līdz 1780.g. Daļa no dokumentiem attiecas tikai uz kādu konkrētu uzņēmumu⁴⁰, bet daļa skar visu metalurģijas nozari, turklāt jāpiezīmē, ka materiālu par hercogiem piederošajām vara kalvēm ir saglabājies pārsteidzoši maz. Atšķirībā no disertācijas I un II nodaļā izmantotā avotu loka, dokumenti par hercogu rūpnieciskajiem uzņēmumiem, t.sk. dzelzs un vara manufaktūrām, līdz šim nav publicēti un pašlaik glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva krātuvēs.⁴¹ Tematiski tos iespējams iedalīt sekojoši: a) hercogu rīkojumi, instrukcijas ierēdņiem un sarakste ar ārvalstīm par speciālistu salīgšanu; b) dokumenti, kas atspoguļo ražojumu noietu – sarakste un līgumi par dzelzs preču piegādi, kā arī kvītis par ražojumu nosūtīšanu un to saņemšanu; c) kontrakti ar amatniekiem, ierēdņiem un uzņēmumu nomniekiem, dažāda sarakste manufaktūru nomas jautājumos, kā arī uzņēmumu inventāri (*Inventarium*), kas tika sastādīti, mainoties pārvaldniekam vai nomniekam; d) ierēdņu un pārvaldnieku atskaites un ziņojumi par darbu gaitu, iesniegtie priekšlikumi, t.s. memoriāli (*Memorial*); e) manufaktūru grāmatvedības rēķini; f) dažādas sūdzības un ziņojumi par izmeklēšanu manufaktūrās; g) citi materiāli; h) avoti par hercoga vara kaltuvju darbību.

a) hercogu rīkojumi, instrukcijas ierēdņiem un sarakste ar ārvalstīm par speciālistu salīgšanu

Runājot par hercogu rīkojumiem un instrukcijām ierēdņiem, var izšķirt divus paveidus: pirmkārt, tādus, kas attiecas uz pārkārtojumiem visā nozarē, un, otrkārt, tādus, kuri skar tikai kāda atsevišķa uzņēmuma darbu. Rīkojumus hercogi deva gan personiski, gan ar pārvaldes iestāžu (virspadomnieku

⁴⁰ Kvantitatīvi lielāko grupu veido ar Engures dzelzsmanufaktūru saistītie materiāli, kas arī ir saprotams, jo šis uzņēmums pastāvēja visilgāk. Ļoti maz ziņu ir par Turlavas, Skrundas, Kliņģu un Lutriņu uzņēmumiem.

⁴¹ Vislielākā skaitā tie sastopami Kurzemes hercogu arhīva fondā (554. fonds), bet atrodami arī vairākos citos fondos, piemēram, Rīgas rātes ārējā arhīvā (673. fonds), muižu dokumentu kolekcijā (6999. fonds) un citos. Dokumenti lietās nav sakārtoti pēc kāda noteikta principa, tādēļ viens dokuments, piemēram, vēstules vai inventāri dažkārt sadalīti vairākos fragmentos un atrodas dažādās lietās.

kolēģijas, kameras utt.) starpniecību, un to saturs arī bija visdažādākais. Hronoloģiski agrākie no tiem attiecas uz 1648.g., bet kā vienu no nozīmīgākajiem šāda veida dokumentiem jāmin hercoga Frīdriha Kazimira instrukcija inspektoriem Vilhelmam un Hansam Fahtam, kurā pirmo reizi izskan hercoga vēlme reorganizēt Kurzemes melno metalurģiju pēc Zviedrijas parauga.⁴² Ne mazāk interesanta ir hercogu ārzemju korespondence sakarā ar dažādu arodu speciālistu salīgšanu darbam Kurzemes manufaktūrās. Šī sarakste parāda to ģeogrāfisko areālu, no kura hercogistē ieplūda kvalificētais darbaspēks un ilustrē tehnoloģisko zināšanu transfēra ceļus agrajos jaunajos laikos, kas ir svarīgi ne vien Kurzemes hercogistes, bet arī visas Eiropas vēstures pētniecībai. Kā piemēru te var minēt hercoga Vilhelma vēstules Brandenburgas kūrfirsta kamermeistaram K.Bergeram (1613, 1614), kuras ir arī pirmās drošās liecības par dzelzsmānufaktūru eksistenci Kurzēmē.⁴³

b) dokumenti, kas atspoguļo ražojumu noieta – sarakste un līgumi par dzelzs preču piegādi, kā arī kvītis par ražojumu nosūtīšanu un to saņemšanu

Šī avotu grupa ļauj spriest par manufaktūrās ražotās produkcijas veidiem un tās noieta ceļiem. Tomēr jāpiebilst, ka apskatāmie avoti nesniedz informāciju par iekšējo tirgu, bet gan tikai par noieta uz ārzemēm un piegādēm hercoga domēņu, resp. valsts vajadzību apmierināšanai, kamēr ziņas par iekšējo tirgu parādas manufaktūru pārvaldnieku vestajā grāmatvedībā. Līgumus par Kurzemes dzelzsmānufaktūru ražojumu piegādēm slēdza gan Kurzemes hercogi, gan arī manufaktūru nomnieki, pēdējā gadījumā tie jau ir liecība par privāto uzņēmējdarbību, bet kā pasūtītāji mināmas Rīga, Krievija, Dānija, Polija-Lietuva, kā arī atsevišķas privātpersonas, parasti rīdzinicki. Šo avotu starpā ierindojas arī hercoga Jēkaba sūtņa G.Firksa sarunas ar Francijas valdību par Kurzemes kuģu un lielgabalu pārdošanu Francijai 17.gs. 40.gados.⁴⁴ Savukārt ar kvītīm hercoga muižu un galma amatpersonas apliecināja tiem

⁴² LVVA, 554. f., 3. apr., 1682. l., 1., 2. lp.

⁴³ Turpat, 2. apr., 2980. l., 23. lp.; 3.apr., 1688. l., 1. lp.,

⁴⁴ Turpat, 1. apr., 676. l.

nepieciešamo dzelzs izstrādājumu saņemšanu no vienas vai otras manufaktūras, tādējādi nodrošinot kontroli attiecībā uz hercoga rīkojumu izpildi no manufaktūru pārvaldnieku un nomnieku puses.

c) kontrakti ar amatniekiem, ierēdņiem un uzņēmumu nomniekiem, dažāda sarakste manufaktūru nomas jautājumos, kā arī uzņēmumu inventāri

Svarīgu informāciju par manufaktūru vēsturi sniedz hercogu noslēgtie kontrakti. Slēdzot līgumus ar amatniekiem, tajos parasti norādīja atalgojuma veidu (pēc izstrādes vai noteiktā laika posmā) un lielumu, dažkārt norādīja arī sīkākas detaļas, piemēram, konkrēti veicamo darbu, līdzīgi tika sastādīti arī kontrakti ar manufaktūru pārvaldes aparāta ierēdņiem. Savukārt kontrakti ar nomniekiem saturēja noteikumus par nomas ilgumu, par nomas maksas lielumu un samaksas kārtību, par hercoga un nomnieka tiesībām uz saražotās produkcijas sadali, par uzņēmuma apgādi ar izejvielām un darbaspēku, par atbildību ugunsgrēka vai citas stihiskas nelaimes gadījumā, par jurisdikcijas jautājumiem utt. Bieži līgumos norādīja arī veicamo remontdarbu vai jaunbūvju apjomus, kurus manufaktūrā apņēmās veikt attiecīgais nomnieks. Šādi kontrakti tika izgatavoti divos eksemplāros (viens glabājās pie nomnieka, otrs hercoga kamerā), tādēļ saglabājušies relatīvi pilnīgi, sākot ar 1690.g., kad no Zviedrijas nākušajam B.Štremam pirmo reizi hercogistes vēsturē tika iznomātas trīs hercoga dzelzsmanufaktūras.⁴⁵ Bez nomas līgumiem saglabājusies arī virkne lūgumrakstu par tā vai cita uzņēmuma iznomāšanu un sarakste šai jautājumā starp hercoga amatpersonām un lūdzēju. Arī šāda veida dokumenti attiecas uz 17.gs. beigām un 18.gs., tādējādi apliecinot arvien pieaugošo privātpersonu ieinteresētību uzņēmējdarbībā. Savukārt t.s. inventāri tika sastādīti ik reizi, kad uzņēmumā mainījās nomnieks vai pārvaldnieks vai arī, ja iztecēja līgumā paredzētais nomas termiņš. Inventāros tika aprakstītas uzņēmuma un muižas (ja manufaktūra tika iznomāta vai pārvaldīta kopā ar to) ēkas, ierīces, bieži uzrādīts uzņēmumā strādājošais personāls, nosauktas

⁴⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1681. l., 3.-9., 17.-23. lp.

zemnieku kļaušas un nodevas utml. Uzņēmuma apsekošanu un inventāra sastādīšanu parasti veica hercoga sūtītas amatpersonas, visbiežāk kāds no pilskungiem vai virspilskungiem kopā ar kameras ierēdņiem. Informācijas kvalitātes ziņā inventāri ir atšķirīgi, jo apraksti ne vienmēr ir sastādīti skaidri, bieži tajos sastopams formulējums: “..kā iepriekš” vai “..bez izmaiņām”, kas apgrūtina pētījumus, jo ne visi inventāri ir saglabājušies, vecākais no tiem ir Baldones un Vecmuižas 1681.g. inventārs, kas ir arī vienīgais līdz mūsdienām nonākušais no Baldones manufaktūras inventāriem.⁴⁶ Tāpat viens inventārs saglabājies no Ēdām (1694) un Kliņģiem (1690), četri no Biržiem (1692, 1694, 1696, 1697). Relatīvi pilnīgi saglabājušies Engures inventāri, sevišķi tas sakāms par laiku pēc 1710.g., kad šī dzelzsmannufaktūra palika vienīgā hercogistē un tai bieži mainījās nomnieki un pārvaldnieki.⁴⁷ Savukārt no Lutriņiem, Turlavas, Skrundas un Jelgavas uzņēmumiem nav saglabāties neviens inventārs.

d) ierēdņu un pārvaldnieku iesniegtie priekšlikumi, atskaites un ziņojumi par darbu gaitu

Šī ir daudzskaitlīga un informācijas apjoma ziņā viena no pilnīgākajām avotu grupām, kas ļauj gūt priekšstatu par manufaktūru ikdienas darbību. Manufaktūru pārvaldniekiem bija regulāri⁴⁸ jāsastāda un jāsūta atskaites uz Jelgavu. Tajās tika norādīts padarītā darba apjoms, sagādāto izejvielu daudzums, aprakstītas dažādas grūtības un problēmas, kas traucē sekmīgu uzņēmuma darbību, tiek lūgti hercoga rīkojumi vienā vai otrā jautājumā utt. Atskaišu detalizācija un stils bija atkarīgi no katra rakstītāja personības, tādēļ arī to informācija ir visai atšķirīga, tāpat atšķirīga ir saglabāšanās pakāpe. No hercoga Jēkaba laikiem līdz mūsdienām nonākušas salīdzinoši daudzas Baldones (1673, 1677, 1678) un Biržu (1678) pārvaldnieku atskaites. Vēlāk lielākā skaitā šādi avoti nāk no Ēdām (1692–1697), mazāk no pārējiem

⁴⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1747. l. 1.–14. lp.

⁴⁷ Engures uzņēmuma inventāri pārsvarā atrodami muižu dokumentu kolekcijas lietās (6999. f.)

⁴⁸ Parasti atskaites tika sastādītas ik nedēļu, taču atsevišķos periodos sastopamas mēneša atskaites.

uzņēmumiem, jo nomniekiem šādas atskaites nebija jāsūta, kaut gan B.Štrems, arī būdams nomnieks, visai aktīvi sarakstījās ar hercogu. Domnu darbības laikā tika sastādīti speciālas atskaites, kurās uzskaitīja nedēļā patērēto izejvielu daudzumu un saražoto čugunu un lējumus, diemžēl šādi avoti saglabājušies ļoti fragmentāri. Atsevišķi izdalāmi t.s. memoriāli jeb priekšlikumi un ierosinājumi par manufaktūrās veicamajiem darbiem, dažādiem uzlabojumiem, pārkārtojumiem utt., kurus amatpersonas iesūtīja hercogam. Tajos atrodamas ziņas ne vien par vēlamo, bet arī par esošo situāciju manufaktūrās, kā, piemēram, 1687.g. sastādītajā B.Štrema memoriālā, kur viņš pēc Baldones un Biržu manufaktūru apmeklējuma izklāstīja savas domas par uzņēmumu rekonstrukciju.⁴⁹

e) manufaktūru grāmatvedības rēķini

Katra saimnieciskā gada⁵⁰ beigās manufaktūru pārvaldniekiem bija jānoslēdz grāmatvedības bilance un jā sastāda t.s. rēķins (*Wercks-Rechnung*), kurā tika savilkta kopā ziņas par saražoto produkciju, tās noietu, naudas ienākumiem un izdevumiem, zemnieku nodevām, izejvielu krājumiem, amatnieku darbu u.c. Arī šie rēķini, kaut šķietami izsmeļoši, sniegtās informācijas ziņā ir nevienmērīgi, jo katrs pārvaldnieks tos rakstīja savādāk. Tā kā sastādot savas gada atskaites, pārvaldnieki vadījās no palīgu un meistaruru ziņojumiem, savām piezīmēm un atmiņām, tad bieži tika pieļautas neprecizitātes un neatbilstība ar citiem ziņojumiem, kas bieži vien jau tolaik kļuva par pamatu konfliktiem starp manufaktūru pārvaldniekiem un hercoga kameras ierēdņiem, kuri pārbaudīja šos rēķinus. Minētās pārbaudes rezultāti tika apkopoti t.s. kļūdu labojumos (*Errata*), par ko pārvaldniekiem bija jāsniedz savs paskaidrojums (*Notata-Belege*), bet tālāk sekoja hercoga vai virspadomnieku spriedums atzīt vai neatzīt vainīgā paskaidrojumus (*Decisium*). Lielākā skaitā gada rēķini saglabājušies tikai no Engures manufaktūras⁵¹ un attiecas uz laiku, sākot ar

⁴⁹ LVVA, 554. f. 3. apr., 1693. l. 9.–14. lp.

⁵⁰ Parasti šāds gads ilga no Jāņiem līdz Jāņiem, taču dažādu apstākļu dēļ uzņēmumos tas ne vienmēr tika ievērots, tādēļ tas varēja sākties citā laikā vai ilgt mazāk par 12 mēnešiem.

⁵¹ LVVA, 554. f. 3. apr., 1717., 1723.–1727. u.c. l.

1685.g. Bez gada rēķiniem materiālos sastopami arī dažādi kopsavilkumi par īsākiem vai garākiem laika posmiem un atsevišķiem posteņiem, piemēram, domnas darbības rezultāti⁵², kas vairāk bija domāti iekšējai lietošanai, tādēļ ir neviendabīgi pēc informācijas satura.

f) dažādas sūdzības un manufaktūru izmeklēšanas materiāli

Ikdienas gaitā radušos konfliktus starp amatniekiem un manufaktūru pārvaldniekiem bieži mēģināja atrisināt, rakstot sūdzības un lūgumrakstus hercogam. Pārsvārā nesaskaņas izcēlās darba apmaksas jautājumos, dažkārt amatnieki izteica savu neapmierinātību ar pārvaldnieku rīkojumiem tehnoloģiskā procesa gaitā, bet gadījās arī tīri personīgas dabas nesaskaņas. Hercoga atbildes un rezolūcijas uz šāda veida iesniegumiem saglabājušās visai nepilnīgi, bieži par to uzzinām no īsām rezolūcijām, kas atzīmētas uz iesūtīto vēstuļu malām. Bez tam, inventarizējot uzņēmumus, parasti tika veikta arī t.s. izmeklēšana (*Untersuchung*), kuras gaitā hercoga ierēdņi aptaujāja amatniekus un zemniekus. Šo aptauju rezultāti tika fiksēti īpašos protokolos, bet tā kā aptaujas parasti notika pēc iepriekš sastādītiem jautājumiem, tad protokolos paši jautājumi visbiežāk neparādās un ne vienmēr iespējams nojaust jautājuma būtību. Kā īpaša apakšgrupa apskatāmo avotu vidū izdalās Kurzemes muižnieku sūdzības par Engures upes dambja it kā radīto Engures ezera līmeņa celšanos un līdz ar to protesti pret Engures manufaktūru. Vairāk nekā pusgadsimtu ilgā tiesāšanās starp apkaimes muižniekiem un hercogiem šai sakarā atspoguļojas materiālos, kas glabājas Firksu dzimtas arhīvā, kā arī Kurzemes hercogu arhīvā.⁵³

g) citi materiāli

Bez visiem iepriekš aprakstītajiem avotiem pastāv vēl virkne dokumentu, kas sava satura dēļ neierindojas nevienā no augšminētajām grupām

⁵² Tā kā domnas tika darbinātas neregulāri, tad atskaitē par vienu darbības periodā saražoto produkciju tika sadalīta pa vairākiem gada rēķiniem, kas apgrūtina, bet dažkārt neļauj gūt ziņas par kopējo produkcijas apjomu.

⁵³ LVVA, 1100. f., 4. apr., 104. l.; 554. f., 1. apr., 2939. l. u.c.

un kuru nelielais skaits neļauj tos izdalīt atsevišķā grupā. Pie tādiem pieskaitāmi dažādi saraksti, piemēram, čuguna preču pārdošanas takses⁵⁴ vai hercoga uzņēmumu saraksts (1698)⁵⁵, ziņojumi par manufaktūrām, kurus 1707.g. pēc zviedru okupācijas varas iestāžu pieprasījuma sastādīja pārvaldnieki⁵⁶, Zviedrijas karaļa Kārļa XI aicinājums atgriezties Zviedrijā visiem ārvalstīs strādājošajiem zviedru amatniekiem (*Pardons-Placat*; 1692), dažādas kalkulācijas un aprēķini utt., utjlp.

h) avoti par hercoga vara kalvju darbību

Salīdzinot ar materiālu kvantitāti par dzelzsmānufaktūru darbību, avoti par vara hercogu kalvēm saglabājušies niecīgā skaitā. No vienas puses tas skaidrojams ar to, ka vara kalves spēlēja neapšaubāmi daudz mazāku lomu hercogu saimnieciskajā politikā nekā dzelzsmānufaktūras, no otras puses te, acīmredzot, vainojami arī arhīvu vēsturiskie likteņi. Pašreiz Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos atrodami fragmentāri materiāli par trim hercogiem piederošajām vara kalvēm – Jelgavas, Valguma jeb Ozolmuižas un Ēdu, kas arhīva lietās atrodas pamīšus ar dzelzsmānufaktūru un muižu dokumentiem.

⁵⁴ Turpat, 554. f., 3. apr., 1714. l., 129.–134. lp.; 1717. l., 101. lp.; 1724. l., 14., 206. lp.

⁵⁵ Turpat, 1719. l., 10.–13. lp. (nepilnīgs).

⁵⁶ Par Engures mānufaktūru – turpat, 1695. l., 62.–63. lp. (zviedru val.), par Baldones – turpat, 64.–65. lp. un Biržu – turpat, 2. apr., 3147. l., 73.–74. lp. (abi vācu val.).

HISTORIOGRĀFIJAS APSKATS

Neraugoties uz salīdzinoši plašo darbu klāstu, kas veltīti Kurzemes hercogistes vēsturei, disertācijā apskatītie jautājumi līdz šim historiogrāfijā tikpat kā nav aplūkoti vai arī aplūkoti ļoti virspusēji.

1. Kurzemes hercogistes pārvaldes sistēmas atspoguļojums historiogrāfijā

Kā pirmais autors, kura darbā ir atrodamas ziņas par minēto problēmu, mināms galma tiesas advokāts un hercoga Kārļa valdības padomnieks Kristofs Gerogs fon Cīgenhorns. Būdams hercoga varas dedzīgs aizstāvis, Cīgenhorns savā fundamentālajā darbā “Kurzemes un Zemgales hercogistes valsts tiesības”⁵⁷ pievērsās jautājumam par indigenāta tiesību piešķiršanu un namnieku tiesībām ieņemt augstākos pārvaldes amatus, kā arī īsumā aplūkoja visu hercogistes pārvaldes sistēmu. Cīgenhorna grāmata izraisīja plašu rezonansi toreizējā sabiedrībā, un pēc diviem gadiem parādījās Paņemūnes īpašnieka, Polijas un Saksijas kambarkunga Dītriha Ernsta fon Heikinga darbs⁵⁸, kurā autors mēģināja atspēkot Cīgenhorna tēzes iepriekšminētajos jautājumos, skatoties no muižniecības interešu viedokļa. Vispārīgs administratīvās pārvaldes sistēmas apraksts atrodams mācītāja Augusta Vilhelma Hupela izdotajā mēnešraksta tipa žurnālā “*Nordische Miscellaneen*”⁵⁹. Turpmākajos gados problēmas risinājums tā arī netika attīstīts tālāk, un Kurzemes hercogistes vēstures pētnieki pārvaldes sistēmu aplūkoja par tik, par cik tā skāra hercogistes satversmi un pārsvarā aprakstīja Valdības formulas iedibināto valsts organizāciju, dziļāk nepētot tās pielietojumu praksē, bet tādas iestādes kā kanceleja un renteja jeb kamera tika vienkārši pieminētas. Šādu aprakstošu pieeju atrodam visos svarīgākajos izdevumos par hercogistes

⁵⁷ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. – Königsberg, 1772.

⁵⁸ Heyking D.F. Curlands Grundferfassung gereinigt von denen vorgefaßten Meynungen und Vorurtheilen, auf welchen des Geheimen Tribunalraths von Ziegenhorn Curländischen Staatsrecht ruhet. – b.v., 1774.

⁵⁹ Statistisch-topographische Nachrichten von den Herzogthümern Kurland und Semgallen// Nordische Miscellaneen. – Stück 9, 10 – Riga, 1785.

vēsturi, tādos kā Līnburgas profesora Ludviga Albrehta Gebhardi⁶⁰, Jelgavas *Academia Petrina* vēstures profesora Kārļa Vilhelma Krūzes⁶¹, Baltijas ģenerālgubernatora īpašo uzdevumu ierēdņa Aleksandra fon Rihtera⁶², Kēnigsbergas universitātes privātdocenta Augusta Zerafima⁶³, krievu izcelsmes vēsturnieka Leonida Arbusova sen.⁶⁴, vācu vēsturnieka Reinharda Vitrama⁶⁵, kā arī latviešu trimdas vēsturnieka Edgara Dunsdorfa⁶⁶ darbos.

1919.g. nāca klajā Ēriha Šturma disertācija doktora grāda iegūšanai juridiskajās zinātnēs, kas bija veltīta Kurzemes hercogistes valsts organizācijai 17.gs.⁶⁷ Darbs bija izstrādāts, balstoties galvenokārt uz Cīgenhorna sniegtajām ziņām un Valdības formulas noteikumiem, un, kaut arī tas neko būtiski jaunu neienes, tomēr vērtējams pozitīvi kā pirmais apkopojošais darbs par hercogistes satversmes un pārvaldes sistēmas jautājumiem. 1927.g. viņam sekoja Jānis Grīns⁶⁸, kurš savā grāmatā gan satura izkārtojuma, gan teksta ziņā daudz ko aizguva no Šturma. Savukārt Valters Ekerts, izstrādājot disertāciju, pirmo reizi mēģināja aplūkot Kurzemes hercogisti kompleksi kā valsti, gan visai īsā laika sprīdī, t.i. hercoga Jēkaba valdīšanas gados.⁶⁹ Grāmatā Ekerts pievērsās ne vien satversmei, bet arī pārvaldes iestāžu attīstībai. Kā darba trūkums jāatzīmē tas, ka autors biežāk balstās nevis uz faktiem, bet gan uz tolaik moderno teoriju, sevišķi uz V.Zombarta (*Sombart*) atziņām.

1988.g. Maincas universitātē (Vācijā) tika izveidota neliela pētnieku grupa, kas nodarbojās ar projektu "Kurzemes hercogiste kā muižnieku

⁶⁰ Gebhardi L. A. Geschichte des Herzogtums Kurland und Semgallen oder der Liefländischen Geschichte 2. Abschnitt. - Halle, 1789.

⁶¹ Cruse K.W. Curland unter den Herzögen. - Bd. 1, 2 - Mitau, 1833, 1837.

⁶² Richter A. Geschichte der dem russischen Kaiserthume einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur ihrer Vereinigung mit demselben. Th. II., Bd. III. Kurland unter den Herzögen. - Riga, 1858.

⁶³ Seraphim A. Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561-1795). - 2. Auflage - Reval, 1904 (1. izd. 1896.g.)

⁶⁴ Arbusow L. Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. - Vierte, verbesserte und ergänzte Auflage - Riga, 1918 (1. izd. 1889.g.)

⁶⁵ Wittram R. Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland und Kurland 1180-1918. Grundzüge und Durchblicke. - München, 1954

⁶⁶ Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600-1710. - Uppsala, 1962.; Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710-1800. - Sundbyberg, 1973.

⁶⁷ Sturm E. Grundzüge der Staatsorganisation des Herzogtums Kurland im XVII. Jh., unter besonderer Berücksichtigung der Formula Regiminis von 1617. - Greifswald, 1919.

⁶⁸ Grīns J. Kurzemes un Zemgales hercogistes satversme. - R., 1927.

⁶⁹ Eckert W. Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus. Ein Beitrag zur Staats- und Wirtschaftspolitik Herzog Jacobs von Kurland (1642-1683). - Riga, 1927.

republika”. Šī projekta ietvaros divi maģistranti – Folkers Kellers un Martins Hībners – strādāja pie tēmām, kas bija saistītas ar hercogistes pastāvēšanas pirmo posmu, t.i. līdz Valdības formulas pieņemšanai 1617.g. F.Kellers pievērsās muižniecības un hercoga attiecībām sakarā ar lēņa jeb jātnieku dienesta ieviešanu⁷⁰, bet M.Hībners jautājumam par hercogistes satversmi līdz 1561.g.⁷¹ Abu autoru pētījumu rezultāti tika publicēti arī latviešu valodā⁷². Vairākus interesantus un līdz šim mazzināmus faktus var atrast Kurzemes bruņniecības izdevumā “Kurzeme un tās bruņniecība”⁷³, kuru gan tā idejiskās orientācijas dēļ būtu bijis pareizāk saukt par “Bruņniecība un tās Kurzeme”. Bez hercogistes vēstures apskata tajā iespiesti arī hercogistes pastāvēšanas laikā bijušo virspadomnieku un muižniecības amatpersonu saraksti, kā arī hercogistes administratīvā iedalījuma kartoshēma. Kopumā ņemot tomēr jāsecina, ka pārvaldes iestāžu kā valsts aparāta sastāvdaļas un ierēdniecības vēstures problēmas līdz šim speciāli nav pētītas.

2. Kurzemes hercogistes teritorijas un robežu vēstures historiogrāfija

Hercogistes teritoriālās vienotības problēma (Grobiņas novads, Piltenes apgabals) ir vairāk vai mazāk skarta visos lielākajos Kurzemes vēstures izdevumos, sākot ar Liepājas mācītāja Kārļa Ludviga Teča “Kurzemes baznīcas vēsturi”⁷⁴. Tomēr te jāatzīst zināma vienveidība, jo autori pa lielākai daļai pārņem ziņas viens no otra. Pie tā acīmredzot lielā mērā ir vainojams avotu trūkums dotajā jautājumā⁷⁵. Savukārt hercoga Gotharda cīņu ar Tīsu fon der

⁷⁰ Keller V. Lehnspflicht und äußere Bedrohung: der Streit um den Roßdienst im Herzogtum Kurland 1561 bis 1617// Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft. Hrsg. von Erwin Oberländer und Ilgvars Misāns. – Lüneburg, 1993 – S. 57–98

⁷¹ Hübner M. Die Verfassung im Herzogtum Kurland bis 1617// Turpat. – S. 29–55.

⁷² Hībners M., Kellers F. No Padošanās līguma līdz Valdības formulai. Kurzemes hercogistes satversmes attīstība no 1561.gada līdz 1617.gadam// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk: LVIŽ) – 1993 – Nr. 4. – 42.– 58. lpp.

⁷³ Kurland und seine Ritterschaft. Herausgegeben von der Kurländischen Ritterschaft im Verband der Baltischen Ritterschaften. – Pfaffenhofen/Ilm, 1971.

⁷⁴ Tetsch C.L. Curländische Kirchen-Geschichte. – Th. 1–3 – Königsberg/Leipzig 1767–1770.

⁷⁵ Sal. par Pilteni: Benders R. Das Stift Pilten auf dem Weg zur Adelsrepublik 1559–1617. Hausarbeit zur Erlangung des Akademischen Grades eines Magister Artium. – Mainz, 1996. Attiecībā uz Grobiņu līdz šim nezināmi avoti, iespējams, palikuši nepārunāti Prūsijas slepenajā arhīvā Berlinē.

Reki ir iztirzājuši divi baltvācu pētnieki – Kārlis Neimans⁷⁶ un Augusts Zerafims⁷⁷.

Runājot par Kurzemes hercogistes robežu izveidošanās un pastāvēšanas problēmām, kā pirmo jāatzīmē Kurzemes hercogistes historiogrāfijas aizsācēju ilggadīgo hercoga Gotharda padomnieku Zalomonu Henningu, kurš savā “Vidzemes un Kurzemes hronikā” piemin 16.gs. 80.gados notikušo robežu regulēšanu ar Lietuvu.⁷⁸ Par to atrodamas ziņas arī Kristiana Kelha hronikā⁷⁹, turpat Kelhs sniedz arī diezgan izsmeļošu 1660.g. Olīvas miera līguma noteikumu izklāstu, bet hronikas turpinājumā⁸⁰, vēstot par iemesliem, kas izraisīja Ziemeļu kara sākšanos, autors pieskaras arī pretrunām, kādas pastāvēja starp Zviedriju un Poliju-Lietuvu, un līdz ar to arī ar Kurzemes hercogisti kā pēdējās vasaļvalsti, robežu lietās. Arī 18.gs. historiogrāfijā sastopama informācija par apskatāmo tematiku. Tā, K.G.Cīgenhorns savā darbā ne vien iespieda izvilkumus no vairākiem svarīgiem dokumentiem, bet arī veltīja atsevišķu paragrāfu Kurzemes hercogistes robežattiecībām ar Lietuvas lielkņazisti.⁸¹ Salīdzinoši bagātīgu informāciju satur Tērbatas (tag.Tartu) pilsētas justīcbirģermeistara Frīdriha Konrada Gadebuša sastādītā Baltijas vēsture, kas četrās daļās no 1780. līdz 1783.g. iznāca ar nosaukumu “Vidzemes gadagrāmatas” un aptver laika posmu līdz 1761.g.⁸² Attiecībā uz Kurzemi Gadebušs smēlās ziņas gan no iepriekšminētā Cīgenhorna darba, gan arī pats daudz strādāja ar dokumentiem. Arī L.A.Gebhardi, rakstīdams savu “Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturi”, plaši izmantoja Cīgenhorna materiālus, kā arī kopš 1634.g. Vācijā izdotās Eiropas dzīves hronikas “*Theatrum Europaeum*”

⁷⁶ Neumann C. Der Streit des letzten Ordens-Comthurs Tiess v.d. Recke mit dem Herzoge Gotthard// Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. – Riga, 1863 – Bd. 10 – H. 2 – S. 215–230.

⁷⁷ Seraphim A. die Geschichte. – S. 15–17.

⁷⁸ Henning S. Liffländische Churländische Chronica, was sich voom Jahr Christi 1554 bis auff 1590 In den langwierigen Moscowiterischen vnd anderen Kriegen an nothdrenghlicher veränderunge der Obrigkeit und Stände in Lieflland, siedcr deß Ietzten Meisters und Ersten in Lieflland zu Churland und Semgalln Hertzogen. gedenckwürdiges zugetragen// Scriptorum Rerum Livonicarum – Bd. 2, – Riga/Leipzig, 1848 – S. 195–368.

⁷⁹ Kelch Chr. Liefländische Historia. – Revall, 1695.

⁸⁰ Kelch Chr. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. – Dorpat, 1875.

⁸¹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 120–122.

⁸² Gadebusch Friedrich Konrad. Livländische Jahrbücher. – Th. I.-IV. – Riga, 1780–1783.

sējumus un citus dokumentārus avotus. Tā, piemēram, miera sarunas Olīvas klosterī 1660.g., kuru gaitā izšķīrās Kurzemes hercogistes un hercoga Jēkaba liktenis pēc poļu-zviedru kara (1655–1660), atainotas, balstoties uz hercoga sūtņa Felkerzāma tajās dienās rakstīto dienasgrāmatu, kura mūsdienās tiek uzskatīta par bojā gājušu.⁸³ Savukārt A.V.Hupels pēc viņam piesūtītām ziņām sastādīja apcerējumu par robežas regulēšanām starp hercogisti un Krieviju.⁸⁴ Atsevišķus faktus par Kurzemes – Lietuvas pierobežu sniedz arī pieminētais mācītājs Tetčs.

Vēstures literatūra, kas tapusi 19.gs., neko būtiski jaunu attiecībā uz robežu problemātiku, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, neienes. 20.gs. 20.–30.gados baltvācu izcelsmes ģeogrāfs Kārlis Šterns pievērsās Baltijas vēsturiskās ģeogrāfijas problēmām. Savā Bolderājai un Buļļu muižai veltītajā rakstā Šterns, izmantojot zviedru ģenerālgubernatora arhīva materiālus, aplūkoja arī 1630.g. robežlīgumu starp Kurzemes hercogisti un Zviedriju.⁸⁵ No pēckara gados publicētajiem darbiem jāatzīmē H. Lākmana izdotās Baltijas vēstures kartes, kam atsevišķā pielikumā pievienota informācija par administratīvā iedalījuma un robežu izmaiņām⁸⁶, kā arī Mīnhenes profesora Heinca Matīzena raksts. Jau tā nosaukums – „Kurzemes hercogistes teritorija un robežas“ – norāda, ka tas veltīts tieši aplūkojamajai problemātikai. Tomēr raksts ir visai konspektīvs un satur diezgan daudz kļūdu un neprecizitāšu, kas acīmredzot skaidrojams ar to, ka tas tapis, balstoties uz vēl pirms Otrā pasaules kara veiktajām piezīmēm un arhīva izrakstiem.⁸⁷ Vairākus interesantus faktus attiecībā uz hercogistes administratīvi-teritoriālo iedalījumu satur iepriekšminētais Kurzemes bruņniecības izdevums „Kurzeme un tās

⁸³ Gebhardi L.A. Geschichte des Herzogtums Kurland und Semgallen. – S. 95–100.

⁸⁴ Hupel A.W. Von der neuerlichen Gränzregulierung zwischen Lief- und Kurland// Nordische Miscellancen. – Stück 9, 10 – S. 226–238.

⁸⁵ Stern C. Zur Geschichte der Bolderaa und des Bullenhofes// Beiträge zur historischen Geographie des Ostbaltikums. – Riga, 1937 – S. 48–64.

⁸⁶ Laakmann H. Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa, Historisches Kartenwerk. – T. 1: Die Baltische Lande. – München, 1954.

⁸⁷ Mattiesen H. Gebiet und Grenzen des Herzogtums Kurland 1569–1795// Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas. Neue Folge – 1957 – Bd. 5 – H. 1-2 – S. 198–205.

bruņniecība“. Padomju Latvijā minētā problemātika nebija guvusi pētnieku uzmanību, tas pats, cik autorei zināms, sakāms par Lietuvas historiogrāfiju.

3. Kurzemes hercogu metālmanufaktūras historiogrāfijā

Kurzemes hercogistes saimniecības vēsturei veltīto darbu klāsts vispār ir ļoti trūcīgs, nemaz nerunājot par manufaktūrām. Daļēji tas skaidrojams ar arhīvu glabāšanas vēsturiskajiem apstākļiem, tomēr jāatzīst, ka pētnieku uzmanība pirmām kārtām bija pievērsta hercogistes politiskās vēstures norisēm un atsevišķām kultūras parādībām. Kaut arī pirmie dzelzsmānufaktūru apraksti parādījās jau 18.gs.⁸⁸, nopietnas avotu studijas nesekoja. Kā izņēmumu šai ziņā var minēt tikai Edgara Dunsdorfa rakstu par hercoga Jēkaba saimnieciskajiem pasākumiem Dānijā, kurā autors pievērsās arī hercogam piešķirtajām Norvēģijas dzelzsmānufaktūrām⁸⁹, un Ārijas Zeidas publikāciju par zviedru izcelsmes kalnrūpniecības speciālista Andreasa Nordenflihta darbību, kur cita starpā autore pieskaras arī viņa mēģinājumiem atjaunot Engures manufaktūru.⁹⁰

19.gs. pirmajā pusē tapa darbs, kas atstāja dziļu (diemžēl negatīvā nozīmē) ietekmi uz visu turpmāko historiogrāfiju un kļuva par vienu no pamatakmeņiem hercoga Jēkaba mīta izplatīšanai sabiedrības apziņā. Tā ir Kurzemes muižnieka, Krievijas valsts padomnieka Oto fon Mirbaha grāmata “Vēstules no un uz Kurzemi”, kuras pirmais izdevums nāca klajā 1844.g. un ieguva tik lielu popularitāti, ka jau pēc diviem gadiem piedzīvoja atkārtotu izdevumu.⁹¹ Darbs veidots 18.gs. beigās un 19.gs. sākumā populārajā vēstuļu

⁸⁸ Weygand J. Gründliche Nachricht von dem hochfürstl. Curländischen Eisen-Werck in Angern// Curieuse und nutzbarer Anmerkungen Von Natur- und Kunst-Geschichten, Durch eigene Erfahrung und aus vielerley Correspondenz gesammelt von Johanne Kanold, Medicinæ Doctore und Practico in Breßlau. – Supplementum III. – Budißin, 1728 – S. 34–37., – Suppl. IV. – Budißin, 1729 – S. 64–65.; Nordenflycht A. Von Bergwercke überhaupt in Courland – LVVA, 5759. f., 2. apr., 152. l., 2.–7. lpp., Von Eisen-Wärcke in Curland – turpat, 8.–10. lpp. (ap 1760.g.; nepublicēti); Ferber J.J. Anmerkungen zur physischen Erdbeschreibung von Kurland, nebst J.B.Fischers Zusätze zu seinem Versuch einer Naturgeschichte von Liefland. – Rīga, 1784.

⁸⁹ Dunsdorfs E. Kurzemes hercoga Jēkaba saimnieciskie pasākumi Dānijā// LVĪŽ. – 1937. – Nr. 3. – 404.–421. lpp. Tā kā pašreiz autores rīcībā nav arhīvu materiālu, kas varētu būtiski papildināt E.Dunsdorfa pētījumu, disertācijā jautājums par manufaktūrām Norvēģijā netiks tuvāk aplūkots.

⁹⁰ Зейда А. Вклад А.Норденфлихта в организацию добычи и исследования полезных ископаемых в Курляндском герцогстве// Из истории естествознания и техники Прибалтики. – Р., 1984 - Т. 7 - с. 162-173.

⁹¹ Mirbach O. Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob. – 2. Auflage – Th. I., II. – Mitau, 1846. Turpmāk disertācijā citēts šis izdevums.

romāna formā. Kaut arī autors bija izmantojis dokumentus no Kurzemes hercogu arhīva, tomēr “vēstules” ir pilnībā paša Mirbaha sacerētas, un ar savā rīcībā esošajiem faktiem viņš rīkojās pilnīgi brīvi, attiecinādams uz hercoga Jēkaba laiku notikumus un norises, kas patiesībā notika jau pēc Jēkaba nāves – 17.gs. beigās un 18.gs. pirmajā trešdaļā. Arī reālu Jēkaba laika faktu attēlojumā ir pieļautas dažādas kļūdas. Pats par sevi tas nebūtu nekas ļauns, ja vien sabiedrība būtu uztvērusi Mirbaha grāmatu kā daiļdarbu, kāda tā būtībā ir, nevis kā nopietnu vēsturisku pētījumu. Lasītājus maldināja ne vien aprakstītie vēsturiskie fakti, bet arī iestrādātie citāti no īstiem dokumentiem, nenorādot to patieso datējumu. Jau 1844.g. nedēļas laikrakstā “*Das Inland*” tika publicētas Teodora Kalmeijera un E.A.Fingstena pozitīvas atsauksmes, kuru autoriem nebija nemazāko šaubu par “vēstulēs” izklāstīto faktu atbilstību patiesībai.⁹² Tāpat arī Baltijas vēstures bibliogrāfijas sastādītājs Eduards Vinkelmans pie Mirbaha darba nosaukuma pieminēja, ka “vēstules ir izdomātas, taču pamatojoties uz rūpīgiem pētījumiem”.⁹³ Vienīgais, kurš spēja objektīvi paraudzīties uz Mirbaha darbu bija Kurzemes guberņas valdes arhivārs un vēstures pētnieks Johans Heinrihs (Jānis Indriķis) Valdemārs, kā tas redzams no viņa vēstules baronam Maidelam 1877.g. 30.III, kurā Valdemārs diezgan sīki izklāstīja Mirbaha darba trūkumus, beigās to nodēvējot par diletantiskām fantāzijām.⁹⁴ Diemžēl visi nākamie vēsturnieki turpināja izmantot Mirbaha sniegtās ziņas bez jebkādas konfrontācijas ar arhīvu materiālu, un tās pārceļo no darba darbā vēl līdz pat pēdējam laikam. To autoru starpā, kuri, rakstot par Kurzemes hercogu dzelzsmānufaktūrām, vara kalvēm un arī mānufaktūrām vispār⁹⁵, pilnībā balstās uz Mirbaha datiem ir Kurzemes ģeoloģiskā apraksta autors Kārlis Grevings⁹⁶, iepriekš pieminētais Valters Ekerts⁹⁷, kā arī ārēji skaistās, bet saturiski mazvērtīgās grāmatas par hercogu Jēkabu autors Jans

⁹² Kallmeyer T. Literarische Anzeige// *Das Inland*. – 1844 – Nr. 38 – 602.–604. sleja; Pflingsten E.A. *Literarische Anzeige// Das Inland*. – 1844 – Nr. 50 – 793.–798. sl.

⁹³ Winkelmann E. *Bibliotheca Livoniae Historica*. – 2. Ausgabe – Berlin, 1878. – S. 369.

⁹⁴ LVVA, 4060. f. 1. apr., 9. l., 1.–3. lp.

⁹⁵ Hercoga rūpnieciskie pasākumi aprakstīti Mirbaha 26., 27. un 28. vēstulē.

⁹⁶ [Grewingk K.] *Geologie Kurlands*. – Th. I. – Mitau, 1873.

⁹⁷ Eckert W. *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus*. – S. 134–147.

Juškevičs⁹⁸, kurš attiecībā uz manufaktūrām Mīrbaha fantāzijas papildināja ar savējām. Juškevičs savā darbā izmantoto avotu sarakstā cita starpā atsaucas arī uz Kurzemes zemes arhīva materiāliem, kuri tolaik glabājās Rostokā un kuru vidū atradās lielākā daļa no hercogu manufaktūru dokumentiem, tomēr, pārskatot šos pašus dokumentus, jāsecina, ka, vai nu Juškevičs tiem piegājis ārkārtīgi pavirši, vai arī apzināti viltojis vēsturisko ainu, lai izceltu hercoga Jēkaba darbību. Turklāt lielāko daļu no ziņām par rūpniecības uzņēmumiem Kurzemē Juškevičs tāpat ir pārņēmis no Mīrbaha “Vēstulēm”.

Arī pēckara historiogrāfija turpināja tiražēt Mīrbaha un Juškeviča “pētījumu rezultātus” kā Latvijā⁹⁹, tā arī ārpus tās tapušajos vispārīgos hercogistes vēstures izklāstos.¹⁰⁰ Pārsvārā Mīrbaha “Vēstulēs” smeltās ziņas kalpoja par informatīvo bāzi arī metalurģijas speciālistam A. Anteinam.¹⁰¹ Jāpiezīmē, ka pēckara gados šāda situācija zināmā mērā ir attaisnojama, jo tikai 70. gados pētniekiem kļuva pieejami minētā Kurzemes zemes arhīva materiāli, kas pēc Otrā pasaules kara tika uzskatīti par zudušiem un tikai pateicoties vēsturnieka Teodora Zeida pūlēm tika atrasti Merzeburgā un 1971. g. nodoti atkal Latvijai.¹⁰² Tādējādi historiogrāfijā sastopamās ziņas par Kurzemes hercogu rūpniecības uzņēmumiem un, piemām kārtām, delzsmanufaktūrām nepieciešams pilnībā pārskatīt no jauna.

⁹⁸ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – R., 1931. – 148.–204., 447.–520. lpp.; Vērtējumu sal.: Zeids T. Latviešu vēstures zinātnes attīstība. – R., 1939. – 21. lpp.

⁹⁹ Sk., piemēram: Latvijas PSR vēsture. – R., 1953. – 1. sēj. – 193.–199. lpp.; Latvijas PSR vēsture. – 3. pārstrādāts un papildināts izdev. – R., 1986. – 1. sēj. – 96.–97. lpp.

¹⁰⁰ Sk., piemēram: Berkis A. V. The Reign of Duke James in Courland 1638–1682. – Lincoln, 1960 – p. 43–51.; Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – R., 1991. – 100. lpp. (tulk. no zviedru val.); Wittram R. Baltische Geschichte. – S. 114–119; Oberländer E. Das Herzogtum Kurland 1561–1795 // Zeitschrift für Historische Forschung. – Beiheft 17 (Regionen in der Frühen Neuzeit) – Berlin, 1994. – S. 193–207.

¹⁰¹ Anteins A. Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam // Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. – R., 1962. – III – 5.–48. lpp.; Anteins A. Bronza Latvijā. – R., 1988. Антейн А.К. Металл древних железных и чугуновых пушек (до XVIII) // Из истории техники Латвийской ССР - Р., 1960 - II - с. 5-31.; Антейн А.К. К истории применения печей для производства черных металлов в Латвии (по данным литературы) // Из истории техники Латвийской ССР - Р., 1964 - V - с. 65-81.

¹⁰² Pašlaik Kurzemes zemes arhīva lielākā daļa ir iepildināta hercogu arhīva fondā – 554. fonda 3. apraksts.

Līdz ar to jāsecina, ka tādas tēmas kā Kurzemes hercogistes iestāžu un ierēdņu aparāta izveidošanās un funkcionēšana, tās teritorija un robežas, tāpat arī hercogu saimnieciskās politikas izpausmes dzelzs un vara manufaktūru dibināšanas un ekspluatēšanas jomā līdzšinējā historiogrāfijā aplūkotas vai nu pieejot problēmai citā griezienā, vai arī aplūkojot ļoti nepilnīgi, bez dziļākas avotu analīzes.

I nodaļa

Ieskats Kurzemes hercogistes pārvaldes sistēmā

1. Hercogistes izveidošanās

Livonijas karš, kas iesākās 1558.g. janvārī ar Maskavas cara karapulku iebrukumu Tērbatas bīskapijā, drīz vien parādīja bīskapijas vasaļu un Livonijas ordeņa bruņinieku nespeju aizsargāt savas zemes. Tādēļ 1559.g. 31.VIII ordenis, bet 15.IX arī Rīgas arhibīskapija noslēdza līgumu par aizsardzību jeb protekcijas līgumu ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundu II Augustu. Sigismunds Augusts apsolīja sūfit palīgā livoniešiem lietuviešu vienības, bet par atlīdzību viņam tika ieķīlātas piecas ordeņa un divas arhibīskapa pilis ar novadiem.¹ Lietuvieši gan ieņēma ierādītās pilis, taču būtisku palīdzību nesniedza, un pēc ordeņa galveno spēku sagraves 1560.g. 2.VIII Ērgemes kaujā, stāvoklis kļuva katastrofāls.

Šajā situācijā Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers par labāko izeju uzskatīja padošanos Sigismunda II Augusta virskundzībai. Vēl sarunu laikā, kam sekoja 1559.g. protekcijas līgums, mestram bija apsolīta vara pār visu agrāko ordeņa teritoriju Livonijā², taču pēc 1561.g. 28.XI Viļņā noslēgtā padošanās līguma (*Pacta subjectionis* jeb kā dažkārt to dēvēja kurzemnieki *Provisio Ducalis* – burtiski: hercoga iztika) noteikumiem viņš ieguva tikai ordeņa zemes uz dienvidiem no Daugavas, t.i. Kurzemē un Zemgalē. *Pacta subjectionis* stājās spēkā 1562.g. 5.III, kad mestrs un ordeņa pavēlnieki Rīgas pilī svinīgi atteicās no saviem amatiem, bet Livonijas ordenis tika sekularizēts. No juridiskā viedokļa to var uzskatīt par jaunās valsts – Kurzemes un Zemgales hercogistes (*Ducatus Curlandiae et Semigalliae*) – rašanās dienu. Līdz ar to bija sabrukusi vecā, feodālisma sistēmā sakņojusies Livonijas konfederācija.

Bez tam bijušais mestrs tika iecelts arī par Polijas karaļa administratoru Vidzemē, kas zināmā mērā tuvināja viņu kārotajam mērķim – iegūt savā

¹ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 122. lpp.

² Švābe A. Sigismunda Augusta Livonijas politika// LVĪŽ – 1937. – Nr. 1. – 86.-87. lpp.

īpašumā visu bijušo Livoniju. Tieši tādēļ Gothards Ketlers bija no karaļa panācis, ka viņa tituls skanēja: *in Liefland zu Curland und Semgallen Herzog*. Cerības uz Vidzemi gan izplēnēja jau 1566.g., kad, izveidojoties t.s. Pārdaugavas hercogistei, par tās vietvaldi kļuva Lietuvas maršals Jans Hodkevičs, tomēr iepriekšminēto titulu Kurzemes hercogi paturēja līdz pat hercogistes likvidācijai 1795.g.

Sastādot *Pacta subjectionis*, par paraugu tika ņemts līgums, kuru, sekularizējot Vācu ordeņa valsti Prūsijā, 1525.g. ar Poliju bija noslēdzis Albrehts Hoencollerns. Tāpat kā Prūsijā arī Kurzemes hercogistē Polijas karalis garantēja: 1) ticības brīvību saskaņā ar Augsburgas konfesiju, 2) līdzšinējo tiesību, lēņu un privilēģiju saglabāšanu, 3) indigenāta principu, t.i. amatu piešķiršanu vietējiem iedzīvotājiem, ar ko tika apstiprināta izteikti vāciska pārvalde.³ Polijas seims, gribēdams izvairīties no kara ar Krieviju, sākotnēji neatbalstīja šo līgumu. Tādēļ Sigismunds II Augusts solījās jaunajam vasalim līdz seima piekrišanai sniegt palīdzību karā ar lietuviešu spēkiem. Pēc 1569.g., kad izveidojās vienota Polijas-Lietuvas valsts, Kurzemes hercogiste kļuva par tās kopējo lēni.⁴ Hercogistes izlēņošana parasti norisinājās svinīgi Polijas galmā. Hercogam vai viņa pilnvarotam sūtnim bija jādod uzticības zvērests, pēc kura sekoja t.s. investitūra jeb ievadīšana hercoga varā, kuras laikā hercogam pasniedza investitūras diplomu, kurā bija noteiktas karaļa un hercoga savstarpējās tiesības un pienākumi. Lēņa atjaunošanas ceremoniju bija jāizdara katrreiz, kad hercogistē vai Polijā-Lietuvā mainījās valdnieks. Pirmais zināmais investitūras diploms attiecas uz 1579.g., kad jaunais Polijas karalis Stefans Batorijs apstiprināja Gothardam Sigismunda Augusta piešķirto lēni, kā arī hercoga vapeni.⁵

Tā kā Polijā-Lietuvā karaļi mainījās visai bieži, tad Kurzemes hercogi, sākot ar 17.gs., paši diezgan reti piedalījās investitūras ceremonijās, nosūtot uz

³ Sal. Hibners M., Kellers F. No padošanās līguma līdz Valdības formulai. – 43. lpp.

⁴ Schiemarn T. Das herzogliche Archiv in Mitau. – b.v. un g. – S. 2.

⁵ Henning S. Lifflandische Churlendische Chronica. – S. 275.; Par investitūrām līdz Stefana Batorija nākšanai pie varas ziņas ir neskaidras, šķiet, ka kara un juku dēļ tās nenotika agrāk par minēto gadu, kaut gan pēc Sigismunda II Augusta nāves Polijas tronī īslaicīgi valdīja vēl arī Anrī Valuā. Tāpat kara dēļ investitūras diploms tika izsniegts Batorija nometnē Disnā nevis Varšavā.

Varšavu speciālus sūtņus. Piemēram, hercogam Jēkabam šo procedūru nācās atkārtot 1649., 1670., 1677.g., kaut gan vēl 1648.g., kad pēc Vladislava IV nāves bija paredzētas jaunas karaļa vēlēšanas, Jēkabs uzdeva hercogistes pastāvīgajam aģentam Varšavā Johanam Vilmanam panākt, lai viņš tiktu atbrīvots no pienākuma atjaunot investitūras diplomu katrreizējā valdnieku maiņas gadījumā, jo, kā rakstīja hercogs, vienreiz tas esot jau izdarīts, un uzticības zvērests nodots ne tikai karalim, bet arī visai republikai [t.i. Polijai-Lietuvai], tāpēc viņš neuzskatot par nepieciešamu zvērēt to no jauna, sevišķi, ja poļiem labpatiksies ikgadus ievēlēt citu karali. Tomēr šo hercoga rīkojumu izpildīt neizdevās, vēl vairāk – 1683.g. Polijas-Lietuvas seims nolēma, ka turpmāk hercogi investitūras diploma saņemšanai ikreiz jāierodas personiski⁶, bet jāpiezīmē, ka arī šī prasība praksē bieži vien palika neievērota.

2. Hercogistes administratīvais iedalījums un vietējā pārvalde

Jaunizveidotās hercogistes administratīvais iedalījums pamatos sakņojās vecajā ordeņlaiku pārvaldes sistēmā. Pirms Livonijas sabrukuma visa Livonijas ordenim piederošā teritorija bija sadalīta pilsnovados, kurus pārvaldīja fogti un komturi, un tiem pakļautajos muižu iecirkņos (*Amt*). Teritorijā, kur vēlāk izveidojās hercogiste, atradās sekojoši pilsnovadi: Kuldīgas, Ventspils, Grobiņas, Kandavas, Tukuma, Jelgavas, Dobeles, Bauskas, Sēlpils, Aizkraukles, Salaspils un Daugavpils (pēdējos trijos pati pils atradās Daugavas labajā krastā). Kuldīgas, Ventspils un Dobeles pilis rezidēja komturi, bet Grobiņas, Kandavas, Sēlpils un Bauskas pilis fogti, kuri visi savās pilnvarās bija līdztiesīgi. Viņi sprieda krimināltiesu, bet civilietas tika izspriestas mantāgos, kurus vadīja no vasaļu vidus iecelts manrihters. Otro tiesu instanci veidoja ordeņa padome, bet augstāko – kopējā Livonijas kārtu sanāksme jeb landtāgs.⁷

⁶ Bues A. Stosunki Kurlandii z Rzeczapospolitą u schyłku XVI w XVII wieku// Zapiski Historyczne. – Toruń, 1998. – T. LXIII – s. 46.

⁷ Sitzungsberichte der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst für das Jahr 1902. – Mitau, 1903. – S. 14–15.

Pēc hercogistes izveidošanās komturus un fogtus vietējā pārvaldē nomainīja pilskungi jeb hauptmaņi (*Hauptmann*) un virspilskungi jeb oberhauptmaņi (*Oberhauptmann*). Pirmo reizi virspilskungi minēti 1568.g. 11.XII landtāga recesā, kur Sēlpils un Kuldīgas virspilskungi nosaukti kā iespējamie kandidāti reģentu padomei Gotharda Ketlera priekšlaicīgas nāves gadījumā, tāpat šāds amats minēts arī 1570.g. Jelgavas recesā.⁸ Tomēr acīmredzot tolaik virspilskungu amats vēl nebija oficiāli noteikts, jo turpmākajos landtāgu materiālos līdz pat Valdības formulas pieņemšanai 1617.g. figurē Kuldīgas un Sēlpils pilskungi. Bez tam šai laikā ir zināmi pilskungi Ventspils, Dobeles, Kandavas, Bauskas, Durbes, Skrundas, Saldus un Grobiņas pilīs, pēdējā pils gan kopš 1560.g. atradās Brandenburgas markgrāfa rokās. Par pilskungu funkcijām šai laikā ziņu nav, domājams, ka tās bija tādas pašas kā ordeņlaiku fogtiem un komturiem.⁹

Attīstoties varas institūcijām, pakāpeniski izveidojās Kurzemes hercogistes tā vietējās pārvaldes sistēma, kura 1617.g. tika fiksēta valsts satversmē jeb Valdības formulā, kas stājās spēkā ar 1618.g. 1.I. Saskaņā ar šo dokumentu visa hercogistes teritorija tika iedalīta četrās virspilskungu tiesās jeb icirkņos (*Oberhauptmannschaft*). Divi no tām – Tukuma un Kuldīgas – atradās hercogistes Kurzemes daļā, bet divi – Jelgavas un Sēlpils – Zemgalē, ieskaitot Sēliju jeb Augšzemi. **Tukuma** virspilskunga tiesā ietilpa Tukuma, Kandavas, Talsu, Sabiles un Auces draudzes (*Kirchspiel*), **Kuldīgas** virspilskungam bija pakļautas Ventspils, Alsungas, Kuldīgas, [Ordeņa] Aizputes, Saldus, Durbes, Gramzdas un Grobiņas. Savukārt **Jelgavas** virspilskunga iecirkni veidoja Baldones, Iecavas, Vecmuižas, Bauskas, Jelgavas, Mežmuižas, Sesavas, Dobeles un Jaunpils draudzes, turklāt Jaunpils draudze sadalīja Tukuma virspilskunga tiesu divās daļās, atdalot Auces draudzi no pārējā iecirkņa. Kāpēc izveidojies šāds iedalījums, vairs nav noskaidrojams. **Sēlpils** virspilskungs pārvaldīja Aizkraukles, Sēlpils, Neretas, Daugavpils un Aizlauces (*Überlantz*) draudzes. Pēdējās divas bieži uzskatīja par vienu

⁸ Bunge F.G. Archiv. – S. 184, 206.

⁹ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 156-163.

draudzi vai arī vienkārši norādīja “šaipus Laucesas upei” un “taipus Laucesas upei”. 1717.g. Sēlpils virspilskunga rezidence tika pārcelta uz Jēkabpili, taču iecirknis saglabāja agrāko nosaukumu.¹⁰ Virspilskungi savā apgabalā pildīja augstāko pārvaldes ierēdņu, pilskomendantu un militāro pavēlnieku funkcijas, kā arī pildīja dažādus diplomātiska rakstura uzdevumus. Pieaicinot piesēdētājus jeb asesorus (*Assessor*), virspilskungi sprieda tiesu. Attiecīgā iecirkņa muižniekiem virspilskunga tiesa veidoja pirmo instanci civillietās.¹¹

Iepriekš nosauktais draudžu uzskaitījums attiecas uz 18.gs. Valdības formulā bija nosaukta tikai 21 draudze, bet Neretas, Aizlauces, Grobiņas, Gramzdas, Jaunpils un Saldus draudzes tajā nebija pieminētas. Tam skaidrojumu nav devis nedz K.G.Cīgenhorns, nedz arī citi pētnieki. Vienīgi O.Štafenhāgens 1902.g. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē nolasītajā referātā mēģināja pamatot šo faktu ar 1617.g. poļu komisijas cerībām atdalīt minētās teritorijas no hercogistes un pakļaut tās tieši karalim.¹² Tomēr šis skaidrojums neliekas ticams, jo avotos nav sastopamas norādes par šādiem komisāru nolūkiem. Iespējams, ka tolaik draudžu robežas un to skaits vienkārši vēl nebija nostabilizējies, jo arī landtāgu materiālos visu 17.gs. sastopami atšķirīgi skaitļi – tiek minētas no 19 līdz 29 draudzēm. Klasiskais iedalījums 27 draudzēs parādās pašās 17.gs. beigās un saglabājās līdz administratīvās pārvaldes reformai 1818./1819.g. Arī vēl 18.gs. dažkārt bez 27 esošajām draudzēm izdalīja vēl arī Vānes un Ezeres draudzes, kurām tomēr nebija nekādas patstāvīgas administratīvi politiskas nozīmes. Tāpat Daugavpils un Aizlauces draudzes reizēm tika uzskatītas par vienu, jo parasti sūtīja uz landtāgu kopēju deputātu.¹³

Draudzes bija visai atšķirīgas pēc lieluma un tika dēvētas arī par politiskajām draudzēm, lai nošķirtu tās no baznīcas draudzēm. Apzīmējums “draudze” šai gadījumā bija radies tādēļ, ka sākotnēji hercogistes muižniecība sapulces, kurās tika izskatīti landtāgos apspriežamie jautājumi un ievēlēti

¹⁰ Kurland und seine Ritterschaft. - S. 155.

¹¹ Regierungs-Formel. - 5., 6.§

¹² Sitzungsberichte der kurländischen Gessellschaft ... für das Jahr 1902. - S. 16.

¹³ Nordische Miscellaneen. - Stuck 9, 10 - S. 107-108.

deputāti, noturēja attiecīgās draudzes galvenās baznīcas sakristejā.¹⁴ Kad īsti bija notikusi politisko draudžu nodalīšanās no baznīcas draudzēm, grūti pateikt. Katrā ziņā jau 16.gs. landtāgi tika izziņoti draudzēs¹⁵, bet H.Lākmans savā kartē “Livonija 1492.g.” Kurzemē vairākās vietās ir ievilcis draudžu robežas, kas visai līdzīgas hercogistes politisko draudžu robežām.¹⁶ Tādējādi atšķirībā no Vidzemes, kur kopš 17.gs. beigām par administratīvu vienību tika uzskatītas tieši baznīcas draudzes, Kurzemes hercogistē politiskās un baznīcas draudzes nesakrita. Ņemot vērā, ka jau 1567.g. hercogs Gothards bija devis rīkojumu uzbūvēt vairākus desmitus jaunu baznīcu, to kopējais skaits 17.gs.–18.gs. varētu tuvojies simtam, bet draudzes būtu skaitāmas vairākos desmitos. Turklāt te ir runa tikai par luterāņu draudzēm, neskaitot vairākas katoļu, reformātu un grieķu-uniātu draudzes. 1636.g. tika izveidota baznīcas pārvalde – Sēlpilī, Bauskā, Dobelē, Grobiņā un Kandavā iecēla prāvestus un izveidoja attiecīgus prāvestu iecirkņus, bet Jelgavā rezidēja superintendents.¹⁷ Interesanti, ka hercogistes prāvestu pārziņā šai laikā atradās arī Lietuvas luterāņu draudzes, piemēram, pie Bauskas prāvesta iecirkņa piederēja arī Biržu un Žeimes (*Žeimele*) draudzes.¹⁸

Bez virspilskungu tiesām Valdības formulā tika noteiktas arī 8 pilskungu tiesas (*Hauptmannschaft*): Bauskas, Dobeles, Kandavas, Saldus, Skrundas, Durbes, Grobiņas un Ventpils. Savos iecirkņos pilskungi pildīja tādas pašas funkcijas kā virspilskungi un tāpat arī kalpoja hercogam diplomātijas laukā. Pilskungiem pienācās tiesas spriešana krimināllietās un civillietās miestu (*Fleck, Hackelwerk*) un hercoga muižu iedzīvotājiem, bet hercoga zemniekiem krimināllietās pirmajā instancē.¹⁹ Tomēr pilskungu jurisdikcijai pakļauto teritoriju lielums un robežas nevienā dokumentā konkrēti nav aprakstītas. Pat pēc Valdības formulas pieņemšanas kādu laiku pastāvēja nesaskaņas par pilskungu amatiem, jo, kā liecina 1624.g. 24.XII landtāga

¹⁴ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 24.

¹⁵ Sitzungsberichte der kurländischen Gessellschaft für das Jahr 1902. – S. 16.

¹⁶ Laakmann H. Historisches Kartenwerk: Die livländischen Staaten 1492.

¹⁷ Cruse K.W. Curland unter. – Bd. I. – S. 56, 57, 118.

¹⁸ Kiploks E. Latviešu draudzes Lietuvā// Baznīcas Gada Grāmata – 1983. – 106.–107. lpp.

¹⁹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 200.

recess, muižniecība bija pieprasījusi iecelt pilskungus Aucē un Sabilē. Hercogs Frīdrihs atteicās to darīt, atteikumu formulējot tādējādi, ka Aucē pilskunga postenis nekad nav bijis, bet attiecībā uz Sabili lēmums tiek nodots izšķiršanai karalim. Toties hercogs piekrita aizpildīt tobrīd vakantās Kandavas un Grobiņas pilskungu vietas.²⁰

Tādējādi kā svarīgākās administratīvās vienības hercogistē atzīmējamas virspilskungu tiesas un politiskās draudzes. Zemākajā līmenī hercoga īpašumi iedalījās muižu iecirkņos, kuru pārvaldniekiem bija zemākās civiljurisdikcijas tiesības, šīs tiesības saskaņā ar kontraktiem pienācās arī hercoga muižu nomniekiem un ķīlu turētājiem. Tomēr nevāci, kas pildīja kādus amatus hercoga labā, piemēram, mežsargi, bija pakļauti uzreiz pilskungu vai virspilskungu jurisdikcijai. Privātmuižu zemniekus savās muižās, saskaņā ar 1570.g. izdoto Gotharda privilēģiju, tiesāja to īpašnieki, taču 1617.g. Kurzemes statūtos tika fiksēts noteikums, ka muižnieks nevar piespriest zemniekam nāves sodu bez tiesas.²¹ Savukārt privātmuižās dzīvojošie brīvie cilvēki atkarībā no muižas atrašanās vietas bija pakļauti virspilskungu vai pilskungu jurisdikcijai. Lai nodrošinātu tiesu instanču lēmumu izpildi katrā no virspilskungu iecirkņiem iecēla pa vienam eksekūtoram jeb manrihteram (*Mannrichter*), kurš bez tam savā iecirknī uzraudzīja arī ceļu un tiltu uzturēšanu kārtībā. Kā tiesu izpildītāji manrihteri minēti jau 1570.g.²²

Hercogistes pilsētu pārvalde tika organizēta pēc pašpārvaldes principa un atradās katras pilsētas namnieku ievēlētās rātes rokās. Ārpus rātes un attiecīgu pilsētas tiesu jurisdikcijas bija pilsētās dzīvojošie muižnieki, kurus varēja tiesāt tikai virspilskungi.

3. Hercogistes augstākās pārvaldes organizācija

Par svarīgāko sabiedriski politisko centru pēc hercogistes izveidošanās kļuva hercoga galms, kurā koncentrējās galvenās ar valsts varu un pārvaldi

²⁰ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 24.

²¹ Kurländische Statuten, oder Rechte und Gesetze für den Adel in den Herzogthümern Kurland und Semgallen vom Jahr 1617. Übersetzt von Heinrich Ludwig Birkel. – Mitau, 1804. – S. 55.

²² Bunge F.G. Archiv., – S. 207.

saistītās amatpersonas un institūcijas. Sākotnēji hercogiem nebija stingri noteiktas rezidences vietas. Hercogs Gothards ar savu galmu pēc veco laiku paražas pārbrauca no vienas pils uz otru, par to liecina arī viņa laikā noturēto landtāgu norises vietas: Rīga, Bauska, Kuldīga, Jelgava, Dobeles, kaut gan jau 1568.g. 6.V recess noteica, ka vasarā rīkotiem landtāgiem jānotiek Bauskā, bet ziemā – Jelgavā.²³ Tomēr galma rezidēšanas jautājumā hercogs Gothards deva priekšroku Kuldīgai un Sēlpilij, un avotos minētās vietas tiek dēvētas par “*wesentliche Hoflager*”.²⁴ Savukārt saskaņā ar 1568.g. 11.XII recesu Gotharda pēkšņas nāves gadījumā, kas, ņemot vērā kara apstākļus, bija visnotaļ iespējams, reģentiem kopā ar mantinieku, pēdējā mazgadības laikā, būtu jāuzturas Dobelē.²⁵ Iespējams, ka Dobeles izvēli dotajā gadījumā noteica hercoga vēlēšanās nodrošināties pret bijušā Dobeles komtura Rekes pretenzijām, konflikts ar kuru Dobeles dēļ tolaik vēl nebija izsmelts.

Gotharda testaments, kas tika atvērts pēc viņa nāves 1587.g., sadalīja hercogisti abu dēlu, Frīdriha un Vilhelma, starpā, par rezidencēm nosakot atkal Kuldīgu un Sēlpili, kurās galmam līdz Vilhelma pilngadībai bija jāuzturas pārmaiņus²⁶, kamēr vēlākā hercogistes galvaspilsēta Jelgava ietilpa hercogienes Annas atraitnes tiesā.²⁷ Pēc tam, kad hercogs Vilhelms bija sasniedzis pilngadību, 1596.g. 21.V brāļi noslēdza līgumu par varas sadali, kas paredzēja, ka katram no viņiem būs savs galms un savas pārvaldes iestādes. Šai līgumā tika noteikts, ka hercoga Vilhelma rezidence būs Kuldīgā, bet hercogs Frīdrihs izvēlējās par rezidenci Jelgavu²⁸, kura atradās ģeogrāfiski izdevīgākā vietā nekā Sēlpils.

Pēc hercoga Vilhelma atstādināšanas no varas un hercoga Frīdriha izlīguma ar poļu komisiju un muižniecību 1617.g., Jelgavas kā svarīgākā centra stāvoklis tika atzīmēts Valdības formulā, kuras 26.§ bija ierakstīts, ka landtāgiem ir jānotiek reizi divos gados Jelgavā. Tomēr poļu-zviedru kara

²³ Bunge F.G. Archiv... – S. 180.

²⁴ Turpat. – S. 184.

²⁵ Turpat.

²⁶ Cruse K.W. Curland unter... – Bd. I. – S. 78.

²⁷ Turpat. – S. 42.

²⁸ Turpat. – S. 84.

apstākļos šis noteikums bija grūti realizējams, jo karojošu pušu vienības vairākkārt ieņēma Jelgavas pili, bet hercogs Frīdrihs bija spiests uzturēties neieņemtajās vai ienaidnieka atstātajās pilīs – Dobelē, Saldū u.c. Turklāt arī Kuldīga tolaik vēl nebija zaudējusi savu rezidences un hercogistes Kurzemes daļas galvenās pilsētas statusu, par ko liecina formulējums 1624.g. 24.XII recesā: „..zu Goldingen, wann Wir [t.i. hercogs] in unserm Fürstenthum Curland residiren,..” Un tikai pēc hercoga Jēkaba kāpšanas hercogistes tronī Jelgava tika atzīta par vienīgo galvaspilsētu, fiksējot 1642.g. 29.XI t.s. komisijas izlīgumā noteikumu, ka hercoga rezidencei jāatrodas Jelgavā.²⁹

Tiešajā valdīšanas darbā hercogs izmantoja īpaši izraudzītu padomnieku palīdzību. Tā, piemēram, hercogistes vēsturē otrā landtāga recesa (1568.g. 6.V) parakstītāju vidū bija septiņi padomnieki (*Rath*).³⁰ Turklāt tie nebija vienīgie, piemēram, pazīstamais Zalomons Hennings, kurš arī tolaik bija hercoga padomnieks, nav šo septiņu starpā. Hercogistes pastāvēšanas sākumposmā, acīmredzot, minētās personas jau pārsvarā nāca no galminieku vidus, bet iespējams, ka padomnieku vidū bija arī daži no muižniecības speciāli šim nolūkam izraudzīti cilvēki, t.s. landrāti. Visi kopā padomnieki veidoja t.s. padomnieku istabu (*Rathstube*). Kā pirmais starp padomniekiem dažādos avotos parasti tiek minēts Vilhelms fon Eferns, kurš ieņēma vietvalža jeb burgrāfa amatu (*Statthalter, Burggraf*). Saskaņā ar 1568.g.11.XII recesu viņam pienācās arī reģentu jeb valdības padomes vadība gadījumā, ja hercogs Gothards pēkšņi nomirtu, atstājot tikai mazgadīgu mantinieku. Turpat bija arī noteikts, ka nākamajam pēc ranga šai padomē jābūt vai nu Sēlpils, vai arī Kuldīgas virspilskungam, kam sekoja kanclers un obermaršals. Šiem četriem valdības padomniekiem savā darbībā bija jāpiesaista arī četri landrāti - pa diviem no Kurzemes un Zemgales muižniecības.³¹, tādējādi tieša piedalīšanās valdībā hercoga nāves gadījumā tika nodrošinātas tikai daļai no hercoga esošajiem padomniekiem, bet par pārējo padomnieku funkcijām ziņu nav.

²⁹ Rummel C. Curländische... Schlüsse. - S. 76.

³⁰ Bunge F.G. Archiv... - S. 181.

³¹ Turpat. - S. 184-185.

1570.g. Jelgavas landtāgā pirmo reizi izskanēja doma par pastāvīgu valdību. Hercogs Gothards bija izlēmis izveidot valdību triju kambarpadomnieku (*Cammerräthe*) sastāvā, kuriem vajadzēja pastāvīgi uzturēties galmā līdzās hercogam, bet viņa prombūtnes laikā pārvaldīt valsti un vadīt tiesas sēdes. Kā šie trīs padomnieki bija domāti burggrāfs, kanclers un obermaršals, bet hercoga nāves gadījumā viņiem būtu jāpieaicina arī viens no iepriekšminētajiem virspilskungiem. Bez tam hercoga galmā bija paredzēts iecelt vairākus mācītus galma padomniekus (*Hoff-Räthe*), kas darbotos kancelejā, tiesās un diplomātijas jomā.³² Šādas skaitliski nelielas padomnieku kolēģijas esamība liecina par hercoga Gotharda vēlmi pēc iespējas koncentrēt ar pārvaldi saistītās lietas, izveidojot iestādi, kas būtu analoga vācu firstu valstīm raksturīgajām t.s. slepenajām padomēm (*Geheime Rat*). Tomēr Gotharda testamentā personu loks, kam būtu jāpiedalās hercogistes pārvaldē līdz Vilhelma pilngadībai, bija noteikts daudz plašāks – kopumā 10. Pēc Gotharda vēlmes jaunajam hercogam Frīdriham par padomniekiem bija jāizmanto sekojošas personas: burggrāfu V.Efernu, Kuldīgas pilskungu³³ Georgu Firksu, padomniekus Eberhardu Nolli un Georgu Tīzenhauzenu, Kurzemes baznīcu vizitatoru Z.Henningu, pulkvedi Bartelu Butleru, Zemgales baznīcu vizitatoru Kristoferu Šrēdersu, hofmaršalu Kristofu Bistramu, sekretāru Johanu Tišleru un landrentmeistaru Kristofu Pīpenštoku.³⁴ Pēc 1596.g., kā jau minēts, tika izveidoti divi galmi un atsevišķas pārvaldes iestādes, bet, diemžēl, tuvāku ziņu par padomniekiem līdz 1617.g. trūkst.

1617.g. Valdības formula fiksēja valdības modeli, kas hercogam bija jāpieņem kā obligāts. Tika noteikts, ka hercoga valdības (*Regierung des Durchlauchtigen Herzogs*) sastāvā jābūt landhofmeistaram, kancleram, burggrāfam (vēlāk saukts oberburggrāfs) un landmaršalam, kā arī diviem tiesību doktoriem. Hercoga prombūtnes, mazgadības, slimības vai nāves

³² Bunge F.G. Archiv.– S. 205-206.

³³ Kā jau minēts, oficiāli virspilskunga amata nosaukums ieviests tikai 1617.g., bet Kuldīgas un Sēlpils pilskungi dažkārt dēvēti par virspilskungiem, jo bija atbildīgi par hercoga Gotharda izraudzīto rezidenču pilīm.

³⁴ Cruse K.W. Curland unter.– Bd. I. – S. 78.

gadījumā šiem virspadomniekiem (*Oberräthe*) bija jāuzņemas hercogistes vadība.³⁵ Gan pirmo četru virspadomnieku amatu nosaukumi, gan to uzskaitījums pēc ranga Kurzemē saskanēja ar augstākās pārvaldes sistēmu, kas tika izveidota Prūsijā ar 1542.g. pieņemto Valdības formulu (*Regimentsnotel*).³⁶ Laika gaitā apskatāmā iestāde Kurzemes hercogistē ieguva augstākās jeb slepenās padomes nosaukumu, kā to lasām J.K.Cīgenhorna “Kurzemes valststiesībās” un A.V.Hupeļa izdevumā “Nordische Miscellaneen”³⁷, kaut gan avotos, piemēram, landtāgu materiālos šāds nosaukums netiek lietots.

Kad pēc hercoga Frīdriha nāves jaunais hercogs Jēkabs 1642.g. 29.XI ar t.s. kompozīcijas akta jeb komisijas izlīguma palīdzību vienojās ar Polijas karaļa sūtīto komisiju un vietējo muižniecību, minētais dokuments saturēja arī dažus noteikumus, kuri attiecās uz virspadomniekiem. Tā, piemēram, tika noteikts, ka hercoga prombūtnes laikā Jelgavā jāuzturas vismaz trim virspadomniekiem, bet augstākajām galma amatpersonām tika aizliegts iejaukties jebkādās publiskās lietās, piesakot pildīt tikai un vienīgi savus pienākumus galmā. Lielā Ziemeļu kara izraisītā haosa dēļ acīmredzot bija grūti nodrošināt vienlaicīgi triju virspadomnieku klātbūtni Jelgavā, tādēļ 1718.g. 3.IX landtāgā pieņēma lēmumu, ka galvaspilsētā vienlaicīgi uzturēsies vismaz divi virspadomnieki.³⁸

Bez virspadomnieku kolēģijas kā svarīgākās iestādes, kur tika veikts tiešais pārvaldes darbs, mināmas hercoga kanceleja un renteja jeb kamera (*Rendt-Cammer, fürstliche Cammer*). Neapšaubāmi, ka abu šo iestāžu aizmetņi meklējami jau pirmajās hercogistes pastāvēšanas dienās. Kā pirmais hercogistes kanclers 1561.g. minēts Josts Klods (*Clodt*), kuru 1566.g. nomainīja Mihaels Brunnavs.³⁹ Ap 1568.-1570.g. sastādītais galma reglamenta (*Hoff-Ordnung*) projekts liecina, ka tolaik kanceleja un renteja vēl nebija

³⁵ *Regierungs-Formel.* – 1, 4 §

³⁶ *Sal.; Arndt F. Die Oberräte in Preussen 1525–1640.* – Elbing, 1911.

³⁷ *Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.* – S. 147.; *Nordische Miscellaneen.* – St. 9, 10 - S. 89.

³⁸ *Rummel C. Curländische... Schlüsse.* – S. 76, 77, 450.

³⁹ *Kurland und seine Ritterschaft.* – S. 148.

nodalītas viena no otras un no pārējā galma, jo pie kancelejas galda bez tās ierēdņiem ēda vēl arī ērgelnieks un bārdzinis (paša kanclera vieta bija pie hercoga galda). Šai laikā kancelejas sastāvā bija kanclers, viens sekretārs ar palīgu (*Junge*), viens rakstvedis darbam ar tekstiem latīņu valodā, trīs zēļi (*Gesellen*) resp. kancelejas kalpotāji ar vienu palīgu, rentmeistars, kurš uzturējās Rīgā, ar vienu kalpotāju un vienu palīgu, kā arī viens kameras rakstvedis ar vienu kalpotāju.⁴⁰

Saskaņā ar 1581.g. 23.I publicēto Kancelejas nolikumu (*Cantzley-Ordnung*) kanclera pakļautībā darbojās viens mācīts galma padomnieks, kuram bija jāpiedalās galma tiesā un vajadzības gadījumos jāpilda diplomātiska rakstura misijas (tas liecina par 1570.g. pieņemtā landtāga lēmuma par augstāko pārvaldi realizāciju), divi sekretāri ar saviem palīgiem un trīs kancelejas kalpotāji. No abiem sekretāriem viens bija “piekomandēts” valdībai un sastādīja dokumentus kā vācu, tā arī latīņu valodā, kamēr otrs nodarbojās ar tiesu lietvedību. Abiem sekretāriem katru dienu bija jāgaida rīkojumi t.s. hercoga kamerā (*Fürstliche Cammer*)⁴¹. Valdības sekretāram bija regulāri jāieraksta īpašā protokolu grāmatā īss visu izsūtāmo apkārtrakstu, pavēļu un atbilžu uz lūgumrakstiem saturs atstāstījums, bet tiesu sekretāram bija sava atsevišķa protokolu grāmata. Savukārt kancelejas kalpotāji strādāja tieši kancelejas telpā (*Cantzlei od. Schreibstube*). Viens no kalpotājiem nodarbojās ar tiesu lietām, bet divi ar dokumentu reģistrāciju un ikdienas lietām. Reģistrācijas un protokolu grāmatas glabājās kancelejā noslēgtās lādēs, atslēgas no kurām bija kancleram un abiem sekretāriem, turpat glabājās arī hercogistes mazais zīmogs, kamēr lielais zīmogs atradās pie kanclera vai paša hercoga. Tolaik kancelejas ierēdņi jau ēda pie tikai viņiem izdalīta galda un dzīvoja tiem izdalītās atsevišķās istabās. Nolikumā skaidri tika formulēta kancelejas

⁴⁰ Recke J.F. Historische Nachrichten von dem Schlosse zu Mitau// M.L.A. – Bd. II – S. 14-16.

⁴¹ Turpat. – S. 24, 26.; Dotajā gadījumā ar nosaukumu “kamera” bija domāta nevis renteja, kas šai dokumentā ir pieminēta kā Rent-Cammer, bet gan telpa, kur notika valdības darbība. Sākotnēji Vācijā ar vārdu “kamera” apzīmēja valdnieka privātos apartamentus, kur šaurākā lokā tika apspriesti svarīgākie politiskie jautājumi un kur uzglabāja naudu un vērtlietas. Attīstoties valsts organizācijai, šis nosaukums tika pārņemts uz pārvaldes iestādēm. Sal.: Facius F. Wirtschaft und Staat. – Boppard am Rhein, 1959. – S. 13.; Beck F. Entstehung der ernestinischen zentralen Landesfinanzbehörde im 16./17. Jh.// Archivar und Historiker. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner. – Berlin, 1965 – S. 290.

darbinieku pakļautība vienīgi hercogam, un tā kā viņi visi formāli piederēja pie hercoga slepenās padomes (*Consiliorum penetralia*), līdz ar to gūstot pieeju valsts svarīgai informācijai, tad visiem bija jānodod īpašs uzticības zvērests. Tāpat ierēdņiem bija kategoriski aizliegts ielaist kancelejas telpās hercoga padomei nepiederošas personas. Bez tam nolikums reglamentēja kancelejas ierēdņu darba laiku, viņu atalgojumu, rubrikas, pēc kurām bija jāreģistrē dokumenti, kā arī saturēja t.s. kancelejas taksi, t.i., izcenojumus par privātpersonām izsniegto dokumentu izgatavošanu.⁴²

1596.g.–1616.g. hercogistē pastāvēja divas kancelejas, katram hercogam sava. Diemžēl sīkāka informācija par šī perioda iestāžu darbību nav saglabājusies. Arī par vēlākiem laika posmiem ziņas ir visai skopas. 17. un 18.gs. bez dokumentu reģistrācijas un izgatavošanas kancelejas funkcijās ietilpa arī parādu likvidācijas un tamlīdzīgu lietu izšķiršana, kuras neietilpa tiesas kompetencēs, un kancelejā pieņemtos lēmumus nevarēja pārsūdzēt. Tāpat kancelejā tika apzīmogoti t.i. juridiski apstiprināti landtāgu lēmumi.⁴³ Poļu-zviedru kara (1600–1629) apstākļos hercogam Frīdriham nācās bieži pārvietoties, tādēļ muižniecība izteica protestus par grūtībām dažādu lūgumu iesniegšanā hercogam. 1624.g. 24.XII landtāga lēmumā šis jautājums tika atrisināts tādējādi, ka hercogs nosolījās, ka gadījumos, kad viņš uzturēsies Zemgalē, kanclers ar vēl diviem padomniekiem ik pēc divām nedēļām divas dienas (trešdienās un ceturtdienās) rezidēs Jelgavā, kur hercoga vārdā pieņems un izsniegs ar savu parakstu un hercogistes zīmogu apzīmogotus lēmumus, bet, ja hercogs būs Kurzemē, tad kanclers un virspadomnieki tādā pat kārtā ieradīsies Kuldīgā.⁴⁴ 18.gs. kanclers pildīja arī cenzora pienākumus attiecībā uz visiem hercogistē drukātajiem rakstiem.⁴⁵

Svarīgs amats hercogistes varas iestāžu sistēmā bija virssekretāra postenis. Kad tieši šis amats tika ieviests, nav zināms, bet skaidrs, ka tas noticis vēlākais 17.gs. 20./30.gados. Virssekretāra pienākumos ietilpa ne vien

⁴² Recke J.F. Historische Nachrichten von dem Schlosse zu Mitau// M.L.A. – Bd. II – S. 24-28.

⁴³ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 114, 181.

⁴⁴ Rummel C. Curländische...Schlüsse. – S. 26.

⁴⁵ Turpat. – S. 636.

protokolēšana visās augstākajās tiesās, bet arī faktiskā uzraudzība pār kancelejas darbu, tāpat viņš piedalījās svarīgāko dokumentu projektu, piemēram, landtāgu lēmumu, sastādīšanā. Virssekretāram bieži vien nācās uzstāties referenta lomā un pat sacerēt rīkojumu un lēmumu melnrakstus, tādēļ šī amata pildītājam bija jābūt juridiski izglītotam un ar labu rakstīšanas prasmi.⁴⁶

Hercogistes kā valsts ekonomiskās vajadzības tika segtas no hercoga domēņu ienākumiem, turklāt t.s. galda muižas (*Tafelgut*), kuras lielākajās Eiropas valstīs tika piešķirtas valdnieka un viņa galma uzturēšanai, Kurzemē nebija nodalītas no īstenajām domēnēm, un visi ienākumi no tām ieplūda vienotā valsts kasē.⁴⁷ Turpat ieplūda arī līdzekļi, ko Kurzemes hercogi ieguva savu saimniecisko pasākumu rezultātā, ienākumi no hercoga regālijām, piemēram, muižām, ceļiem, pasta, tiesu un citām nodevām utt. Valsts kase līdzīgi kā citās vācu valstīs atradās hercoga rentejā jeb kamerā, kas bija augstākā ekonomiskās pārvaldes iestāde. Kā liecina iepriekš aplūkotais galma reglaments, 16.gs. 60.–70.gadu mijā renteja kā atsevišķa iestāde vēl nepastāvēja, bet rentmeistars un kameras rakstvedis nosaukti pie kancelejas darbiniekiem. Tā kā rentmeistars tolaik bija faktiski hercoga saimnieciskais pārstāvis jeb faktors Rīgā, ar domēņu pārvaldi nodarbojās kameras rakstvedis, kam bija pastāvīgi jāuzturas galmā, kur viņš saņēma iesūtītās nedēļas un gada atskaites resp. rēķinus un uzraudzīja kasi.⁴⁸ 1581.g. kancelejas nolikums rāda, ka šai periodā renteja bija kļuvusi jau par patstāvīgu iestādi, arī hercogu Vilhelma un Frīdriha iestāžu vidū rentes kambaris tiek minēts atsevišķi.⁴⁹ Tā kā valsts ekonomika tolaik tika identificēta ar hercoga “mājsaimniecību” (*Oekonomie od. Haushaltung, Staatshaushalt*)⁵⁰, tad arī attiecīgi landtāgu materiālos un tamlīdzīgos avotos ziņas par apskatāmo iestādi sastopamas ārkārtīgi reti. Tā, piemēram, 1642.g. komisijas izlīgumā bija vienīgi pieminēts,

⁴⁶ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 195.

⁴⁷ Turpat. – S. 245.

⁴⁸ Recke J.F. Historische Nachrichten von dem Schlosse zu Mitau// M.L.A. – Bd. II – S. 14.

⁴⁹ Napiersky C.E. Actenstücke zur Geschichte der Noldenschen Händel in Kurland// Turpat. – S. 191.

⁵⁰ Sk. piem., Facius F. Wirtschaft und Staat. – S. 14. ff.; Redlich F. Der deutsche fürstliche Unternehmer, eine typische Erscheinung des 16.Jahrhunderts// Tradition. – 1958. – 3 Jg. – H.1 – S. 18.

ka ekonomika (*oeconomica*) tāpat kā iepriekš paliek pilnīgi hercoga pārziņā.⁵¹ Arī hercoga Jēkaba laikā kameras priekšgalā acīmredzot atradās rentmeistars, kam palīdzēja rakstveži un grāmatveži. Kamerā notika katras muižas rēķinu pārbaude, un, piemēram, 1665.g. hercoga Jēkaba instrukcijā vairāku Kurzemes domēņu pārvaldniekiem tika norādīts, ka ierēdņiem jānoslēdz gada rēķini precīzi uz Liendienām, bet par katru nokavētu dienu jāmaksā sods, jo nevienmērīga atskaišu iesūtīšana traucē kamerai veikt pārbaudi.⁵²

Hercoga Frīdriha Kazimira laikā hercogistes saimnieciskā pārvalde kļuva sazarotāka, bet kamera tika reorganizēta. 1692.g. 18.X hercogs izdeva rīkojumu par kamerkolēģijas (*Cammer-Collegium*) izveidošanu, kas bija jādara, vadoties pēc kaimiņu firstu valstu parauga (*..nach Art anderer in benachbahrten fürstenländern eingerichteten Ambts- und Rechnungs Cammern,..*)⁵³ un hercogistes tradīcijām. Ar šo rīkojumu hercogs iecēla līdzšinējo grāmatvedi Johanu Cveihauzenu (*Zweyhausen*) par rentmeistaru⁵⁴, uzdodams viņam darīt visu iespējamo, lai palielinātu valsts kases ienākumus, samazinātu izdevumus, piekodināja rūpēties par kameras lēmumu izpildi utt.⁵⁵ Reorganizētajā iestādē savus rēķinus bija jāiesūta arī visiem galma kalpotājiem, kuriem tādi bija, ieskaitot maiznieku, aldari, dārznieku utml., tāpat kameras ierēdņiem tika uzdots pēc iespējas novienādot no domēņu pārvaldniekiem pieprasītās atskaites. Spriežot pēc visa, kamerai tagad tika piešķirta lielāka patstāvība un rīcības brīvība, tomēr svarīgākajiem lēmumiem bija nepieciešams hercoga akcepts. Kopumā kamerkolēģijas sastāvā, kuru arī turpmāk visbiežāk dēvēja vienkārši par kameru, 1692.g. iegāja kamermeistars, rentmeistars, rakstvedis, kurš vienlaikus pildīja arī reģistratora pienākumus (*Cammereschreiber, ad interim auch Registrator*), kā arī divi kameras locekļi (*Cammerverwandte*). Visiem šiem ierēdņiem tāpat kā kancelejas darbiniekiem

⁵¹ Rummel C. Curländische...Schlüsse. – S. 76.

⁵² Švābe A. Kurzemes hercoga Jēkaba lauksaimniecības likumi// LVIŽ. – 1937. – Nr. 3. – 402. lpp.

⁵³ Kā turvākais paraugs neapšaubāmi kalpoja Prūsija, kur saskaņā ar 1643.g. izdoto kameras nolikumu pastāvēja līdzīgs kameras iekārtojums. Šal.: Krause J. Die kurfürstliche Verwaltung im Herzogtum Preussen am Ende des 17.Jhs. – Bonn, 1973 – S. 82., 90.

⁵⁴ Šis akts bija saistīts ne vien ar kameras reorganizāciju, bet arī tāpēc, ka iepriekšējais rentmeistars J.Hāns bija miris.

⁵⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 171. l., 1. lp.

bija aizliegts izpaust jebkādas ar kameras darbu saistītās ziņas un jādod uzticības zvērests.⁵⁶

Dokumenti rāda, ka iepriekšminētais kameras ierēdņu sastāvs praksē bija plašāks, piemēram, 17.gs. beigu un 18.gs. sākuma avotos bieži figurē vēl arī kameras grāmatveža (*Cammerbuchhalter*) Kristofa Kalaua (*Calau*) un grāmatveža Kristiana Gallija (*Gally*) vārdi, kuri cita starpā saņēma atskaites no dzelzsmānufaktūru pārvaldniekiem un savukārt nodeva tiem rīkojumus, izsniedza kvītis par piegādātajiem izstrādājumiem un piedalījās uzņēmumu inventarizācijās. Abas minētās personas darbojās savos amatos jau vismaz kopš 17.gs. 80.gadu sākuma. Ap 1700.g. reģistrators amats tika nodalīts no rakstveža amata, un 18.gs. dokumentos kamerkolēģijas sastāvā sastopamas sekojošas amatpersonas: rentmeistars, rentes rakstvedis, kameras sekretārs (arī šis amats minēts jau agrāk – 1693.g.), kameras grāmatvedis, kameras reģistrators un vairāki kameras locekļi. Šajā iekšpolitiski sarežģītajā hercogistes vēstures posmā kamera joprojām saglabāja lielāku vai mazāku patstāvību un pildīja ne vien kontroles iestādes funkcijas, bet arī pati varēja izdot pavēles saimnieciskos jautājumos, svarīgākajos gadījumos ar hercoga vai virspadomnieku piekrišanu, savukārt caur kameru attiecīgi gāja abu iepriekšminēto varas institūciju rīkojumi. Tikai 1793.g., kad muižniecībai kārtējā konflikta ar hercogu rezultātā bija izdevies jūtami ierobežot pēdējā tiesības, domēņu pārvalde, resp. kamera, tika pakļauta landhofmeistaram.⁵⁷

Augstākā tiesas iestāde hercogistē bija galma tiesa, kurā kā priekšsēdētājs piedalījās hercogs. Galma tiesas sākotnējie darbības principi tika noteikti 1570.g. 28. VII publicētajā hercoga Gotharda pavēlē, un tolaik tās darbā piedalījās īpaši pieaicināti galma padomnieki un piesēdētāji.⁵⁸ Ar Valdības formulas pieņemšanu notika izmaiņas arī šīs iestādes sastāvā un darbībā – tagad galma tiesā ietilpa hercogs un visi 6 valdību veidojošie padomnieki. 17. – 18.gs. galma tiesa faktiski dalījās trīs daļās: apelāciju, kriminālajā un konsistorijas tiesās. Pirmajā virspadomnieki pieņēma lēmumus par

⁵⁶ Turpat, I. apr., 943. l., 137., 138. lp.

⁵⁷ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 15.

iesniegtajām apelācijām iepriekšminētā sastāvā, savukārt muižnieku izdarīto kriminālnozieģumu izskatīšanai viņiem bija jāpieaicina visi četri virspilskungi.⁵⁹ Konsistorijas tiesā bez virspadomniekiem piedalījās superintendents un pieaicinātie baznīcas kalpotāji.⁶⁰ Galma tiesa kā pirmā instance iztiesāja lietas, kas bija ierosinātas pret hercoga ierēdņiem, rātes locekļiem vai pilsētām kopumā.⁶¹ Tās sesijām bija jānotiek divreiz gadā, to ilgums bija atkarīgs no lietu daudzuma, bet kā maksimālais termiņš tika noteiktas 4 nedēļas.⁶² 1642.g. hercogs Jēkabs vienojās ar muižniecību par augstākās tiesas sesiju kārtību – turpmāk pirmajās divās sesijas nedēļās bija jāizskata muižnieku lietas, trešajā nedēļā namnieku lietas, bet ceturtajā nedēļā jāiztiesā krimināllietas un konsistorijas tiesas kompetencē esošās lietas.⁶³ Augstākās tiesas spriedumus atsevišķos gadījumos varēja pārsūdzēt karaļa tiesā. To drīkstēja darīt, ja prasība civillietā pārsniedza 600 florīnu vai arī aizskāra godu, bet krimināllietās bija ļauts pārsūdzēt tikai par vieglākiem nodarījumiem.⁶⁴ Augstākās tiesas iekārtojuma ziņā Kurzemes hercogiste pēc 1617.g. atšķīrās no Prūsijas, kur virspadomnieki un galma tiesa veidoja divas atsevišķas iestādes.⁶⁵

Bez tam galma tiesā darbojās vairākas amatpersonas kā, piemēram, galma advokāts, notāri un fiskāls. Viņu pilnvaras un pienākumu loks bija visai plašs, piemēram, fiskāls pārstāvēja tiesās hercoga un fiska intereses, kā arī uzraudzīja likumu izpildi, tādējādi faktiski pildīja mūsdienu prokuroru funkcijas. Savukārt galma advokāts pildīja visdažādākos uzdevumus, piemēram, pārstāvēja zemniekus, kurus muižnieki pieprasīja izdot no hercoga muižām kā bēgļus.⁶⁶

⁵⁸ Bunge F.G. Archiv... – S. 210.

⁵⁹ Regierungs-Formel. – 9, 16 §

⁶⁰ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.. – S. 194.

⁶¹ Turpat. – S. 192.

⁶² Regierungs-Formel. – 10 §

⁶³ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 78.

⁶⁴ Regierungs-Formel. – 10, 17 §

⁶⁵ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.. – S. 158.

⁶⁶ Piemēram, 1716. g. galma advokāts Bīzelšteins (Bieselstein) pārstāvēja Engures muižas zemniekus: LVVA, 554. f., 3. apr., 1726. l., 121. lp.

4. Hercoga un muižniecības savstarpējā cīņa par ietekmes sfēru palielināšanu pārvaldē

Augstākās varas prerogatīva Kurzemes hercogistē piederēja hercogam, ievērojot, protams, Polijas karaļa kā lēņa kunga tiesības⁶⁷, tomēr kopš pirmajām pastāvēšanas dienām muižniecība centās hercoga varas sfēru iespējami sašaurināt, vienlaikus palielinot savu ietekmi. Kā pirmais akts, kas tieši ietekmēja hercoga un muižniecības spēku sadalījumu bija t.s. Gotharda privilēģija (*Privilegium Gotthardinum*) – dokuments, ar kuru 1570.g. hercogs Gothards iedzīvināja Polijas karaļa Sigismunda II Augusta 1561.g. Livonijas muižniecībai dotos solījumus. Cita starpā hercogs Gothards piešķīra hercogistes muižniekiem pilnīgas jurisdikcijas tiesības pār viņu muižu zemniekiem, atbrīvoja muižniekus no nodokļu un muitu maksāšanas un apstiprināja tiem vēl virkni citu brīvību un privilēģiju.

Viens no nozīmīgākajiem muižnieku ieguvumiem bija Gotharda privilēģijā fiksētā rīcības brīvība pār tiem lēņiem, kas tikuši piešķirti līdz 1561.g. Šos lēņus tagad varēja brīvi pārdot, nodot mantošanā utt., kas nozīmēja, ka šie lēņi tika faktiski alodificēti resp. kļuva par privātīpašumu.⁶⁸ Līdz ar to visa hercogiste iedalījās divās valststiesiski dažādās daļās: “lēņi” (*Lehn* – attiecībā pret Polijas karali) jeb hercoga domēnēs, kas veidoja apmēram 1/3 no visa zemes fonda, un “zemē” (*Landschaft*) jeb privātmuižās, kas aizņēma attiecīgi atlikušās 2/3. Taču tie lēņi, kurus hercogs piešķīra jau pēc hercogistes izveidošanās, tiesiski joprojām palika piederīgi pie “lēņa” un tika alodificēti tikai 1776.g.⁶⁹ Tomēr arī attiecībā uz privātīpašumiem hercogam piederēja teritoriālās virskundzības tiesības (*Territorialsuperiorität*), kas tieši izpaudās muižnieku pienākumā pildīt militāro jeb t.s. jātnieku dienestu (*Rosssdienst*), kā arī pienākumā gada un dienas laikā iegūt no hercoga sava īpašuma tiesību apstiprinājumu (*Güterrekognition*) un zvērēt hercogam

⁶⁷ Tā kā vēstures literatūrā Kurzemes vasalattiecības ar Poliju-Lietuvu iztirzātas pietiekami plaši, disertācijā šis jautājums netiks tuvāk aplūkots.

⁶⁸ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 19.

⁶⁹ Hahn J. Die bäuerliche Verhältnisse. – S. 2–4.

uzticību. Uzticības zvērests bija jādod arī visiem pārējiem personiski brīvajiem hercoga pavalstniekiem.⁷⁰

Ieguvusi ekonomisko pamatu, muižniecība centās paplašināt arī savas politiskās tiesības. Šai sakarā jau hercoga Gotharda laikā radās vairākas problēmas, kas prasīja abu pušu attiecību precizēšanu. Kā galvenās te jāmin: 1) jātnieku dienesta lielums un pildīšanas veids, 2) iespējas iesniegt apelācijas karalim un 3) varas aparāta veidošanas principi, ar kuriem bija nesaraujami saistīts indigenāta tiesību jautājums. Tā kā par pirmajām divām problēmām pietiekami izsmeljošu pārskatu ir devuši M.Hībners un F.Kellers rakstā „No Padošanās līguma līdz Valdības formulai”⁷¹, tad turpmāk tuvāk pievērsīsimies trešajam jautājumu lokam.

Tiesības iecelt amatpersonas hercogistē piederēja hercogam. Šīs tiesības hercogam piederēja gan attiecībā uz augstākajiem amatiem – virspadomniekiem, virspilskungiem, pilskungiem –, gan arī uz jebkuru citu darbinieku. Tie visi bija hercoga ierēdņi, kas saņēma noteiktu algu no valsts kases, piemēram, virspadomnieku alga ap 17./18.gs. miju bija 1000 dālderu, bet 18.gs. otrajā pusē 2000 dālderu liela, viņiem pienācās arī brīvs dzīvoklis un zināms malkas daudzums⁷², bet rentmeistaram 1692.g. noteica algu 130 dālderu apjomā, kā arī t.s. deputātu, t.i. noteiktu produktu, siena un malkas devu no Skrundas muižas.⁷³ Vienīgi manrihterus, baznīcu vizitātorus un muižniecības karaspēka virsniekus hercogs apstiprināja no muižnieku izvirzīto kandidātu vidus.⁷⁴

No hercoga tiesībām iecelt ierēdņus izrietēja iespējamais hercoga varas pieaugums gadījumā, ja amati, sevišķi augstākie, nonāktu muižniecībai opozicionāru personu rokās, kas, protams, neatbilda muižniecības interesēm.

⁷⁰ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht., – S. 128, 129.

⁷¹ Hībners M., Kellers F. No Padošanās līguma., – 42–54. lpp.

⁷² Nordische Miscellaneen. – St. 9, 10 – S. 85.

⁷³ LVVA, 554. f., 3. apr., 171. l. 1. lp.

⁷⁴ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht., – S. 180.

Tādēļ, visumā neapstrīdot minētās hercoga tiesības, muižnieki centās ierobežot un stingri noteikt to personu loku, no kuriem hercogs drīkstēja izvēlēties svarīgākās amatpersonas.

Pirmie soļi šai sakarā tika sperti jau hercoga Gotharda laikā. Tā, jau 1568.g. 11.XII recesā, atsaucoties uz muižniecības lūgumu, Gothards apsoliņās turpmāk pie amatpersonu iecelšanas dot priekšroku nevis svešiniekiem un ārzemniekiem, bet gan „šīs zemes audzēkņiem“, izņemot kancleru, kam amata specifikas dēļ bija jābūt izglītotam, tādēļ piemērotu kandidātu trūkuma dēļ viņu bija ļauts meklēt un salīgt ārzemēs.⁷⁵ Iespējams, ka minētais punkts landtāgā apspriežamo jautājumu vidū parādījās Prūsijas notikumu ietekmē, kur 1566.g. arī tika fiksēts noteikums par vietējo muižnieku priekšrocībām amatu piešķiršanā.⁷⁶ Bet 1570.g. landtāga recesā sastopami tie varas aparāta hierarhijas pamatprincipu iedīgļi, kas vēlāk tika iedzīvināti Kurzemes hercogistes Valdības formulā. Runājot par vietvalža jeb burggrāfa aizvietošanu viņa nāves gadījumā, 1570.g. tika noteikts, ka šo posteni jāieņem valdībā iesaistītajam virspilskungam, bet pēdējā vietā savukārt bija jānāk otrajam virspilskungam. Abus vakantos virspilskungu amatus „aizpildīja“ ar kādu padomnieku vai muižniecības pārstāvi, un šai gadījumā nebija svarīga kandidāta dzimšanas vieta, bet tika prasītas izveicība resp. atbilstība amatam un īpašumi hercogistē. Šis noteikums attiecās arī uz obermaršala amatu, bet attiecībā uz kancleru saglabājās iepriekšējie noteikumi.⁷⁷ Visumā hercoga Gotharda laikā nekādi sevišķi konflikti sakarā ar amatu sadali nebija izraisījušies, un hercoga tuvāko līdzgaitnieku vidū mēs redzam visdažādākas izcelsmes personas, piemēram, pirmais hercogistes kanclers J.Klodts nāca no Vidzemes, bet S.Henings bija dzimis Veimārā vienkāršu vecāku ģimenē.

Konflikti aizsākās pēc tam, kad hercogs Vilhelms sāka valdīt patstāvīgi un ar muižniecību aizkaitinošām metodēm mēģināja ieviest absolūtismam raksturīgu varas formu. Jau 1601. un 1606.g. landtāgos muižniecība, uzskaitot

⁷⁵ Bunge F.G. Archiv... – S. 185, 186.

⁷⁶ Heyking D.E. Curlands Grundferfassung. – S. 162.

⁷⁷ Bunge F.G. Archiv... – S. 206.

sev it kā no hercoga puses nodarītos pāridarījumus, pieprasīja, lai tiesnešu un citi amati tiktu piešķirti vienīgi vietējas izcelsmes muižniekiem, jo Vilhelma administrācija tika veidota pārsvarā no ārzemniekiem, pa lielai daļai nedižciltīgiem.⁷⁸ 1615.g. landtāgā muižnieki sūdzējās, ka tiesu procesu laikā noteiktajās sekvestrācijās Kurzemē par manrihteriem tiek iecelti hercoga zemnieki, kuri prieka pēc uzliekot arestu visam muižnieka īpašumam.⁷⁹ Konflikta kulminācija iezīmējās ar divu muižniecības vadoņu, brāļu Magnusa un Gotharda Nolžu, nogalināšanu 1615.g. un tam sekojošu Polijas karaļa iejaukšanos un hercoga Vilhelma atstādināšanu no varas 1616.g. Hercogam Frīdriham izdevās panākt izlīgumu un saglabāt troni, taču tas viņam maksāja piekāpšanos vairākām muižniecības prasībām, t.sk. varas aparāta formēšanas jautājumos. Kā jau vairākkārt pieminēts, 1617.g. kopīgi ar poļu komisiju sastādītā jaunā hercogistes satversme jeb Valdības formula (*Formula Regiminis*) turpmāk noteica valsts organizācijas pamatus, vienlaikus atceļot iepriekšējo landtāgu lēmumus, bet saglabājot un papildinot jau iepriekšējā laikmetā iezīmējušās tendences.

Kaut gan, kopumā ņemot, Valdības formula nozīmēja hercoga varas sašaurināšanos, tomēr tās panti atstāja viņam pietiekami daudz iespēju revanšam. Par to liecina, piemēram, domstarpības starp hercogiem un muižniecību dažādu amatu un amatpersonu sakarā, kuras nemitīgi atkārtojās līdz pat hercogistes pastāvēšanas beigām. No vienas puses attiecībā uz augstākajiem pārvaldes amatiem – virspadomniekiem, virspilskungiem un pilskungiem – Valdības formulā tika noteikts, ka tie ir piešķirami vietējiem muižniekiem, kā arī fiksēta to „aizpildīšanas“ kārtība. Virspadomnieku vakances varēja ieņemt tikai virspilskungi, bet virspilskungu tikai pilskungi, kuriem savukārt bija jānāk no matrikulētās bruņniecības, piederību pie kuras saskaņā ar satversmi bija jānosaka pašiem muižniekiem. No otras puses, kā jau teikts, visas šīs amatpersonas iecēla hercogs, indigenāta tiesības tika

⁷⁸ Napiersky C.E. Actenstücke zur Geschichte der Noldenschen Händel in Kurland// MLA. – Bd. II – S. 189, 190, 197.

⁷⁹ Turpat. – S. 217.

attiecinātas arī uz lietuviešu un poļu muižniekiem, ja vien tiem hercogistē piederēja kāds īpašums (*..wohl besitzlich sind.*), bet valdībā ieejošie tiesību doktori izglītotu muižnieku trūkuma gadījumā varēja būt arī namnieku izcelsmes, tāpat kancleru hercogs drīkstēja izvēlēties no visas muižniecības.⁸⁰ Līdz ar to muižniecības cīņa par savu interešu aizstāvību pārvaldes sfērā norisinājās sekojošos virzienos: 1) ar indigenāta tiesībām apveltīto personu loka sašaurināšanā un vietējās muižniecības privilēģiju stingrā sargāšanā, 2) ārpus muižnieku kontroles esošu amatu izveidošanas nepieļaušanā hercoga tiešā tuvumā, 3) iespējami lielāka amatu skaita nodošanā vienīgi muižniekiem, maksimāli ierobežojot namnieku dalību pārvaldē ar zemāko ierēdņu vietām.

Jēdzienam „indigenāts“ (*Indigenae, Einzögling, Eingeborn*) visā hercogistes pastāvēšanas laikā tā arī nebija radīts vienots un skaidrs traktējums. Padošanās līgumā ar šo vārdu tika apzīmēti visi vācu izcelsmes vietējie iedzīvotāji⁸¹, arī Sigismunda Augusta privilēģijā, kura iespējams tā arī netika apstiprināta, bet uz kuru gan Pārdaugavas hercogistes, gan arī Kurzemes hercogistes muižniecība parasti balstījās visās savās pretenzijās, tika solīts piešķirt visus amatus tikai turīgiem vietējiem iedzīvotājiem (*indigena bene possessionatus*) pēc Prūsijas parauga, taču dažādos privilēģijas norakstos bija sastopami atšķirīgi formulējumi, kas ļāva muižniecībai attiecināt indigenāta jēdzienu tikai uz sevi.⁸² Uz šiem dokumentiem balstījās arī Kurzemes hercogistes muižnieku prasība par priekšrocībām amatu piešķiršanā jau 16.gs. beigās un 17.gs. sākumā. Valdības formulā, kā jau iepriekš teikts, indigenāts tika attiecināts arī uz lietuviešu un poļu izcelsmes muižniekiem, tomēr vienlaikus muižniecība ieguva tiesības pati izlēmt, kurš pieder pie „īstenās muižniecības“ (*vera Nobiles*) ar bruņniecības tiesas jeb bruņniecības sola (*Ritterbank*) palīdzību un tādējādi ir tiesīgs baudīt visas privilēģijas, t.sk. ieņemt sabiedriskus amatus.⁸³

⁸⁰ Regicrungs-Formel. – 1, 2, 3 §

⁸¹ Unterwerfungs-Verträge. – S. 81, 83.; Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 152.

⁸² Turpat. – S. 153.

⁸³ Regicrungs-Formel. – 3, 39 §

Bruņniecības tiesa hercoga Frīdriha vadībā uzsāka savu darbību 1620.g., tās sastāvā bez hercoga bija vēl 18 cienījamās personas, kuru izcelsme neradīja šaubas, ieskaitot virspadomniekus. Bruņniecības tiesa pārbaudīja muižnieku dzimtu iesniegtos dižciltības pierādījumus un izlēma, kuras no tām tiks ierakstītas bruņniecības sarakstā jeb matrikulā (*Matrikel*). Pirmā matrikulas sastādīšanas fāze noslēdzās 1631./32.g., kad pamatos tika izveidota noslēgta muižniecības korporācija, kurā netika pielaista liela daļa hercoga, sevišķi bijušā hercoga Vilhelma, vai poļu karaļa dienestā esošo muižnieku. Turpmākajā laikā līdz 1642.g. matrikulā uzņēma vēl tikai dažas muižnieku dzimtas.⁸⁴ 1642.g., noslēdzot izlīgumu ar hercogu Jēkabu, muižniecība panāca, ka turpmāk tiesības lemt par uzņemšanu bruņniecības korporācijā pienākas landtāgam⁸⁵, kurā savukārt saskaņā ar Valdības formulu drīkstēja piedalīties tikai bruņniecībai piederīgas personas, un šāda uzņemšanas kārtība saglabājās līdz hercogistes pastāvēšanas beigām. Turklāt 1684.g. 13.VI landtāgā tika pieņemts lēmums, ka vidzemniekiem, kuri pēc Olīvas miera līguma ir palikuši Vidzemē, nav tiesību iegādāties īpašumus hercogistē⁸⁶, tādējādi vidzemniekiem tika sašaurināta pieejamība indigenāta tiesībām hercogistē, kaut gan 1624.g. landtāgs pielīdzināja vidzemniekus, inflantiešus un pilteniešus Kurzemes muižniecībai.⁸⁷ Te gan jāpiezīmē, ka minētais 1684.g. landtāga lēmums acīmredzot vairāk bija saistīts ar ierobežoto zemes fondu hercogistē, kā dēļ pašiem kurzemniekiem nācās meklēt īpašumus ārpus tās robežām, visbiežāk Lietuvā, kā arī ar Vidzemes galīgo atzīšanu par Zviedrijas sastāvdaļu, resp. politiskiem motīviem.

Tomēr praksē attiecībā uz iecelšanu amatos indigenāta princips nereti palika neievērots. Tas arī saprotams, jo valsts pārvaldei bija nepieciešami tam spējīgi cilvēki, bieži ar speciālu izglītību. Neskatoties uz to, ka 1618., 1624.,

⁸⁴ Matrikulā uzņemto dzimtu skaits un gads, kad tas izdarīts, literatūrā uzrādīts visai atšķirīgi – par laiku no 1620. līdz 1634.g. tiek minēti attiecīgi 111, 115, 110 uzvārdi. Sk.: Nordische Miscellaneen – St. 3 – Riga, 1781. – S. 7–22.; Cruse K. W. Curland unter.. – Bd. I. – S. 121.; Kurland und seine Ritterschaft. – S. 410–413., u.c.

⁸⁵ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 80.

⁸⁶ Turpat. – S. 270.

⁸⁷ Turpat. – S. 24.

1636., 1642., 1645.g. landtāgos un arī vēlāk periodiski izskanēja prasība par vietējās muižniecības priekšrocībām, nebija neviena hercoga, kura dienestā neatrastos ārzemnieki un citas indigenāta tiesības neieguvušas personas. To apliecina arī valdošais sabiedriskais noskaņojums, kas izpaužas, piemēram, 1669.g. landtāga lēmumā, kurš atļauj vienīgi dižciltīgai muižniecībai piederīgā titula “*Edel*” lietošanu arī ārzemju muižnieku dzimtām, ja vien tās bija vispārzināmas (*notorische*).⁸⁸ Tas pats notika arī 1684.g., kad matrikulētā muižniecība nomainīja savu titulu no “*Edel*” uz “*Wohlgebohren*”, toties šī titula attiecināšana uz dzimtām, kuru prasības pēc dižciltības bruņniecības tiesa tās pastāvēšanas laikā bija noraidījusi, tika strikti aizliegta.⁸⁹

Atsevišķos gadījumos muižniecība izrādīja neapmierinātību ar hercoga izvēlēto amatpersonu pat, ja tā nāca no matrikulēto muižnieku vidus, bet neapmierināja muižniecību kādā citā sakarā. Piemēram, 17.gs. 60.gadu beigās muižniecība iesniedza protestu pret Kristofa Heinriha fon Putkammera iecelšanu padomnieka amatā, jo viņš piederēja pie reformātu baznīcas. Tomēr neko daudz tas nelīdzēja, jo 1670.g. Putkammeru iecēla par Tukuma virspilskungu, bet sākot ar 1672.g. viņš ieņēma visus virspadomnieku amatus pēc kārtas, 1683.g. kļūstot par landhofmeisteru. Vienīgi 1684.g. hercogam Frīdriham Kazimiram nācās apsolīt, ka turpmāk padomnieku vietas ieņems tikai Augsбургas konfesijai piederīgie.⁹⁰

Īpašs konflikts par padomnieku pieņemšanu izraisījās 1642.g., tūlīt pēc hercoga Frīdriha nāves. Tā kā Frīdrihs vēl savas dzīves laikā bija nodevis hercogam Jēkabam tiešā pārvaldīšanā vairākus hercogistes apgabalus un iesaistījies visas hercogistes pārvaldes lietās⁹¹, tad loģiski, ka Jēkabam bija arī savi palīgi. Tā, 1638.–1639.g. viņš par padomniekiem bija pieņēmis kurzemnieku Georgu Fišeru (*Vischer*) un no ārzemēm nākušo Eberhardu fon Ānu (*Ahnen*). Kad Jēkabs pēc hercoga Frīdriha nāves pārņēma valdīšanu, šie

⁸⁸ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 225.

⁸⁹ Turpat. – S. 269.

⁹⁰ Turpat. – S. 265.; Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 162.; Kurland und seine Ritterschaft. – S. 148–154.

⁹¹ Schieman T. Historische Darstellungen und archivalische Studien. – Hamburg/ Mitau, 1886 – S. 123.

padomnieki pievienojās jau esošajiem sešiem valdības padomniekiem, pret ko savukārt protestēja muižniecība, pasludinot, ka hercogam bez valdības jeb virspadomniekiem nepienākoties turēt vēl kādus citus privātus padomniekus (*Privaträte*). Poļu komisijas darbības laikā (1642.g. rudenī/ziemā) šai jautājumā starp hercogu un muižniecību tika panākts kompromiss. Hercogs apsoliāja, ka turpmāk valdības padomnieku skaits nepārsniegs satversmē noteikto, bet Fišers un Āns palika savos amatos ar noteikumu, ka Fišeram pie pirmās izdevības tiks piešķirta pilskunga vieta un tādējādi pavērsies parastais karjeras ceļš, bet Ānam atņēma tiesības piedalīties valdības sēdēs, taču, ja viņš iegūtu indigenāta tiesības, tad arī viņam tiktu ļauta dažādu amatu ieņemšana.⁹² Šāds risinājums praktiski nozīmēja, ka hercogiem tika liegta iespēja nākotnē legāli izveidot no virspadomniekiem neatkarīgu padomdevēju kolēģiju, kā tas bija raksturīgi tām valstīm (pārsvarā vācu firstu), kas bija sasniegušas absolūtisma varas formu, piemēram, Brandenburgā-Prūsijā. Šajās valstīs, pieaugot valdnieku varai, bija vērojama viņu tieksme pēc īpaši uzticamiem un no kārtām neatkarīgiem padomniekiem, kas 17.gs. otrajā pusē, bet sevišķi 18.gs. noveda pie t.s. valdīšanas no kabineta (*Kabinetregierung*) un attālināšanās no agrākajām valdības institūcijām – slepenajām padomēm, kuras parasti turpināja pastāvēt līdzās kabinetiem, bet vairumā gadījumu nozīmēja vairs tikai goda posteņus bez sevišķas ietekmes uz valdības lietām. Kurzemē, kā zināms, šāda valdības iestāžu attīstība nenotika, kaut gan 1765.g. ir minēts kabineta sekretārs Rezons (*Cabinett-Secretaire Raison*), kurš 1773.g. bija kancelejas padomnieks un 1787.g. tika iecelts muižnieka kārtā.⁹³ Bet lai noskaidrotu, kas jāsaprot ar jēdzienu „kabinets“ hercoga Ernsta Johana laikā, jāveic īpaši pētījumi.

Daudz neiecietīgāk nekā pret Kurzemes hercogistē iecelojušu muižnieku darbošanos valdībā Kurzemes muižniecība izturējās pret ideju par augstāko amatu piešķiršanu namniekiem. Sevišķi tas attiecās uz divām hercoga padomnieku vietām, kuras Valdības formulā bija apzīmētas kā „tiesību doktori“

⁹² Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.– S. 160.; Seraphim A. Die Geschichte.– S. 105.

⁹³ LVVA, 554. f., 3. apr., 1691. l., 69., 73. lp.; 5759. f., 2. apr., 903. l., 6. lp.

un kurās saskaņā ar satversmi hercogs varēja iecelt arī attiecīgi izglītotus namniekus.⁹⁴ Kā bija noteikts Valdības formulā, šie tiesību doktori (vēlāk tos parasti apzīmēja par valdības padomniekiem, mācītiem padomniekiem vai vienkārši par padomniekiem) kopā ar četriem augstākajiem padomniekiem veidoja virspadomnieku kolēģiju, t.i. valdību un iegāja galma tiesas sastāvā, tomēr jau 1618.g. muižniecība pieprasīja, lai dievkalpojums, landtāgos utt. mācītie padomnieki sēdētu aiz vai zemāk par virspilskungiem, lai tādējādi ranga ziņā būtu it kā zemāki par no muižniecības vidus nākušajiem padomniekiem un virspilskungiem. Šis strīds tika atrisināts tikai 1642.g., kad hercogs Jēkabs piekrita minētajai prasībai, kā arī prasībai, ka turpmāk par virspadomniekiem tiks dēvēti tikai landhofmeistars, kanclers, oberburggrāfs un landmaršals, taču abi pārējie padomnieki joprojām palika valdības kolēģijas sastāvā kā vienlīdzīgi tās locekļi.⁹⁵ Muižniecības mēģinājumus mazināt abu tiesību doktoru rangū un stāvokli valdībā neapšaubāmi bija iedvesmojis Prūsijas hercogistes piemērs, kur 17.gs. virspadomnieku kolēģijā tāpat iegāja 4 virspadomnieki, bet mācīto padomnieku vietā bija 2 virssekretāri.⁹⁶

18.gs., politiskā haosa apstākļos, kas veicināja muižniecības spēka pieaugumu pretstatā hercogu tiesībām, periodiski izskanēja prasības iecelt par mācītajiem padomniekiem vienīgi muižniekus, bet 1727.g. pat tika izvirzīta doma, ka abus šos padomniekus būtu jāievēl landtāgā, kas tomēr netika realizēta.⁹⁷ Vēl 1760.g. parādījās kāda anonīma autora sacerējums, kurā „ar putām uz lūpām“ tika mēģināts pierādīt, ka Kurzemes hercogistē, pretēji Prūsijai, namnieki piederot pie svešiniekiem (*l'etrangere*), tādēļ tie nevarot pretendēt uz indigenāta tiesībām un ieņemt sabiedriskus amatus, pie kuriem pieskaitāmi abu mācīto padomnieku posteņi. Vienīgās iestādes, kur namniekiem ļauts darboties, esot kanceleja un kamera, protams, vienkāršu

⁹⁴ Regierungs-Formel. – 1 §

⁹⁵ Runnel C. Curländische... Schlüsse. – S. 76.

⁹⁶ Krause J. Die kurfürstliche Verwaltung im Herzogtum Preussen.. – S. 90.

⁹⁷ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.. – S. 164.

ierēdņu vietās.⁹⁸ Muižniecības spiediena rezultātā hercogam Ernstam Johanam 1763.g., kad viņš atgriezās hercoga tronī nācās apsolīt, ka turpmāk minēto padomnieku amatus piešķirs tikai vietējiem muižniekiem⁹⁹ un, kā liecina 18.gs. otrās puses landtāgu materiāli, šis solījums pārsvarā arī tika turēts.

Tāpat muižniecība mēģināja iespiesties arī tajās pārvaldes jomās, kas atradās pilnīgi hercoga ziņā, t.i., tika aizpildītas ar vienkāršas cilmes ierēdņiem, kuri darbojās vienīgi valsts (kaut, visdrīzāk, neizmirstot arī savas personīgās) interesēs. Tā kā visās šajās sfērās bija nepieciešamas zināšanas un spējas, tad, tāpat kā gadījumā ar mācītajiem padomniekiem, muižniecības vēlmes nebija iespējams realizēt tā vienkāršā iemesla dēļ, ka hercogistē trūka labi izglītotu matrikulētās muižniecības pārstāvju. Vispildīgāk reālā situācija parādās sakarā ar virssekretāra amatu. Jau 1642.g. hercogs Jēkabs, paklausot muižnieku spiedienam, apsolīja, ka turpmāk virssekretārs tiks iecelts no muižnieku vidus, ja vien atradīsies kāda tam pietiekami kvalificēta kandidatūra.¹⁰⁰ Tomēr līdz pat 1717.g., kad poļu komisijas darbības laikā šī prasība atkal tika atjaunota, virssekretāra postenī neviens muižnieks tā arī nebija bijis. 1718.g. 3.IX landtāga lēmumā jau tika kategoriski pasludināts, ka šai amatpersonai jānāk no vietējās muižniecības (*persona nobilis et indigena*), bet toreizējam virssekretāram, no namnieku vidus nākušajam Helheram (*Hölcher*), kurš ilgstoši uzturējās Dancigā pie hercoga Ferdinanda, trīs mēnešu laikā lika ierasties hercogistē.¹⁰¹ Helhers atteicās pildīt šo prasību, taču neviens šim amatam piemērots muižnieks tā arī neatradās, tādēļ virspadomniekiem nācās uz vietas iecelt namnieku Centaroviju (*Zentarowy*). Sakarā ar to 1727.g. landtāgā tika deklarēts, ka muižniecībai principā pret Centarovija personu neesot nekas pretī, taču virssekretāra amats pienākoties muižniecības pārstāvim. Pēc Centarovija nāves virspadomnieki izsludināja konkursu, kuram bija jāpiesakās sešu nedēļu laikā, bet neviens muižnieks nepieteicās. Tomēr matrikulētā

⁹⁸ Heyking D.E. Curlands Grundferfassung. – Beilage Nr. 43.; Zīmīgi, ka Kurzemes bruņniecības izdevumā „Kurland und seine Ritterschaft“ ir nosaukti visu virspadomnieku, virspilskungu un pilskungu vārdi, taču nav nekādu ziņu par mācītajiem valdības padomniekiem.

⁹⁹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.– S. 167.

¹⁰⁰ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 77.

¹⁰¹ Turpat. – S. 449.

muižniecība uzskatīja, ka virspadomnieki neievēroja tās prasību, un iesniedza 1756.g. sūdzību karalim. Arī hercogs Ernsts Johans, atjaunojot savu varu 1763.g., deva solījumu par virssekretāru pieņemt muižnieku, ja vien atbrīvojoties vakancei piemērota kandidatūra atradīsies 6 nedēļu laikā, pretējā gadījumā hercogs varēja iecelt arī no namniekiem cēlušos personu. Cik zināms, tad arī turpmāk par virssekretāriem darbojās vienīgi namnieki.¹⁰²

Jāpiezīmē, ka virspadomnieku, virspilskungu vai pilskungu piederība matrikulētajai muižniecībai nebūt vēl nenozīmēja hercoga interešu nodevību vai tā varas mazināšanu. Ir zināmi daudzi muižniecības pārstāvji, kas uzticami kalpojuši hercogiem visdažādākajās sfērās, pat būdami cieši saistīti ar bruņniecības korporāciju, sevišķi tas sakāms par 17.gs. Te kā piemēru var minēt, pirmām kārtām, Oto fon Grothuzu, kurš 1610.–1618.g. bija bruņniecības vadonis (*Ritterschaftshauptmann*), tad kļuva par pirmo oficiālo Kuldīgas virspilskungu un 1624.–1652.g. ieņēma oberburggrāfa amatu, kā arī pildīja dažādus hercoga diplomātiskus uzdevumus, piemēram, 1625. un 1626.g. mēģināja iegūt Kurzemes neitralitātes apstiprinājumu no Zviedrijas un Polijas karaļiem, bet vēlāk Varšavā iestājās par Jēkaba tiesībām uz hercogisti.¹⁰³ Tāpat var minēt arī Georgu Firksu, kurš kopā ar vēlāko oberburggrāfu G.Fišeru 1638.g. devās kā bruņniecības sūtnis pie karaļa, lai apspriestu jautājumu par hercoga Jēkaba tiesību restituēšanu, robežas ar Līctuvu noregulēšanu u.c., bet 40.gados pildīja diplomātiska rakstura misijas Holandē, Francijā un citās valstīs, t.sk. 1643.g. hercoga vārdā noslēdza ar Franciju tirdzniecības līgumu. No 1651.g. līdz pat savai nāvei 1662.g. G.Firkss bija Kuldīgas virspilskungs.¹⁰⁴ Šādu uzskaitījumu var turpināt ilgi.

Arī aplūkojot virspadomnieku darbību visumā, jāsecina, ka līdz pat 18.gs. vidum šī institūcija pildīja tiem pienākošos hercoga padomdevēja orgāna funkciju un arī hercoga prombūtnes laikā biežāk aizstāvēja viņa

¹⁰² Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht..– S. 195–197.

¹⁰³ Kallmeyer T. Otto von Grothuss, seine politische Thätigkeit und seine Schriften// MLA. – Bd. II. – S. 13–15.

¹⁰⁴ Gadebusch F.K. Livländische Jahrbücher. – Th. III., 1 Abschnitt – Rīga, 1781 – S. 102.; Grigorjeva A. Hercoga Jēkaba tirdzniecības līgumi. – 3. lpp.; Kurland und seine Ritterschaft. – S. 153.

intereses nekā vērsās pret tām. Par to liecina virspadomnieku opozīcija muižniecībai vairākos jautājumos 1717.g. poļu komisijas laikā un 1744.–1756.g. konflikta laikā, kas izraisījās pēc tam, kad virspadomnieki ierosināja lūgt Polijas karalim uzsākt aktīvu darbību hercoga Ernsta Johana atsvabināšanai no trimdas. Tā kā lielākā daļa muižniecības šai laikā bija pret Bīrona atgriešanos, tad hercogistē izveidojās divas naidīgas partijas – muižnieku (majoristi) un virspadomnieku (minoristi), kuru atbalstīja mazākā muižniecības daļa un pilsētas. 1746.g. virspadomniekiem nācās padoties vairākumam un apsolīt, ka tie nākotnē vairs neko nepasāks bez muižniecības ziņas, tomēr arī turpmāk virspadomnieki vairākkārt rīkojās pretēji muižniecības ieskatiem.¹⁰⁵ Savukārt hercogam Pēterim viņa valdīšanas otrajā pusē radās nesaskaņas ne vien ar muižniecību, bet arī ar virspadomniekiem. Sevišķi krasi tas kļuva redzams, kad hercogs Pēteris atgriezās Kurzemē pēc divu gadu ilga ārzemju ceļojuma (1784–1786). Pēteris uzskatīja, ka virspadomnieki viņa prombūtnē bija pārkāpuši savas pilnvaras, kas konkrēti izpaudās, piemēram, algas paaugstināšanā tiesu asesoriem, kancelejas un kameras ierēdņiem, kā arī kancelejas ierēdņu skaita palielināšanā un jauna virsmežziņa (*Oberforstmeister*) iecelšanā bez hercoga ziņas.¹⁰⁶ Turklāt 1786.g. par oberburggrāfu bija kļuvis Oto Hermanis fon der Hovens, par kuru laikabiedri rakstīja, ka viņš esot gandrīz kā Kurzemes hercogs, bet visa Kurzeme veidojot Hovena partiju.¹⁰⁷ Līdz ar to var secināt, ka hercogistes varas un pārvaldes iestāžu darbības virziens hercoga vai muižniecības interesēs bija atkarīgs gan no konkrētām personālijām, gan arī no attiecīgā vēsturiskā momenta.

¹⁰⁵ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 624–651.; Gebhardi L. A. Geschichte des Herzogtums Kurland und Semgallen. – S. 199–201.; Стродс Х. Курляндский вопрос в XVIII веке. – Р., 1993 – Ч. II – с. 87–95.

¹⁰⁶ Auszug aus den Kurländischen Landtags-Verhandlungen vom 19 Februar 1789. – Mitau. 1789. – S. 52., 56.; Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1895. – S. 12.

¹⁰⁷ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 15.; Hovens bija t.s. krievu partijas vadītājs un jūtami veicināja hercogistes virzību uz Krieviju.

Viss iepriekšminētais ļauj secināt, ka Kurzemes hercogiste ierindojās citu Eiropas valstu, pirmkārt jau vācu firstu pārvaldīto teritoriju, starpā. Tās pārvaldes organizācijas attīstībā ir vērojama agrīnai modernai valstij (*frühmoderner Staat*) raksturīgā centralizācija un racionalizācija, kas cita starpā izpaudās speciālu pārvaldes iestāžu un ierēdņu aparāta izveidē. Sākotnēji pārvaldes iestādes hercogistē, tāpat kā citur, bija cieši saistītas ar valdnieka galmu, tomēr jau hercogistes pastāvēšanas pirmajās pāris desmitgadēs pakāpeniski notika dažādu resoru nodalīšanās gan no galma, gan vienam no otra. Arī pastāvīgas galvaspilsētas un hercoga rezidences noteikšana piederēja pie agro jauno laiku modernizācijas procesa. Jau hercoga Gotharda valdīšanas laikā tika izveidota īpaša slepenā padome, kuras sastāvā iegāja uzticamas personas no hercoga padomnieku vidus un vietējiem pārvaldniekiem (pilskungiem) un kura sākotnēji bija domāta hercoga aizvietošanai viņa prombūtnē, bet vēlāk ieguva valdības statusu.

Līdztekus jaunās valsts iestāžu formēšanai hercogistē noritēja visām tā laika valstīm raksturīgā kārtu cīņa ar valdniekiem par varu, kuras rezultāts šai gadījumā bija labvēlīgs muižniecībai. 1617.g. Kurzemes hercogiste ieguva savu satversmi un jaunu augstākās pārvaldes organizāciju. Par tiešu paraugu tai acīm redzami kalpoja Prūsijas hercogiste, kur pēc konflikta starp hercogu un muižniecību 1566.g. pēdējā panāca, ka četriem dizciltīgajiem valdības padomniekiem tika piešķirtas īpašas pilnvaras. Arī Kurzemē hercoga valdību saskaņā ar Valdības formulu veidoja virspadomnieku kolēģija, kurā bez diviem tiesību doktoriem iegāja četri dizciltīgi padomnieki, un ar laiku muižniecība panāca viņu izvirzīšanu ranga ziņā, salīdzinot ar tiesību doktoriem. 17.gs. virspadomnieku kolēģijas funkcijās ietilpa padomu došana hercogam, ziņošana par iesūtītajiem lūgumrakstiem un sūdzībām, uzraudzība pār noteiktu valsts dzīves jomu, tiesas spriešana augstākajā instancē, dažādu diplomātiska rakstura uzdevumu pildīšana, kā arī pienācās starpnieku loma starp bruņniecību un hercogu. To, cik lielā mērā virspadomnieki ietekmēja viena vai otra lēmuma pieņemšanu, būtu jāpētī speciāli, kaut gan saprotams, ka šāda veida ziņas reti

kad saglabājas avotos. 18.gs. hercogu ilgstošas prombūtnes dēļ un starptautiskās situācijas izmaņu rezultātā norisinājās hercogu varas pagrimums, kamēr muižniecības vara pieauga. Tas izpaudās kā virspadomnieku atkarības no muižniecības pieaugumā, tā arī pašu virspadomnieku tiesību paplašināšanās, salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu. Virspadomnieku kolēģija kā hercogistes valdība saglabājās līdz pat tās likvidācijai, un mēģinājumi izveidot kādus ārpus šīs kolēģijas ietvaram darbojušos hercoga padomdevējus orgānus palika bez sekmēm.

Līdzīgi kā citās vācu valstīs, var minēt kaut vai Prūsiju un Saksiju, bija organizēta arī lokālā pārvalde. Tāpat vispārizplatīta parādība bija indigenāta tiesības vietējiem iedzīvotājiem, bet atšķirībā no vairuma vācu valstīm Kurzemes hercogistē muižniecībai izdevās pilnīgi izstumt no politiskās arēnas pilsētniekus. To pašu muižniecība mēģināja realizēt arī pārvaldes jomā, taču valsts uzdevumu specifikas dēļ dažos amatos bija nepieciešamas īpašas spējas un laba izglītība, uz kuras iegūšanu vietējie muižnieki nebija visai naski. Tādēļ mēģinājumi aizliegt namniekiem ieņemt atsevišķus amatus ne vienmēr vainagojās panākumiem. Tas pats sakāms attiecībā uz indigenāta tiesībām, kuras teorētiski bija saistītas ar nekustamo īpašumu hercogistē un ierakstu matrikulā, bet kuras praksē bieži tika necievērotas. Atbilstoši toreizējai attīstības pakāpei Kurzemes hercogistē likumdošana, pārvalde un justīcija vēl nebija nodalītas viena no otras, tomēr jāpiezīmē, ka pēc Valdības formulas pieņemšanas 1617.g. līdz pat tās pievienošanai Krievijai 1795.g. nekādi īpaši soļi šo resoru atdalīšanai netika sperti, kas iespējams bija saistīts ar hercogistes nelielo teritoriju.

II nodaļa

Kurzemes hercogistes teritorija un robežas

1. Hercogu cīņa par valsts teritoriālo vienotību

Saskaņā ar 1651.g. 28.XI noslēgto padošanās līgumu Sigismunds II Augusts piešķir Gothardam Ketleram kā hercogam mantojamā lēnī agrākos ordeņa valdījumus Kurzemē un Zemgalē un konkrēti: "... visas muižas kopā ar muižniekiem, kuras pieder pie Daugavpils pilsnovada Lietuvas pusē esošajā Daugavas krastā, Sēlpils pili ar visu tās novadu, kā arī muižas, kuras atrodas šaipus Daugavai un pieder Aizkraukles pilij; Bauskas pili, Vecmuižu (*Neugut*) un visu, kas pieder Salaspils pilij; Jelgavas, Tukuma, Jaunpils, Dobeles, Kandavas, Alsungas, Skrundas, Saldus un Sabiles pilis, kā arī mums par 80 000 guldeņu iekļātās pilis¹: Kuldīgu, Aizputi, Durbi un Ventspili."² Attiecībā uz 1560.g. Brandenburgas markgrāfam iekļāto Grobiņas pili un novadu Polijas karalis deva solījumu izmaksāt Gotharda Ketlera vietā markgrāfam ķīlas summu 50 000 guldeņu apmērā un panākt, lai tas notiktu visdrīzākajā laikā. Tāpat karalis apsolīja rūpēties, lai Ketlers līdz nākamajām Lieldienām varētu atgūt Bauskas pili, kuru karalis bijis piešķīris lietošanā Rīgas arhibīskapam.³ Pēdējo solījumu acīmredzot nenācās grūti izpildīt, jo arhibīskaps Vilhelms nomira jau 1563.g. 4.II, un vēstures avotos un literatūrā nav sastopamas ziņas par jebkādiem konfliktiem šai sakarā. No Daugavas labajā krastā esošajiem īpašumiem karalis piešķīra Ketleram veco Daugavgrīvas pili, bet tikai uz viņa dzīves laiku. Tomēr jau 1562.g. 17.III Gothards pārdeva šo pili karalim par 15 000 dālderiem.⁴

Viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem hercoga varas nostiprināšanai jaunizveidotajā valstī bija piešķirtās teritorijas noturēšana, kā

¹ Minētās pilis tika iekļātas 1560.g.: Cruse K.W. Curland unter... – Bd. I. – S. 30.

² Unterwerfungs-Verträge... – S. 87, 89.

³ Turpat. – S. 89, 91.

⁴ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – 154. lpp.

arī iespējamā tās paplašināšana. Tas noteica vairākus hercoga Gotharda darbības virzienus, kas izpaudās, pirmkārt, muižniecības separātisma tendenču apspiešanā, otrkārt, centienos atgūt Grobiņas pilsnovadu un, treškārt, mēģinājumos pievienot hercogistei bijušo Kurzemes bīskapiju jeb Piltenes apgabalu, kurš pēc bīskapijas sekularizācijas turpināja pastāvēt kā atsevišķs valstisks veidojums un kura teritorija ķīlveidīgi ievirzījās hercoga valdījumos.

a) agrākās Dobeles komturijas problēma

Kurzemes un Zemgales muižnieki, kuri bija galvenokārt kādreizējie Livonijas ordeņa locekļi un vasaļi, ne visai labprāt atzina Gothardu Ketleru par savu valdnieku. Sevišķi asa sadursme hercogam bija ar agrāko Dobeles komturu Tīsu (Matiasu) fon der Reki. Konflikta cēlonis slēpās Rekes pretenzijās uz bijušo Dobeles komturiju ar Dobeles, Kalnamuižas (Tērvetes) un Auces muižām. Savās prasībās Reke balstījās uz Gotharda Ketlera solījumu, ko pēdējais bija devis 1560.g.10.IV, pēc tam, kad īpašā Livonijas ordeņa pavēlnieku apspriedē 5.IV bija panākta vienošanās par ordeņa sekularizāciju.⁵ Toreiz mestrs apsoliya Reke piešķirt mantojumā minētās teritorijas gadījumā, ja pats kļūs par visas Livonijas kungu. Par mantojuma tiesību konkrēto saturu bija jāvienojas vēlāk.⁶

Pēc hercogistes izveidošanās Gothards paziņoja, ka Reke pienākas tikai daļa no bijušās komturijas, jo arī pats Ketlers ir dabūjis tikai daļu no Livonijas. Tāpēc hercogs sāka ieņemt komturijai piederošās zemes, piemēram, Mežmuižu (*Grenzhof*) pie Līctivas robežas, kuru 1566.g. icrādīja hercogienci Annai par t.s. galda muižu (*Tafelgut*)⁷, savu rīcību pamatojot ar to, ka Dobeles pieskaitīta pie hercogistes arī padošanās līgumā. Tāpat Ketlers pieprasīja, lai Reke līdz ar pārējiem muižniekiem nodod viņam uzticības zvērestu. Taču Reke

⁵ Švābe A. Sigismunda Augusta Livonijas politika. – 87. lpp.; Seraphim A. Die Geschichte.. S. 15.

⁶ Neumann C. Der Streit des letzten Ordens-Comthurs Tiess v.d. Recke mit dem Herzoge Gotthard. S. 218.

⁷ Baltisches Historisches Ortslexikon. Hrsg. von Hans Feldmann und Heinz von zur Mühlen. Teil II.: Lettland. – Köln-Wien, 1990 S. 197. (Turpmāk: BHOL).

atteicās atzīt hercogu Gothardu par savu valdnieku un paziņoja, ka pakļausies tieši Polijas karalim.⁸

Savstarpējās sūdzības karaļa tiesā palika bez jūtamiem rezultātiem, tāpēc Gothards izšķīrās par spēka pielietošanu. 1566.g. 23.VIII viņš lika saņemt ciet Reki, kurš kopā ar ģimeni ceļoja uz Vestfāli un bija apstājies Krūškalnes muižā pārnakšnot. Pēc apcietināšanas Reke sākumā liedzās atdot Dobeles pili, taču pēc tam, kad hercoga karaspēks aplenca Dobeli, bijušais komturis piekrita līgumam ar Gothardu. Līgums paredzēja, ka apmaiņā pret Dobeli Reke saņem no hercoga lēnī Jaunpils pili ar novadu. Tomēr pēc atbrīvošanas no cietuma Reke neatzina šī līguma likumību, deklarējot, ka tas uzspiests viņam ar varu. Atkal sākās tiesāšanās, turklāt Reke atriebās Gothardam, iebrukdams un postīdams hercoga muižas. Jāpiezīmē, ka tolaik pārējā muižniecība jau nostājās hercoga pusē, nosodot Reki par viņa tieksmi iegūt sev īpašu stāvokli.⁹

Konfliktu galīgi noregulēja tikai 1576.g.18.II, kad Reke beidzot piekrita Dobeles apmaiņai pret Jaunpili, tomēr līdz pat mūža galam viņš uzskatīja sevi par tiešu Polijas karaļa vasali. Viņa pēcteči gan atzina hercogu par savu kungu un pat saradojās ar Ketleriem.¹⁰

b) Grobiņas pilsnovads

Tā kā Polijas karalis naudas trūkuma dēļ neizpildīja savu padošanās līgumā fiksēto solījumu izpirkt no Prūsijas hercoga Grobiņas pilsnovadu un pievienot to atkal Kurzemei, tas palika Prūsijas valdījumā. Prūsijas pārvalde izrādījās visai nesaudzīga un noveda pie tā, ka 17.gs. sākumā lielie ozolkoku meži Grobiņas novadā gandrīz visi bijuši izcirsti, bet valsts muižu saimniecība pilnīgi sagrauta un nesusi Prūsijas valsts kasei vienīgi zaudējumus.¹¹ Tāpēc, kad par Prūsijas hercogistes administratoru kļuva Brandenburgas kūrfirsts

⁸ Seraphim A. Die Geschichte...– S. 16.

⁹ Turpat.

¹⁰ Neumann C. Der Streit...– S. 229–230.

¹¹ LVVA, 554. f., 2. apr., 2977. l., 103. lp.; 5561. f., 4. apr., 762. l., bez lpp. numerācijas.

Joahims Frīdrihs¹², viņš nolēma, ka vislabākais ceļš nolaistās saimniecības atjaunošanai būtu tās iznomāšana kādai ieinteresētai personai. Par tādu tika izraudzīts Prūsijas hercogistes kanclers Kristofs Rape, kuram pašam piederēja Tāšu muiža netālu no Grobiņas. 1605.g. 29.X kūrfirsts Rapem iznomāja uz septiņiem gadiem visu Grobiņas ekonomiju līdz ar Grobiņas, Rucavas un Nīcas (*Niederbartau*) muižām. Viņam tika arī uzticēta muitu un citu nodevu ievākšana, taču savāktā nauda bija jānogādā uz Liepāju krasta soģim (*Strandvogt*), kurš savukārt nosūtīja to tālāk uz Prūsiju. Bez tam Rapem piešķīra uzraudzības un zemākās jurisdikcijas tiesības pār Prūsijas hercogistes amatpersonām novadā – krasta soģi, mežu pārziņiem utml. Sakarā ar slikto saimniecisko stāvokli nomas maksu noteica visai nelielu, un pirmos divus gadus Rapem bija jāmaksā 1000 poļu guldeņu gadā, bet nākamajos piecus – 2000 prūsijas marku gadā.¹³

Nomas līgums ar Rapi palika spēkā tikai četrus gadus. Pašā 1609.g. sākumā Kurzemes hercogs Vilhelms saderinājās ar Prūsijas hercoga Albrehta Frīdriha meitu Sofiju. Viņas svainis Brandenburgas kūrfirsts un Prūsijas administrators dažas dienas pēc saderināšanās noslēdza ar Vilhelmu līgumu par Grobiņas novada nodošanu Kurzemci. 13.III Prūsijas valdības padomnieki izsniedza hercogam Vilhelmam apliecinājuma rakstu par 50 000 guldeņu, t.i. ķīlas naudas par pilsnovadu, nomaksu.¹⁴ Šī summa tika pārskaitīta no Sofijas pūra tiesas.¹⁵ Iespējams, ka darījuma noslēgšanā liela nozīme bijusi pašam Rapem, uz ko norāda fakts, ka 16.I, t.i. divas dienas pirms oficiālās vienošanās ar kūrfirstu, hercogs Vilhelms garantēja Rapem un viņa pēctečiem brīvas preču izvešanas un ievešanas tiesības caur Liepājas ostu un atstāja viņam dažas sīkas priekšrocības, kuras kanclers bija baudījis būdams Grobiņas nomnieks. Izrādot

¹² 1525.g. Vācu ordeņa mestrs Brandenburgas-Ansbahas markgrāfs Albrehts sekularizēja Prūsiju un kā hercogs saņēma to lēnī no Polijas karaļa. Viņa dēls Albrehts Frīdrihs pēc desmit gadu valdīšanas tika atzīts par garīgi slimu, tādēļ 1577.g. Polijas karalis Stefāns Batorijs par Prūsijas reģentu nozīmeja hercoga tuvāko radnieku Brandenburgas-Ansbahas markgrāfu Georgu Frīdrihu. Tā kā viņam nebija bērnu, tad 1603.g. Prūsijas administratoru amats no Hoencollernu franku līnijas pārgāja pie Brandenburgas kūrfirstiem, kuri pēc hercoga Albrehta Frīdriha nāves 1618.g. izveidoja vienotu Brandenburgas-Prūsijas valsti.

¹³ I.VVA, 5561. f., 4. apr., 762. l.

¹⁴ Turpat, 775. l., bez lpp. numerācijas.

¹⁵ Seraphim A. Die Geschichte.– S. 49.

īpašu žēlastību, Vilhelms ļāva Rapem viņa dzīves laikā nepildīt jātnieku dienestu (*Roßdienst*), taču Rapes mantiniekiem šī privilēģija nepienācās.¹⁶

1632.g. Kurzemes hercogs Fridrihs mēģināja panākt, lai Polijas karalis kompensē Kurzemei 50 000 guldeņu iemaksu par Grobiņu, kā tas bija paredzēts padošanās līgumā¹⁷, taču bez panākumiem.

c) Kurzemes bīskapija jeb Piltenes apgabals

Kurzemes bīskapija, kuru pēc Livonijas sabrukuma biežāk dēvēja par Piltenes apgabalu jeb vienkārši Pilteni (pēc bīskapa rezidences atrašanās vietas) bija viena no piecām Livonijas konfederācijas valstiņām. Tās pēdējais bīskaps Johans IV (fon Minhauzens, 1540–1560) vienlaikus bija arī Sāmsalas-Vīkas bīskapijas valdītājs. 1559.g. septembrī viņš pārdeva Sāmsalas-Vīkas bīskapiju par 30 000 dālderu Dānijas karalim Frīdriham II, kurš savukārt nodeva to savam brālim Holšteinas hercogam Magnusam apmaiņā pret mantojuma tiesu Dānijā.¹⁸ Pēc ierašanās Sāmsalā 1560.g.16.IV, Magnuss nedomāja aprobežoties ar vienu īpašumu Livonijā un drīz vien vienojās ar Minhauzenu arī par Kurzemes bīskapijas pirkšanu. 1560.g. 6.VI Magnuss nosūtīja vēstuli brālim, kurā lūdza izmaksāt bīskapam Johanam 9 200 dālderu¹⁹ – par šo summu tad arī tika pārdota Kurzemes bīskapija. Abas bīskapijas tika sekularizētas, lai gan Magnuss vēl kādu laiku lietoja bīskapa titulu.

Savukārt padošanās līgums starp Polijas karali Sigismundu II Augustu un Gothardu Ketleru saturēja noteikumu, saskaņā ar kuru karalis apņēmās panākt Kurzemes bīskapijas apmaiņu pret ordenim piederošo Sāmsalas daļu un diviem novadiem kontinenta Igaunijā, lai Ketlers varētu iegūt savā īpašumā visu Kurzemes teritoriju.²⁰ Taču Magnuss noraidīja karaļa priekšlikumu, jo uzskatīja Pilteni par vērtīgāku²¹, turklāt piedāvātās ordeņa zemes Livonijas kara

¹⁶ Dokuments iespiests: *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft... aus dem Jahre 1890.* Mitau, 1891. – S. 17–18.

¹⁷ I.VVA, 554. f., 1. apr., 195. l., 197. 198. lp.

¹⁸ Dunsdorfs E., Spekke A. *Latvijas vēsture 1500–1600.* – 122. lpp.

¹⁹ Schirren C. *Neue Quellen.* – Bd. II. – Nr. 193.

²⁰ *Unterwerfungs-Verträge.* – S. 99.

²¹ Mollerup W. *Daenemarks Beziehungen zu Livland vom Verkauf Estlands bis zur Auflösung des Ordensstaates (1346 - 1561).* Berlin, 1884. – S. 158–159.

gaitā tāpat drīz vien nonāca dāņu rokās. Līdz ar to turpmākais laiks līdz pat 17.gs. vidum raksturojas ar nemitīgiem Kurzemes hercogu centieniem apvienot Pilteni ar hercogisti. Jāatgādina, ka Kurzemes bīskapija un vēlāk Piltenes apgabals neveidoja vienotu teritoriju, bet gan sastāvēja no trim atsevišķām daļām – Piltenes, Ēdoles, Zlēku, Puzes, Ārlavas un Dundagas draudzes Kurzemes ziemeļdaļā, Aizputes, Valtaiķu un Embūtes draudzes dienvidos un Sakas un Cīravas draudzes rietumos. Piltenes Aizputes draudzi no Cīravas draudzes atdalīja hercogistei piederoša šaura zemes josla jeb t.s. Ordeņa Aizpute. Šī josla bija arī vienīgais koridors, pa kuru varēja nokļūt hercogam piederošajā Durbē, nešķērsojot Piltenes zemes. Saprotams, ka Piltenes apgabala pievienošana hercogistei ne vien palielinātu pēdējās teritoriju, bet arī novērstu virkni neērtību, ko izraisīja šāds īpašumu izvietojums.

Livonijas karā Piltenes apgabalam izdevās palikt neskartam. Kaimiņvalstis bija pārāk aizņemtas ar iekšējām problēmām un kara vešanu galvenokārt Vidzemē un Igaunijā, bet hercogs Gothards neuzdrošinājās neko pasākt pats uz savu roku, kaut gan ir ziņas, ka viņš plānoja iebrukumu bīskapijā 1573.g. Šai laikā Magnuss jau bija pārgājis krievu cara pusē un neuzturējās Piltenē. Nezināmu iemeslu dēļ plānotais uzbrukums tomēr nenotika.²²

1578.g. hercogs Magnuss padevās Polijas karaļa virskundzībai un pēdējos dzīves gadus aizvadīja Piltenē. Pēc viņa nāves 1583.g. Dānija un Polija-Lietuva uzsāka t.s. mantojuma karu par Pilteni. Kurzemes hercogs sākumā mēģināja ieturēt neitralitāti, bet kā Polijas karaļa vasalis tomēr bija spiests atbalstīt poļus. Beidzot 1585.g.10.IV Kronenborgā ar Brandenburgas-Ansbahas markgrāfa Georga Frīdriha starpniecību tika noslēgts miera līgums, saskaņā ar kuru Dānija par 30 000 dālderu atteicās no bīskapijas par labu Polijai-Lietuvai.²³ Tā kā minēto naudas summu Polijas karalim aizdeva markgrāfs Georgs Frīdrihs, tad Piltene nonāca viņa rokās kā ķīlas valdījums. Kurzemes hercogs iesniedza protestu pret šo darījumu, taču tas nāca par vēlu.²⁴

²² Benders R. Das Stift Pilten auf dem Weg zur Adelsrepublik 1559–1617.– S. 38–39.

²³ LVVA, 554. f., 2. apr., 2977. l., 74.–80. lp.

²⁴ Seraphim A. Die Geschichte.– S. 38–39.

Hercogs Gothards nomira 1587.g.17.V, nosakot savā testamentā, ka dēliem jāturpina cīņa par Piltenes pievienošanu.²⁵

1588.g. Polijas karalis Sigismunds III piešķīra tiesības izpirkt Piltenes apgabalu no Brandenburgas markgrāfa Baltazaram Batorijam, mirušā karaļa Stefana Batorija radniekam, tomēr pēc vairākkārtējiem hercoga Frīdriha protestiem karalis 1591.g. janvārī atļāva viņam vienoties ar Batoriju šai jautājumā. Pēdējais viegli atteicās no izpirkuma tiesībām, un 1591.g. 18.VII hercogs Frīdrihs saņēma karaļa piekrišanu darījumam ar Brandenburgas markgrāfu.²⁶ Taču markgrāfs nevēlējās atdot Pilteni. Vadoties no viņa dotajām instrukcijām, Prūsijas valdības padomnieki, kuru uzraudzībā atradās bijusī bīskapija, divreiz (1594.g. un 1597.g.) atteicās pieņemt no hercoga Frīdriha ķīlas naudu un izdot Piltenes pili poļu komisāriem un hercoga pārstāvjiem.²⁷ 1598.g. 4.VI Polijas karalis kārtējo reizi izšķīra lietu par labu Kurzemes hercogam, bet jau 13.VI apstiprināja tiesības uz Pilteni markgrāfam Georgam Frīdriham un viņa sievai Sofijai līdz mūža galam.²⁸ Ņemot vērā, ka tolaik šādi darījumi nebija iespējami bez bagātīgām dāvanām un kukuļiem, jādomā, ka markgrāfa finansiālie argumenti būs bijuši spēcīgāki par hercoga piedāvājumiem.

Brandenburgas-Ansbahas markgrāfa Georga Frīdriha nāve 1603.g. vēl vairāk sarežģīja jautājumu par Piltences piederību. Virskundzības tiesības joprojām palika Polijas karalim, bet uz ķīlas valdījumu pretendēja Brandenburgas kūrfirsts Joahims Frīdrihs kā jaunais Prūsijas reģents un markgrāfa atraitne, kurai Piltene pienācās uz dzīves laiku (Sofija nomira 1639.g.). Arī Kurzemes hercogi neatmeta mēģinājumus iegūt šo apgabalu. 1595.g. un 1607.g. hercogi Vilhelms un Frīdrihs vērsās pie Piltenes muižniecības ar aicinājumu labprātīgi pievienoties Kurzemei, taču piltenieši nebija ar mieru.²⁹ Savukārt markgrāfa atraitne, izmantojot savas tiesības.

²⁵ Cruse K.W. Curland unter.. Bd. I. – S. 79.

²⁶ Seraphim A. Die Geschichte.. S. 50.

²⁷ Turpat. – S. 50-51.

²⁸ Turpat. S. 51.

²⁹ Benders R. Das Stift.– S. 77, 99, 102.

1604.g. iznomāja Piltenes apgabalu jau pieminētajam Prūsijas kancleram Rapem uz divpadsmit gadiem par 1000 florīniem jeb guldeņiem gadā.³⁰ 1609.g. hercogs Vilhelms saņēma karaļa atļauju atpirkt no Rapes Pilteni ar iepriekšējiem noteikumiem – t.i. izmaksāt nomas naudu atraitnei līgumā paredzēto laiku.³¹ Šāds pavērsiens nobiedēja lielāko daļu Piltenes muižniecības, kura ticās pēc neatkarības gan no Prūsijas, gan no Kurzemes. 1611.g. apgabala muižnieki ar senu hercoga Vilhelma pretinieku Magnusu Noldi priekšgalā panāca Polijas-Lietuvas seimā lēmumu par Piltenes inkorporāciju kādā no Lietuvas vaivadistēm. Ap to pašu laiku Vilhelms vienojās ar Rapi par ķīlas tiesību un nomas līguma atpirkšanu, samaksājot viņam 25 000 guldeņu un piešķirot lietošanā Rucavas un Nīcas muižas. Redzēdams, ka Pilteni jebkurā gadījumā nespēs paturēt, Brandenburgas kūrfirsts 1612.g. 20.II atteicās no savām pretenzijām Vilhelma labā.³²

Līdz ar to Piltenē iestājās it kā divvaldība. No vienas puses, saskaņā ar muižniecības sastādītajiem un 1611.g. 28.X karaļa apstiprinātiem Piltenes statūtiem, Piltene pakļāvās kā autonomas apgabals tieši Polijas-Lietuvas valstij, bet no otras puses, par bijušās bīskapijas kungu kļuva Kurzemes hercogs Vilhelms. Vēlēšanos pakļauties Vilhelmam izrādīja gan tikai mazākā muižniecības daļa un pilsētas, piemēram, 1615.g. 11.I uzticību hercogam zvērēja Aizputes pilsēta.³³ Taču, cik liela bija Piltenes teritorija, kur reāli pastāvēja hercoga vara, tagad vairs nav nosakāms. Varas nostiprināšanu traucēja arī muižniecības opozīcija, kas pret Vilhelmu izveidojās ne vien Piltenē, bet arī pašā hercogistē. “Noldu lietas” rezultātā hercogs Vilhelms 1616.g. tika atstādināts no varas, bet nākamajā gadā karaļa komisija atjaunoja markgrāfa atraitnes tiesības uz Pilteni.³⁴

Turpmāk apgabala satversme balstījās uz Piltenes statūtiem un 1617.g. 9.V pieņemto Piltenes Valdības formulu (*Ordinatio Regiminis*). Markgrāfa

³⁰ Seraphim A. Die Geschichte.. – S. 51.

³¹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.. – S. 100.

³² Gebhardi L.A. Geschichte des Herzogtums.. – S. 40.; Seraphim A. Die Geschichte.. – S. 52–53.

³³ Turpat. – S. 51.

³⁴ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 31.

atraitne ar Polijas karaļa piekrišanu iecēla Piltenes pilskungu, kurš vienlaikus bija visa apgabala pārvaldnieks jeb stārasts un deva uzticības zvērestu abiem kungiem. Augstāko varas un tiesu iestādi veidoja landrātu kolēģija, un tās locekļus ievēlēja vietējā muižniecība, bet pēc tam amatā apstiprināja karalis.³⁵ 1621.g. Sofija nodeva savas tiesības (*Lebtagsrecht*) uz Pilteni toreizējam Piltenes stārastam Hermanim Maidelam, kurš tās 1633.g. savukārt nodeva dēlam Oto³⁶, taču ir neskaidrs, vai Maideļi maksāja par to atraitnei kādu nomu. Šai laikā hercogiste ieguva Pērkones (*Perkuhnen*) un Auzu (*Ausen*) muižas dienvidos no Liepājas, kuras arī bija piederējušas Kurzemes bīskapijai, bet 1632.g. pārdotas hercogam.³⁷

1644.g. Kurzemes hercogs Jēkabs kārtējo reizi mēģināja panākt Piltenes pievienošanu hercogistei. Beidzot 1656.g. tas viņam arī izdevās. Izmantojot toreizējo starptautisko situāciju, Jēkabs panāca, ka zviedri, kuri 1655.g. vasarā bija ieņēmuši un izpostījuši Piltenes apgabalu, piekrita nodot Pilteni uz desmit gadiem Jēkabam par 50 000 guldeņu, bet vēl par 10 000 guldeņu atzīt tās neitralitāti. Redzēdami, ka paši sevi karā nespēs aizsargāt, darījumu atzina arī piltenieši.³⁸ Olīvas miera līgums apstiprināja Jēkaba tiesības uz Pilteni, bet 1661.g. 25.II hercogs noslēdza ar Piltenes muižniecību īpašu vienošanos. Saskaņā ar šo vienošanos Pilteni tagad pārvaldīja hercoga iecelts Piltenes virspilskungs un trīs no Piltenes muižniecības vidus iecelti landrāti³⁹, t.i. apgabals tika uzskatīts par atsevišķu administratīvu vienību. Hercoga Jēkaba valdīšanas beigu posmā atšķirtība no pārējās hercogistes atkal pastiprinājās – Piltenes muižnieki sasauca savus landtāgus bez hercoga ziņas un paši ievēlēja landrātus.⁴⁰ Tādēļ pēc Jēkaba nāves jaunais hercogs Frīdrihs Kazimīrs mēģināja atjaunot 1661.g. līgumu. Tomēr 1685.g. 22.IX noslēgtais ūnijas pakts nozīmēja tikai Piltenes personālūniju ar Ketleru namu. Piltenes pārvalde atkal tika nodota

³⁵ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 35–36.

³⁶ Turpat. – S. 31.

³⁷ Turpat. – S. 4.

³⁸ Fetsch C.L. Curländischer Kirchen-Geschichte. – Th. I. – Riga/Leipzig, 1767. – S. 12–13.; Seraphim A. Die Geschichte. – S. 124–125.

³⁹ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 36.

⁴⁰ Turpat.

sešu landrātu kolēģijas rokās, gan ar noteikumu, ka landrātus amatā jāapstiprina hercogam.⁴¹

Ūnija ar Pilteni saglabājās līdz 1717.g. Kad 1713.g. poļu Vidzemes bīskaps Kristofs Antons Šembeks (*Szembeck*) kārtējo reizi izvirzīja pretenzijas uz Pilteni⁴², Piltenes muižniecība meklēja atbalstu pie hercoga Ferdinanda Dancigā, taču viņš atteicās pieņemt pilteniešu sūtni. Tādēļ apgabala muižnieki vērsās pēc palīdzības pie Polijas karaļa un lūdza viņu ņemt Pilteni savā aizsardzībā. Ievērojot šo lūgumu, 1717.g. Polijas-Lietuvas seims atcēla ūnijas paktu ar hercogisti. Piltene atkal kļuva par autonomu apgabalu tiešā Polijas-Lietuvas pakļautībā, un tajā tika atjaunota 1617.g. izstrādātā satversme.⁴³ Šāds stāvoklis saglabājās līdz pat apgabala iekļaušanai Krievijas impērijā 1795.g.⁴⁴

Kopumā runājot par Piltenes un Kurzemes attiecībām, jākonstatē, ka, neskatoties uz teritoriāli juridisko nošķirtību, abu pušu muižniecību izsenis vienoja ciešas saiknes. Gan Piltenes apgabala, gan Kurzemes hercogistes muižniecība izveidojās no viduslaiku Livonijas vasaļu kārtas un bija savstarpēji saistīta radniecības un īpašuma saitēm. Minēsim kaut vai faktu, ka pirmais Nurmuižas (tag. Laucienc) īpašnieks hercoga Gotharda padomnieks un Kuldīgas pilskungs Georgs Firkss bija precējies ar Kurzemes bīskapa Johana Minhauzena radnieci, bet pats bīskaps bija viņa vecākā brāļa krusttēvs.⁴⁵ Firksu ģimenei piederēja vairākas muižas Piltencē, un tai pat laikā Firksi vairākās paaudzēs uzticami darbojās hercogu dienestā, pretstatā bēdīgi slavenajiem brāļiem Noldēm, kas ne vien vadīja muižnieku opozīciju pret hercogu Vilhelmu, bet arī inspirēja to Piltenes apgabalā. Saikni starp hercogisti

⁴¹ Nettelblatt Chr. Anecdota Curlandiae praecipue territorii et episcopatus Piltensis.

Greypswald/Leipzig, 1736 – S. 41.

⁴² Vēl 1685.g. Vidzemes bīskaps Poplavskis bez panākumiem bija centies atjaunot katoļu bīskapiju Piltencē. Sk.: Gebhardi L.A. Geschichte des Herzogtums.– S. 116-117.

⁴³ Seraphim A. Die Geschichte.– S. 179.; Kurland und seine Ritterschaft. S. 36.

⁴⁴ Bez tam arī pašā Piltenes apgabalā bija dažas teritorijas, kas baudīja īpašu statusu. Tā, 1585.g. 7.VI noslēgtajā ķīlas kontraktā starp Polijas karali un Brandenburgas markgrāfi bija noteikts, ka šis līgums neattiecas uz Dundagu, kura bija piešķirta Stefana Batorija kancleram Martinam Berzevičam (*Bersewitz*), un hercoga Gotharda brāļadēla Vilhelma Ketlera īpašumā esošo Embūti. Abi šie īpašumi palika pakļauti tieši Polijai-Lietuvai. 1639.g. toreizējais Dundagas īpašnieks fon Bilovs brīvprātīgi pievienojās Piltenei, taču paturot sev tiesības atdalīties, ja viņam rastos tāda vēlme. Priviliģētu stāvokli Embūtes īpašnieki saglabāja līdz 17.gs. vidum, bet Dundagas – visu Piltenes apgabala pastāvēšanas laiku.

⁴⁵ Kvaskova V. Geschichte des Gutes Nurmhusen in Kurland. – Kiviksberg, 1995. – S. 10–12.

un Pilteni stiprināja arī tas apstākļi, ka Piltenes apgabala muižniecība hercogistē tiesību ziņā bija pielīdzināta vietējai muižniecībai, kā jau tas ir minēts disertācijas pirmajā nodaļā.

2. Kurzemes hercogistes robežas un to izmaiņas tās pastāvēšanas laikā

a) robeža ar Vidzemi (Rīgu, Pārdaugavas hercogisti un Zviedriju) 16.gs. otrajā pusē un 17.gs.

Saskaņā ar *Pacta subjectionis* robeža starp Kurzemes un Zemgales hercogisti un Vidzemi gāja pa Daugavas vidu un katrs valdītājs savā upes pusē drīkstēja izmantot zvejas tiesības un citas priekšrocības, bet īpašuma tiesības uz salām pienācās tam krastam, kuram tuvāk tās atradās.⁴⁶ Šie noteikumi tūdaļ radīja konfliktu ar Rīgas pilsētu, kura kopš seniem laikiem baudīja privilēģijas attiecībā uz Daugavas lejteci un kuģniecību tajā un arī turpmāk nedomāja no tām atteikties. Pilsētas privilēģiju apstiprināšana bija viena no būtiskākajām Rīgas prasībām tās sarunās par pakļaušanos Polijas karalim 1561.–1562.g. Ar t.s. Radzivila garantijām vienošanās principā bija panākta, taču vēl gandrīz 20 gadu tai nebija likumīga spēka. 1564.g. Rīgas juristi bija apkopojuši privilēģijas attiecībā uz Daugavas ūdensceļu īpašā krājumā, kuru līdz ar citām pilsētas privilēģijām 1581.g. 14.I apstiprināja Stefans Batorijs, bet 1582.g. rudenī arī Polijas-Lietuvas seims. Līdz ar to, iekļaujoties Pārdaugavas hercogistē, rīdzinieki uzskatīja, ka viņiem pieder pilnīga jurisdikcija un īpašuma tiesības Daugavas grīvā, tiesības nospraust kuģu ceļus, kā arī tirdzniecības ostas privilēģija, kas nozīmēja, ka visas preces, kas pienāca pa Lielupi vai Gauju, drīkstēja izvest tikai caur Rīgu, bet jaunu tirdzniecības ostu ierīkošana bija aizliegta.⁴⁷

Tādējādi Kurzemes hercogi un Rīgas pilsētai piešķirtās tiesības un privilēģijas bija nonākušas savstarpējās pretrunās un kļuva par pamatu desmitiem gadu ilgiem strīdiem. Stāvokli vēl vairāk sarežģīja tas, ka Daugavas

⁴⁶ Unterwerfungs-Verträge.– S. 101.

⁴⁷ LVVA, 554. f., 1. apr., 1833. l., 21–22. lp.

kreisajā krastā, t.i. hercogistes pusē, atradās daļa no pilsētas patrimoniālā apgabala, kura ietvaros savukārt atradās daži hercoga īpašumi – apmēram puse no Spilves jeb t.s. Ordeņa Spilve un, iespējams, vēl kādi nelieli zemes gabali. Tāpat hercogam piederēja tagadējās Daugavgrīvas teritorija. Jau drīz vien pēc padošanās Rīga sāka sūdzēties poļu administrācijai un karalim par pilsētas privilēģiju pārkāpšanu no hercogu puses. Tādēļ, kad 1589.g. rudenī karalis Sigismunds III caurbraucot bija ieradies pilsētā, hercogs mēģināja panākt, lai viņš izšķir strīdu ar Rīgu par Daugavas tiesībām. Sigismunds uzdeva izskatīt šo jautājumu saviem pilnvarotajiem komisāriem, taču viņi aizbildinājās ar lietu daudzumu un līdz konflikta risināšanai tā arī nenonāca.⁴⁸ Turpmākajos gados Rīga panāca vairākus pret hercogu vērstus dekrētus kuģniecības lietās, bet 1598.g. 18.VII Sigismunds izsauca uz tiesu abu pušu pārstāvjus sakarā ar kārtējam Rīgas sūdzībām, ka hercogs esot piesavinājies jurisdikcijas tiesības pār pusi no Daugavas un pārkāpjot pilsētas robežas. Tomēr karaļa tiesā ieradās tikai Rīgas pilsētas sekretārs K.Gaunersdorfs, kamēr hercoga pārstāvji šo aicinājumu ignorēja.⁴⁹ Līdzīgu sūdzību rīdzinieki atkātoja arī 1601.g. decembrī.⁵⁰

Beidzot 1615.g. 21.X starp Rīgu un Kurzemes hercogiem Frīdrihu un Vilhelmu tika noslēgts īpašs līgums. Cita starpā abas puses vienojās, ka hercogi atteiksies no brīvas preču ieviešanas un izvešanas pa Lielupi un neturēs Daugavā karakuģi. Par to hercogiem atļāva pārdot tirgotājiem bez muitas 200 lastu rudzu un 200 lastu meža preču gadā un iepirkt bez muitas preces galma vajadzībām. Tā kā, sākoties poļu–zviedru karam (1600–1629), uz hercogu zemes bija uzbūvēts blokhauzs, tika noteikts, ka tūlīt pēc kara beigām tas būs jānojauc. Baidoties no konkurences, ko Kurzemes laivinieki varētu radīt Rīgas pārcēlājiem, rāte panāca, ka līgumā ietvēra noteikumu, ka ar laivu, ko turēs pie nama (*Lusthaus*), kuru hercogs bija nodomājis būvēt savā Spilves daļā, drīkstēs pārcelties tikai pats hercogs un viņa kalpotāji. Sakarā ar strīdu par lašu tačiem

⁴⁸ Gadebusch F.K. Livländische Jahrbücher. – T. II., 2. Abschn. S. 46.

⁴⁹ LVVA, 673. f., 1. apr., 948. l., 40., 46. lp.

⁵⁰ Turpat, 50. lp.

Daugavā nolēma, ka katra puse varēs paturēt ierīkotos tačus, bet jaunus ierīkot drīkstēs tikai ar otras puses ziņu. Strīdīgo robežu noregulēšanai abām pusēm bija jānorīko speciāli komisāri.⁵¹

Tā kā līgums nesaturēja konkrētas norādes par robežu komisijas izveides termiņiem, tad, ievērojot toreizējos kara apstākļus un notikumus hercogistē Noldu lietas sakarā, robežu regulēšana tuvākajos gados pēc līguma noslēgšanas liekas apšaubāma, vismaz avotos ziņas par to nav atrodamas. Šo minējumu apstiprina arī Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolda nostāja pēc Rīgas ieņemšanas 1621.g. septembrī, atliekot attiecību noregulēšanu ar Kurzemes hercogisti uz vēlāku laiku.⁵² Bet karaļa 1621.g.25.IX septembrī apstiprinātās privilēģijas Rīgas pilsētai saturēja visplašākās priekšrocības, to skaitā Rīgai kā vienīgajai bija piešķirta kundzība (*utile dominium*) pār Daugavu no Rumbas līdz ietekai jūrā.⁵³

Poļu–zviedru karš 17.gs. pirmajā trešdaļā atnesa Kurzemes hercogistei ne tikai milzīgus postījumus, bet arī teritoriālus zaudējumus. Hercoga Frīdriha pūliņiem panākt hercogistes neitralitātes atzīšanu no kara dalībvalstīm bija tīri nomināli panākumi, un kara gaitā vairākas hercogistes teritorijas, ieskaitot Jelgavu, nonāca zviedru rokās, bet Bauskas pilī kopš 1628.g. uzturējās poļu-lietuviešu garnizons. Saskaņā ar 1629.g. 16./26.IX⁵⁴ Altmarkā (Prūsijā) noslēgtā pamiera 3. pantu⁵⁵ zviedriem nācās piekrist Kurzemes hercogistes restitūcijai un Jelgavas atdošanai, tomēr viņiem tika atļauts paturēt uz pamiera laiku, t.i. turpmākajiem sešiem gadiem, hercoga Spilves daļu un Jauno

⁵¹ LVVA, 554. f., 2. apr., 3161. l., 5. 9. lp.

⁵² Berkholtz L. Handelsvertrag von 1615 zwischen Kurland und Riga // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1910. Riga, 1911. S. 43.

⁵³ Turpat. – S. 42.

⁵⁴ Attiecībā uz datumiem jāievēro, ka Polijā-Lietuvā kopš 1582.g. lietoja t.s. Gregora kalendāru jeb jauno stilu. Kurzemes hercogistē jauno stilu ieviesa ar 1618. 1.1, bet Zviedrijā un līdz ar to arī Vidzemē un Rīgā 17.gs. joprojām lietoja t.s. Jūlija kalendāru jeb veco stilu. 16.gs. beigās un 17.gs. starpība starp abiem stiliem bija 10 dienas, bet 18.gs. tā pieauga līdz 11 dienām.

⁵⁵ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht...– S. 56, Beilage Nr. 123.

Daugavgrīvu (*Neumünde*)⁵⁶. Šai sakarā 1630.g. 23.IV/3.V Rīgas gubernators Andreass Ēriksons informēja hercogu Frīdrihu, ka saņemis no karaļa pavēli atdot hercogam Jelgavu tiklīdz hercogistes pārstāvji vienosies ar Vidzemes ģenerālgubernatoru Johanu Šitti (*Skytte*) par robežām. Līdzīga satura rīkojums Eriksonam bija pienācis arī no Prūsijas no zviedru kanclera Aksela Uksenšernas (*Oxenstjerna*), kurš pavēlēja uzsākt sarunas ar kurzemniekiem pēc iespējas ātrāk.⁵⁷ Te nu sākās virkne sarežģījumu, jo zviedri pretendēja ne tikai uz pamiera līgumā noteiktajām teritorijām, bet arī uz vairākām citām, kuras viņi bija ieņēmuši kara laikā un tagad negribēja no tām atteikties, piemēram, Klīves muižu (*Cliewenhof, Klywenhof*), Sloku (*Schlock*), Doli (*Dahlen*)⁵⁸, Buļļu pārceļtūvi (*Fehre zu Bullen*) utt. Savukārt hercogs dabiski nevēlējās atdot jaunajiem kaimiņiem ne pēdu no savas zemes. Ārēji visas hercoga prasības no zviedru puses tika uzņemtas visnotaļ laipni. Tā, piemēram, Klīves muižas sakarā, kuru kurzemnieki uzskatīja par piederīgu Jelgavas novadam, bet zviedri – Daugavgrīvas skanstij, gubernators A.Ēriksons 1630.g. 25.III rakstīja hercogistes landhofmeistaram Matiasam fon der Reķem, ka, “lai Jūsu labdzimtība arvien no mūsu puses varētu sajust simpātijas un labu gribu”, pie aršanas un sējas darbiem šai muižā līdzās Zviedrijas karaļa norīkotajam muižkungam pieļaujama arī hercoga muižkunga klātbūtne, tomēr pēdējais nedrīkst “neko baudīt no zvejas un citiem rūpaliem”.⁵⁹

Atgūt zaudētās teritorijas nepalīdzējā arī hercoga Frīdriha laulātās draudzenes Elizabetes Magdalēnas draudzīgās attiecības ar jau minēto Zviedrijas valsts kancleru A.Uksenšernu. Drīz pēc pamiera līguma noslēgšanas hercogiene vērsās pie kanclera ar lūgumu, lai viņš iestājas pie karaļa par

⁵⁶ Apskatāmajā laikā pastāvēja divas Daugavgrīvas. Daugavas labajā krastā pie tag. Mangaļiem atradās Livonijas ordeņa pils, bet 16.gs. tur uzbūvēja arī skansti. 17.gs. beigās to dēvēja par Veco skansti, lai atšķirtu no skanstis, kuru zviedri 17.gs. uzbūvēja kreisajā krastā un kuru dēvēja par Jauno skansti, kā arī par Lielo skansti. 16.gs. otrajā pusē vecā Daugavas gultne bija jau gandrīz aizsērējusi, un upe ietecēja jūrā apmēram turpat, kur tagad. Tāpēc kreisā krasta Daugavgrīvu dažkārt sauca arī par Jauno [Daugav]grīvu – *Neumünde*. Tā kā avotos bieži lieto vienkārši nosaukumu Daugavgrīva (*Dunamünde*), tad dažkārt nav iespējams precīzi noteikt, par kuru upes krastu ir runa.

⁵⁷ LVVA, 554. f., 1. apr., 150. l., 92. lp.

⁵⁸ Polijas karalis Sigismunds III bija piešķīris Doles stārstiju lietošanā hercogam Frīdriham līdz mūža galam, bet 1635.g. II.VIII karalis Vladislavs IV apstiprināja šādas tiesības arī hercogienei Elizabetei Magdalēnai. Sk.: Gadebusch Fr.K. *Livländische Jahrbücher*. – T. III., 1. Abschn. – S. 67.

⁵⁹ LVVA, 554. f., 1. apr., 150. l., 81. lp.

Spilves atdošanu hercogam. Savā atbildē 1630.g. 27.III Uksenšerna izteica hercogienei “vissirsnīgāko līdzjūtību” šai jautājumā, taču vienlaikus norādīja, ka Spilve atrodas pārāk tuvu Rīgai, t.i. stratēģiski svarīgā vietā, lai varētu pielaut tai nonākt svešā jurisdikcijā.⁶⁰ Tomēr kanclers rekomendēja griezties ar minēto lūgumu tieši pie karaļa, bet kādā citā vēstulē pat atvainojās hercogienei par to, ka nav varējis neko darīt viņas labā Spilves lietā.⁶¹

Konkrētas sarunas starp Kurzemes hercogisti un Zviedriju robežu regulēšanas jautājumos sākās 1630.g. jūnijā Rīgā. No hercoga Frīdriha puses sarunās piedalījās kanclers Kristofs fon Firkss un padomnieks Kaspars Dreilings, bet Vidzemes ģenerālgubernators par saviem komisāriem bija nozīmējis burggrāfu Johanu Ulrihu un sekretāru Paulu Špandko (*Spandko*). Jau pašā sarunu sākumā zviedri deklarēja, ka Spilve un Daugavgrīva neapstrīdami paliek Zviedrijas karaļa valdījumā, un pieprasīja sev vēl Klīves muižu un Buļļu muižas pārceltuvi ar 12 zemnieku sētām, pēdējo prasību motivējot tādējādi, ka Buļļi nepiederot vis pie Jelgavas novada, bet gan kādreiz atradušies hercoga Vilhelma īpašumā, kurš šo muižu jau pirms kara esot piešķīris sekretāram Špandko. Bez tam zviedri arī pretendēja uz Frīdriha (*Friedrichshof*) un Zolderbaha (*Solderbachshof*) muižām, Baldones lašu taci un visu zemi starp Lielupes grīvu jeb Buļļupi un jūru līdz Kauguriem. Par šīm, pēc Kurzemes sūtņu domām, pilnīgi nepamatotajām prasībām Firkss un Dreilings 2./12.VI bija spiesti informēt hercogu, jo tās neatbilda viņiem dotajām instrukcijām un sarunu turpināšanai bija nepieciešama īpaša hercoga rezolūcija.⁶²

Pēc nedēļu ilgām sarunām 1630.g. 7.VI v.st. vienošanās tomēr tika noslēgta. Zviedri atteicās no Klīves muižas, un robeža tika novilkta sekojoši: Zviedrijai pienācās viss zemes gabals starp Lielupi un jūru no Daugavgrīvas līdz Slokas upei, t.i. līdz vietai, kur stāvējusi vecā Slokas skansts un dzirnavas, līdz ar šīs upes abu krastu lietošanas tiesībām, bet no skansts un dzirnavām robeža virzījās augšpus līdz apvidum, kur Kauguru ciems robežojās ar citiem

⁶⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 735. l., 1. lp.

⁶¹ Turpat, 5. lp.

⁶² Turpat, 1. apr., 150. l., 96.–97. lp.

Tukuma pilskunga iecirkņa ciemiem, un tālāk uz leju līdz jūrai. Līguma otrais paragrāfs noteica Spilves piederību Rīgai, bet trešais apstiprināja, ka Doles muiža savās vecajās robežās kopā ar turienes lašu tačiem arī turpmāk paliek Zviedrijas karaļa īpašumā, tāpat arī mirušā Rīgas birģermeistara Johana Frīdriha muižiņa, kas atradās Baldones muižas iecirknī.⁶³

Tādējādi pēc šī līguma Kurzemes – Zviedrijas robežai rietumos būtu jāiet līnijā Kauguri – Sloka, tomēr reāli robeža atradās daudz tuvāk Daugavgrīvai. Jau zviedru mērnieka Švengelna 1634.g. zīmētajā kartē⁶⁴ redzams, ka tā bija nosprausta pie Buļļu pārceltuves iepretim Piņķu muižas krogam (vēlākais Vārnu krogs), atstājot Buļļu muižu zviedru pusē, bet Bulduru muižu hercogam. No turienes robeža gāja pa Lielupes grīvu līdz Gātei, kur sākās vecais Rīgas patrimoniālā apgabala robežas posms.

Līdz ar to likumsakarīgi rodas jautājums, kāpēc ir radušās atšķirības starp līgumā noteikto robežu un praksi? Baltvācu pētnieks K.Šterns to skaidro tādējādi, ka zviedru ģenerālgubernators Šitte, sastapies ar sīvu hercoga sūtņu pretestību robežas nosprašanai Slokas upes rajonā, nosūtīja Firksam un Dreilingam īpašu paskaidrojumu, ka te runa neesot par teritoriālu ieguvumu zviedriem, bet gan par meža izmantošanas tiesībām, kas bija nepieciešams Daugavgrīvas skansts vajadzībām.⁶⁵ Skansts apgāde ar malku un būvkokiem jau tolaik bija grūti risināma problēma, jo Rīgas apkārtnes meži intensīvas izmantošanas dēļ bija nonākuši visai sliktā stāvoklī. Šterna versiju apstiprina hercoga Frīdriha 1639.g. 20.VIII instrukcija kancleram Firksam pirms viņa došanās uz Rīgu, kurā hercogs cita starpā norāda, ka, lai gan iepriekšējās sarunās zviedriem skansts vajadzībām tika atļauta koku ciršana Buļļu muižas tuvumā (*in Districtu Bullen*), viņi to nav darījuši, bet vēl līdz šim laikam, neskatoties uz hercoga protestiem, cērt malku Klīves muižas apkaimē, kura pieder pie Jelgavas novada. Turklāt malka tiekot pa lielākai daļai vesta uz Rīgu pārdošanai. Tāpēc Firksam tika uzdots panākt, lai šāda nekontrolējama

⁶³ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht...– Beilage Nr. 124 a.

⁶⁴ Karte iespiesta: Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes. – Melburna, 1984. – 33. lpp.; sk. arī 17. gs. beigu kartes. piem., Buļļu muiža 1683.g. – LVVA, 7404. f., 2. apr., 71. l.

⁶⁵ Stern C. Beiträge zur historischen Geographic... S. 59.

izciršana tiktu izbeigta. Šim nolūkam skansts iemītniekiem būtu katru gadu jāastāda un jāiesniedz hercogam malkas un būvkoku patēriņa aprēķins, pēc kura vadoties hercogs tad ierādītu zviedriem noteiktu meža iecirkni ciršanai.⁶⁶ Acīmredzot Firkss guva zināmus panākumus uzdevuma izpildē, jo 1639.g. 9.IX (v.st.) kāds Andreass Eihšteins (*Eichstein* – iespējams, ka skansts komendants) rakstīja Firksam, ka saskaņā ar pēdējo vienošanos viņš ir gatavs iesniegt aprēķinus par skanstij nepieciešamo koksnes daudzumu, tomēr pagaidām nevarot to izdarīt, jo skansts vēl nav pabeigta un nav pilnībā noteikts garnizona skaitliskais sastāvs. Tāpēc Eihšteins solījās cirst malku tikai skansts ikdienas vajadzībām un nepieļaut nekādas ļaunprātības šai ziņā.⁶⁷

Tuvojoties Altmarkas pamiera termiņa beigām, kas bija noteikts uz 1635.g. 11.VII, līguma slēdzējpusēm vajadzēja izlemt, vai to pagarināt vai atjaunot karu. Galvenās sāncenses tomēr bija karā pārāk novājinātas, tāpēc gatavojās nokārtot attiecības mierīgā ceļā, līdz ar to arī Kurzemes hercogistei pavērās iespējas diplomātiskai cīņai par savu teritoriju atgūšanu. Jau 1632.g. 30.XII hercogiene Elizabete Magdalēna uzdeva aģentam Varšavā Johanam Vilmanam (saukts arī Vildemans – *Willmann, Wildemann*) uzzināt, kur notiks nākamās miera sarunas ar Zviedriju un kuras valstis uz tām sūtīs savus pārstāvjus. Bez tam viņam bija jāpanāk no jaunā Polijas-Lietuvas karaļa Vladislava IV solījums, ka šajās miera sarunās tiks apspriests arī Kurzemes jautājums, tai skaitā Spilves, Doles u.c. atdošana hercogistei.⁶⁸ Kad 1634.g. jūnijā uz Varšavu devās kanclers Firkss, hercogs Frīdrihs lika viņam audiences laikā atgādināt karalim, ka zviedri joprojām ir okupējuši Doles pili, Spilvi un Baldones lašu tači un lūgt karaļa palīdzību nolaupītā atgūšanā, ieskaitot mantas un liulgabalus, kurus zviedri bija aizveduši no Jelgavas pils. Īpaši bija jālūdz par Daugavgrīvas Lielās skansts nodošanu kurzemniekiem, jo zeme, uz kuras tā stāv, neapstrīdami piederot hercogistei. Kā teikts Frīdriha instrukcijā Firksam, tad poļu – zviedru kara sākumā hercogs pēc Polijas karaļa lūguma bija atvēlējis

⁶⁶ LVVA, 554. f., 1. apr., 95. l., 26. lp.

⁶⁷ Turpat, 3. apr., 737. l., 1. lp.

⁶⁸ Turpat, 1. apr., 95. l., 175. lp.

rīdziniekiem Daugavgrīvā zemes gabalu blokhauza būvei, saņemot no karaļa arī galvojumu, ka pēc kara beigām ierādītā teritorija tiks atdota atpakaļ un hercogam no blokhauza necelsies nekāds ļaunums. Taču zviedri ne tikai uzbūvējuši blokhauza vietā savu skansti, bet vēl arī pievienojuši tai daļu no hercoga zemes.⁶⁹

Sūtņu un aģenta darbības rezultātā Vladislavs IV 1634.g. 12.IX apstiprināja Kurzemes neitralitāti un deva solījumu miera sarunu laikā rūpēties par hercoga interesēm.⁷⁰ Tomēr Štumsdorfas sarunās, kas beidzās 1635.g. 2./12.IX ar pamiera noslēgšanu vēl uz 26 gadiem, Kurzemes teritoriju jautājums palika neatrisināts, bet hercogam tika ieteikts vērsties tieši pie Zviedrijas karalienes Kristīnes. Sekojot ieteikumam, hercoga pārstāvis Stokholmā 1636.g. 13.VIII izteica attiecīgu lūgumu karalienei.⁷¹ Saprotams, ka Kristīne jeb, pareizāk, pavaldonības padome noraidīja visas Kurzemes prasības.⁷²

Neskatoties uz noslēgtajiem savstarpējiem miera līgumiem, ne Polija-Lietuva, ne Zviedrija, ne arī Krievija nebija atteikušās no savām pretenzijām uz Baltiju, un 17.gs. vidū atkal izcēlās virkne karu, ka vistiešākajā veidā skāra arī hercogistes teritoriju. Pēc tam, kad 1658.g. zviedri bija ne tikai ieņēmuši hercogisti, bet arī aizveduši gūstā hercogu Jēkabu ar ģimēni, hercogistes turpmākajai pastāvēšanai radās vēl lielāki draudi nekā iepriekšējā kara laikā. Kaut gan 1659.g. zviedrus pamazām izspieda ārā no Kurzemes un Zemgales, un oktobrī viņu rokās bija palikušas vairs tikai Jelgava un Bauska⁷³, Kurzemes hercogistes liktenis joprojām palika neskaidrs. Gan zviedri, gan poļi vēlējās to paturēt sev. Tādēļ hercoga kancleram Melhioram fon Felkerzāmam miera sarunu laikā, kas sākās pašās 1659.g. beigās Toruņā un vēlāk tika pārceltas uz

⁶⁹ LVVA, 1. apr., 95. l., 134.–135. lp.

⁷⁰ Gadebusch Fr.K. Livländische Jahrbücher. - T. III., 1 Abschn. – S. 60.

⁷¹ Turpat. - S. 63.

⁷² LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 233. lpp.

⁷³ Seraphim A. Die Geschichte.– S. 129- 131.

Varšavu, Dancigu un pēdīgi Olīvas klosteri, nācās pielikt ne mazums pūļu, lai vispirms panāktu savu kā Kurzemes hercoga pārstāvja pilnvaru atzīšanu, bet vēlāk aizstāvētu hercogistes pastāvēšanu vispār.

Zviedri apgalvoja, ka hercogistes teritorija vēsturiski piederot pie Vidzemes, tāpēc hercogam Jēkabam ir vai nu jāklūst par Zviedrijas karaļa vasali, vai arī viņam jāierāda valdījums kaut kur citur Žemaitijā, Lietuvā vai Pomerēlijā. Arī poļu delegātu vidū bija tādi, kas labprāt redzētu Kurzemi inkorporētu tieši Polijas-Lietuvas valstī, sevišķi katoļu garīdzniecības pārstāvji, un tikai Felkerzāma solītie kukuļi, piemēram, 10 000 dālderu Lietuvas lielkancleram, vērsa viņu viedokli par labu Jēkabam.⁷⁴ Beidzot, pēc neveiksmēm karā ar Dāniju, 1660.g. marta sākumā zviedri atteicās no prasībām uz Kurzemi un piekrita hercoga atbrīvošanai no gūsta. Tam sekoja diskusijas par robežām starp Zviedriju un hercogisti. Felkerzāms uzstāja, ka 1630.g. 7.VI līgums ir uzskatāms vienīgi par hercoga solījumu necelt sūdzības par robežām līdz toreizējā sešgadīgā pamiera beigām, un pieprasīja, lai Daugavgrīvas skansts vai nu tiktu nojaukta, vai arī nodota Kurzemes jurisdikcijā.⁷⁵ Tomēr, neskatoties uz to, ka lielais karotājs Kārlis X bija miris jau 12./22.II un no zviedru puses sarunas turpinājās mazgadīgā Kārļa XI reģentu vārdā, Felkerzāmam neizdevās panākt 1630.g. līguma anulēšanu. Rezultātā 1660.g. 23.IV/3.V Olīvā parakstītā miera līguma 4. punkts noteica, ka Polijas karalis un līdz ar viņu arī Kurzemes hercogs uz visiem laikiem atsakās no pretenzijām uz 1630.g. atsavinātajām Daugavas kreisā krasta teritorijām pie Rīgas, kamēr zviedriem tika aizliegts pieprasīt no hercoga jebkādus pakalpojumus vai dienestu, ieskaitot meža cirsmas. Četrus nedēļus laikā pēc līguma parakstīšanas abām pusēm bija jānorīko komisāri robežu galīgai noregulēšanai, paveicot šo darbu divās nedēļās. Bez tam hercogs zaudēja tiesības uz Roņu salu⁷⁶ un

⁷⁴ Gebhardi L.A. Geschichte des Herzogtums.. S. 96.

⁷⁵ Turpat. – S. 97–99.

⁷⁶ Nav īstas skaidrības, kad un kā Kurzeme bija ieguvusi Roņu salu. Cīgenhorns (Op.cit., S.65.) un Gebhardi (Op.cit., S. 100.) raksta, ka to pēc kādas īpašas vienošanās Kurzemes hercogi piešķirusi Dānija, kamēr 20.gs. vēstures literatūrā iesakņojies uzskats, ka Roņu sala bijusi piederīga Kurzemes bīskapijai. Iespējams, ka šis apgalvojums radās ievērojot to faktu, ka arī pati bīskapija līdz ar hercoga Magnusa parādīšanos ieguva saistību ar Dāniju. Tas, ka 1636.g. Zviedrijas karalienes atbildē sakarā ar zviedru iekarotajām hercogistes zemēm tika pieminēta arī Roņu sala, varētu apstiprināt pirmo versiju,

teritorijām Sāmsalā un Igaunijā, pret kurām Sigismunds II Augusts savulaik bija mēģinājis iemainīt Kurzemes bīskapiju Gotharda Ketlera labā, bet pēc neveiksmes nomināli piešķīris Ketleram (hercogs gan tās būtu varējis dabūt tikai tad, ja tās nonāktu Polijas-Lietuvas īpašumā). Saskaņā ar līguma 6. punktu zviedri apņēmās atdot Jēkabam viņa kustamās mantas. Par to hercogam bija jāparaksta īpašs dokuments, kurā viņš atteicās no jebkādas atribības pret Zviedriju. 7. punkts noteica, ka zviedriem astoņu dienu laikā jāatstāj Bauska, kas pēdējā bija palikusi viņu rokās. Zviedri šo prasību gan izpildīja, taču pili ieņēma poļu garnizons, un Jēkabam nācās samaksāt 10 000 guldeņu par tās atgūšanu. Tāpat Jelgavas pili, kuru poļi bija ieņēmuši 1660.g. janvārī, hercogs atguva tikai augusta vidū, lai gan viņš pats bija atgriezies no gūsta jau 8.VII.⁷⁷

Olīvas miera līguma punkts par robežu nospraušanu sešu nedēļu laikā tā arī netika izpildīts, lai gan drīz pēc tā parakstīšanas, kas sekoja 1660.g. 30.IV/10.V, Zviedrijas delegāti miera sarunās Magnuss Gabriels Delagardī (*de la Gardie*), Bengts Uksenšērna un Kristofers Karls Šlipenbahs (*Schlippenbach*) pavēlēja feldmaršalam R.Duglasam Rīgā tūlīt pat norīkot kvalificētus cilvēkus robežas nospraušanai starp Rīgas pilsētu un citiem zviedru valdījumiem Daugavas kreisajā krastā no vienas puses un Kurzemes hercogisti no otras.⁷⁸ Arī Polijas karalis iecēla savus komisārus, ickļaujot to vidū kancleru Melhioru Felkerzāmu kā hercoga pārstāvi.⁷⁹ Abu valstu komisāriem bija jāsatiekas 1660.g. 16./26.IX uz robežas starp Bulduriem un Buļļiem. Taču poļu ierašanās aizkāvējās par vairākām dienām, it kā negaisa dēļ, kam sekoja svināmā diena pēc poļu kalendāra.⁸⁰ Protams, ka zviedru komisāri bija sadusmoti par šādu kavēšanos, tomēr punktu visam pielika poļu komisāru iesniegtās pilnvaras, kur

taču pilnīgai pārliecībai nepieciešami speciāli pētījumi. Lai nu kā, bet 16.gs. otrajā pusē un 17.gs. sākumā Roņu sala ir pieskaitāma pie Latvijas teritorijām. Ap 1621.g. to ieņēma zviedri un paturēja arī Altmarkas un Štumsdorfās pamieru laikā, bet Olīvas miera līgums galīgi atzina Zviedrijas tiesības uz Roņu salu.

⁷⁷ Kelch Chr. *Liefländische Historia*. - Revall, 1695. S. 598-601.; Gadebusch F.K. *Livländische Jahrbücher*. - T. III., 1 Abschn. - S. 608-609.

⁷⁸ I.VVA, 554. f., 3. apr., 21. l., 141. lp.

⁷⁹ Turpat, 142. lp.

⁸⁰ Turpat, 146.-147. lp.

Polijas karalis Jans Kazimirs bija nosaukts arī par Zviedrijas karali (*Rex Haereditarius Svecorum*). Zviedri uzskatīja to par tiešu Olīvas miera līguma pārkāpumu un 21.IX/1.X pasludināja, ka komisijas darbība nav iespējama.⁸¹ Kaut arī poļu komisāri iesniedza zviedriem pretprotestu, plānotais robežu revidēšanas pasākums izjuka.⁸²

Interesanti, ka šī zviedru komisāru atteikšanās no kopīgās robežkomisijas, tika izmantota par vienu no ieganstiem Ziemeļu kara izraisīšanai. Tā, piemēram, Ziemeļu kara sākumā iespiestajos rakstos, kam bija jāattaisno Polijas karaļa iesaistīšanās karā, cita starpā pie Zviedrijas pārkāpumiem tika minēts tas, ka zviedri esot atņēmuši Kurzemes hercogam trīs jūdzes zemes, patvaļīgi, t.i. nesagaidījuši poļu komisārus, salikuši robežzīmes un uz Kurzemes zemes ierīkojuši Daugavgrīvas nocietinājumu republikai [t.i. Polijai-Lietuvai] par apvainojumu.⁸³

Tomēr, ja arī visaugstākajā līmenī robežas netika stingri nospraustas, atsevišķos gadījumos robežu regulēšana bija nepieciešama un periodiski arī notika. Tā kā Zviedrijas īpašumi Daugavas kreisajā krastā no Daugavgrīvas līdz Dolei vienlaku veidoja Rīgas patrimoniālo apgabalu, tad attiecīgi šī robežas daļa atradās Rīgas rātes kompetencē. Ja Kurzemes–Rīgas robežas posms zemes strēlē starp jūru un Buļļupi tika noteikts 1630.g.⁸⁴, tad robeža no Babītes ezera līdz Daugavai pie Doles pamatos bija izveidojusies jau Livonijas laikos.

1591.g. 23.IV hercoga Gotharda atraitne Anna kopā ar vecāko dēlu Frīdrihu atjaunoja Livonijas ordeņa landmaršala 1533.g. noslēgto robežlīgumu ar Rīgu⁸⁵, un tas palika spēkā vairāk nekā gadsimtu – līdz 1698.g. Lai gan laiku pa laikam starp Rīgai piederošo muižu zemniekiem un hercoga ļaudīm no Klīves un Baldones radās dažāda veida nesaskaņas, gan Rīgas pilsēta, gan hercogi uzskatīja tās par visai nebūtiskām, kā to apliecina hercoga Jēkaba

⁸¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 21. l., 148. lp.

⁸² Turpat, 23. l., 4. lp.

⁸³ Kelch Chr. *Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707.* – Dorpat, 1875. S. 185.

⁸⁴ Arī pēc 1660.g. robeža šai posmā palika turpat, kur iepriekš – iepretim Piņķu muižas krogam

⁸⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 22. l., 1. 2. lp.

1660.g. 25.IX j.st. vēstule Rīgas rātei.⁸⁶ Tajā hercogs piekrita rātes domām, ka viņu starpā neesot nekādu nozīmīgu robežstrīdu, kas būtu jāizmeklē plānotajai poļu–zviedru komisijai, bet zemnieku domstarpības par strejgabaliem (*Streuländer*) var atrisināt pašu spēkiem pēc komisijas darbības beigām. Tomēr 17.gs. gaitā periodiski gan hercogi, gan Rīgas pilsēta aicināja viens otru atjaunot senās, pusizzudušās robežzīmes (*die Wiederaufräumung der Grentzwand*) – 1645., 1649., 1654., 1661., 1670., 1671.g.⁸⁷ Dažkārt no abām pusēm tika nozīmēti arī attiecīgi cilvēki, tomēr šādu vai tādu iemeslu dēļ darbs nekad netika pabeigts. Kad sakarā ar robežas pārkāpumiem no rīdzinieku puses hercogs Frīdrihs Kazimirs 1696.g. rudenī kārtējo reizi izteica priekšlikumu par kopējās robežas pārskatīšanu, piekrišana tam no rātes puses sekoja tikai 1697.g. 3.XII v.st., tādēļ šī pasākuma īstenošanu Frīdrihs Kazimirs vairs nepiedzīvoja (viņš mira 1698.g. 22.I). Iesākto turpināja jaunais hercogs-administrators Ferdinands, un beidzot 1698.g. vasarā hercoga un rātes norīkotie komisāri veica robežas inspekciju rajonā no Misas līdz Gātei. Komisija veica savu darbu četrās dienās, un tika sastādīta arī attiecīga karte.⁸⁸ Kartei pievienotā eksplikācija ir viens no retajiem avotiem, kas diezgan sīki vēstī par šādu komisiju darbu, tādēļ ir vērts pie tās pakavēties sīkāk.

1698.g. 12./22.VIII Kurzemcs hercoga pārstāvji – medību sekretārs Heinrihs Reimerss (*Reymers*), galma jēgers Hanss Verners (*Werner*), mērnieks Andreass Millers (*Müller*) – satikās ar rātes norīkotiem komisāriem – mežu uzraugu Johanu Heinrihu Breitingeru, mērnieku Eberhardu Tolku (*Tolck*) un Rīgas pilsētas Jumpravmuižas jeb Blūmendāles pārvaldnieku – uz robežas pie Šrotes jeb Šulca kroga (*Schroten od. Schultzen Krug*). Bez komisāriem robežas apsekošanai bija picaicināti arī jēgri, mežziņi un zemnieki kā vietējo apstākļu pazinēji. Pavisam kopā sanāca ap simts cilvēku. Satikušās delegācijas pateicās viena otram par labprātīgu ierašanos un vienojās, ka robežu ir nepieciešams

⁸⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 21. l., 149. lp.; 23. l., 5. lp.

⁸⁷ Turpat, 21. l., 74., 112. -115., 131. -135. lp.; 22. l., 3.-5., 30.-32. lp.; 23. l., 5. lp.

⁸⁸ Turpat, 2909. f., 1. apr., 160. l.

atjaunot. Komisijas darbs sākās netālu no minētā Šulca kroga⁸⁹ pie Robežgrāvja jeb Ošu strauta (*Esche Straute od. Grenzgraben*) ietekas Misas upē. No turienes komisāri devās augšup gar strautu 168 zviedru oлектis jeb 26,5 Reinzemes rūtis līdz tiltam, kas atradās uz Jelgavas lielceļa trases. Tilta viena puse piederēja Kurzemei, bet otra Rīgai. Tālāk virzījās gar starutu vēl 640 zv.olektis līdz ozolkoka celmam, par kuru vecie zemnieki no abām pusēm apliecināja, ka kādreiz te ir bijis liels koks ar tajā iestiprinātu dzelzs robežzīmi – krustu un divām atslēgām (acīmredzami te domāts Rīgas pilsētas simbols). Tad komisāru gājiens turpinājās taisnā līnijā pāri pļavām, purvam un virsājam līdz nākamajai robežzīmei, kuru veidoja liela ar ogleņiem piebērta bedre (*Grenz-Kuhle*) pakalna galā. Līdzīgā kārtā komisijas darbs turpinājās līdz pašam vakaram, kad komisijas locekļi iekārtojās uz naktsguļu kopējā nometnē.

Nākamās dienas vidū komisāri bija nonākuši līdz Cenas mežam (*Sennische Busch*) – tam cauri veda nesen atjaunots kājnieku ceļš (*Pattweg*), kurš kalpoja arī par robežšķirtni, tādēļ ceļa abās pusēs augošajos kokos bija iegriezti krusti. Koks ar krustu kā robežzīme stāvējis arī augstākajā Lopu kalnu (*Lopekalln, Loope Kaln*) punktā. Lopu kalnus veidoja pauguru virkne, kas stiepās paralēli Babītes ezeram un kuru robeža sadalīja divās daļās. Kā norādīts kartes eksplikācijā, minētais krusta koks ticis nocirsts neilgi pirms apskatāmās robežu regulēšanas. Robežas novilkšana no Misas līdz Lopu kalniem bija noritējusi bez strīdiem. 14./24.VIII bija svētdiena, kuru hercoga ļaudis svētīja hercoga zvejas pārziņa Grodmana mājās, bet rīdnieki Piņķu muižas zemnieka Lorenca Vismana (*Wissman*) sētā.

Komisijas darbam atsākoties, izcēlās nelielas nesaskaņas, jo robežlīnija, kuru norādīja Piņķu un Salas muižas zemnieki, atšķīrās no tās, kuru vilka hercoga zemnieki. Apstrīdētas tika apmēram 2 pūrvietas no Piņķu zemnieka Vismana aramzemes un $2\frac{1}{6}$ pūrvietas no Kurzemes zemnieka Kaģcs (*Kagge*) laukiem, kā arī apmēram 20 pūrvietas neauglīgas zemes. Abu pušu versijas tika fiksētas kartē, ar to arī konflikts bija izsmelts. Acīmredzot galīgais risinājums

⁸⁹ Šulca krogs atradās Jelgavas ceļa malā tur, kur šis ceļš pietuvojās Misas upei tūlīt aiz Olaines ciemam piederošajām zemēm.

tika atstāts rātes un hercoga ziņā. Pēdējā robežas posma nospraušana no Babītes jeb Kalnciema ceļa līdz Lielupei pie Gātes iztekas noritēja bez domstarpībām. Interesanti atzīmēt, ka par pēdējo robežzīmi Lielupes krastā, kalpoja karātavas, kuras bija uzstādījis kāds no Rīgas agrākajiem landfogtiem, uzvārdā Horsts, un kuras apskatāmajā laikā vairs netika lietotas. 16./26.VIII tika pabeigts darbs pie kartes, un delegācijas draudzīgi šķīrās.

Pretējā virzienā Rīgas un Kurzemes robeža gāja augšup pa Misas upes krastu, atstājot upi hercoga pusē, līdz Plakanciēmam, kur pilsētas patrimoniālais apgabals robežojās ar Doles draudzi. Kā jau iepriekš minēts, Doles salu līdz ar tās muižas zemēm Daugavas kreisajā krastā Kurzemes hercogs bija zaudējis poļu – zviedru kara rezultātā 17.gs. pirmajā trešdaļā. Līdz ar to zviedru pakļautībā bez Doles muižas un pastorāta vēl nonāca Ķekava, Bērzmente (*Bersemünde*, kādreizējā Zolderbaha muiža) un Pulkarne.⁹⁰ Šos ieguvumus Zviedrijai apstiprināja arī Olīvas miera līgums. Tomēr visu 17.gs. šeit pastāvēja neskaidrības teritoriju sadalē, sevišķi Pulkarnes – Baldones rajonā, jo abu muižu zemnieku lauki bija izkārtoti pamīšus, un tas kļuva par pamatu neskaitāmiem konfliktiem. Jāpiczīmē, ka Pulkarne ir tā pati 1630.g. 7.VI līgumā minētā Frīdriha muiža, kuru 17.gs. sākumā Kurzemes hercogs bija izlēņojis Rīgas rātskungam Johanam Frīdriham un kura tolaik icilpa hercoga Baldones muižas iecirknī. 1607.g. muižai tika nospraustas robežas, un līdz 17.gs. beigām tā palika Frīdrihu dzimtas rokās.⁹¹

Kad 1694.g. Rīgā sākās Zviedrijas – Kurzemes konference, viens no apspriežamajiem jautājumiem bija robežkonflikti starp Pulkarni un Baldoni. Pulkarnes īpašnieki sūdzējās, ka jau vairāk nekā 20 gadu hercoga Baldones muižas pārvaldnieki picļaujot visādas vardarbības un mēģinot atņemt dažas Pulkarnci piederošas pļavas un laukus. Šīs sūdzības dzīvi ataino laikmeta garu un ir kolorīta liecība par robežkonfliktu risināšanas metodēm. Tā, 1673.g. Baldones pārvaldnieks kapteinis Sakens esot icbrucis ar apbruņotu muižas kalpotāju un zemnieku vienību Pulkarnē, licis nopļaut vairāk nekā 12 pūrvietas

⁹⁰ LVVA, 6828. f., 2. apr., 189. l.; 2909. f., 1. apr., 1., 2., 39. u.c. l.

⁹¹ Turpat, 673. f., 1. apr., 421. l., 767.-768. lpp.

rudzu, no kuriem daļa tikusi aizvesta, bet daļa vienkārši izkaisīta un sabojāta. Tādā pat kārtā šai zemes gabalā esot iebrukts vēl trīs reizes.⁹² Cits pārvaldnieks – kapteinis Brinkens – savukārt esot licis nopļaut un izmīdīt Pulkarnes zemniekam Enņu Ādamam (*Ennes Adam*) ziedošu zirņu lauku un pēc tam apsējis šo zemes gabalu ar rudziem, bet zemniekam Lācim (*Latsche*) atņēmis un sadedzinājis sienu. Tāpat pēc Brinkena pavēles esot izjūgts no arkla Telāpieņu Jura (*Telle Poen Jur*) zirgs un kopā ar vēl viena zemnieka zirgu aizvests uz Baldones muižu, kur tie nostrādināti bez kādas kopšanas. Vēlāk īpašniekiem šie zirgi bija jāizpērk atpakaļ par naudu.⁹³ Nākamais Baldones muižkungs Grothuzens esot nosūtījis divus bruņotus kalpotājus ar pistolēm un karabīnēm kopā ar desmit zemniekiem uz zemes gabalu, kas neapstrīdami pieder Pulkarnei un kuru zemnieks Daugavzālīšu Jānis (*Daugau Sahlit Jan*) kā sensenais tās lietotājs bija apsējis ar četriem pūriem rudzu. Grothuzens licis rudzus nopļaut un aizvest, bet pašu zemnieku baldonieši ievainojuši ar šāvieniem kājā un sēnā un esot šāvuši arī uz Pulkarnes muižas ļaudīm.⁹⁴ Kādā citā reizē Baldones mežsargs Šterns gribējis nošaut Pulkarnes krodzinieku Jukumu – lode vēl esot redzama iestīgusi sienā.⁹⁵ Šai minikarā baldoniešus atbalstījuši arī daži Mercendarbes (*Merzendorf*) un Bramberģes (*Brambergshof*) muižas zemnieki, kuri tāpat pretendēja uz Pulkarnes zemes gabaliem.⁹⁶

1687.g. zviedru varas iestādes bija nosūtījušas uz Pulkarni divus virsniekus ar uzdevumu izpētīt situāciju uz vietas un sastādīt par to ziņojumu. Lieta nonāca līdz Vidzemes ģenerālgubernatoram Jākobam Hastferam, kurš 1687.g.17.VIII nosūtīja attiecīgu vēstuli hercogam Frīdriham Kazimīram. Tomēr konflikts palika nenoregulēts. Kārtējās nesaskaņas izcēlās 1693.g. pavasarī, kad Baldones pārvaldnieks Kedrovskis (*Cedrowsky*) lika aizvest Pulkarnes mežā nocirstos 300 baļķus, apgalvojot, ka tie ir cirsti hercoga daļā. Tad Pulkarnes īpašniece Elizabete Marija fon Frīdriha, dzim. fon

⁹² LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 739. lpp.

⁹³ Turpat, 740.-742. lpp.

⁹⁴ Turpat, 743.-744. lpp.

⁹⁵ Turpat, 751. lpp.

Tīzenhauzena, vērsās pie Rīgas gubernatora Ērika Sopa (*Soop*) ar lūgumu pārskatīt 1607.g. nospraustās muižas robežas un izgatavot precīzu karti, lai novērstu turpmākos strīdus. Taču ne Sopa sarakstei ar hercogu, ne zviedru Zemes tiesas (*Landgericht*) 1693.g. 21.X (v.st.) lēmumam par labu Pulkarnei, ne arī 1694.–1696.g. konferencei nebija jūtamu seku šai lietā.⁹⁷

Minētās konferences laikā apsprieda arī robežproblēmas, kas pastāvēja starp zviedru Bērzmēti un hercoga īpašumiem. Šeit visumā situācija bija daudz mierīgāka nekā Pulkarnes rajonā, un tikai retumis notika strīdi par meža ciršanas tiesībām.⁹⁸

Bez iepriekšuzskaitītajām teritorijām zviedru valdījumā Daugavas kreisajā krastā atradās vēl daži īpašumi, no kuriem ievērojamākie bija Berkavas muiža un Mazjumpravmuiža⁹⁹, kas kā pusmuiža ietilpa labajā krastā Lielvārdes draudzē esošās Jumpravmuižas jeb Lieljumpravas kompleksā un kopā ar to kopš 1583.g. atradās jezuītu rokās. Kā bija norādīts 1611.g. šīs muižas aprakstā, Daugavas kreisajā krastā jezuītiem piederēja 17 zemnieku sētas un 11 “sakņu dārzi”, kas karā bija gandrīz pilnīgi izpostīti.¹⁰⁰ Pēc Altmarkas pamiera noslēgšanas poļi mēģināja panākt Mazjumpravmuižas atdošanu jezuītiem, taču zviedri kategoriski atteicās, uzstājot, ka saskaņā ar pamiera noteikumiem blakusmuižas pienākas tam, kura īpašumā atrodas galvenā muiža.¹⁰¹

Savukārt Berkavas muižu, kuru sākotnēji dēvēja par Vārendorfu (*Wahrendorf*, šis nosaukums atgādināja par Vārnu ciemu, uz kura četru zemnieku zemēm tika izveidota muiža), Polijas karalis Sigismunds III 1589.g. bija piešķīris kādam Nikolajam Borkevičam (*Borckewitz*).¹⁰² 1596.g. tika

⁹⁶ LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 750. lpp.

⁹⁷ Turpat. – 753.–754., 766., 801.–811., 823.–826. lpp. Kurzemes hercogs vadījās no sava pārvaldnieka apgalvojuma, ka koki cirsti hercoga mežā, zviedru Zemes tiesa savukārt bija noklaušinājusi tikai Pulkarnes zemniekus, līdz ar to tās lēmums bija tikpat vienpusīgs.

⁹⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 8. lp.

⁹⁹ Nejaukt ar Jumpravmuižu jeb Blūmendāli (*Blumenthal*), kuru 18.gs. arī dēvēja par Mazjumpravmuižu. Tā atradās Daugavas labajā krastā iepretim Akmeņsalai, un tai piederēja arī daži īpašumi upes kreisajā krastā.

¹⁰⁰ Дорошенко В.В. Мыза и рынок. Хозяйство рижской иезуитской коллегии на рубеже XVI и XVII вв. - Рига, 1973 - с. 33-34.

¹⁰¹ LVVA, 6999. f., 1. apr., 467. l., 7. lp. – Ģenerāļa G.Horna vēstule Krustpils stārstam N.Korfam. Valmiera, 1630.g. 12.l v.st.; Šis noteikums balstījās uz romiešu civiltiesību principu – *res accessoria sequitur rem principalem*.

¹⁰² LVVA, 554. f., 3. apr., 20. l., 11. lp.

nospraustas muižas robežas.¹⁰³ 17.gs. 60.gadu sākumā toreizējais muižas īpašnieks, arī Nikolajs Borkevičs (pirmā īpašnieka mazdēls), vēlējās muižu pārdot Rīgas pilsētai, par ko viņa radnieks Kārlis fon Bīrens (*Bühren*) 1663.g. 28.II sūdzējās Kurzemes hercogam. Bīrens sūdzību pamatoja ar pretenzijām uz savu mantojuma daļu Borkeviča muižā, kuras lielumu viņš rēķināja uz 20 000 poļu florīnu.¹⁰⁴ Acīmredzot Bīrenam izdevās pārdošanu aizkavēt, jo, kā liecina 1664.g. 11.I noslēgtais līgums, tad Borkevičs muižu Rīgai nevis pārdeva, bet gan tikai ieķīlāja par 10 000 poļu florīniem, paturot sev tiesības muižu izpirkt.¹⁰⁵ Tomēr nākamo trīsdesmit gadu laikā tas joprojām nebija izdarīts. 1693.g. 3.VII Jelgavā N.Borkeviča meita Anna Katrīna kopā ar vīru Aleksandru Vilhelmu Šuldu (*Schuld*) savā un savu mantinieku vārdā nodeva visas tiesības uz Vārendorfu Kurzemes hercogam Frīdriham Kazimiram. Atteikuma dokumentā bija minēts, ka muiža atrodas uz Kurzemes hercoga zemes un ka N.Borkeviča mantinieki neiebilst, ja hercogs izpirks ieķīlāto Vārendorfu.¹⁰⁶ 5.VIII Frīdrihs Kazimirs informēja Rīgas rāti par saviem nodomiem un paziņoja, ka viņš ir gatavs samaksāt visu ķīlas summu, t.i 10 000 florīnu, 1694.g. 11./21.I.¹⁰⁷ Taču izrādījās, ka minēto ķīlas naudu jau 1676.g. pilsētai bija nomaksājis Zviedrijas karalis, kurš pēc tam muižu bija piešķīris asistencpadomniekam fon Gartenbergam. Tāpēc rāte līdz ar Vidzemes ģenerālgubernatoru ieteica Frīdriham Kazimiram vērsties šai jautājumā tieši pie karaļa, vienlaikus izsakot šaubas par hercoga lūguma apmierināšanas iespēju.¹⁰⁸ Kā rāda 1694. – 1696.g. konferences materiāli, tad rātskungi izrādījās taisnība, un 18.gs. otrajā pusē Berkava atkal atradās Rīgas īpašumā.¹⁰⁹ Tādējādi Vārendorfa jeb Berkava zviedru rokās bija nonākusi mierīgā ceļā, vienīgi dīvains šķiet tas apstāklis, ka N.Borkeviča mantinieki nebija neko zinājuši par ķīlas tiesību pāreju pie Zviedrijas karaļa.

¹⁰³ LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 1086.–1087. lpp.; 2909. f., 1. apr., 564. l.

¹⁰⁴ Turpat, 673. f., 1. apr., 421. l., 1090.–1093. lpp.

¹⁰⁵ Turpat, 673. f., 1. apr., 421. l., 1085., 1086., 1089. lpp.

¹⁰⁶ Turpat, 1093.–1095. lpp.

¹⁰⁷ Turpat, 1101.–1102. lpp.

¹⁰⁸ Turpat, 1109.–1112. lpp.

¹⁰⁹ Turpat, 4071. f., 1. apr., 26. l., 28. lp.

Blakus Berkavai Daugavas kreisajā krastā vēl no Livonijas laikiem bija saglabājušies daži nelieli Ikšķiles stārstijas īpašumi, ko veidoja atsevišķas zemnieku sētas un upes labajā krastā esošajai Bandemira muižai¹¹⁰ piederošā kroga vieta (*Krugstelle*). Pēc poļu-zviedru kara izcēlās nesaskaņas robežu jautājumos starp minētajiem Ikšķiles īpašumiem un hercogam piederošo Tomes muižu (*Tomsdorf*). 1644.g. vasarā konflikta noregulēšanai sanāca īpaša komisija, kurā Kurzemi pārstāvēja hercoga ierēdņi, bet Ikšķili – Rīgas rātskungi un abu ģilžu eltermaņi. Abām pusēm bija jāpierāda savu pretenziju pamatotība ne tikai ar lieciniekiem, bet arī ar rakstiskiem dokumentiem. Tā kā pēc veco zemnieku un citu liecinieku noklaušināšanas un dokumentu izskatīšanas skaidrība tomēr netika gūta, tad tika nolemts novilkt robežu, sākot no Daugavas krasta netālu no Bandemira muižai piederošajām zemēm, vienkārši taisnā līnijā cauri virsajam līdz ceļam, kas veda no Tomes uz Baldoni. Robežas iezīmēšanai ierīkoja trīs lielas kupicas, pa starpām izvietojot zināmu skaitu mazāku kupicu. Teritorijas pa kreisi no jaunās robežas palika Tomes īpašumā, bet labajā pusē – Ikšķilei. Rezultātā Ikšķiles daļā nonāca dažas Tomes zemnieku zemes. Viņiem gan tika atļauts izvest līdz gada beigām sagādādto malku un sienu, kā arī labību, tāpat tie drīkstēja rudenī apsēt ziemāju sējai sagatavotos laukus, taču turpmākā zemes lietošana pēc ražas novākšanas bija noliegta. Vienošanās tika fiksēta attiecīgā dokumentā un kartē 1644.g. 18./28.VII.¹¹¹

Bez nesaskaņām par zemes valdījumiem Daugavas krastos ik pa brīdīm tādas izcēlās arī attiecībā uz upes jurisdikciju. Parasti konflikti izraisījās tad, ja viena puse uzskatīja, ka otra ir pārkāpusi Daugavas vidu, un tie skāra kuģošanas, ostas un zvejas tiesības. Nereti gadījās, ka šie konflikti izvērtās par sadursmēm ar spēka pielietošanu. Tā, piemēram, 1647.–1649.gados par lašu tačiem Daugavā strīdējās Rīgas pilsēta un hercoga pavalstnieks Heinrihs Vilhelms fon Bolšvingis (*Bolschwing*). Nonāca pat tiktāl, ka Vidzemes

¹¹⁰ Bandemira muiža (*Bandemirshof, Bandemeyershof*) ir tag. Ogres pagasta Sprēstiņi, kopš 18.gs. saukti - *Prestingshof, Pröbstingshof*.

¹¹¹ LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 1202.–1210. lpp; 2909. f., 1. apr., 566. l.

gubernators Ēriks Šteinboks (*Steinbock*) nosūtīja zviedru kareivju vienību, kuri nojauca Bolšvinga taci un iebruka viņa muižā.¹¹²

Līdzīgs konflikts atspoguļojas sarakstē starp Vidzemes ģenerālgubernatoru un Kurzemes hercogu 1693.g. Toreizējais Tomes muižas nomnieks Magnuss Frīdrihs fon Šlipenbahs bija sūdzējies hercogam, ka Lielvārdes muižas pārvaldnieks (vai iespējams arī nomnieks) pulkvedis Bengts fon Volfenšīlds (*Wolfenschildt*) ierīkojis lašu taci iepretim Ķegumam hercoga upes daļā un ļauj tur piestāt arī avarējušām strūgām. Hercogs Frīdrihs Kazimirs šīs sūdzības sakarā 1693.g. 26.V nosūtīja pieprasījumu Vidzemes ģenerālgubernatoram Jākobam Hastferam. Atbildes rakstā 28.VI Hastfers savukārt apgalvoja, ka Volfenšīlds nekādā veidā nav pārkāpis Daugavas vidu, kamēr Šlipenbahs pirms diviem gadiem atņēmis laivu ar kaņepājiem B.Volfenšīlda tēvam, par ko vēl līdz šim laikam nav saņemta kompensācija. Arī pašam Bengtam esot atņemta strūga ar rudziem, turklāt tas noticis, kamēr viņš bijis baznīcā uz svētdienas sprediķi.¹¹³

Visi minētie konflikti tika apspriesti Kurzemes – Zviedrijas 1694. – 1696.g. sarunās, taču pie vienota kopsaucēja tā arī nenonāca, un katra puse palika pie sava.

b) Kurzemes hercogistes robeža ar Polijas-Lietuvas valdījumiem Livonijā – Inflantiju (Latgali) un Piltenes apgabalu pēc Altmarkas pamiera

Kā jau tika minēts, 1561.g. Daugava kļuva par robežu starp Kurzemes hercogisti un tām bijušās Livonijas daļām, kas nonāca tiešā Polijas karaļa pakļautībā. Saskaņā ar 1629.g. Altmarkas pamiera noteikumiem šīs teritorijas tika sadalītas zviedru un poļu starpā – tagadējā Vidzeme nonāca zviedru rokās, bet tagadējā Latgale jeb Inflantija palika Polijas-Lietuvas valdījumā. Tādējādi 17. un 18.gs. (līdz 1772.g.) posmā no Aiviekstes grīvas līdz Drujai Kurzemes hercogiste joprojām robežojās ar Polijas-Lietuvas provinci Inflantiju (poļu Vidzemi), kura kopš 1677.g. tika uzskatīta par atsevišķu vaivadiju

¹¹² LVVA, 673. f., 1. apr., 978. l., 1.–9. lp.; 554. f., 3. apr., 21. l., 98. lp.

¹¹³ Turpat, 673. f., 1. apr., 421. l., 1227.–1229., 1231.–1233. lpp.

(*Wojewodztwo Inflantskie*). Jāsaka, ka nekādi īpaši robežkonflikti starp hercogisti un Inflantiju nav zināmi. Acīmredzot tas skaidrojams ar to apstākli, ka starp Polijas-Lietuvas provinci un tās vasaļvalsti nepastāvēja tik liels antagonisms kā Kurzemes – Zviedrijas attiecībās, kuras saasināja konkurence kuģniecības, tirdzniecības, pasta pārvadāšanas u.c. jomās. Abu pušu saistību vairoja arī tas, ka daudziem Inflantijas muižniekiem piederēja īpašumi hercogistē, sevišķi Zemgalē un Sēlijā, kamēr hercogistes muižniekiem tādi bija Inflantijā, resp. Latgalē. Vienīgais pieminējums vēstures avotos Inflantijas robežas sakarā sastopams 1642.g. 29.XI hercoga Jēkaba un muižniecības izlīgumā, kad, runājot par komisijas izveidi robežu regulēšanai ar Lietuvu Daugavpils novadā, tika pieteikts ņemt vērā arī robežu ar vidzemniekiem poļu pusē.¹¹⁴ Par 18.gs. ziņas šai jautājumā dokumentos konstatēt nav izdevies.

Otrs valdījums, ko Polija-Lietuva ieguva, vismaz nomināli, sabrūkot viduslaiku Livonijai, bija bijusī Kurzemes bīskapija jeb Piltenes apgabals. Neskatoties uz atšķirīgo valststiesisko stāvokli tajā vai citā laika periodā, Piltenes apgabals visu hercogistes pastāvēšanas laiku saglabāja zināmu autonomiju, kas arī atspoguļojās hercogistes un Piltenes attiecībās. Kurzemes hercogistes landtāgu lēmumos hercogistes robeža ar Pilteni (*Piltensche Haupt-Grenze*) pirmo reizi minēta 1642.g. hercoga Jēkaba un muižniecības izlīgumā. Tad šis jautājums tika pasludināts par mazsvarīgu un tā izskatīšana tika atlikta uz nākamo landtāgu.¹¹⁵ 1645.g. pavasarī hercogistes muižniecība nolēma vērsties pie Piltenes landrātiem, lai tie no savas puses ieceļ komisārus robežu regulēšanas komisijai, kam tad sekos komisāru ieceļšana arī no Kurzemes puses.¹¹⁶ Acīmredzot komisija darbu veica 1647.g., par ko liecina ieraksts J.H.Valdemāra sastādītajā dzimtu un muižu leksikonā.¹¹⁷ Pēc apvienošanās ar hercogisti 17.gs. vidū savstarpējā robežu sakārtošana atkal kļuva aktuāla un tika apspriesta 1662.g. landtāgā, taču starptautiskās situācijas nestabilitātes dēļ

¹¹⁴ LVVA, 554. f., 1. apr., 1589. l., 73. lp.

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Rummel C. Curländische... Schlüsse. S. 49.

¹¹⁷ LVVA, 640. f., 3. apr., 695. l., 18. lp.

šī jautājuma risināšanu atlika līdz mierīgākam laikam.¹¹⁸ Attiecībā uz 18.gs. informācija ir vēl skopāka. Tikai 1768.g., plānojot robežas revidēšanu starp Lietuvas lielkņazisti un Kurzemes hercogisti, tika ierosināts jautājums par Piltenes pārstāvju iesaistīšanu minētajā pasākumā, jo hercogistes robežā ar Lietuvu Piltene veido pārrāvumu.¹¹⁹

c) Kurzemes hercogistes robeža ar Vidzemi (Krieviju) 18.gs.

Pēc Rīgas ieņemšanas 1710.g. un Nīštates miera līguma noslēgšanas 1721.g. bijusī zviedru Vidzeme nonāca Krievijas sastāvā, bet Kurzemes hercogiste ieguva jaunu kaimiņu. Kā Zviedrijas tiesību pārmantotāja Krievija ieguva arī tās kādreizējos īpašumus Daugavas kreisajā krastā, tomēr nekādi īpaši pasākumi robežu sakarā nesevoja. Tikai 1738.g., t.i. drīz pēc Ernsta Johana Bīrona ievēlēšanas par hercogu, ķeizariene Anna nosūtīja uz Rīgu slepenpadomnieku grāfu Musinu-Puškinu robežstrīdu un citu problēmu atrisināšanai starp kurzemniekiem un vidzemniekiem. Sākotnēji bija paredzēts sarīkot lielu konferenci, kurā bez robežu lietām apspriestu arī kuģniecības, pasta un t.s. krasta tiesību jautājumus, kā arī domstarpības par lašu tačiem Daugavā.¹²⁰ Taču tad ķeizariene izlēma, ka lielai robežu pārbaudei neesot īstais laiks, un pavēlēja izšķirt vienīgi senu strīdu starp Baldoni un Doli par taci Daugavā – baldonieši apgalvoja, ka straume pie Doles ierīkotā tača dēļ izskalojot Baldones muižai piederošo krastu. 1738.g. septembrī abpusēja komisija apsekoja taci un nosūtīja ziņojumu ķeizarienei. 1739.g. 3.III Anna parakstīja lēmumu, kas noteica, ka tacis ir jānojauc un turpmāk jebkuram ir aizliegts ierīkot jaunus tačus, bet Daugava, resp. upes vidus, ir jāuzskata par dabisku robežšķirtni starp Kurzemi un Vidzemi. Turpat ķeizariene arī apliecināja, ka attiecības ar Kurzemes hercogu balstīsies uz iepriekšminēto uzskatu, lai Ernsts Johans un viņa pēcnācēji varētu netraucēti baudīt visas savu

¹¹⁸ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 194.

¹¹⁹ Diarium des auf den 12. September eingefallenen ordinairen Landtages, im Jahre 1768. – S. 53.

īpašumu tiesības.¹²¹ Šī piezīme norāda, ka hercogistei labvēlīgo lēmumu ķeizariene pieņēma ne bez Ernsta Johana tiešas līdzdalības.

Nākamā pievēršanās robežu lietām no Krievijas puses notika 1765.g., kad ķeizariene Katrīna II pavēlēja uzsākt impērijā vispārēju zemju uzmērīšanu, un acīmredzot tieksme ieviest kārtību savos valdījumos pamudināja ķeizarieni ķerties arī pie Krievijas un Polijas-Lietuvas robežas sakārtošanas, jo izrādījās, ka tas nebija darīts kopš 17.gs. vidus. Sekoja attiecīgs rīkojums ģenerālim Veimarnam un ģenerālim Bibikovam, kurus Katrīna iecēla par robežkomisāriem no savas puses. Šai sakarā 1765.g. 14.III Vidzemes ģenerālgubernatoram G.Braunam (*Browne, Braun*) uzdeva sameklēt Rīgas arhīvā visus dokumentus, kas attiecās uz minēto problēmu, un ziņas nodot Veimarna rīcībā, kuram bija dots uzdevums jau iepriekš apsekot Krievijas – Polijas-Lietuvas robežu no Rīgas līdz Smoļenskai.¹²² Tādējādi Veimarna misija skāra arī Kurzemes hercogisti.

Tiešus avotus par robežkomisijas izveidi pagaidām nav izdevies atrast, taču A.V.Hupels norāda, ka pastāvēja projekts, kas paredzēja apmainīt Daugavas krastos esošos īpašumus, lai Daugavu aiz Rīgas patrimoniālā apgabala padarītu par īstu robežšķirtni. Saskaņā ar šo projektu kreisajā krastā esošo Vidzemes valdījumu īpašniekiem būtu vai nu jāpārdod savi īpašumi kurzemniekiem, vai arī jāpāriet hercoga pavalstniecībā, savukārt hercogam nāktos šķirties no zemes gabala un ienesīga kroga Daugavas labajā krastā Aizkraukles draudzē.¹²³ Šķiet, ka apskatāmā robežu sakārtošana tā arī netika novesta līdz galam Polijā-Lietuvā konfederātu izraisīto nemieru dēļ, bet 1768.g. 13./24.II noslēgtajā līgumā Polija un Krievija vienīgi “uz mūžīgiem laikiem” garantēja viena otrai pastāvošās robežas un īpašumus, ieskaitot Kurzemes

¹²⁰ Курляндский, ливонский, эстляндский и финляндский дела в Московском главном архиве Министерства Иностранных дел. - М., 1896 - с. 73.; LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 2.-8. lp.

¹²¹ Turpat, 9., 14.-15. lp.; 24. l., 77.-79. lp.

¹²² Осмнадцатый век. Исторический сборник издаваемый Петром Бартоломеевичем Бартоломеевичем. - Кн. 3 - М., 1869 - с. 212-213.; LVVA, 6999. f., 1. apr., 466. l., 1.-2. lp.

¹²³ Nordische Miscellaneen. - St. 9, 10 - S. 226-228. Minēto krogu uz sev piederošā zemes gabala hercogs bija ierīkojis jau 17.gs. 40.gados, neraugoties uz zviedru izteiktajiem protestiem – sk.: LVVA, 6999. f., 1. apr., 470. l., 1.-2. lp.

hercogistes status quo.¹²⁴ Atsevišķos gadījumos gan notika vietēja mēroga robežu precizēšana, kā, piemēram, 1769.g. starp Vidzemei piederīgo Doles draudzi un hercoga Baldones muižu¹²⁵ vai 1771.g. starp hercogistes Tomes, Mercendarbes un Baldones muižām no vienas puses un Rīgas pilsētas Ikšķiles muižai piederošām zemēm un Berkavu no otras.¹²⁶ Taču valstiskā līmenī jautājums par robežām starp Kurzemes hercogisti un Krieviju izvirzījās tikai 1782.g. beigās, pēc tam, kad 27.IX v.st. Katrīna II izdeva ukazu par īpaša muitas un robežu kordona izveidi (*Zoll-u. Grenz-Cordon*), kas paredzēja muitas punktu ierīkošanu un pastiprinātas robežapsardzības ieviešanu, lai novērstu kontrabandas iespējas pāri impērijas robežām.¹²⁷ Vienlaikus ķeizariene pavēlēja Vidzemes ģenerālgubernatoram Braunam sakārtot Rīgas tirdzniecību satiksmē ar Kurzemes hercogisti.

Šādu rīkojumu izraisīja Krievijas vēlme novirzīt visu Kurzemes un Polijas-Lietuvas preču plūsmu uz Rīgu, kurai pēc Polijas pirmās dalīšanas arvien lielāku konkurenci sastādīja Kurzemes ostas.¹²⁸ Pēc intensīvas un visai asas sarakstes starp Vidzemes guberņas un Kurzemes hercogistes amatpersonām, kam pievienojās Jelgavā rezidējošā Krievijas ministra iesniegtie ultimāti, hercogs Pēteris piekrita nokārtot pastāvošās pretrunas līguma veidā. Lai gan Rīgas pilsēta nepretendēja uz hercogistes teritorijām, ķeizariene un krievu amatpersonas "izvilka dienasgaismā" 1630.g. robežlīgumu starp Kurzemi un Zviedriju, paziņojot, ka tas nav izpildīts pilnā mērā. Nesaskaņas atklājās arī vairākos citos jautājumos. Tādēļ 1783.g. 1.IV v.st. Katrīna II pavēlēja ģenerālgubernatoram Braunam un Krievijas komerckolēģijas

¹²⁴ ПСЗ - Т. XVIII - Nr. 13071

¹²⁵ Minētā robežu precizēšana ilga gandrīz mēnesi, no 24.X līdz 22.XI, taču bija visai neauglīga, jo komisāri ilgi nevarēja vienoties, kādā veidā organizēt savu darbu, bet vēlāk komisijas darbības gaitā bieži izcēlās domstarpības par kritērijiem, kas būtu pietiekami, lai pierādītu kāda īpašuma tiesības. Rezultātā notika dažu zemes gabalu apmaiņa starp Baldoni un Pulkarni, bet sliktu laika apstākļu dēļ komisija darbu pārtrauca un atlika to līdz pavasarim. Iespējams, ka 1770.g. darbs turpinājās, taču tiešu avotu liecību par to trūkst. – LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 64.–97. lp.

¹²⁶ Diarium des... auf den 14. May 1783 bestimmten und angesetzten Landtages. – Beilage Nr. 30: S. 123.; LVVA, 2909. f., 1. apr., 520. l.

¹²⁷ ПСЗ - Т. XXI - Nr. 15522

¹²⁸ Oberländer E. Transit zur Unterwerfung: Die kurländisch-russische "Handlungs- und Grenz-Convention" vom 21. Mai 1783// Transit Brügge Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte Ruhrländmuseum Essen. (Katalog) - Bottorp, 1997. S. 417.

prezidentam grāfam A.Voroncovam raudzīties, lai sarunās Rīgā tiktu apspriestas ne vien tirdzniecības lietas, bet arī jautājums par aizbēgušajiem zemniekiem, krievu tirgotāju tiesības hercogistē, t.s. krasta tiesības (*Strandrecht*), kā arī teritoriālās problēmas.¹²⁹

Krievijas spiediens, ko izjuta hercogiste pirms sarunām, turpinājās arī to laikā. Jau pirmajā sarunu dienā, 1783.g. 30.IV/10.V, Kurzemes delegāti saņēma noslēdzamās konvencijas projektu – bez jebkādas iepriekšējas sagatavošanas vai apspriešanas, bet viņu iesniegtās piezīmes un iebildumi tā arī netika ņemti vērā. Vēl vairāk – krievu puse apzīmēja šos iebildumus par “nepiedienīgiem gan formas, gan satura ziņā”¹³⁰ Rezultātā 10./21.V konvencija tika parakstīta gandrīz bez izmaiņām, vienīgais kurzemnieku panākums bija Liepājas un Ventspils ostu tiesību saglabāšana, taču šo ostu preču piegādes rajons tika krietni sašaurināts. Attiecībā uz teritoriālajiem jautājumiem konvencijā tika saglabāts sākotnējais variants: tās 7. punkts paredzēja, ka robežai starp Krieviju, resp. Vidzemi, un Kurzemes hercogisti jāiet tā, kā tas noteikts 1630.g. līgumā, turpat tika akceptētas Krievijas īpašuma tiesības uz Doles muižu un Frīdriha muižu jeb Pulkarni. Nelīdzēja ne hercogistes delegātu protesti, ka 1630.g. līgumam sākotnēji ir bijis tikai pagaidu vienošanās raksturs un ka tagadējā robeža ir leģitimizēta 1660.g. Olivas miera līgumā, ne arī gatavība noregulēt konfliktus starp Baldoni un Pulkarni, kur līdzšinējās komisijas tā arī nebija pabeigušas darbu.¹³¹ Krievija neatlaidīgi pasludināja savas tiesības uz piekrastes daļu starp Lielupi un jūru no Bulduriem līdz Kauguriem un Slokai.

Faktiski robežas regulēšana starp Kurzemi un Krieviju tika pieprasīta un arī notika visā tās garumā, nevis tikai konvencijas noteiktajās vietās. Jau 12./23.V Kurzemes landtāgs iecēla komisārus paredzētajai regulēšanai un apstiprināja attiecīgu instrukciju.¹³² No hercoga puses šai komisijā piedalījās Kuldīgas virspilskungs Johans Gustavs fon Rādens, no muižniecības puses – Teteles īpašnieks Kristofers Frīdrihs fon Medems, bet Skrundas pilskungs

¹²⁹ ПСЗ – Т. XXI – Nr. 15702.

¹³⁰ Diarium des... auf den 14. May 1783 bestimmten ...Landtages. – Beilage Nr. 16: S. 64.

¹³¹ Turpat. – Beilage Nr. 13: S. 57–59.

¹³² Turpat. – Beilage Nr. 30.

Frīdrihs Reinholds fon Mīrbahs skaitījās kopējs hercoga un muižniecības pārstāvis. Instrukcijā komisāriem bija teikts, ka tiem ir strikti jāpieturas pie 1630.g. līguma noteikumiem, tādēļ viņi saņēma arī līguma kopijas. Bez tam tika noteikts, ka vienīgā joprojām strīdīgā vieta ar Rīgas patrimoniālo apgabalu pie Lopu kalniem jāneregulē pēc vecajām kupicām un zīmēm, kuras būtu jāsameklē un jāatjauno, tāpat instrukcija saturēja ieteikumu pieturēties pie 1769.g. Baldones–Doles robežkomisijas ierosinājuma padarīt Ķekavas upīti par robežu starp abām minētajām muižām un vēl dažus citas norādes.

Arī Krievija gatavojās robežu regulēšanai. 15./26.V Katrīna II pavēlēja ģenerālgubernatoram Braunam nekavējoties ņemt savā pārvaldīšanā jauniegūtās zemes un norīkot komisārus no Vidzemes muižniecības vidus robežas novilkšanai starp Kurzemi un Vidzemi.¹³³ Jau minēto rīkojumu secība norāda uz Krievijas attieksmi pret šo lietu. Vēl spilgtāk tā parādījās, kad norunātajā datumā, 1783.g. 1./12.VII, Kurzemes komisāri ieradās Rīgā, lai vienotos par komisijas darbības sākuma termiņu. Pirmkārt, kurzemniekiem nācās gaidīt divas dienas – it kā viena no krievu komisāriem slimības dēļ, otrkārt, tikšanās reizē Krievijas pārstāvji, landrāts fon Bergs, virskonsistorijas asesors fon Cimmermans un Rīgas rātskungs fon Ulrihs, iesniedza Kurzemes komisāriem Pēterburgā izgatavotu karti, kurā bija iezīmēta paredzamā robeža un pēc kuras komisijai vajadzēja vadīties savā darbā. Kurzemniekiem par lielu izbrīnu Krievijai atdodamā piekrastes daļa krietni vien pārsniedza 1630.g. līgumā un konvencijā noteikto. Taču uz visiem hercogistes pārstāvju iebildumiem un iesniegumiem Krievijas komisāri atbildēja, ka karti ir apstiprinājusi pati ķeizariene un viņiem nesusot dotas pilnvaras tajā kaut ko mainīt. Turklāt krievi pieprasīja, lai no hercogistes puses nekavējoties tiktu norīkoti ļaudis kartē norādītās robežas attīrīšanai, resp. stigu izciršanai, jo viņi paši to jau ir izdarījuši. Tikpat ultimātīvi no kurzemniekiem tika pieprasīta arī ierašanās pie Lāčupes ietekas jūrā, kas tika pieņemta par robežas sākumu, krievu izvēlētajā datumā – 7./18.VII. Hercogistes delegāti gan piekrita ierasties

¹³³ ПСЗ Т. XXI – Nr. 15736

minētajā datumā un vietā, taču paturot sev tiesības rīkoties saskaņā ar turpmākajām hercoga instrukcijām.¹³⁴

Atgriezušies Jelgavā, komisāri tūdaļ iesniedza hercogam attiecīgu ziņojumu, uz kuru 17.VII j.st. saņēma atbildi ar norādi, ka gadījumā, ja viņu iesniegtajiem protestiem joprojām nebūs nekādu rezultātu, tad aiz godbijības (*aus schuldiger Ehrfurcht*) pret Viņas Majestāti Krievijas ķeizarieni, hercogs Pēteris piekrīt Katrīnas vilktajām robežām. 18.VII Mīrbahs, Medems un Rādens ieradās pie Lāčupes grīvas un iesniedza Krievijas pārstāvjiem protesta notu, taču saņēma iepriekšējo atbildi, ka viss jau ir izlemts un nekas vairs nav maināms. 7./18. un 8./19.VII tika nosprausta robeža no Lāčupes grīvas līdz Lielupei iepretim Gātes ietekai tajā, tādējādi Krievijas rīcībā nonāca apvidus, kas turpmāk tika apzīmēts par Slokas draudzi. Šai akcijā hercogs zaudēja vairāk nekā 70 zemnieku sētas no Ozolmuižas (*Eckendorf*) un Kalnciema muižas zemēm, no Pūres īpašnieka barona Rennes zēmēm Krievijai tika 16 Braņkuciema (*Franckendorf*) saimniecības, Nurmuižas īpašnieks Firkss atdeva Majoru krogu (*Majorenkrug*) un dažas zemnieku sētas, bet Stendes īpašnieks kambarkungs fon der Briggens Pavasara muižu (*Pawassern*) ar 14 sētām, bez tam Krievijas pusē nonāca Valteri (*Walters Gelegenheit*) un Bulduru muiža (*Bilderingshof*, arī *Bilderlingshof*), pie kuras piedrēja 10 zemnieku sētas un kuras īpašnieks tolaik bija kāds Reinholds Georgs fon Mīrbahs.¹³⁵ Jāpiezīmē, ka privātipašniekiem minēto teritoriju atsavināšana nozīmēja tikai pāriešanu citā pakļautībā, jo ar 1783.g. 20.X v.st. ukazu ķeizariene pavēlēja atstāt privātpersonu rīcībā visus viņu īpašumus un privilēģijas.¹³⁶ Vislielākais zaudētājs šai situācijā palika hercogs.

1783.g. 1./12.IX komisāri ieradās Pulkarnē, bet pēc pāris dienām Bērzmētē, kur tās īpašnieks Kaspars Vilhelms Šrēders (*Schröder*) iesniedza komisijai sūdzību par hercogu par koku izciršanu Bērzmētci piedrošā mežā

¹³⁴ Diarium des... auf den 23. August 1784 ausgeschriebenen ordinairen Landtages. – Beilage Nr. 13: S. 146-147, 150-158.

¹³⁵ Nordische Miscellaneen. – St. 9, 10 – S. 233-236.; Diarium des... auf 7. Januar 1786 ausgeschriebenen extraordinären Landtages. – S. 128.; Diarium des... bis auf den 19. Januar 1787 limitirten und konservirten Landtages. – S. 46.

¹³⁶ ПСЗ – Т. XXI – Nr. 15855

un pieprasīja zaudējumu kompensāciju 11 000 dālderu apmērā, uz ko saņēma komisāru atbildi, ka viņiem ir uzdots tikai noteikt stingru robežu starp abām valstīm, kamēr šādu strīdu izšķiršana nav viņu kompetencē un Šrēderam jāvērsas pie attiecīgām tiesu instancēm. Tomēr strīdīgais meža gabals (pēc Šrēdera apgalvojuma ap 250 ha liels) tika piespriests Bērzmentei.¹³⁷ Tālāk komisija turpināja virzīties cauri Daugavas krastā esošajiem īpašumiem un beidza savas darbības pirmo posmu 7./18.IX, kad hercoga daļā esošās Līves muižas (*Dünhof*) īpašnieks fon Līvens paziņoja, ka piekrīt izdarītajiem izmaiņām. Pēc tam komisija informēja Lindes muižas (*Linden*) īpašnieci valsts padomnieka fon Plettenberga kundzi un Daudzevas muižas (*Daudsewas*) īpašnieku fon Korfu par to, ka drīzumā robežu regulēšana skars arī viņu zemes. Plettenberga kundze uz to atbildēja, ka viņas īpašumu robeža ar Vidzemei piederošo Mazjumpravmuižu ir jau noregulēta un neapstrīdāma, bet Korfs atsūtīja savu jēgeri, kam bija jāuzrāda Daudzevas īpašumi. No 9./20.IX līdz 14./25.IX notika savstarpēja apmaiņa ar Daugavas abos krastos pie Jaunjelgavas un Skrīveriem esošiem atsevišķiem zemes gabaliem. Ar to komisijas darbs bija pabeigts, vēl tika izgatavotas kartes un robežapraksti, kurus līdz ar kopējo protokolu komisāri parakstīja 1784.g. 3.II j.st. Rīgā.¹³⁸

Paralēli robežas nospraušana Krievija veica tās nostiprināšanas pasākumus. Jau tūlīt pēc Slokas apgabala pievienošanas krievi ierīkoja uz robežas savus muitas punktus, bet visi mazāk nozīmīgi ceļi uz Rīgu tika slēgti, atstājot braucējiem no hercogistes Kurzemes daļas tikai piekrastes ceļu caur Lāčupes robežposteni un Kalnciema ceļu.¹³⁹ 1784.g. 21.VII v.st. robežas apsardzībai no Slokas līdz Aiviekstes skanstij tika norīkoti 6 robežuzraugi

¹³⁷ Šrēders sūdzējās, ka kopš 1769.g. hercoga ļaudis esot nocirtuši viņa mežā ap 16 000 būvbalķu un 2000 kubikasu malkas, mežu pilnīgi izpostot. Pēc Šrēdera sūdzībām Rīgas guberņas valde 1770.-1772.g. vairākkārt bija rakstījusi hercogistes valdībai, taču bez panākumiem. 1786.g. Šrēders iesniedza sūdzību ķeizarienei Katrīnai II, un pēc lietas izskatīšanas senāta sēdē Krievijas ministram Jelgavā tika dots uzdevums uzņemties Šrēdera tiesību aizstāvību. Tomēr hercoga valdība pastāvēja uz to, ka minētais meža gabals līdz 1783.g. piederēja hercogistei, tādēļ cīršana bijusi likumīga. 1792.-1794.g. Šrēders atjaunoja prasību, palielinot kompensējamo zaudējumu summu līdz 53 000 dālderu, bet tā kā 1795.g. hercogisti pievienoja Krievijai, diez vai prasība tika apmierināta. – LVVA, 554. f., 3. apr., 24. l., 1., 2., 6., 12., 15.-17., 42.-45., 55.-58., 64.-74. lp.

¹³⁸ Diarium des... auf den 23. August 1784 ausgeschriebenen ordinären Landtages. – Beilage Nr. 9: S. 31-33, 81-84, Beilage Nr. 13: S. 146-150.

¹³⁹ LVVA, 554. f., 2. apr., 3173. l., 62. lp.

(*надзиратели, Grenz-Aufseher*) un 60 apgaitnieki (*объезщики, Grenz-Reuter*), kam bija jāraugās, lai no hercogistes puses puses robeža tiktu šķērsota tikai atļautās vietās.¹⁴⁰ Pavisam drīkstēja doties pa 6 ceļiem, kur tad arī atradās uzraugu posteņi. Bez jau diviem minētajiem ceļiem Vidzemē varēja nokļūt pa Jelgavas ceļu cauri robežpunktam pie Šulca kroga, caur Pulkarni, kur pie Tildera kroga bija ierīkota tranzītmuita (*Transit-Tamoschna*), pa ceļu, kas gāja caur Salaspils muižu, un pa ceļu, kas no Jaunjelgavas veda uz Skrīveriem. Visu pārējo ceļu lietošana bija stingri aizliegta un sodāma, turklāt hercoga Baldones muižas zemniekiem aizliedza turēt laivas satiksmei pa Misas upi, jo tas esot pretrunā ar muitas kordona noteikumiem, bet iedzīvotājiem Daugavas abos krastos tika pieteikts nepārkāpt upes vidu.¹⁴¹ Ar šiem pasākumiem faktiski pirmo reizi Latvijas teritorijā tika izveidota tāda robeža, pie kuras esam pieraduši arī mēs, – ar stingru apsardzību un kontrolpunktiem tās šķērsošanai.

d) robeža ar Lietuvas lielkņazisti 16.gs. otrajā pusē un 17.gs.

Tā kā pirmais Kurzemes un Zemgales hercogs Gothards Ketlers savā valdījumā bija ieguvis bijušās Livonijas ordeņa zemes, tad attiecīgi jaunizveidotās hercogistes dienvidos turpināja pastāvēt vecā ordeņa un Lietuvas lielkņazistes robeža. Pēdējo reizi pirms Livonijas sabrukuma šī robeža bija regulēta 1541./1542. un 1545.g., taču nesaskaņas radās atkal un atkal. Tādēļ 1557.g. 5.IX Posvolā starp Polijas karali un Livonijas kārtām noslēgtajā līgumā cita starpā tika noteikts, ka robeža starp Lietuvu un Livoniju ir jāneregulē saskaņā ar t.s. Radzivila izlīgumu (*Radwilonische Grenzführung, Radzivilonische Ductus*; 1473.g.). Komisāriem būtu bijis jāierodas 1558.g.1.VIII pie Lunidas upes¹⁴², kur pastāvēja robežkonflikts, un pēc robežas nospraūšanas turpmāk robežzīmes būtu jāpārbauda ik pa pieciem gadiem. Reizi

¹⁴⁰ ГИЗ – Т. XXII Nr. 16037

¹⁴¹ LVVA, 3958. f., 1. apr., 25. l., 26. 29. lp.; 554. f., 2. apr., 3173. l., 68., 71., 87. 89. lp.

¹⁴² Vēstures avotos un literatūrā šis upes nosaukums sastopams visdažādākajā rakstībā: *Lumida, Lumida, Livida, Luida, Lowida*. Sk.: Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 121.; Gadebusch F.K. Livländische Jahrbücher. – T. I., 2 Abschn. – S. 366, 503.; LVVA, 640. f., 3. apr., 695. l., 18., 39. lp.; 5759. f., 2. apr., 1366. l., 2. lp. u.c. Acīmredzot tā ir meklējama tag. Lavīdes apkaimē, kuru vēl 19.gs./20.gs. vāciski sauca par *Lowiden*.

trijos gados robežtrīdu izšķiršanai uz robežas būtu jāierodas īpašiem tiesnešiem.¹⁴³ Livonijas kara dēļ minētais līguma punkts palika neizpildīts, bet 1559.g. 31.VIII noslēgtajā protekcijas līgumā bija teikts tikai tik daudz, ka robežai starp Žemaitiju, Lietuvu un Kurzemi–Zemgali jāpaliek pa vecam, bet to noregulēšana tiek atlikta līdz laikam, kad Polijas karalis atdos atpakaļ viņam iekļīlātos novadus.¹⁴⁴ Arī *Pacta subjectionis* attiecībā uz dienvidu robežu noteica vienīgi to, ka tai jāiet saskaņā ar 1473.g. Radzivila izliktajām robežzīmēm.¹⁴⁵

Livonijas karš veicināja vardarbības izplatīšanos lielkņazistes pierobežā. Tā, piemēram, 1568.g. Bauskas landtāga laikā hercogistes muižniecība sūdzējās, ka tā ciešot no lietuviešu iebrukumiem, kuri esot daudzus muižniekus padzinuši no viņu īpašumiem. Tāpēc landtāga 6.V recess saturēja lūgumu Polijas karalim un lielkņazistes kārtām ieviest kārtību, bet hercogs un muižniecība apņēmas kopīgiem spēkiem segt izdevumus robežu regulēšanas komisijas uzturēšanai. Bez tam šis lēmums paredzēja, ka uz tām vietām, kur šajā vasarā robežu nebūs iespējams atjaunot, līdz gada beigām būtu nosūtāmi tiesneši atsevišķu strīdu atrisināšanai.¹⁴⁶ Lēmums acīmredzot netika realizēts, jo to jautājumu vidū, ar kuriem hercoga sūtniem vajadzēja vērsties pie karaļa Polijas un Lietuvas apvienošanās seīma laikā 1569.g. Ļubļinā, bija arī prasība par robežas sakārtošanu ar Lietuvu. Sigismunds II Augusts hercogistes pārstāvjiem 3.VIII dotajā atbildē principā piekrita minētajai prasībai, taču konkrētus termiņus nenorādīja,¹⁴⁷ līdz ar to jautājums palika atklāts. Arī pati Kurzemes un Zemgales muižniecība 1570.g. jūnijā Jelgavas landtāgā deklarēja, ka pamatīgākai robežu regulēšanai patreiz necot īstais laiks, un pieprasīja vienkārši atdot atpakaļ atņemtos īpašumus vai kompensēt to vērtību. Tad pat pārējā muižniecība apņēmas sniegt palīdzību aizsardzībai pret vardarbību no lietuviešu puses Aizkraukles, Sēlpils un Daugavpils pilsnovadu muižniekiem.

¹⁴³ Gadebusch F.K. *Livländische Jahrbücher.* – T. I., 2 Abschn. – S. 502–503.; Schlözer A.L., Gebhardi L.A. *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland.* – Halle, 1785 – S. 505–506.

¹⁴⁴ Ziegenhorn Chr.G. *Staats Recht.* – S. 121.

¹⁴⁵ *Unterwerfungs-Verträge.* – S. 87.

¹⁴⁶ LVVA, 554. f., 1. apr., 38. l., 28., 32. lp.

¹⁴⁷ Gadebusch F.K. *Livländische Jahrbücher.* – T. II., 1 Abschn. – S. 108–109.

Šim nolūkam izsludināja karaspēka skati, uz kuru Kurzemes muižniekiem bija jāsanāk Kuldīgā sv.Bartolomeja dienā, bet Zemgales – laukā starp Neretas un Saukas muižām pēc sešām nedēļām no lēmuma pieņemšanas dienas.¹⁴⁸

Tikai pēc Jamzapoljes miera līguma noslēgšanas starp Poliju-Lietuvu un Krieviju (1582.g.15.I) Polijas karalis Stefans Batorijs pavēlēja sasaukt komisiju starp Lietuvas lielkņazisti un Kurzemes hercogisti pastāvošo teritoriālo nesaskaņu izšķiršanai. Lai labāk sagatavotos šim pasākumam, pēc hercoga rīkojuma uz Daugavpils novadu tika nosūtīti Melhior Felkerzāms, Kristians Šrēders un Mihaels Manteifels (*Manduvell*). Viņi apsekoja robežu rajonā no Kurcuma līdz Daugavai, t.i. līdz vietai, kur Lietuvas lielkņazistes robeža pienāca pie upes. Apskatot robežu hercoga Kurcuma muižā un vairākās privātmuižās, tika konstatēts, ka, salīdzinot ar 16.gs. 40.gadiem, robeža visā posmā ir ievirzīta hercogistes iekšienē – par attālumu no 50 oлектīm (ap 35–40 m) līdz 1–2 jūdžēm (ap 7–14 km), bet hercogistei atsavinātajās zemēs apmetušies daudzi lietuvieši. Šādu lietuviešu iespiešanos bija veicinājusi Daugavpils pilsnovada ieķīlāšana Polijas karalim 1559.g., kā arī kara laiku jukas. Par izpētes rezultātiem hercoga pārstāvji informēja arī lietuviešus, konkrēti Braslavas pilskungu.¹⁴⁹

Divpusējā komisija uzsāka darbu 1582.g. 12.IX. Lietuviešus pārstāvēja Žemaitijas bīskaps Melhior, Polockas kastelāns Jans Volminskis (*Wolmyski*) un lielkņazistes notārs Venceslavs Agripa (*Agrippa*), kamēr hercogs bija nosūtījis burggrāfu Vilhelmu Efernu, kancleru Mihaelu Brunavu un padomniekus Gerhardu Noldi un Georgu Tīzenhauzenu. Sanākuši Kurcumā, komisāri vienojās, ka viņi meklēs un atjaunos Trāķu vaivada Radzivila un Livonijas ordeņa landmaršala Konrāda fon Hercenrodes ierīkotās robežzīmes. Sākumā tas viņiem arī izdevās, taču nonākuši līdz Lavīdes upei, t.i. līdz vietai, kur bija apstājies 1541.g. komisijas darbs, komisāri vairs nespēja atrast nekādas norādes par senajām robežzīmēm. Tāpēc vienojās robežu no šīs vietas līdz Aknīstei, Onišķiem, Čedasiem un Flkšņu muižai (*Elldren, Ellern*, tolaik

¹⁴⁸ LVVA, 554. f., 1. apr., 38. l., 51. 52. lp.

¹⁴⁹ Turpat, 3. apr., 20. l., 28.–33. lp.

hercogistē, tag. uz lielākās daļas no šīs muižas teritorijas atrodas lietuviešu *Alksnia*) noteikt no jauna. Novilkusi robežu līdz minētajai Elkšņu muižai, komisāri uznākušās bargās ziemas dēļ bija spiesti darbu pārtraukt.¹⁵⁰

Komisijas darbība atjaunojās 1583.g. 7.IX j.st. iepriekšējā sastāvā, no Elkšņiem virzoties tālāk uz Bauskas pusi. Šai robežas posmā komisāriem nācās izšķirt vairākus ieilgušus robežstrīdus. Piemēram, Lietuvas vicekanclers Biržu īpašnieks Kristofors Radzivils uzskatīja zemes otrpus Mēmelei līdz Susējas upei par piederīgām Biržu muižai. Viņa pretenzijas visumā izdevās atvairīt, par ko 1583.g. 23.IX tika noslēgts īpašs līgums. Tāpat Viļņas zemestiesnesis Jans Mļesko (*Mliesko*) prasīja 2,5 jūdzes lielu zemes gabalu no hercoga pavalstnieka Teodora Šepinga (*Schöpingk*) īpašumiem, Grothuzu (*Grotthausen, Grotthus, Grotthuß*) ģimene strīdējās par 1,5 kvadrātjūdzi zemes ar Panevėžas stārastu Janu Hļeboviču (*Hliebowicz*), bez tam nesaskaņas pastāvēja arī par zemēm Svitenes, Liepara un Sesavas upju krastos, turklāt lietuvieši pretendēja uz hercogam piederošo Sesavas muižu.¹⁵¹

Nebija vienprātības arī par to, kur meklējama robeža starp Lietuvu un Zemgali Bauskas tuvumā. Saskaņā ar Radzivila izlīgumu robežai bija jāiet divas jūdzes no Bauskas pils, bet tā kā arī šeit komisāri vecās robežzīmes nespēja sameklēt, tad nolēma robežu nospraust saviem spēkiem. Drīz vien parādījās domstarpības par pielietoto mērvienību lielumu, konkrēti, cik Viļņas olekšu (*ulnas Vilnensis*) ir vienā šņorē jeb mērauklā (*funiculus*), kuras bija izmantotas iepriekšējos mērījumos, – 75 vai vairāk.¹⁵² Problēmas radās galvenokārt par robežu starp Komodras kalnu (*monte Komodra*, acīmredzot tag. Kamārdes apkaimē Lietuvā), kurš bija pieminēts 1473.g. robežu aprakstā un kādu kalnu hercogistes teritorijā Mēmeles kreisajā krastā (tag. Brunavas tuvumā, šķiet, Aužēļu pilskalns), kuru dēvēja par “*Nokalln*”, bet kurš Radzivila dokumentā nebija minēts. Beigu beigās komisāri secināja, ka viņi nespēj pieņemt saskaņīgu lēmumu par robežu šajā apvidū, tomēr, lai izvairītos no turpmākas konflikta saasināšanās, lietuviešiem atļāva paturēt divas zemnieku

¹⁵⁰ LVVA, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 1.–2. lp.

¹⁵¹ Turpat, 3.–5. lp.

sētas, ko kurzemnieki uzskatīja par sev nolaupītām vēl pirms ordeņa likvidācijas.¹⁵³

Arī risinot iepriekšminētos strīdus privātpersonu starpā, komisijas locekļiem izdevās panākt zināmus kompromisus, un robežu regulēšana notika mierīgā ceļā, pusēm apmainoties ar laukiem, zemnieku sētām utml. Jāpiezīmē, ka biežāk gan pārsvaru izdevās gūt lietuviešiem, kā to apgalvo visi autori, kas pieskārušies šiem jautājumiem, sākot ar hronistiem Henningu un Kelhu. Kā pierādījumu var minēt arī Svitenes muižas īpašnieka Georga Grothuzu līgumu ar Rundāles īpašnieku Didrihu Grothuzu un Bērsteles īpašnieku Hillebrandu Grothuzu, kuri 1587.g., vienojoties par savu vecvecāku mantojuma sadali, bija spiesti pārmērīt savus īpašumus, jo tie “pēdējās Lietuvas robežas regulēšanas laikā jūtami samazināti”.¹⁵⁴ Tomēr dažkārt ieguvēji bija arī hercoga ļaudis. Piemēram, Jans Volminskis, kura īpašumi pie Neretas robežojās ar Vilhelma Eferna muižu, “aiz koleģiālas draudzības un labu kaimiņattiecību saglabāšanai” 1583.g. 8.X atdeva Efernam lauku 10 mucu platībā.¹⁵⁵

Attiecībā uz robežu regulēšanu starp Kurzemi un Lietuvu 1584.–1586.g. informācija ir visai pretrunīga. Salomona Henninga hronikā lasām, ka 1585.g. robežu regulēšana notikusi Bauskas un Jelgavas novados¹⁵⁶, taču viņa citētie dokumenti attiecas uz 1582.g.. Savukārt “Kurzemes muižu hroniku” izdevējs L.Arbusovs attiecībā uz šo pašu rajonu nosauc 1586.g.,¹⁵⁷ tomēr vēstures avotos nav nevienas liecības, ka minētajā gadā šeit būtu kaut kas pasākts, un arī Cīgenhorns par to neko nemin. Toties ir ziņas, ka 1585.g. vasarā hercogs Gothards nosūtīja savus padomniekus uz Daugavpils novadu, kur bija paredzama robežas sakārtošanā posmā Kurcums – Druja.¹⁵⁸ 1585.g. 17.XII sekoja attiecīga Polijas karaļa pavēle, saskaņā ar kuru tiem pašiem lietuviešu komisāriem, kuri bija piedalījušies robežas regulēšanā 1582./1583.g.,

¹⁵² Mērauklu jeb špori oficiāli 75 oļektīm pielīdzināja tikai 1565.g.

¹⁵³ LVVA, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 2.–6. lp.; 6984. f., 1. apr., 1. l., 1. 3. lp.

¹⁵⁴ Kurländische Güter-Chroniken. Neue Folge. – S. 48.

¹⁵⁵ Turpat. – S. 103.

¹⁵⁶ Henning S. Liffendische Churlendische Chronica. – S. 283.

¹⁵⁷ Kurländische Güter-Chroniken. Neue Folge. – S. 48.

¹⁵⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 20. l., 88. lp.

nākamajā, 1586.g., vajadzēja kopā ar hercoga komisāriem nospraust robežu Daugavas augštecē (*in superiori Duna Districtus Dynenburgensis*).¹⁵⁹ Komisija acīmredzot tā arī nesanāca kopā, iespējams, ka tās darbību aizkavēja karaļa Stefana Batorija nāve (1586.), kam sekoja arī hercogs Gothards (1587).

Nākamais zināmais Kurzemes – Lietuvas robežu regulēšanas akts attiecas uz 1587.g. 4.XI, kad tika precizēta robeža starp hercogienes atraitnes Mežmuižu (*Grenzhof*, tag. Augstkalne) un kādam Janam Umjastovskim (*Umjastowski*) piederošo Žagari, t.i. Svētes un Tērvetes upju apvidū. Šeit no Kurzemes puses piedalījās 6 komisāri ar Vilhelmu Efernu priekšgalā, bet no lietuviešu puses 4 cilvēki, J.Umjastovski ieskaitot. Līdztekus Mežmuižas – Žagares robežai tika nosprausta robeža arī kaimiņīpašumos – starp hercoga vasaļa Georga Foka zemēm (*Fockenhof*, tag. Bukaiši) un Petram Sebastjanovičam (*Sebastianowitz*) piederošo Ukru muižu. Dokumentā gan nav minēts, kā pavalstniecībā atradās Ukri, tomēr, spriežot pēc īpašnieka vārda, var pieņemt, ka tolaik tie piederēja Lietuvai. Arī šajā gadījumā robeža tika nosprausta pusēm labprātīgi apmainoties ar laukiem.¹⁶⁰ Bet 1587.g. 11.XI noslēdza robežlīgumu starp Mežmuižu un Šauļu stārstiju.¹⁶¹ Robeža starp minētajiem īpašumiem tika precizēta arī 1596.g. oktobrī.¹⁶² Domājams, ka visu iepriekšminēto robežu regulēšanas darbu rezultātā Bauskas un Jelgavas novados pamatos izveidojās tā robeža, kas pastāvēja līdz 1921.g.

Runājot par robežas tālāko posmu, t.i. līdz Baltijas jūras piekrastei, jāatzīmē, ka te acīmredzot kurzemnieku un lietuviešu starpā pastāvējusi zināma saskaņa, vismaz vēstures dokumentos nckādi lielāki konflikti nav raduši atspoguļojumu. Nav arī ziņu par šī robežas posma regulēšanu 16.gs. otrajā pusē un 17.gs. Savukārt, ja salīdzina pašreizējo Latvijas – Lietuvas robežu Kurzemes daļā ar 1542.g. 17.I līgumā sniegto aprakstu¹⁶³ var secināt, ka visumā tās saskan. Iespējams, liela nozīme te ir tam apstāklim, ka par robežu

¹⁵⁹ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht.– Beilage Nr. 86.

¹⁶⁰ I.VVA, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 7., 13.–14., 17.–19. lp.

¹⁶¹ Turpat, 554. f., 3. apr., 20. l., 38., 39. lp.

¹⁶² Turpat, 107.–108. lp.; 23. l., 43. lp.

¹⁶³ Turpat, 6984. f., 1. apr., 2. l., 1.–4. lp.

tika pieņemtas dabiskas šķirtnes – Sventāja, Lukne, Apše, Lose, Vadākste, kas mazināja konfliktu iespējamību. Tikai atšķirībā no mūsdienām par galējo robežpunktu rietumos kalpoja Sventājas upes ieteka Baltijas jūrā. Tādējādi pirmās apdzīvotās vietas hercoga daļā rietumu pierobežā bija Budendika muiža (*Budendickshof*, vēlāk Būtiņi, tag. Būtiņģe Lietuvā) un Sventāja (*Heiligenaa*)¹⁶⁴ – zvejnieku ciems, kam 1560.g. tika piešķirtas miesta tiesības.¹⁶⁵

Atšķirībā no Kurzemes, Zemgales pusē robežstrīdi ar lielkņazisti turpinājās visu 17.gs. Līdzsīnējā vēstures literatūrā lielas neskaidrības saistās ar Aknīstes (*Akenitz, Aknitzin, Oknist*) apgabalu, kas, kā zināms, 19.gs. atradās Lietuvas sastāvā. Taču par laiku, kad Kurzemes hercogiste zaudēja šo teritoriju, izteikti atšķirīgi viedokļi. H.Feldmans “Baltijas vēsturiskajā vietu leksikonā” raksta, ka Aknīstes muižas īpašnieks grāfs Tīzenhauzens 17.gs. sākumā nostājies opozīcijā pret hercogu un pārējo muižniecību un ar visu muižu pārgājis Lietuvas pavalstniecībā. Tīzenhauzenu īpašumā muiža esot palikusi līdz 19.gs. beigām.¹⁶⁶ Arī H.Lākmans apgalvo, ka 17.gs. Kurzeme tagad vairs nenoskaidrojamā veidā zaudēja Aknīstes novadu.¹⁶⁷ Savukārt H.Matīzens uzskata, ka Aknīste pārgājusi Lietuvai saskaņā ar “Tirdzniecības un robežu konvenciju”, kuru 1783.g. bija noslēguši Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons un Krievijas ķeizariene Katrīna II.¹⁶⁸ Taču mūsu rīcībā esošie avoti, kas gan skaitliski ir ļoti trūcīgi, neapstiprina nevienu no iepriekšminētajiem apgalvojumiem.

Kā liecina izraksts no t.s. Lietuvas metrikas, kura savulaik glabājās Maskavas Tieslietu ministrijas arhīvā, tad Polijas karalis Sigismunds II Augusts 1561.g. jūlijā, i.e. pēc tam, kad Gothards Kctlers bija viņam iekļājis līdz ar citām pilīm arī Sēlpili, piešķīra Sēlpils pilsnovadā esošo Aknīstes muižu Panevčžas muižniekam Ivanam (Janam) Krošinskim (*Крошинский*,

¹⁶⁴ Tolaik pastāvēja divas *Heiligenaa* – Lietuvas pusē ierīkotā Šventāja un hercogistes Sventāja. Abas atradās iepretim viena otrai.

¹⁶⁵ BHOL. – S. 93, 212-213.

¹⁶⁶ Turpat. – S. 437.

¹⁶⁷ Laakmann H. Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa. Paskadrojumi kartei: Zu Beginn des Nordischen Krieges 1700 (lpp. nav numurētas).

¹⁶⁸ Mattiesen H. Gebiet und Grenzen des Herzogtums Kurland. – S. 201. Jāpiezīmē, ka konvencijas tekstā Aknīste vispār nav pieminēta.

Kroszynski) “uz mūžiem”.¹⁶⁹ Krošinsku rokās Aknīste palika arī pēc hercogistes izveidošanās. Laika gaitā tas radīja problēmu par muižas piederību, un 1601.g. karalis uzdeva noskaidrot kā jurisdikcijā īsti atrodas Aknīste – lielkņazistes vai hercogistes. Šai laikā muižas valdītājs bija Pēteris Krošiņskis.¹⁷⁰ Diemžēl nav izdevies atrast ziņas par to, vai un kad šāda izmeklēšana ir notikusi, tāpat avotu trūkuma dēļ nav izdevies uzzināt, kas bija Aknīstes īpašnieki 17.gs., bet tā kā 18.gs. Aknīste neapšaubāmi atradās lielkņazistes sastāvā¹⁷¹, jāpieņem, ka arī 17.gs. tā bija piederīga Lietuvai.

Sevišķi asas nesaskaņas robežjautājumos ar lietuviešiem pastāvēja Daugavpils novadā, bet īpaši Aizlauces draudzē, resp. posmā, kuru vajadzēja nospraust iepriekšminētajai 1586.g. komisijai. Par to, vai šī komisija darbojās ziņu nav, bet ir zināms, ka robežas pārskatīšana šai posmā bija paredzēta 1597.g. 8.VIII. Acīmredzot šī pasākuma iniciatīva nāca no lietviešu puses (iespējams bija paredzēta vienpusēja komisija), jo hercoga Vilhelma 3.VIII parakstīta instrukcija saviem ierēdņiem, padomniekam Mihaelam Manteifelam un Daugavpils manrihteram Oto Taubem, liecina, ka kurzemnieki pret to izturējās kā pret mēģinājumu sagrābt hercogistes teritorijas. Tādēļ Manteifelam un Taubem bija jānoskaidro visu šai apvidū dzīvojošo vārdi un tie jāsapulcina kopā, lai vajadzības gadījumā varētu sniegt pretsparu lietuviešiem un protestēt pret komisāru rīcību.¹⁷² Diemžēl avotu trūkuma dēļ par tālāku notikumu gaitu informāciju iegūt neizdevās.

1601.g. hercogiem izdevās panākt no karaļa un seima lēmumu par divpusējas robežkomisijas izveidi robežas regulēšanai starp Daugavpils un Breslavas novadiem.¹⁷³ Taču poļu-zviedru kara apstākļos šī konstitūcija jeb kopējā seimā pieņemtais likums tā arī palika tikai uz papīra. 1611.g. seimā lēmums tika atkārtots, un kurzemnieki nopietni gatavojās tā realizācijai –

¹⁶⁹ LVVA, 6999. f., 13. apr., 1794. l., 1. lp.

¹⁷⁰ Dogiel M. (Hrsg.), *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvania, Tomus V, in quo ut universae Livoniae ita speciatim Curlandiae et Semgalliae ducatum res continentur.* – Wilna, 1759–Nr. CCXIX.

¹⁷¹ LVVA, 554. f., 1. apr., 2661. l., 15. lp.

¹⁷² Turpat, 3. apr., 20. l., 109. 110. lp.

¹⁷³ Turpat, 21. l., 2. lp.

hercogs Frīdrihs vēlējās pats personiski ierasties uz robežas, tādēļ visas hercogistes muižniekiem bija uzlikts pildīt jātnieku dienestu, lai varētu nodrošināt Frīdriham atbilstošu svītu un apgādi ar pārtiku.¹⁷⁴ Komisijai bija jāsanāk 1612.g. vasarā, bet, tā kā 1613.g. Polijas-Lietuvas seims atkal norīkoja komisiju uz Braslavas robežu¹⁷⁵, iepriekšējā komisija visdrīzāk nenotika.

Netika realizēta arī 1613.g. konstitūcija, tādēļ Kurzemes hercogistes landtāga 1624.g. decembra lēmuma 18. punkts noteica, ka robežu lietu komisijas darbu nepieciešams turpināt.¹⁷⁶ Nemitējās arī Daugavpils novada muižnieku sūdzības par vardarbībām, kuras pierobežā piekopjot lietuvieši. Muižniecības mudināts, hercogs Frīdrihs saviem sūtņiem kancleram Kristofam Firksam un Jelgavas virspilskungam Aleksandram Korfam, kuri 1632.g. septembrī devās uz Varšavu sakarā ar Polijas karaļa vēlēšanām, uzdeva sazināties ar Lietuvas prokuratoru un iesniegt Lietuvas lielkņazistes kancelejā hercoga protestu pret robežpārkāpumiem no lietuviešu puses un lūgumu izveidot kopēju komisiju robežas noregulēšanai, piezīmēdams, ka iepriekšējās komisijas nav varējušas veikt savu darbu kara dēļ.¹⁷⁷

Jautājums par komisijas izveidi tika iztirzāts arī landtāgā 1636.g. vasarā, kad tika nolemts, ka daugavpīliešiem jāveic aprēķins par robežkomisijas uzturēšanai nepieciešamajiem izdevumiem un šī kalkulācija jāiesniedz hercogam. Turklāt pārējā muižniecība apņēmas palīdzēt ar jātnieku dienestu, t.i. izdalīt palīgdarbspēku. Minēto solījumu muižnieki atkārtoja arī 1638.g. 20.VII recesā, turklāt tie apņēmas rakstīt Viļņas un Trāķu vaivadiem, lai tie no savas puses ieceļ komisārus robežas nospraušanai starp Daugavpils un Braslavas novadiem.¹⁷⁸ Principiāla vienošanās par to bija panākta 1638.g. 24.IV, kad Polijas karalis Vladislavs IV sniedza pozitīvu atbildi Kurzemes bruņiecības pārstāvjiem uz viņu lūgumiem, kuri, pirmkārt, skāra hercoga Frīdriha brālādēla Jēkaba valdīšanas tiesības un, otrkārt, bija veltīti Lietuvas –

¹⁷⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 21. l., 3.–16. lp.

¹⁷⁵ Turpat, 1. lp.

¹⁷⁶ Turpat, 1. apr., 1589. l., 29. lp.

¹⁷⁷ Turpat, 95. l., 196.–197. lp.

¹⁷⁸ Rummel C. Curländische... Schlüsse. S. 56, 71.

Kurzemes robežproblēmām,¹⁷⁹ kas norāda uz to aktualitāti no kurzemnieku viedokļa.

1639.g. rudenī lieta bija beidzot nonākusi tiktāl, ka hercogs Frīdrihs uzdeva savam aģentam Polijas karaļa galmā J.Vilmanam sameklēt arhīvā Varšavā visus dokumentus, kas attiecās uz Lietuvas – Daugavpils novada robežu, sākot apmēram no 1609.g., un izgatavot kopijas, lai varētu ar tām apgādāt hercoga ieceltos komisārus – kancleru K.Firksu, oberburggrāfu O.Grothuzu, Kuldīgas virspilskungu M.Felkerzāmu un Kandavas pilskungu V.Rummelu.¹⁸⁰ Ziņas par šīs komisijas darbību pagaidām nav izdevies atrast, bet arī turpmāk attiecības starp hercogisti un lielkņazisti Daugavpils – Breslavas rajonā neuzlabojās, par ko liecina hercoga Frīdriha rīkojums Sēlpils virspilskungam Frīdriham Johanam fon der Rekem 1642.g. 20.III. Hercogs atkal bija saņēmis sūdzības no vairākiem Daugavpils novadā viņpus Laucesas upes dzīvojošiem muižniekiem, piemēram, brāļi Vilhelms un Gothards Minsteri (*Münster*) iesūtīja visu pāridarījumu uzskaitījumu, ko viņu tēvs un viņi paši bija piedzīvojuši no Drisvjatu muižas (*Dryswiate*, tag. Baltkrievijā) pārvaldniekiem un Breslavas stārstijas ierēdņiem, sākot no 1569.g.¹⁸¹, bet Heinrihs fon Einens (*Einnen*) par laiku no 1629.g.¹⁸² Kopumā ņemot, muižnieki sūdzējās par malumedniecību un zvejnicību, bruņotām laupīšanām, nelikumīgu mežu ciršanu, robežas patvaļīgu pārbīdīšanu un teritoriju picsavināšanos. Tādēļ Sēlpils virspilskungam kopā ar dažiem cietušajiem bija jādodas pie Viļņas vaivada, jāizklāsta situācija un jāpanāk kārtējās komisijas izvairšanās saskaņā ar valsts likumiem, jo visas iepriekšējās komisijas, kam vajadzēja robežu sakārtot, līdz šim tā arī nav varējušas ieviest kārtību daļēji kara dēļ, daļēji citu šķēršļu dēļ. Gadījumā, ja ar Viļņas vaivadu neizdosies panākt vienošanos, hercogs solījās vērstsies pie augstākām amatpersonām un

¹⁷⁹ Gadebusch F.K. Livländische Jahrbücher. T. III., 1 Abschn. – S. 102.

¹⁸⁰ I.VVA, 554. f., 1. apr., 95. l., 215. lp.

¹⁸¹ Turpat, 3. apr., 21. l., 65.–69. lp.

¹⁸² Turpat, 56.–57. lp.

parūpēties par savu pavalstnieku aizsardzību no lielkņazistes ierēdņu patvaļas.¹⁸³

Šķiet, ka hercoga Frīdriha nāve 1642.g. 16.VIII kļuva par kārtējo kavēkli jautājuma risināšanā, jo 1642.g. 29.XI kompozīcijas akta 29. pantā jaunais hercogs Jēkabs apņēmās panākt tuvākajā Polijas-Lietuvas seimā robežu regulēšanas komisijas atjaunošanu un turklāt uzņēmās segt tās uzturēšanu bez palīdzības no muižniecības puses.¹⁸⁴ Bet arī viņa pūles izrādījās veltīgas. 1647. un 1648.g. Daugavpils novada muižnieki no jauna vērsās pie hercoga, uz ko saņēma atbildi, ka lietu kavējot lietuvieši, tomēr Jēkabs apsoliņās vērsties Polijas-Lietuvas seimā, kam bija jāsanāk sakarā ar karaļa vēlēšanām 1648.g. vasarā.¹⁸⁵

Iesākoties poļu–krievu un poļu–zviedru kariem 17.gs. vidū, Daugavpils novads smagi cieta no karojošo armiju iebrukumiem un caurgājieniem¹⁸⁶, taču 1662.g. 5.VIII landtāga recesā Kurzemes bruņniecība nolēma atlikt valsts robežas (*Haupt-Grenze*) regulēšanu Daugavpils novadā¹⁸⁷, kas visdrīzāk saistāms ar joprojām notiekošo poļu – krievu karu, kad maskaviešu rokās līdz pat Andrusovas pamieram 1667.g. atradās ne vien Latgale, bet arī Baltkrievija. Tikai 1676.g. karalis kārtējo reizi norīkoja komisārus uz Braslavas robežu, kur 3.VIII tiem bija jātiekas ar hercoga sūtņiem un jāuzklausā visas pretenzijas un sūdzības, par kurām tad jāziņo tuvākajā seimā. Taču attiecībā uz robežas novilkšanu komisāriem tika dots rīkojums raudzīties, lai netiktu nodarīts ļaunums ne Polijai-Lietuvai, ne arī Kurzemes hercogam (*..der Republik wegen Grenzscheidung mit dem Hertzogtum Curland nichts praejudiciren, desgleichen auch dem Hertzog von Curland.*), kas faktiski nozīmēja, ka viņiem nebija pilnvaru mainīt uz to brīdi pastāvošās robežas.¹⁸⁸ Tādējādi arī šī komisija diez vai varēja būt pietiekami efektīva. To pierāda arī 1684.g. jūlija landtāga lēmums, kas, atsaucoties uz 1636.g. recesu, paredzēja, ka daugavpiliešiem pēc

¹⁸³ LVVA, 554. f., 1. apr., 95. l., 3.–4. lp.

¹⁸⁴ Turpat, 1589. l., 73. lp.

¹⁸⁵ Turpat, 3. apr., 21. l., 100.–103. lp.

¹⁸⁶ Turpat 124., 137., 150.–153., 157. lp.

¹⁸⁷ Rummel C. Curländische...Schlüsse. – S. 194.

¹⁸⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 35. lp.

iespējas ātrāk jāiesūta kalkulācija par robežkomisijas uzturēšanas izdevumiem, lai nākamajā landtāgā varētu pieņemt konkrētu lēmumu šai lietā.¹⁸⁹ Dīvainā kārtā 1642.g. 29.XI izlīgumā fiksētais hercoga solījums vienpersoniski uzņemt visus izdevumus robežkomisijas sakarā 1684.g. vairs netiek pieminēts, kas visumā ir neraksturīgi hercogistes muižniecībai, kura satiksmē ar hercogu vienmēr centās panākt sev izdevīgāku stāvokli. Diemžēl autores rīcībā esošajos dokumentos nav ziņu ne par situāciju uz Daugavpils novada robežas ar Lietuvu pēc 1684.g., ne arī par kādiem pasākumiem robežlietās citos rajonos. Kr.G.Cīgenhorns gan savā darbā uzrāda 1685.g. kā Kurzemes – Lietuvas robežkomisijas darbības gadu¹⁹⁰, taču nav skaidrs, kurā robežas posmā tas varētu būt noticis.

e) robeža ar Lietuvas lielkņazisti 18. gs.

Attiecības starp Kurzemes–Lietuvas pierobežā dzīvojošajiem abu valstu muižniekiem pēc Lielā Ziemeļu kara veidojās līdzīgi kā 17.gs. Jau 18.gs. 30. gados no Kurzemes puses atskanēja muižnieku sūdzības par dažādiem varas darbiem no Lietuvas puses. Tā, piemēram, 1736.g. brālīgās konferences (*Brüderliche Conferenz*) laikā muižniecība prasīja pārtraukt iebrukumus, kurus pickopa Braslavas ekonomijas pārvaldnicks Habeļskis (*Chabelsky*) Daugavpils draudzes teritorijā, bet Laižuvas (*Laische*) īpašniece Puziniene (*Pusinnin*) Ezeres un Reņģes daļā.¹⁹¹

No patvaļībām cieta arī valsts jeb hercoga muižas. Nemitīgi iebrukumi hercoga Foka muižā (Bukaišos) un Mežmuižā (Augstkalnē) notika, sākot ar 1742.g. kad Žagares muižu un miestu mantoja Kostjuško (*Kosciuszko*) laulātais pāris. Izmantojot par iegastu it kā robežu sakārtošanu, Nikolajs Kostjuško lika saviem ļaudīm izcirst hercoga mežu, padzina ar pātagām mežsargu un piekopa citas patvaļības. Hercogistes valdības vairākkārtējie lūgumi Kostjuško pārtraukt nelikumības palika bez atbildes, tādēļ 1743.g. 21.II tā iesniedza protestu pret

¹⁸⁹ LVVA, 554. f., 1. apr., 1589. l., 290. lp.

¹⁹⁰ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht. – S. 120.

¹⁹¹ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 578.

Kostjuško rīcību Lietuvas tiesu iestādēm, ko atkārtoja tā paša gada 2.IX. Beidzot 1746.g. sekoja lēmums par robežkomisijas iecelšanu, un 1748.g. 12.IX pēc pusotru gadu ilgas formalitāšu kārtēšanas komisāri ieradās Žagarē, taču Kostjuško nereaģēja arī uz to, turklāt pats nemaz neieradās, aizbildinoties ar neatliekamām darīšanām citur.¹⁹²

Iebrukumi hercogistes daļā turpinājās, turklāt vēl lielākos apmēros kā iepriekš. 1749.g. pavasarī Kostjuško izlaupīja no minētajām hercoga muižām labību, lopus, pārtikas krājumus un citas lietas, turklāt Foka muižu faktiski okupēja. Tika veikti iebrukumi arī privātīpašumos. Tā, piemēram, 1749.g. aprīlī Kostjuško atņēma vairākas zemnieku sētas atraitnes Karpas Mežmuižai (*Buschhof*). Pēc kārtējām sūdzībām Polijas karalis 1749.g. 14. un 16.V pavēlēja Kostjuško atdot hercoga namam un privātpersonām piesavinātās teritorijas, atlīdzināt par nolaupīto un kopīgi ar hercogistes pārstāvjiem nospraust robežu. Šai nolūkā 1749.g. jūnijā Foka muižā ieradās karaļa komisāri kopā ar karaspēka vienību un piespieda Kostjuško ļaudis aiziet. Komisāri vienojās ar hercogistes virspadomniekiem par to, ka Kostjuško par nodarītajiem zaudējumiem būs jāsamaksā 9242 dālderus, taču viņš atteicās to darīt, bet par atbildi atkal iebruka Foka muižā, kuru gandrīz pilnīgi izpostīja, ēkas pa daļai nodedzinot, bet pa daļai nojaucot. Par šo aktu hercogistes valdība pieprasīja Kostjuško arestu, kas, šķiet, tomēr nesekoja, bet 1750.g. 15.VII Foka muižā atkal sanāca kopā karaļa un hercogistes pārstāvji, kuri pēc robežzīmju apsekošanas un liecinieku noklausīšanās secināja, ka pastāvošā robeža iet saskaņā ar 1587.g. nosprausto un ka Kostjuško pretenzijām nav nekāda pamata.¹⁹³ Taču nākamā gada pavasarī Kostjuško ļaudis no jauna iebruka Foka muižas teritorijā, par ko minētās muižas toreizējais nomnieks Oto Frīdrihs Šrēders sūdzējās Jelgavas virspilskunga tiesā.¹⁹⁴

1752.–1755.g. hercogistes pārstāvji panāca lietas izskatīšanu Polijas-Lietuvas seimā, kā rezultātā Polijas karalis atkārtoti pavēlēja Kostjuško

¹⁹² LVVA, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 7. 8. lp.; 554. f., 3. apr., 23. l., 41.–44., 47. 49. lp.

¹⁹³ Turpat, 50.–52. lp.; 5759. f., 2. apr., 1366. l., 7.–13. lp.

¹⁹⁴ Turpat, 3968. f., 2. apr., 145. l., 1.–11., 80. lp.

nomaksāt piesprieštos 9242 dālderus soda naudas, bet tā kā pēdējais kārtējo reizi ne vien ignorēja rīkojumu, bet arī turpināja savus iebrukumus hercogistes teritorijā, tad tika nolemts Žagari uz laiku nodot kā kompensāciju hercoga namam. 1756.g. martā tika veikta miesta un muižas (*Alt Szagory, Hof Szagarren*) inventarizācija un vasarā tie pārgāja hercogistei.¹⁹⁵

Žagares nodošana hercogistes valdības rīcībā faktiski nozīmēja tikai to, ka visi tie ienākumi, kurus īpašnieks ieguva no muižas, dzirnavām un miesta, tagad nonāca hercogistes kasē, bet teritoriāli Žagare palika Lietuvas sastāvdaļa. Diemžēl par to, cik ilgi Žagare piederēja Kurzemes hercogistei, vēstures avoti informāciju nesniedz, taču 1767.g. landtāga materiālos ir norāde, ka Ķivīļu (*Kiwillen*, Lietuvā) īpašnieks iesniedzis Žemaitijas pilstiesā prasību pret Kurzemes hercogu aizbēgušo zemnieku lietā, motivējot šo iesniegumu ar to, ka hercoga īpašumā atrodoties Vecžagare un tādēļ viņš ir pakļauts lielkņazistes jurisdikcijai.¹⁹⁶ Tātad šai laikā muiža acīmredzot vēl nebija atdota atpakaļ.

Savukārt 1747.g. izcēlās konflikts robežas jautājumos starp Palangas stārastiju un Rucavas muižas iecirkni, kurā ietilpa arī hercoga Sventāja un Budendika muiža. Minētā gada martā Palangas stārasts Jans Bakijevičs (*Bakiewicz*) iesniedza karalim sūdzību par to, ka, mainoties Sventājas upes gultnei, robeža, salīdzinot ar 16. un 17. gs., esot stipri ievirzījies stārastijas pusē. Tas esot noticis apmēram pirms 40 gadiem, kad aizsērējusi agrākā Sventājas icteka jūrā.¹⁹⁷ Šī sūdzība tika pārsūtīta hercogistes valdībai, kura lika ievākt ziņas no vietējiem ierēdņiem. Gan kādreizējais Rucavas pārvaldnieks Medems, gan toreizējais pārvaldnieks Johans Frīdrihs fon Dorthezens (*Dorthesen*) apgalvoja, ka Bakijeviča pretenzijām nav nekāda pamata un ka, ja robeža tiktu iemērīta tā kā to pieprasīja Palangas stārasts, Lietuvas pusē nonāktu vairākas mājas no hercoga Sventājas miesta. Vienīgais, par ko varot būt runa, esot niecīgs smilšainās piekrastes gabals, kas radies, acīmredzot grīvai patiesi aizsērējot.¹⁹⁸ Par apstiprinājumu saviem vārdiem Dorthezens

¹⁹⁵ LVVA, 3968. f., 2. apr., 252. l., 1.-5. l.; 554. f., 3. apr., 23. l., 55.-57. lp.

¹⁹⁶ Diarium der...auf den 4. August 1767 ausgeschriebenen allgemeinen Landesversammlung. – S. 84.

¹⁹⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 17., 18. lp.

¹⁹⁸ Turpat, 19., 20., 25. lp.

pievienoja ziņojumam kartoshēmu, kā arī norakstu no hercoga Ernsta Johana Bīrona rīkojuma (parakstīts Pēterburgā 1739.g. 25.IX/6.X), no kura redzams, ka hercoga Ferdinanda atraitne Johanna Magdalēna bija nodevusi Bironam savas tiesības uz Palangas stārstiju, tādēļ Rucavas pārvaldniekam tika dots uzdevums stārstiju inventarizēt un pārņemt savā pārziņā. Acīmredzot pilnīga pārņemšana nenotika, jo jau 1740.g. novembrī Bironu arestēja un visus viņa īpašumus konfiscēja, taču Palanga to vidū netiek minēta, vismaz vēstures literatūrā.¹⁹⁹

Lai atrisinātu iepriekšminētās domstarpības, pēc karaļa rīkojuma lietuviešu un kurzemnieku komisāri 1747.g. oktobrī apsekoja Sventājas grīvu un noklaušināja lieciniekus. Spriežot pēc komisijas 26.X sastādītā protokola un hercoga komisāru tai pat dienā nosūtītā ziņojuma karalim, abas puses joprojām nespēja vienoties un neko konkrētu komisija nenolēma.²⁰⁰ Tomēr jāatzīst, ka Bakijeviča prasības neapšaubāmi bija krietni pārspīlētas, un tās bija arī pretrunā ar *Pacta subjectionis* noteikumiem. Acīmredzot tādēļ lietai nebija nekāda turpinājuma, un tā vienkārši noklusa.

Nenokārtotās robežu lietas uztrauca gan kurzemniekus, gan lietuviešus, un tieši no lielkņazistes puses nāca ierosinājums par vispārēju Kurzemes hercogistes un Lietuvas lielkņazistes robežas regulēšanu. Par to mēs uzzinām no hercoga E.J.Bīrona sūdzības, kas tika iesniegta Polijas-Lietuvas seimam 1767.g. oktobrī. Sūdzībā bija atzīmēts, ka pēdējā seimā (1766.g.) pēc dažu lietuviešu delegātu ierosmes pieņemtais lēmums par robežas revidēšanu ir pretrunā ar hercogistes satversmi, jo pieņemts bez sazināšanās ar hercogu, tāpat nelikumīga ir vienpusēja komisijas sanākšanas termiņa noteikšana un komisāru iecelšana.²⁰¹ Sūdzība tika apspriesta, un 1767.g./1768.g. seima konstitūcijas 6.§ tika noteikts, ka Polija-Lietuva atjauno iepriekšējā seimā iecelto komisāru

¹⁹⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 22. lp. Katrā ziņā Palangas nodošana Bironam pats par sevi ir interesants fakts, kaut gan nav skaidrs, kādā veidā tā bija nonākusi hercoga Ferdinanda atraitnes Saksijas-Weisenfelsas princeses Johannas Magdalēnas rokās. Iespējams, ka šis fakts bija viens no iemesliem, kas pamudināja Krievijas valdību pievienot Palangu Kurzemes guberņai 1819.g.

²⁰⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 27.–33. lp.

²⁰¹ Diarium der... auf den 4. August 1767 ausgeschriebenen allgemeinen Landesversammlung. – S. 83–84.

(kopā 14 cilvēki) pilnvaras, bet Kurzemes hercogam no savas puses tie būtu jāieceļ visdrīzākajā laikā, un robežu regulēšanai būtu jāsakas ne vēlāk kā 1769.g. 1.V.²⁰² Savukārt hercogistes muižniecība satraucās, ka minētais pasākums varētu noritēt bez viņu līdzdalības, tādēļ kārtējā landtāgā, kurš notika 1768.g. 12.IX – 17.X, jautājums par robežas regulēšanu bija viens no galvenajiem. Draudžu pārtāvji vairākas dienas apsprieda hercoga ierēdņu satādīto rīcības plānu, saskaņā ar kuru pirms paredzamās komisijas sanākšanas bija jāveic sīka izpēte uz vietām un jāastāda kartes un robežapraksti, tajos atzīmējot pastāvošās nesaskaņas. Šī darba veikšanai hercogs aicināja muižniekus iecelt arī no savas puses cilvēkus, starp tiem vismaz vienu mērnieku un vienu juristu, kā arī piegādāt nepieciešamos dokumentus.

Apsprieduši šo plānu, deputāti piekrita hercoga priekšlikumiem un nolēma, ka kopā ar 7 komisāriem un diviem juristiem no hercoga puses robežkomisijā darbosies tikpat liels muižnieku iecelto komisāru skaits un arī viens vai divi juristi. Muižniecība arī apņēmas segt pusi no visiem nepieciešamajiem izdevumiem, kamēr otru pusi sedza hercogs.²⁰³ Pēc trīs mēnešu pārtraukuma landtāgs turpināja darbu, un 1769.g. februārī tika iecelti visi 14 hercogistes robežkomisāri, kā arī katram noteikta dienas nauda 50 dālderu apmērā.²⁰⁴

Iepriekšminētie izpētes darbi tika uzsākti jau 1768.g. oktobrī, kad hercoga mežziņi saņēma uzdevumu atsūtīt ziņojumus par robežu viņu pārtraugamajos iecirkņos. Daži no šiem ziņojumiem ir saglabājušies un atrodas arhīvā. Tā, Rucavas mežzinis Vinters (*Winter*) aprakstīja robežu no jūras līdz Bārtas upci. Pēc viņa rīcībā esošām ziņām vienīgais robežkonflikts šai rajonā pastāvēja starp Rucavas mežsargu Hofmani un dažiem Luknes ciema zemniekiem, kuri gribot sagrābt kādu no mežsarga pļavām, taču līdz šim visi lietuviešu mēģinājumi tikuši veiksmīgi atvairīti. Viņa ziņojums apliecina, ka Palangas stārasta pirms divdesmit gadiem izteiktās pretenzijas tolaik jau bija

²⁰² Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht... Beilage Nr. 374.

²⁰³ Diarium des...auf den 12. September eingefallenen ordinären Landtages, im Jahre 1768. – S. 47, 51-54, 57-59, 74, 75, 96, 100.

²⁰⁴ LVVA, 640. f., 4. apr., 65. l., 57., 58. lp.

aizmirstas. Savukārt hercoga virsmežzinis Karls Frīdrihs Zengers (*Sänger*), apsekojot kopā ar vietējo mežsargu Fernersu (*Ferners*) Nīcas apakšmežniecību (*Wildnißbereiteri*, vēlāk *Unterforstei*), konstatēja, ka lietuvieši laiku pa laikam pretendēja uz gabalu meža un 9 Nīcai piederošām zemnieku sētām, bet tālāk par runām lieta nav gājusi. Pēc Fernersa apgalvojuma precīzu robežu šai apvidū neesot iespējams noteikt, jo vietējo zemnieku vidū vairs nav palicis neviens zinātājs, un tie visi esot vai nu gados jauni, vai arī ienācēji.²⁰⁵ Nākamais robežas posms, par kuru saglabājies attiecīgs ziņojums, ir 8¹/₄ jūdžu garais posms no Sesavas muižas līdz Jaunsaulei un Lielmēmeles muižai. Tā autors, Bauskas mežzinis Fričs (*Fritsch*), informēja hercogu, ka šeit nekādi robežstrīdi nepastāvo.²⁰⁶ Spricžot pēc visa, priekšdarbi robežas regulēšanai turpinājušies arī 1769.g. pavasarī, taču kopējā hercogistes un lielkņazistes komisija acīmredzot tā arī nesanāca Polijas-Lietuvas iekšējās situācijas dēļ un lietu atlika uz nenoteiktu laiku.²⁰⁷

Tādējādi pastāvošās problēmas robežu lietās ar Lietuvas lielkņazisti apskatāmajā laikā tā arī netika atrisinātas, sevišķi tas attiecas uz Daugavpils un Aizlauces draudzēm, kur jau kopš 16.gs. vidus nekādi neizdevās ieviest kārtību. Viens no šādiem konfliktu mezgliem saistījās ar Aknīsti. Jau 1767.g. sūdzību vidū, kuras Kurzemes muižniecība iesniedza Polijas-Lietuvas seima laikā, tika atzīmēts, ka Aknīste patiesībā ir piederīga pie hercogistes un, atsaucoties uz 16.gs. līgumiem, prasīja tās atdošanu.²⁰⁸ 1784.g. landtāgā Gārsenes īpašnieks Gothards Ernsts fon Budbergs iesniedza sūdzību pret savu lietuviešu kaimiņu, Aknīstes īpašnieku Tīzenhauzenu, kurš nemitīgi pārkāpjot robežas un mēģinot piesavināties Gārsenei piederošas zemes. Šai sakarībā Budbergs ierosināja apspriest jautājumu, vai nevajadzētu parūpēties par ilgi kāroto robežas noregulēšanu ar Lietuvu. Tomēr delegāti šo ideju uztvēra visai atturīgi, tāpēc jautājumu atlika uz nākamo landtāgu. Arī 1786.g. rudenī landtāgs atlika Budberga ierosinājuma izskatīšanu, ar ko bija ļoti neapmierināti Daugavpils un

²⁰⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 23. l., 60.–62. lp.; 25. l., 20., 23. lp.

²⁰⁶ Turpat, 1. apr., 266 l. l., 7., 13., 14., 16.–18. lp.

²⁰⁷ Turpat, 640. f., 4. apr., 65. l., 173.–175. lp.

²⁰⁸ Diarium der...auf den 4. August 1767 ausgeschriebenen allgemeinen Landesversammlung, . S. 89.

Aizlauces draudžu delegāti, bet punktu pielika 1787.g. 7.III landtāga lēmums – muižniecība piekrita atbalstīt Budberga vēršanos ar sūdzību pret Tīzenhauzenu tieši pie karaļa, taču vispārēju robežas regulēšanu tā uzskatīja par neiespējamu finansiālu apstākļu dēļ.²⁰⁹

Atšķirībā no Kurzemes – Krievijas robežas hercogistes robeža ar Lietuvu arī 18.gs. joprojām palika tikpat vaļēja kā iepriekš, ko vēl vairāk veicināja fakts, ka zemes trūkuma dēļ hercogistes muižnieki arvien lielākā skaitā ieguva īpašumus Lietuvā, sevišķi pierobežas apvidos. Tā, piemēram, Paņevēžas apriņķī vien 18.gs. beigās bija ap 80 muižām, kas piederēja kurzemniekiem, bet kopumā 18.gs. otrajā pusē īpašumus Lietuvā iegādājās apmēram 150 hercogistes muižniecības pārstāvju.²¹⁰ Dažkārt vienam īpašniekam vai vienai dzimtai piederēja kaimiņmuižas abpus robežai, piemēram, 18.gs. 50.–60.gados barona Mīrbaha rokās bija gan Sventāja hercogistē, gan Laukžeme (*Laukozeem*) Lietuvā. Arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs pierobežā bija diezgan jaukts, piemēram, pie Sventājas latviešu luterāņu draudzes piederēja 20 latviešu zemnieku sētas, kas atradās Lietuvā Darbenai muižā (*Dorbien*).²¹¹

* * *

Nobeigumā vēl daži vārdi par robežu ierīkošanas tehniku. Jāsaka, ka apskatāmajā laikā šai ziņā nepastāvēja kāda vienota sistēma. Visbiežāk par robežzīmēm izmantoja lielus kokus – egles, ozolus, priedes, liepas un vīksnas – kuros tika iegriezti krusti vai kādas citas zīmes. Šādus kokus centās pasargāt no iznīcināšanas, par ko liecina 1570.g. 22.VI landtāga lēmuma 28.punkts, kas aizliedza cirst ar robežkrustiem (*Grentz-Creutzen*) apzīmētos kokus.²¹² Dažkārt

²⁰⁹ Diarium des...auf den 23. August 1784 ausgeschriebenen ordinären Landtages. – S. 16, 213–214, 239.; Diarium des...auf den 28. August 1786 ausgeschriebenen ordinären Landtages. – S. 17, 252, 355.; Diarium des...bis auf den 19. Januar 1787 limitirten und konservirten Landtages. – S. 31, 156–157, 291, 327.

²¹⁰ Kurland und seine Ritterschaft. – S. 75.

²¹¹ LVVA, 554. f., 1. apr., 2661. l., 16. lp.; Tetsch C.L. Curländischer Kirchen-Geschichte. – T. 3 – Königsberg/Leipzig, 1770 – S. 316.

²¹² LVVA, 554. f., 1. apr., 38 a.l., 53 a.lp.

tajos iestiprināja metāliskas zīmes, kā, piemēram, uz Rīgas patrimoniālā apgabala un hercogistes robežas, kur atradās ozols ar dzelzī kaltu pilsētas simbolu – sakrustotām atslēgām un krustu virs tām (iespējams, ka šī zīme bija ierīkota vēl Livonijas laikos).²¹³ Metāliskas zīmes (*signa metalica*) tika izmantotas arī nospraužot robežu starp Žagari un Mežmuižu 1587.g.²¹⁴, diemžēl avotā nav sniegts paskaidrojums ne par to izvietojumu, ne arī par veidu. Interesants robežas apzīmēšanas veids minēts dokumentā, kas sastādīts 1612.g., revidējot robežu starp Piltenes pils zemēm un Johana Bēra īpašumiem. Tur pie robežkokiem ar krustiem bijuši novietoti krusti vēl arī blakus: “*..ein Grentzbaum mit einem Creutze gezeichnett und dabey in der Erden auch ein Creutze..*”²¹⁵, bet nav teikts, no kāda materiāla tie bijuši izgatavoti – koka vai akmens.

Jau 1473.g. robežlīgumā ar Lietuvu ir pieminētas kupicas (vācu val. *Kupitze*, poļu val. *Kopiec*).²¹⁶ Parasti tās veidoja neliela uzkalniņa formā, ko aplicina arī lietotā vārda latīniskā forma – *colliculus*, *scopulus*, kas bieži sastopama arī vēlāka laika dokumentos. Arī V.Gutceits vārdu “kupica” skaidro kā “konusveidīgs uzkalniņš”.²¹⁷ Ir grūti pateikt kaut ko precīzāku par to ierīkošanas tehnoloģiju, tomēr 17.gs. vēstures avotos lasām par kupicām, kuras ierīkoja, izmantojot nelielus akmeņus un ogles: “*..Cupittze, so mit Kohlen unten belegt.*”²¹⁸, “*..alle [Kupitzen] mit Steinen und Kohlen unterleget worden.*”²¹⁹ Savukārt ierīkojot t.s. kuldās jeb kules (*Grenz-Kuhle*), pēc visa spriežot, tika izraktas bedres, kuras piepildīja ar oglēm, jo sadzīvē ar šo vārdu apzīmēja krāsns bedres.²²⁰ Bez parastajām kuldām ierīkoja arī krustveidīgas: “*Kreutz-Kule mit Kohlen gefüller*”. Šādas robežzīmes minētas jau 1533.g. līgumā starp Livonijas ordeņa landmaršalu un Rīgas pilsētu.²²¹ Dažkārt par robežzīmēm

²¹³ LVVA, 2909. f., 1. apr., 160. l.

²¹⁴ Turpat, 5759. f., 2. apr., 1366. l., 13., 15. lp.

²¹⁵ Minētā robeža ierīkota hercoga Magnusa laikā, kad viņš piešķīra Bēram tā valdījumus. – LVVA, 554. f., 3. apr., 21. l., 171.–174. lp.

²¹⁶ Dogiel M. Codex diplomaticus.– Nr. LXXXII

²¹⁷ Gutzeit W. Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands. – T. 2 – Rīga, 1889. S. 119.

²¹⁸ LVVA, 673. f., 1. apr., 421. l., 1207.–1208. lpp.

²¹⁹ Turpat, 2909. f., 1. apr., 160. l.

²²⁰ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – R., 1990. – 13.–14. lpp.

²²¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 22. l., 24. lp.

izmantoja dažādus ievērojamus objektus, kā tas bija gadījumā ar karātavām Lielupes krastā uz Rīgas patrimoniālā apgabala robežas.²²² Interesanti, ka atšķirībā no zviedru Vidzemes, kur 17.gs. par robežzīmēm ļoti bieži izmantoja akmeņus (*Grenz-Stein*), 16.gs. beigās un 17.gs. sastādītajos hercogistes robežaprakstos tādi nav pieminēti. Tomēr tas nenozīmē, ka Kurzemē un Zemgalē akmeņus apskatāmajam mērķim pavisam neizmantoja. Piemēram, 1545.g. uz Livonijas ordeņa un Lietuvas lielkņazistes robežas bijuši vairāki robežakmeņi ar tajos iegrebtām zīmēm. Kā 1582.g. hercoga nosūtītajiem komisāriem stāstījuši liecinieki, tad lietuvieši esot iznīcinājuši minētajos akmeņos esošās zīmes, kad piesavinājušies hercoga pavalstnieku īpašumus.²²³ Bez tam dokumentārās liecības par šādiem akmeņiem parādās atkal 18.gs. otrajā pusē, piemēram, akmens ar krustu (*Kreutz-Stein*) atradās uz Bauskas muižas un Vecsaules robežas.²²⁴ Tomēr kopumā hercogistē akmeņi par robežzīmēm izmantoti salīdzinoši maz. Daudz biežāk par robežzīmēm izmantoja topogrāfiskus objektus – dabiskus paugurus, upes, strautus, mežmalas, arī iekopto lauku malas utt. Tāpēc avotos nereti sastopami tādi apzīmējumi kā “robežgrāvis” vai “robežupe”, kas dažkārt kļuva arī par toponīmiem, piemēram, Robežupe (*Grentzfluss*), kura atdalīja hercogistes Varnaviču muižas zemes no lielkņazistei piederošās Drujas, arī šodien veido robežu starp Latviju – Baltkrieviju.

* * *

Kurzemes un Zemgales hercogiste radās bijušajos Livonijas ordeņa īpašumos Kurzemē un Zemgalē, līdz ar to Kurzemes hercogi lielā mērā pārmantoja arī ordeņa laikos izveidojušās robežas, pirmām kārtām tas attiecas uz robežu ar Lietuvas lielkņazisti, Rīgas patrimoniālo apgabalu un Kurzemes bīskapiju jeb Pilteni. Bez tam 1561.g. padošanās līgums noteica arī jaunu robežu – starp hercogisti un Polijas karaļa valdījumiem Vidzemē un Latgalē,

²²² LVVA, 2909. f., 1. apr., 160. l.

²²³ Turpat, 554. f., 3. apr., 20. l., 15. 16. lp.

²²⁴ Turpat, 1. apr., 2661. l., 9. lp.

par šķirtni izmantojot Daugavas upes vidu. Livonijas kara notikumi veicināja ar robežām saistīto problēmu saasināšanos, sevišķi ar Lietuvu. Lietuvas bajāri un pierobežas stārstiju amatpersonas izmantoja izdevīgu brīdi, lai iedzīvotos uz jaunizveidotās hercogistes rēķina, un, domājams, ka zināmu lomu šai ekspansijas tieksmē spēlēja senais naids, kas pastāvēja starp Lietuvu un Vācu (Livonijas) ordeni un kas varēja kalpot par psiholoģisku attaisnojumu zemju nolaupīšanā bijušajiem ordeņa bruņiniekiem un vasaļiem. Neskatoties uz vairākārtējiem mēģinājumiem sakārtot robežas strīdīgās teritorijās, daudzviet konflikti turpināja pastāvēt, bet poļu–zviedru karš 17.gs pirmajā trešdaļā radīja vēl arī jaunus.

Poļu–zviedru kara rezultātā Kurzemes hercogiste ieguva jaunu kaimiņu – Zviedriju, kuras pakļautībā nonāca visa tagadējā Vidzeme un kādreizējie Polijas karaļa valdījumi Daugavas kreisajā krastā. Bez tam Zviedrijai izdevās iegūt arī vairākas kreisā krasta teritorijas, kas agrāk bija piederējušas hercogistei, piemēram, Doli, Frīdriha muižu jeb Pulkarni, Zolderbaha muižu jeb Bērzmēti, bijušo ordeņa Spilvi un tagadējo Daugavgrīvu. 1630.g. noslēgtais robežlīgums starp Zviedriju un Kurzemes hercogisti netika izpildīts burtiski, un posmā starp Lielupi un jūru Zviedrija praksē ieguva mazāku teritoriju nekā tas bija noticis līgumā, tai pat laikā iegūstot uz papīra nefiksētas meža ciršanas tiesības hercogistes teritorijā. Olīvas miera līgums 1660.g. visumā saglabāja iepriekšējo *status quo*, vienīgi Zviedrijai nācās atteikties no pieminētajām meža ciršanas tiesībām.

Kurzemes hercogiste smagi cīcā gan poļu–zviedru kara laikā 17.gs. pirmajā trešdaļā, gan I Ziemeļu kara laikā 17.gs. vidū, sevišķi tas attiecas uz Zemgali un Sēliju. Tieši Daugavpils novadā, t.i. hercogistes attālākajā nostūrī, kas turklāt bija visai reti apdzīvots, kā rezultātā ātri noorganizēt pretošanos bija tikpat kā neiespējami, pastāvēja vislielākās problēmas robežu līcēs ar Lietuvas lielkņazisti. Taču visi mēģinājumi 17.gs. gaitā sakārtot robežu posmā Druja Kurcums neguva vajadzīgo efektu. Tāpat netika atrisināts Aknīstes jautājums.

Savukārt pie hercogu politiskajiem panākumiem 17.gs. jāpieskaita Grobiņas pilsnovada atgūšana 1609.g. un Piltenes apgabala apvienošana ar hercogisti 17.gs. vidū.

18.gs., runājot par hercogistes robežām, nesa sevī iepriekšējā gadsimta notikumu atkārtojumu jaunā kvalitātē. Lielā Ziemeļu kara rezultātā Krievija izspieda Zviedriju no Baltijas un kā tās tiesību pārmantotāja ieguva arī bijušos zviedru valdījumus Daugavas kreisajā krastā. Savukārt attiecības ar Lietuvas lielkņazisti palika iepriekšējā stāvoklī, tikai tagad lielākie robežkonflikti, kurus pavadīja arī vardarbība, saistījās ar Žagares īpašnieku pretenzijām. Kamēr 18.gs. 60.gadu beigās plānotā Kurzemes hercogistes un Lietuvas lielkņazistes vispārējā robežu revidēšana tā arī nenotika, tad, noslēdzot 1783.g. Tirdzniecības un robežu konvenciju, starp hercogisti un Krieviju tika nosprausta stingra robeža. Līdz ar Katrīnas II rīkojumiem par robežu un muitas kordona ierīkošanu pirmo reizi Latvijas vēsturē tika izveidota tāda robeža, kādu to pazīstam arī mēs – ar apsargiem un muitas kontroli. Slokas draudzes pievienošana Vidzemes guberņai bija vēl viens Krievijas impērisko ambīciju realizācijas akts.

Izskatītais avotu materiāls apliecina, ka agrajos jaunajos laikos robeža faktiski nozīmēja tikai to, kā jurisdikcijā atradās attiecīgā teritorija, jo tiesa un pārvalde vēl nebija atdalītas viena no otras. Robežas bija vaļējas, un vienas vai otras puses īpašuma tiesības uz kādu teritoriju parasti balstījās uz ieraduma, resp. šīs teritorijas lietošanas, tiesībām, kuras viegli varēja apstrīdēt, un ierīkotajām robežzīmēm, kuras laika gaitā dažkārt izzuda vai arī vienkārši tika iznīcinātas. Tādējādi saprotams, ka robežkonflikti gan starpvalstu līmenī, gan privātpersonu starpā bija bieži sastopama parādība. Nereti tie saistījās ar laupīšanām, bruņotiem iebrukumiem un līdzīgām vardarbībām.

Parastais robežkonfliktu risināšanas veids bija attiecīgu starpvalstu komisiju norīkošana. To efektivitāte bija atkarīga no komisāriem piešķirtajām instrukcijām un pilnvarām, kā arī no citiem subjektīvajiem un objektīvajiem faktoriem, kā, piemēram, 1783.g., kad attiecībā uz Slokas draudzes pievienošanu Krievija pielietoja klajus draudus. Svarīgi bija arī kritēriji, pēc

kuriem komisāri vadījās, nosakot teritorijas piederību. Piemēram, 1769.g. Baldones – Pulkarnes robežu revidēšanas lakā krievu puse atteicās uzskatīt zviedru laikos zīmētu karti par pierādījumu hercogistes tiesībām, kamēr 1771.g. jau krievi izmantoja zviedru laiku karti, lai pamatotu Bērzmentes īpašnieka pretenzijas uz strīdīgu meža gabalu. Bez kartēm īpašuma tiesību pierādīšana balstījās uz īpašuma dokumentiem, kas saturēja robežaprakstu, nozvērīnātu liecinieku liecībām un robežzīmēm. Tā kā minētie īpašuma dokumenti visbiežāk bija lēņu piešķirumi (*Siegel und Briefe*), kas izdoti vēl viduslaikos, tad tajos aprakstītās robežas dabā bieži vien bija grūti konstatēt. Līdzīgi bija arī ar robežzīmēm, piemēram, Rucavas mežzinis 1768.g. atzīmēja, ka viņa pārziņa esošajā robežas posmā ar Lietuvu vairs neesot nevienas robežzīmes, bet viņa apraksts balstās vienīgi uz vietējo zemnieku norādēm. Savukārt liecinieku nopratināšana vairumā gadījumu deva pretrunīgu informāciju, jo saskaņā ar tā laika likumiem katra puse noklaušināja tikai tās jurisdikcijā esošos zemniekus, mežsargus u.c. apstākļu pazinējus un arī vadījās no viņu apgalvojumiem, līdz ar to katra puse nereti tā arī palika pie sava viedokļa. Bez tam kari un epidēmijas veicināja iedzīvotāju mainību, un jaunienācēji pārsvarā vāji orientējās uz vietējām paražām veidotajās robežās. Ievērojot visu iepriekšteikto, kļūst saprotams, kādēļ robežkomisijas atrisināja konfliktus pa lielākai daļai tikai uz neilgu laiku.

1783.g. robežas nospraušana starp Krieviju un Kurzemes hercogisti bija pirmā un vienīgā vispārējā robežas regulēšana hercogistes vēsturē, jo Olīvas miera līgumā paredzētā Polijas-Lietuvas un Zviedrijas robežu nospraušana, kā arī 18.gs. 60.gados plānotā hercogistes robežas pārskatīšana ar Lietuvas lielkņazisti visā tās garumā netika realizēta. Pēdējo reizi šāda vispārēja robežas revidēšana ar Lietuvu notika 1545.g., t.i. vēl ordeņa laikos. Tomēr tieši 16.gs. 80. un 90.gadu robežkomisiju darbības rezultātā lielā mērā izveidojās tas Latvijas – Lietuvas robežas veidols, kas saglabājās līdz 1921.g. Atšķirībā no Vidzemes, kuru zviedri 17.gs. beigās, reorganizējot tiesu sistēmu, sadalīja latviešu un igauņu distriktos, tā radot pamatu Latvijas – Igaunijas robežai, Kurzemes hercogistes un Lietuvas lielkņazistes robeža netika veidota pēc

nacionālā principa. Iedzīvotāju etniskai piederībai robežas novilkšanā bija visai maza nozīme, jo muižniecībai nebija svarīgi pie kādas tautības pieder viņa zemnieki, galvenais bija nodrošinājums ar darbaspēku, ko apliecina arī zemnieku bēgšana no Kurzemes uz Vidzemi, Latgali un Lietuvu un otrādi. Savukārt Kurzemes hercogistes ziemeļu robeža pēc hercogistes pievienošanas Krievijai 1795.g. zaudēja savu starpvalstu robežas statusu, taču līdz pat neatkarīgās Latvijas izveidošanai turpināja pastāvēt kā guberņas robeža.

III nodaļa

Metālieguves un apstrādes uzņēmumi – hercogu saimnieciskās politikas sastāvdaļa

Viens no instrumentiem, ar kuru palīdzību agrīnā modernā valsts centās nodrošināt savu pastāvēšanu, bija saimnieciskā politika. Tās galvenais mērķis iespējami lielāku bagātību iegūšana (gan naudas, gan cēlmetālu veidā), jo bagātība valstij, resp. valdniekam, pirmām kārtām nozīmēja varu. Saimnieciski politisko pasākumu un teorētisko atziņu kopumu, kurus pielietoja Eiropas valstis agrajos jaunajos laikos, lai panāktu politisko centralizāciju un vienotību ekonomiskā ziņā, vēstures literatūrā dēvē par merkantīlismu. Katrā valstī merkantīlisms izpaudās atbilstoši tās attīstības pakāpei, iespējām un arī atbilstoši valsts priekšgalā esošo personu tieksmēm un interesēm. Tāpat nav stingri nosakāmas merkantīlisma hronoloģiskās robežas. Merkantīlisma klasiskais laikmets aizsākās 17.gs. vidū, kad Francijā tika realizēts t.s. kolbertisms, bet vācu valstīs pēc Vestfāles miera attīstījās kamerālisms, kas savu uzplaukumu sasniedza 18.gs.¹ Taču šādas saimnīciskās sistēmas aizsākums mēklējams jau 16.gs. otrajā un 17.gs. pirmajā pusē, piemēram, Anglijā, Zviedrijā un citur, bet sevišķi Ģenerālštatos jeb Holandē.²

Neraugoties uz visu laikmeta ekonomisko parādību raibumu, merkantīlismam bija raksturīgi vairāki kopēji pamatprincipi, kas izrietēja no iepriekšminētā saimnieciskās politikas mērķa. Pirmām kārtām te jāmin tieksme pēc iespējami pilnīgākas autarķijas un aktīvas tirdzniecības bilances. To centās sasniegt ar eksporta pārsvaru pār importu, aizsargājošu muitas politiku, izejvielu un atsevišķu ražojumu izveiduma aizliegumiem, savas flotes

¹ *Colbertismus* – no Francijas karaļa Ludviga XIV finanšu ministra Žana Batista Kolbēra vārda, kurš ieņēma šo amatu no 1661. līdz 1683.g., *Kameralismus* – no pirmu galvenās finanšu un pārvaldes iestādes, kameras, nosaukuma.

² Sal.: Treue W. *Der Merkantilismus und das Wirtschaftsgefüge des absolutistischen Zeitalters bis ins frühe 18. Jh.*// *Historia Mundi* – Bd. 7 – Bern, 1957 – S. 280–312.; Blaich F. *Die Epoche des Merkantilismus*. Wiesbaden, 1973 – S.113.–186.; Troitsch U. *Staat, Wirtschaft und Technik in Barock und Aufklärung*// Pauliny A., Troitsch U. *Mechanisierung und Maschinerisierung 1600 bis 1840. (Propyläen Technikgeschichte. Hrsg. von W.König)* – Berlin, Frankfurt a.M., 1991. – S. 11- 17.; utt.

izveidošanu, manufaktūru dibināšanu, iedzīvotāju skaita pieauguma veicināšanu, finanšu sistēmas sakārtošanu, tai sk. vienādojot svarus, mērus un naudas vienības, ceļu un kanālu būvi, progresīvu saimniekošanas metožu ieviešanu lauksaimniecībā, koloniju iegūšanu, valsts īpašumu jeb domēņu pārvaldes uzlabošanu utt. Realizējot minētos pasākumus, valsts uzņēmās saimnieciskās dzīves organizatora lomu un arī pati rīkojās kā uzņēmējs. Īpaša uzmanība tika pievērsta kalnrūpniecības un metalurģijas attīstībai. Kamēr 16.gs. galvenā nozīme bija sudraba un vara un tā sakausējumu iegūšanai, 17.gs., no vienas puses sakarā ar sudraba atradņu pakāpenisku izsīkšanu daudzviet Eiropā, bet no otras puses sakarā ar kara tehnikas attīstību un pieaugot pieprasījumam pēc ieročiem, par svarīgāko nozari kļuva dzelzs ražošana.³

1. Kurzemes metāl rūpniecības attīstības vispārīgs raksturojums

a) uzņēmumu tehnoloģiskais līmenis

To tehnikas atklājumu vidū, kuri tika izdarīti viduslaikos, par vienu no svarīgākajiem uzskatāma ūdens enerģijas pielietošana dažādu ierīču darbināšanai, tai skaitā arī metalurģijā. Pirms tam dzelzs tika iegūta nelielās un tehniski vienkāršās pūsmas krāsnīs (*Rennfeuer, Luppenfeuer*) tieši no rūdas. un pēc tam to apstrādāja kalēji ar parastajiem āmuriem. Pateicoties ūdesnrata ieviešanai, sāka darīnāt lielākas plēšas, kas deva spēcīgāku gaisa plūsmu, kā rezultātā krāsnis varēja būvēt lielākas un augstākas, līdz ar to iegūstot arī augstāku temperatūru rūdas kausēšanas procesā. Tā radās t.s. domņicas (*Stucköfen, Massenhütten, Blästerugnar, доменная*). Šīs krāsnis sasniedza vidēji līdz 4,5 m augstumu un bija ievērojami ražīgākas par sākotnējiem vienkāršajiem cepliem, tomēr tāpat pieskaitāmas pie pūsmas krāsnīm, jo gala

³ Sal.: Kellenbenz H. Europäisches Eisen. Produktion - Verarbeitung - Handel (vom Ende des Mittelalters bis ins 18.Jh.)// Kellenbenz H. (Hrsg.). Schwerpunkte der Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in Europa 1500–1600. – Köln-Wien, 1974 – S. 397–452.; Reininghaus W. Gewerbe in der Frühen Neuzeit. – München, 1990. – S. 20–23.; u.c.

rezultātā tāpat deva cietas dzelzs gabalus (*Luppe*), kurus kalēji pārstrādāja pēc vajadzības. Paralēli šīm krāsniem pastāvēja arī tādas, no kurām ieguva šķidru čugunu, ko varēja izmantot gan dažādu priekšmetu izliešanai, gan arī dzelzs ieguvei. Tās bija domnas (*Hochofen, Flossofen, Massugn, ДОМНА*). Pirmās ziņas par to pastāvēšanu attiecas uz 14.gs. sākumu, bet lielāku izplatību domnas ieguva 15.–16.gs. gaitā. Domnu parastais augstums bija 5–7 m., bet 17.gs. otrajā pusē dažkārt būvēja arī jau 8–10 m. augstas krāsnis.⁴ Minētajiem krāšņu tipiem eksistēja arī dažas pārejas un atkarībā no reģiona arī lokālas formas, kuras īsuma labad te netiks aplūkotas.

Līdz ar ūdensrata parādīšanos mehanizēja arī pašu dzelzs kalšanas un apstrādes procesu, ierīkojot ar ūdens enerģiju darbināmus veserus. Šādas kalves bieži dēvēja par āmurdzirnavām (*Hammermühle*). Pēc čuguna atklāšanas dzelzs ražošana kļuva par divstadiju procesu, jo lai čugunu varētu kalt, tas bija “jāattīra” jeb jārafinē (*frischen, raffinieren*). Šim nolūkam čuguna kricu vēlreiz pārkausēja kricu ēzēs (*Frischherd, Frischfeuer, Schmelzofen*), kur kausēšanas procesā čuguns atbrīvojās no liekā oglekļa, fosfora, mangāna un citiem piemaisījumiem. Šī procesa rezultātā ieguva dzelzs gabalus (arī sauktus *Luppe*), kurus vajadzīgajā formā, pa lielākai daļai stieņos, pārkala ar vescriem. Šādu dzelzs iegūšanas paņēmieni sauc par netiešo metodi. Atšķirībā no tiešās metodes pēdējā ļāva būtiski palielināt ražošanas produktivitāti, turklāt domnas nebija katru dienu jāuzlauž, lai izņemtu radušos dzelzi, kā tas bija jādara ar pūsmas krāsniem. Labvēlīgos apstākļos domnas varēja darbināt mēnešiem ilgi bez pārtraukuma, tādējādi pilnīgāk tika pārstrādāta rūda, bet sārņu radās mazāk. Tieši ar dalītās jeb netiešās metodes parādīšanos metalurģijas vēsturē aizsākās

⁴ Beck L. Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung. Abt. 3. Braunschweig, 1897 - S. 350.; Europäische Wirtschaftsgeschichte (The Fontana Economic History of Europe. Hrsg. von C.M.Cipolla). Deutsche Ausgabe. - Bd. 2. - Stuttgart/ New York, 1979 - S. 129, 130.; Troitzsch U. Bergbau, Salinen und Hüttenwesen// Mechanisierung und Maschinerisierung 1600 bis 1840. - S. 86.

rūpnieciska dzelzs ražošana.⁵ Attīstoties metalurģijas tehnoloģijai, padziļinājās arī amatnieku specializācija.

Kā jau tika minēts merkantīlisma laikmetam bija raksturīga manufaktūru dibināšana. Ar jēdzienu „manufaktūra“ vēstures literatūrā apzīmē centralizētus, ārpus cunftēm organizētus uzņēmumus, kam raksturīga darba dalīšana un mehanizācija, saglabājoties roku darba pārsvaram. Kaut arī pētnieku viedokļi par to, kādu nozaru uzņēmumi būtu pieskaitāmi pie manufaktūrām, ir visai atšķirīgi⁶, attiecībā uz Kurzemes hercogistē ierīkotajiem dzelzs ieguves un pārstrādes uzņēmumiem termins “manufaktūra” ir piemērojams gan to tehniskā aprīkojuma dēļ, gan arī tādēļ, ka tie bija hercogu dibinājumi. Lai gan metālu ieguve un apstrāde teritorijās, kurās vēlāk izveidojās hercogiste, bija pazīstama jau tālā senatnē, metalurģijas kā rūpniecības nozares attīstība manufaktūru formā aizsākās tikai pēc tam, kad pēc Livonijas sabrukuma radās Kurzemes hercogvalsts. Kā vispāratzīts tiek pieņemts fakts, ka pirmo dzelzsmanufaktūru nodibināja 1596.g. Turlavā hercogs Vilhelms. Diemžēl arhīvā iztrūkst tādu dokumentu, kas vēstītu par šīs nozares pašiem pirmssākumiem, tādēļ nav iespējams precīzi noteikt, kāda dzelzs ražošanas tehnoloģija tolaik tika pielietota. Arī aplūkojot vēlākus laika posmus, šai ziņā rodas zināmas grūtības, pirmām kārtām avotos sastopamās nevienādās terminoloģijas dēļ. Tā, piemēram, kamēr domnu Kurzemē parasti sauca par “*Mastofen*”, ar terminu “*Schmelzofen*” varēja apzīmēt jebkura veida cepli – gan domnu, gan lietuves cepli, gan pūsmas krāsni, gan arī kalēja ēzi. Šāda nosaukumu neskaidrība bieži neļauj precīzi noteikt, kāda tipa krāsns tika izmantota vienā vai otrā uzņēmumā, sevišķi tas attiecas uz hronoloģiski agrākiem periodiem. Tādēļ atsevišķos

⁵ Pfannenschmidt C.W. Die Anwendung des Holzkohlenhochofens seit Ende des 16. Jhs. zur Erzeugung von Gußwaren erster Schmelzung und die spätere zweite Schmelzung in Flamm- und Kupolöfen bis Mitte des 19. Jhs. Düsseldorf, 1977 – S. 12–31.; Braun H.J. Das Eisenhüttenwesen des Hunsrücks 15. bis Ende 18. Jahrhundert. Trier, 1991 – S. 10–12.

⁶ Sal.: Reuter O. Die Manufaktur im Fränkischen Raum. Stuttgart, 1961 – S. 4.; Slawinger G. Die Manufaktur in Kurbayern. Stuttgart, 1966. – S. XVI–XVIII.; Forberger R. Zu den Begriffen “Manufaktur” und “Fabrik” in technischer und technologischer Sicht.// Technologischer Wandel im 18.Jh. Hrsg. von Ulrich Troitsch. Wolfenbüttel, 1981. – S. 175–187.; Reininghaus W. Gewerbe in der Frühen Neuzeit. – S. 3, 91–96.; Treue W. Wirtschaft, Gesellschaft und Technik in Deutschland vom 16. bis 18.Jh. – München, 1974. – S. 147–149.

gadījumos nākas samierināties ar pieņēmumiem, kas balstīti uz netiešām ziņām.

Kurzemes dzelzsmānufaktūrās pārstrādāja uz vietas atrodamo purva un pļavu rūdu, kuras iegulas atradās tuvu augsnes virskārtai. Atkarībā no šķirnes, rūdai bija sarkanīga, tumši vai iedzelteni brūna krāsa un dzelzs saturs tajā svārstījās no 30 līdz 60 %.⁷ Kā jau minēts, avotu trūkuma dēļ nav iespējams noteikt hercoga Vilhelma dibinātā (varbūt dibināto ?) uzņēmuma iekārtojumu. Taču jau Vilhelma laikā aizsākās ārzemju speciālistu un viņu līdzīgi nesto tehnoloģiju ieplūšana Kurzemē, kā tas bija raksturīgs daudzām Eiropas valstīm. Piemēram, 1613.g. pēc hercoga Vilhelma lūguma ar Brandenburgas kūrfirsta kamermeistara Kaspara Bergera starpniecību darbam Kurzemē tika salīgti vairāki kalējmeistari (*Hammerleute*), kuriem bija jāierodas hercogistē nākamajā gadā.⁸ Šo tradīciju turpināja arī hercogs Jēkabs.

Hercoga Jēkaba laikā Kurzemē dzelzi ieguva un apstrādāja Turlavā, Kliņģos, Lutriņos, Skrundā, Jelgavā, Baldonē un Vecmuižā, Biržos, kā arī Engurē. Jēkabs neapšaubāmi uzskatīja dzelzs ražošanu par ļoti svarīgu nozari, par ko liecina viņa vēstule Braunšveigas-Lineburgas hercogam Augustam 1645.g. 12.XI. Tajā hercogs Jēkabs raksta tikai par divām lietām: pirmkārt, ziņo par savām laulībām ar Brandenburgas kūrfirsta māsu Luīzi Šarloti un, otrkārt, lūdz nelikt šķēršļus nosūtītajam kalnracim (*Bergmann*), kam bija uzdots salīgt dažus speciālistus (*Eisenschmelzer*). Uz to Augusts atsūtīja labvēlīgu atbildi.⁹ 1649.g. 28.IV hercogs Jēkabs pavēlēja doties uz Braunšveigu kalējam Heinriham Gertneram (*Gärtner*), lai nolīgtu tur vienu kalnraci, kurš orientējas rūdā, vicnu lielgaballējēju un vienu kalēju, kurš prastu pārstrādāt čugunu.¹⁰ 17.gs. 50.gadu sākumā Kurzemē parādījās arī franču meistari.¹¹ Taču gadījumos, kad avotos tiek minēti franči (*Franzosen*), dažkārt ir neskaidrs, vai

⁷ LVVA, 5759. f., 2. apr., 152. l., 3., 4. lp.; 554. f., 3. apr., 1702. l., 94., 97. lp.; 1710. l., 79., 110. lp. u.c.; Anteins A. Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13.gs. beigām līdz 18.gs. sākumam// Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. – III R., 1962. 37.lpp.

⁸ LVVA, 554. f., 2. apr., 2980. l., 23. lp.; 3. apr., 1688. l., 1. lp.

⁹ Turpat, 1693. l., 1., 2. lp.

¹⁰ Turpat, 2. apr., 3147. l., 1. lp.; O.Mirbahs savās "Vēstulēs" 244.lpp. kļūdaini norāda 1646.g.

¹¹ Turpat, 554. f., 1. apr., 1808. l., 42. lp.

tie bija francūži vai arī franciski runājošie valoņi (*Wallonen*) no Spāņu Nīderlandes (tag. Beļģijas un Luksemburgas), jo Kurzemē pēc tā laika paraduma vārdus “francūži”, “franču” lietoja kā sinonīmus vārdiem “valoņi” un “valoņu”. 1657.g. 25.V hercogs Jēkabs noslēdza līgumu ar domnas meistaru (*Mastmeister*) Antoniju Deprē un viņa dēlu, lējēju jeb veidotāju (*Former*) Ērihu Deprē (*de Pree, Depree*).¹² Līdz ar to hercogistē parādījās dzimta, kuras pārstāvji Kurzemes metalurģijā darbojās vēl arī 18.gs.

Šāda amatnieku izvēle nebija nejauša, jo tieši vācieši un valoņi 16. un 17.gs. pirmajā pusē bija vadošie speciālisti visās kalnrūpniecības nozarēs. Savulaik līdzīgu ceļu bija gājusi arī Zviedrija, kura ar 17.gs. vidu ieņēma vienu no pirmajām vietām dzelzs un vara ražošanā.¹³ Tādēļ neizraisa izbrīnu fakts, ka 17.gs. beigās Kurzemes hercogistes dzelzsmanufaktūrās strādājošo amatnieku vairums nāca no Zviedrijas.

Pirmais zviedru meistars metalurģijas nozarē hercogistē vārdā minēts 1684.g., tas bija Engurē strādājošais kalējs Andreass Larsons¹⁴, kaut gan nav izslēgts, ka atsevišķi amatnieki no Zviedrijas ieradās Kurzemē arī agrāk. Tomēr masveidā viņi hercogistē sāka ieplūst tikai 17.gs. 80.gados. 1687.g. 28.VII hercogs Frīdrihs Kazimīrs deva rīkojumu Engures manufaktūras pārvaldniekam Hansam Fahtam (*Facht*) doties ar hercoga kuģi „*Herrings Büse*” uz Gotlandi, kur viņam bija jāuzņem salīgtie amatnieki – domnas meistars, stieņu kalējs un vienpadsmit kalējzeļļi, un bez tam jāsameklē un jānogādā hercogam drukāts zviedru kalnrūpniecības reglaments (*Bergwercks Ordnung*).¹⁵ Tai pat gadā Kurzemē no Zviedrijas ieradās Bengts Štrems (*Ström*), kurš kļuva par vienu no ievērojamākām personām Kurzemes metalurģijas vēsturē.

Štrems apsekoja hercoga dzelzsmanufaktūras un konstatēja, ka viena birkava dzelzs ražošana tajās izmaksā divreiz dārgāk par dzelzs tirgus cenu,

¹² LVVA, 3. apr., 1694. l., 76. lp.

¹³ Jau Gustava I Vazas laikā uz Zviedriju tika aicināti vācu meistari, bet lielākais solis zviedru metalurģijas attīstībā tika sperts, kad 1627.g. uz Zviedriju pārcēlās uzņēmējs Luijs Degērs (*De Geer*), ar kura starpniecību Zviedrijā ieceltoja vairāki tūkstoši valoņu, pa lielākai daļai speciālisti metalurģijas jomā. Sk.: Hildebrand G.K. *Das schwedische Eisen 1500–1600.*// Kellenbenz H. (Hrsg.) *Schwerpunkte.* – S. 6, 7.; *Die Technik der Neuzeit.* Hrsg. von F.Klemm. – Potsdam, 1941 – S. 72.

¹⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 1693. l., 3. lp.

¹⁵ Turpat, 1682. l., 2. lp.

kam par iemeslu, pēc viņa domām, bija amatnieku neprasmē, nolietojušās ierīces, sevišķi Baldonē un Biržos, kā arī neracionāla pieceja malkas ciršanai, kā rezultātā no 40 asīm malkas ieguva tikai 12–15 lastus ogļu, kamēr Zviedrijā no vienas ass sanākot 2 lasti ogļu. Tomēr viņš secināja, ka neraugoties uz to, ka vietējā rūda satur daudz piemaisījumu, prasmīgi darbojoties, ir iespējams gūt labus rezultātus, un iesniedza hercogam savus priekšlikumus uzņēmumu pārveidošanai.¹⁶

1687.g. beigās Štrems tika iecelts par Baldones manufaktūras direktoru, bet pēc gada viņam uzdeva pārraudzīt vēl arī Engures uzņēmumu.¹⁷ Ar Štrema starpniecību Kurzemē lielākā skaitā sāka ieplūst speciālisti no Zviedrijas – gan zviedri, gan arī valoņi un vācieši. Tā, piemēram, 1688.g. Baldonē sāka strādāt stieņu kalējs Antons Ibenets (*Hubenet*, arī *Hübbener* – pēc tautības valonis) ar astoņiem dēliem, arī kalējiem¹⁸, bet 1689.g. no Stokholmas Liepājā iebrauca seši amatnieki ar ģimenēm, kuriem bija jāstājas darbā hercoga dzelzsmānufaktūrās.¹⁹ 17.gs. 90.gadu dokumentos minēti formu veidotājs un lējējs Johans Šillers ar trim dēliem, stieņu kalēji Mihaels Martīns (*Martien*), arī ar trim dēliem, Tenis Hansons, brāļi Jirgens un Andreass Andersoni, Ērihs Ēriksons, Viljams Tisēns (*Tussin*), domnas meistari Heinrihs Dibuā (*Duboui*) un Jens Olofsons, kā arī daudzi citi, kuri visi nāca no Zviedrijas. Turpat tika salīgti arī plēšu taisītājs Ērihs Bloms (*Blohm*), ogļdeģi Jozefs Deklū (*de Clou*, *Declu*) un Johans Klāsons (*Classon*), būvmeistari Johans Johansons, kurš pēc tautības bija somis, tādēļ avotos bieži saukts par *Johann Finn*, un Martins Tisjē (*Tissier*).²⁰ Bez tam manufaktūrās, kuras darbojās Frīdriha Kazimira laikā, t.i. Biržos, Baldonē, Engurē, Ēdās, Kliņģos, Skrundā un Jelgavā, turpināja strādāt arī vairāki amatnieki, kas bija Kurzemē ieradušies agrāk, piemēram, Deprē ģimenes pārstāvji.

¹⁶ LVVA, 1693. l., 9. –14. lp.

¹⁷ Turpat, 1681. l., 1. lp.

¹⁸ 18.gs. viņu uzvārdu izrunāja jau vācu manierē kā *Hiebner*, *Hühner*, taču apdzīvotas vietas Ibenets nosaukums Latvijas kartē vēl tagad atgādina par sākotnējo ģimenes izcelsmi.

¹⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1695. l., 66. lp.; 1721. l., 4. lp.; 1757. l., 8. lp.

²⁰ Turpat, 1691. l., 112.–113. lp.; 1695. l., 66.–67. lp.; 2. apr., 3147. l., 73. lp.

Bez minētajiem ārvalstu speciālistiem uzņēmumos tika nodarbināti arī vietējas izcelsmes amatnieki – latvieši, poļi un krievi. Tā, 17.gs. 70.gados Baldonē kā nevāci (*unteutsche*) minēti stieņu kalējs Krikulis (*Krückul*), rūdas racējs (t.i. uzraugs pie rūdas rakšanas) Kunkulis (*Kunkell*), ogļdeģi Kazāks (*Casaq*) un Maciņš (*Macing*), kā arī vārdā nenosaukti naglu kalēji. Iespējams, ka latvieši bija arī stieņu kalējs Andrejs Draks (*Drack*), skārdnieks Martins (Mārtiņš ?) un vēl kādi citi meistari, kuru vārdi un to rakstība neļauj droši spriest par nacionalitāti. Tāpat var pieņemt, ka liela daļa no meistarų palīgiem bija latvieši.²¹ Savukārt darbā Turlavas, Kliņģu un Lutriņu uzņēmumos hercoga Jēkaba laikā tika sūtīti darbā apkārtējo muižu zemnieki, piemēram, Bērtulis Skutelis (*Skuttell*) no Sesīles, lielgabalu urbējs, kurš strādāja Lutriņos, bet 1681.g. tika pārcelts uz jaunierīkoto Engures manufaktūru.²² Pēc tam, kad 80. gadu sākumā tika pārtraukta dzelzs izstrāde Lutriņos un Turlavā, tur iepriekš nodarbinātie zemnieki arī tika sūtīti uz Enguri. Kā atzīmēts 1694.g. Engures inventārā, tolaik manufaktūrā strādāja divi domnas meistara palīgi Andrejs Spalviņš (*Spallwing*) un Pēteris Pumpa (*Pumpe*), stieņu kalēja zellis Kristis Skrundenieks (*Schrundeneck*) un mācekļis Ansis (*Hans*) no Skrundas, kalējs un lielgabalu urbējs Juris (*Jurr*) un divi domnas meistara palīgi Mačs Butners (*Buttner*) un Indriķis Vilks (*Wilks*) no Saldus, kā arī divi puši no Lutriņiem, kuru uzdevums bija pievest domnai ogles.²³ Diemžēl esošie avoti neļauj spriest, cik liels bija latviešu īpatsvars meistarų vidū hercoga Jēkaba laikā. Šķiet, ka sākotnēji dzelzsmānufaktūrās būs dominējuši ārvalstu speciālisti, bet vēlāk, t.i. 70. gados un pašā 80. gadu sākumā tajās strādāja lielāks skaits vietējo meistarų, tai skaitā arī latviešu. Taču arī Frīdriha Kazimira laikā, kad uzņēmumi tika reorganizēti pēc Zviedrijas parauga, neskatoties uz kvalificētā darbaspēka pieplūdumu no ārzemēm, latvieši ir sastopami ne vien kā izpalīgi, bet arī kā patstāvīgi meistari. Tas pats sakāms arī par 18.gs. pirmo pusi. Te kā piemēru var nosaukt muskešu stobru sagatavju kalēju Kliņģu Juri (*Klinge Jur*), kurš

²¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1694. l., 4. 60. lp.

²² Turpat, 6999. f., 44. apr., 290. l., 15. lp.

²³ Turpat, 31. l., 14. lp.

strādāja Kliņģos un Engurē, jau pieminēto Kristu Skrundenieku, kurš kopš 90.gadu otrās puses strādāja patstāvīgi, vai arī Engures muižas kalēju Pēteri Kālu, kurš pēc pēdējā vācu stieņu kalēja Johana Ertmana (*Erdmann, Ertmann*) nāves 1750.g. kļuva par kalējmeistaru pie mehāniskā vesera. P.Kāls bija zemnieks, kas 1739.g. tika atlaists no dzimtbūšanas, tāpēc Engures muižas 1748.g. inventārā nosaukts par vācieti (*..ein deutscher Mann Nahmens Peter Kahl, hat durch den 1739. 7.IX erhaltenen Freibrief seine Erlassung der Leibeigenschaft erwiesen..*).²⁴ Turklāt latvieši paši labprāt strādāja hercoga uzņēmumos, piemēram, 1696.g. Ēdās bija pieteicies Kuldīgas kalējs vārdā Vīndzeris (*Wiena Sehreis, Weindsere*), kurš uzskatīja, ka varēšot viegli apgūt lielgabalu urbšanas māku.²⁵

Runājot par Kurzemes hercogistes metalurģiju, nevar neminēt par poļu un krievu tautības amatnieku dalību. Avoti gan nesatur norādes par šo amatnieku izcelsmi, t.i., vai tie bija dzimuši Kurzemē, vai arī ieceļojuši, iespējami ir abi varianti. Poļu kalēji 17.gs. 70.gados strādāja Biržos un Baldonē. Abos uzņēmumos šai laikā bija pa vienai mehāniskai kalvei, kas tā arī tika sauktas – “*Polnische Schmiede*”, “*Polnische Hammer*”. Konkrēti zināms ir tikai Baldones kalvē strādājošā stieņu kalējmeistara vārds – Stasis (*Stas, Stasche*). Bez tam jau 1650.g. Baldonē ir minēts poļu rūdas racējs, bet Biržos vēl arī poļu ogļdeģi.²⁶ 90.gadu dokumentos vairs nav ziņu par poļiem, toties Biržos parādās krievu amatnieki. Acīmredzot viņi nāca no krievu uniātiem, kuri bija apmetušies hercoga Salas muižas teritorijā, izveidojot savu miestniņu, kuram hercogs Jēkabs 1670.g. piešķir pilsētas tiesības.²⁷ Pirmo reizi krievi Biržu uzņēmumā minēti 1691.g.²⁸, bet neapšaubāmi viņi tur strādāja vismaz kopš 80.gadu beigām. Konkrēti tie bija stieņu kalējs Pīlušs Alhimovičs (*Pilusch Alchimowitsch*) ar trim dēliem. Divi no viņiem – Jozefs un Gregorijs darbojās Biržos vēl 1707.g.²⁹

²⁴ LVVA, 6999. f., 44. apr., 35. l., 34. lp.

²⁵ Turpat, 554. f., 3. apr., 1755. l., 13. lp.

²⁶ Turpat, 1269. l.; 1687. l.; 1694. l.; 1696. l. u.c.

²⁷ Ziegenhorn Chr.G. Staats Recht., – S. 138.

²⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1707. l., 11. lp.

²⁹ Turpat, 2. apr., 3147. l., 73. lp.

Šāds amatnieku sastāvs ilustrē ne tikai Kurzemes metalurģijas internacionālo raksturu, bet arī liecina par to, ka apskatāmā nozare hercogu laikos atbilda toreizējiem Eiropas standartiem. Kaut gan mūsu rīcībā esošie avoti ir ļoti nepilnīgi, tomēr tie dod zināmu ieskatu Kurzemes dzelzsmānufaktūru ekonomiski tehniskajos rādītājos atsevišķos periodos un uzņēmumos. Kā jau minēts, par hercoga Vilhelma dibināto uzņēmumu neko konkrētu pateikt nav iespējams. Hercoga Jēkaba valdīšanas pirmajā posmā līdz I Ziemeļu karam 17.gs. vidū domnas čuguna ražošanai, cik var spriest pēc nedaudzajiem tā laika dokumentiem, bijušas Baldonē, Biržos un Vecmuižā, iespējams arī Lutriņos, bet Turlavā un Kliņģos apstrādāja pusfabrikātus un pārkausēja metāllūžņus, kā arī izmantoja pūsmas krāsnis. Pēc kara domnas darbojās Lutriņos, kā arī Baldonē un Vecmuižā (pēdējā ietilpa Baldones mānufaktūras kompleksā), bet Biržos domna vairs nav minēta. Iespējams, ka tā tika sagrāuta karā un pēc tam vairs nebija atjaunota. Tā kā Biržos joprojām darbojās kalves, jāpieņem, ka šajā periodā tur visdrīzāk pastāvēja pūsmas krāsnis. Neilgi pirms hercoga Jēkaba nāves tika uzbūvēta vēl viena domna – Engurē. Laikā no 1682. līdz 1690.g. domnas pastāvēja Baldonē, Vecmuižā un Engurē, bet turpmākajā laikā līdz hercoga Frīdriha Kazimira nāvei 1698.g. tika ierīkotas jaunas domnas arī Biržos un Ēdās, kamēr pastāvošās pārbūvētas, izņemot Vecmužas cepli, kas tika likvidēts. Nākamais hercogs, Ferdinands, visumā turpināja savu priekšgājēju aizsākto, taču Lielais Ziemeļu karš negatīvi ietekmēja dzelzsmānufaktūru darbību. Karadarbības un smago kontribūciju izraisītais pagrimums spieda amatniekus pamest Kurzemi, bet no palikušajiem daļa nomira 1709./1710.g. mēra epidemijā. Pēc kara darbību turpināja tikai divas no hercogu dzelzsmānufaktūrām – Engures un Ēdu, turklāt pēdējā tika pārveidota par vara kalvi.

Dokumentos nav informācijas par to, cik ilgs bija domnu darbības cikls hercoga Jēkaba laikā. Vienīgi zināms, ka 1680.g. jaunierīkotā Engures domna bez pārtraukuma strādāja 5 nedēļas un ka tās darbība tika pārtraukta tehniskas

kļūmes dēļ. Šī Engurē uzbūvētā krāsns esot bijusi mazliet lielāka nekā Vecmuižas domna.³⁰ 17.gs. 80.gados Kurzemes domnas vidēji darbojās 7–8 nedēļas gadā, taču, piemēram, 1685.g. Baldones domna tikusi darbināta pat divas reizes, attiecīgi 15 nedēļas divas dienas un 6 nedēļas divas dienas.³¹ 90.gados, t.i. pēc zviedru tehnoloģijas ieviešanas, domnu darbības vidējais ilgums pieauga līdz 9–10 nedēļām. Maksimālais zināmais nepārtrauktas darbības cikls apskatāmajā periodā ir 16 nedēļas Baldones domnai (1696.g.) un 19 nedēļas domnai Ēdās (no 1695.g. 15.X līdz 1696.g. 22.II, turklāt tās darbība tika izbeigta pēc hercoga rīkojuma).³² II Ziemeļu kara laikā 18.gs. tika darbināta tikai Engures domna: 1713.g. – 10 nedēļas, 1718.g. – 9 nedēļas un 1721.g. – 8 nedēļas.³³ Vēlāk, līdz manufaktūras nojaukšanai 1754.g., Engurē pārstrādāja agrāk saražotā čuguna krājumus un metāllūžņus, bet par domnas darbību pēc uzņēmuma atjaunošanas 18.gs. otrajā pusē datu nav, kaut gan tā tikusi darbināta.

Domnas darbības ilgums visbiežāk bija atkarīgs nevis no hercoga gribas, bet gan no dažādiem objektīviem faktoriem: klimatiskajiem apstākļiem, t.i. ūdens trūkuma vai pārmērības, kā rezultātā ierīces nebija iespējams darbināt, rūdas un kokogļu kvalitātes un sagādātajiem krājumiem, kā arī no ierīču tehniskā stāvokļa. Jāpiczīmē, ka šie paši faktori noteica krāšņu darbības ciklu arī citās Eiropas zemēs. Salīdzinājumam var minēt, ka Zviedrijā 17.gs. 60.gados domnas tika darbinātas vidēji 24 diennaktis gadā, bet 1685.g. vidēji 37 diennaktis.³⁴

Arī ziņas par atsevišķu domnu ražību Kurzemē ir saglabājušās tikai sākot ar 17.gs. 90.gadiem. Vienīgā licība no icprickšējiem periodiem ir B.Štrema 1687.g. ziņojumā iztektā atziņa, ka esošās domnas esot uzbūvētas ar nepareizām proporcijām, kas neļauj uzturēt vietējās rūdas kausēšanai

³⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1691. l., 105. lp.; 1746. l., 2. lp.

³¹ Turpat, 1709. l., 7. lp.

³² Turpat, 1695. l., 25. lp.; 1701. l., 1., 5., 18. lp.

³³ Turpat, 1685. l., 63. lp.; 1727.l., 1. lp.; 1746. l., 69. lp.

³⁴ Kellenbenz H. Europäisches Eisen// Kellenbenz H. (Hrsg.). Schwerpunkte... – S. 419. Kellenbenca sniegtie dati šķiet tomēr pārāk zemi, jo zināms, ka 17.gs. otrajā pusē Zviedrijas krāsns varēja strādāt līdz 35 nedēļām gadā. Diemžēl dažādu autoru darbos ir sastopami visdažādākie skaitļi ne vien attiecībā uz Zviedriju, bet arī citām valstīm, tādēļ iespējams veikt tikai visai aptuvenus salīdzinājumus.

nepieciešamo temperatūru, bet rūda tiekot jaukta kopā, neņemot vērā katras šķirnes īpašības³⁵, kas norāda uz to, ka arī toreizējā domnu ražība nevarēja būt visai augsta. Sākot ar 1690.g., notika uzņēmumu tehniskā reorganizācija, un Engurē, Biržos un Baldonē Štrema vadībā tika uzbūvētas jaunas domnas. Taču vienīgā krāsns, par kuras izmēriem avoti satur konkrētāku informāciju, ir Ēdās būvētā domna, kuras celtniecību uzraudzīja cits hercoga dienestā esošs metalurģijas speciālists Mihaels Engrīns (*Engreen, Ingrin*). 1695.g. augustā tās augstums jau sasniedza 12 olektis (ap 7,2 m.) un bija paredzēts būvēt to vēl augstāku.³⁶ Tātad pēc būvdarbu pabeigšanas krāsns varēja būt 7,5–8 m. augsta, kas atbilst tā laika progresīvākajai tehnoloģijai. 1728./1729.g. Kuldīgas ārsta Veiganda publicētajā Engures manufaktūras aprakstā tika norādīts, ka domna esot 9 olektis (5,4 m.) augsta un 3 olektis (1,8 m.) plata.³⁷ Tomēr šie dati neliekas visai ticami, jo Veigands ziņas bija ieguvis no kāda drauga, kura vārdu viņš nenorāda, un, ievērojot, ka apskatāmā krāsns bija būvēta 1698.g., diez vai tā varēja būt tik zema. Tā kā pēdējo reizi Engures domna bija darbināta 1721.g., tad iespējams, ka nelielie parametri skaidrojami ar domnas pussabrukušo stāvokli.

Atsevišķas domnas kapacitāti noteica tās nepārtrauktas darbības ilgums, krāsns lielums, izejvielu kvalitāte, kā arī apkalpojošā personāla amatprasmē. Tādēļ arī viena krāsns vienādā laika periodā varēja dot dažādu produkcijas daudzumu. Tā, piemēram, 1695.g. Engures domna 10 nedēļās saražoja 250 birkavu čuguna, bet 1697.g. 8 nedēļu laikā tās devums bija 421 birkavs 13 podi čuguna.³⁸, t.i. attiecīgi nedēļā vidēji ap 25 un 52 birkaviem, kas diennaktī sastāda 694 kg un 1464 kg, rēķinot pēc Zviedrijā pieņemtā čuguna svara.³⁹

³⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1693. l., 9. lp.

³⁶ Turpat, 1699. l., 35., 37. lp.

³⁷ Weygandt J. Gründliche Nachricht ...//Curieuse und nutzbarer Anmerkungen .. Supplementum III.– S. 34.

³⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1724. l., 48., 59., 194. lp.

³⁹ Saražotais čuguna un izstrādājumu daudzums avotos bieži ir norādīts tikai aptuveni. Aprēķinot produktivitāti, lielas problēmas rada arī tolaik lietotās mērvienības. Kurzemes hercogistē 17. un 18. gs. lietoja pārsvarā Rīgas mērus, taču, par to, kādu sistēmu lietoja dzelzsmānufaktūrās ziņu nav. Tā kā 17.gs. beigās 1 birkavā čuguna skaitīja 26 podus, var pieņemt, ka hercogistē čugunu svēra pēc Zviedrijā pieņemtā t.s. jēldzelzs svara (*tackjärnsvikt*), kur birkavs tāpat svēra 26 podus jeb 194,5 kg. Savukārt tiešu dzelzs birkavā iegāja 20 podi jeb 400 mārciņas. Šādā sistēmā zviedru birkavs svēra 170 kg, bet Rīgas – 167,5 kg.

Pēdējais rādītājs ir maksimālais no visiem avotos sastopamajiem datiem.

Kopumā Kurzemes domnas 17.gs. beigās un 18.gs. sākumā vidēji deva diennaktī no 600 līdz 1000 kg čuguna, taču pēc saviem tehniskajiem rādītājiem bija spējīgas dot arī vairāk. Bez jau minētā Engures piemēra, atsevišķos gados 1000 kg diennaktī pārsniedza arī domna Ēdās.⁴⁰ Acīmredzot, ka vismazākā bija domna Biržos, par kuras darbību konkrētas ziņas gan nav saglabājušās, bet, kā bija teikts Biržu manufaktūras pārvaldnieka ziņojumā, kas 1707.g. tika sastādīts pēc zviedru okupācijas varas pieprasījuma, domna esot spējīga ražot līdz 30 birkavu čuguna nedēļā.⁴¹ Tādējādi arī produktivitātes ziņā hercogistes domnas neatpalika no toreiz vadošo zemju, Zviedrijas un Vācijas, domnām.⁴²

Daļa no saražotā čuguna tika pārkalta dzelzī, bet daļa izmantota dažādu priekšmetu izliešanai. Jau hercoga Jēkaba laikā liešanā tika pielietota divējāda tehnoloģija: pirmkārt, čuguna priekšmetus atlēja domnas darbības laikā tieši no krāsns, un, otrkārt, pēc krāsns apstādināšanas no uzkrātā čuguna. Šim nolūkam sacietējušo čugunu kausēja otrreiz lietuves jeb veidotavas (*Schmelzofen, Formhaus*) ceplī. Pēdējais nosaukums radies no tā, ka priekšmetus izlēja speciāli gatavotās koka, māla vai metāla formās jeb veidnēs. Diemžēl kādus kopējus produktivitātes rādītājus attiecībā uz izlieto priekšmetu ražošanu avotu specifikas dēļ iegūt neizdevās.

Kā jau tika minēts, dzelzs kalšanai manufaktūrās pielietoja ar ūdensrata palīdzību darbināmus veserus. Tādas kalves parasti dēvēja par dzelzsāmuriem (*Hammerwerk, Hammermühle*). Tā kā produkcijas lielāko daļu veidoja dzelzs stieņi, tad kalējus, kuri strādāja ar mehāniskajiem veseriem, parasti tā arī sauca par stieņu kalējiem (*Stangen-Schmiedt*). 17.gs. 70.gados vienam kalējam dienā bija jāizkal viens birkavs stieņu dzelzs, bet reāli tika izgatavots mazāk.⁴³ Pēc Zviedrijā salīgto meistarū ierašanās 80.gadu vidū norma vienam kalējam

⁴⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1701. l., 72. lp.; 1724. l., 1. lp.

⁴¹ Turpat, 2. apr., 3147. l., 73. lp.

⁴² Pēc Kellenbenca ziņām 1686.g. Zviedrijā viena domna saražoja gadā vidēji 210 birkavu (ap 40800 kg) čuguna. Sk.: Kellenbenz H. *Europäisches Eisen*. - S. 419. Bet A. Anteins min, ka 17.gs. zviedru un vācu ceplī diennaktī ražoja 600–900 kg. Sk.: Anteins A. *Par melno metālu ražošanu*. – 43. lpp.

⁴³ LVVA, 554. f., 3. apr., 1694. l., 21. lp.

pieauga līdz 20 birkaviem stieņu dzelzs nedēļā.⁴⁴ Šai periodā parasti gan tika uzskaitīts nevis nedēļas devums, bet gan kopējā izstrāde gada laikā. Kalvju darbība, tāpat kā domnu un citu ierīču darbība, bija atkarīga no klimatiskiem apstākļiem, apgādes ar kokoglēm un dažādiem subjektīviem faktoriem.

Gan hercoga Jēkaba laikā, gan vēlākajos periodos dzelzs ieguve no čuguna notika galvenokārt pēc t.s. vācu metodes (*auf teutsche Art, Deutschhammer*), taču tika pielietota arī t.s. franču jeb valoņu metode (*auf frantzösische Art, Wallonschmiede*). Pēc valoņu metodes strādāja iepriekšminētie Ibeneti, piemēram, 1695.g. Engurē tādā veidā tika izkalti 114 birkavi stieņu dzelzs, kura pēc savas kavalitātes līdzinājusies Zviedrijā ražotajai.⁴⁵ Arī ierīkojot dzelzsmanufaktūru Ēdās, tur 1695.g. tika uzbūvēta valoņu kalve, uz kuru no Engures pārcēla kalējmeistaru Antoniju Ibenetu ar trim dēliem. Atšķirību starp abām metodēm veidoja čuguna rafinēšanas process. Vācu kalvēs tas tika veikts vienā ēzē, bet valoņu kalvēs process bija dalīts – vienā ēzē čuguns tika kausēts, bet iegūtās kricas rūdītas citā ēzē. Valoņu metodes pielietošana ļāva samazināt ogļu patēriņu, palielināt izstrādi un arī uzlabot dzelzs kvalitāti, taču tā prasīja arī labas kvalitātes čugunu.⁴⁶ Tā kā Kurzemes rūdas saturēja daudz piejaukumu, tad par piemērotāko tika atzīta vācu metode. 17.gs. beigās vācu kalves bija Engurē, Biržos un Baldonē, pēdējā līdz 90.gadu sākumam. Arī 18.gs. pirmajā pusē Engurē dzelzs tika kalta pēc vācu metodes, kamēr 18.gs. otrajā pusē A.Nordenflihts, atjaunojot Engures manufaktūru, ierīkoja divas valoņu kalves.⁴⁷

Pēc līdzīga principa kā dzelzsāmuri tika ierīkotas arī vara kalves jeb kaparāmuri (*Kupferhammer, Kupfermühle*) – tās sastāvēja no vara kausēšanai un sakarsēšanai domātām ēzēm un ar ūdens spēku darbināma vesera. Jāsaka, ka par hercogiem piederošajām vara kalvēm informācija ir ārkārtīgi trūcīga. Droši

⁴⁴ LVVA. 554. f., 3. apr., 1682. l., 3. lp.

⁴⁵ Turpat, 1724. l., 59. lp., 1693. l., 25. lp.

⁴⁶ Braun H.J. *Das Eisenhüttenwesen...* S. 25–28.; Neher F.L. *Eisen vom Steinwerkzeug zur Dampfmaschine.* – Stuttgart, 1941. S. 95.; u.c.

⁴⁷ LVVA. 554. f., 3. apr., 1697. l., 176., 183. lp.; 1701. l., 103. lp.; 1702. l., 55. lp.; 1709.l., 7. lp.; 1715. l., 50. lp.; u.c.

zināms, ka hercoga Jēkaba laikā mehāniska vara kalve bijusi ierīkota pie Valguma ezera un Jelgavā. Tajās pat vietās kaparāmuri pastāvēja arī Frīdriha Kazimira laikā. Jelgavas kalve avotos ir pieminēta vēl 1713.g., bet tuvāka informācija par to iztrūkst. Savukārt Valguma kaparāmurs darbojās līdz 18.gs. 40.gadiem. 1694.g. hercogs Frīdrihs Kazimirs no kāda Hollenhāgena mantiniekiem nopirka par 3650 florīniem kaparāmuru, kas atradās Kuldīgas tuvumā.⁴⁸ Hercoga nāves dēļ visi plāni šīs kalves sakarā palika nerealizēti, taču vara kalšanai šai periodā tika pielāgota Ēdu dzelzs kalve, kura kā kaparāmurs pastāvēja vismaz līdz 19.gs. sākumam. Par izejmateriālu šiem uzņēmumiem kalpoja ievestie krāsaino metālu pusfabrikāti, kā arī lūžņi, jo Latvijā nav vara rūdas atradņu. Bez tam lielu daļu no kaparāmos veicamajiem darbiem veidoja māsaimniecības piederumu labošana, kurus nespēja salabot cunfšu amatnieki.

b) pārvalde un darba organizācija manufaktūrās

Manufaktūru darbību uz vietām hercoga Jēkaba laikā parasti uzraudzīja īpaši iecelti manufaktūru rakstveži (*Hütten-, Werckschreiber*) un to muižu pārvaldnieki jeb amtmaņi (*Amtmann, Amtsverwalter*), kuru teritorijā atradās attiecīgais uzņēmums. Rakstveži sastādīja iknedēļas atskaites, kuras tika nosūtītas hercogam. Frīdriha Kazimira laikā notika izmaiņas arī manufaktūru pārvaldes jomā. Tās struktūra kļuva sarežģītāka, un palielinājās atbildīgo amatpersonu skaits. Jau 1683.g. dokumentos sakarā ar Baldones manufaktūru parādās atsevišķs direktors⁴⁹, tai pat laikā minēts inspektors Vilhelms Fahts, kurš ziņoja hercogam par uzņēmumos nepieciešamajiem pārveidojumiem.⁵⁰ 1687.g. Kurzemē ieradās zviedrs Bengts Štrems, kam sākotnēji tika uzdots Baldones, Biržu un Engures manufaktūru pārvaldīšana, bet 1690.g. šie uzņēmumi nodoti nomā uz četriem gadiem. Tieši nomas gados Štrems veica minēto manufaktūru tehnisko reorganizāciju. Ap 17.gs. 90.gadu sākumu par

⁴⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1680. l., 2., 4. lp.

⁴⁹ Turpat, 1729. l., 2. lp.

⁵⁰ Turpat, 1693. l., 3.-4. lp.

jaunierīkojamo Ēdu dzelzsmānufaktūras un Jelgavas tēraudkalves, kā arī Kliņģu dzelzsmānufaktūras direktoru tika iecelts Mihaels Engrīns⁵¹, par kuru avotos nav tuvākas informācijas, bet, spriežot pēc vārda, viņš bija franču vai valoņu izcelsmes. 90.gadu vidū Engrīna pārziņā atradās visi hercogu ar dzelzs ražošanu saistītie uzņēmumi, bet 1697.g. šīs funkcijas tika nodotas B.Štremam, kamēr Engrīns uzņēmās tiešo Biržu mānufaktūras vadību.⁵²

Uzņēmumu darbība tika kontrolēta gan no hercoga, gan arī no valsts centrālās finansu iestādes, kameras, puses. Dokumenti pilnībā apgāž līdzšinējā historiogrāfijā pausto viedokli, ka hercogs Frīdrihs Kazimirs turpinājis tēva aizsāktu ekonomisko politiku tikai aiz pietātes pret tēvu, bet personiski maz interesējies par mānufaktūrām un saimnieciskajiem pasākumiem vispār. Frīdriha Kazimira personisko ieinteresētību apliecina ne vien viņa laikā realizētie pārkārtojumi, bet arī fakts, ka mānufaktūru rakstveži savas atskaites vienlaikus sūtīja gan kameras grāmatvežiem, gan arī hercogam pašam. Hercoga Ferdinanda laikā, kurš kopš 1701.g. dzīvoja ārzemēs, galveno vadību uzņemas kameras ierēdņi un virspadomnieki, tomēr Ferdinands tika turēts lietas kursā un viņa ziņā palika svarīgāko lēmumu pieņemšana.

Periodiski mānufaktūrās tika veiktas inventarizācijas un t.s. izmeklēšanas (*Untersuchungen*), kuru laikā tika iztaujāti tur strādājošie amatnieki un zemnieki. Šādas pārbaudes notika arī laikā, kad uzņēmumi bija iznomāti privātpersonām, tādējādi arī nomas gados mānufaktūras atradās valsts uzraudzībā. Lielākajos uzņēmumos, kā Engurē un Ēdās, pārvaldnieku štatu papildināja īpaši rūdas pārziņi (*Erzvogt*), kuru uzdevumos ietilpa izcjuiclu sagāde un uzskaitē.

Pa lielākai daļai nav zināms no kādām aprindām nāca mānufaktūru rakstveži un pārvaldnieki, taču 17.gs. vērojama to profesionalizācija. Tā, piemēram, Jakobs Buhs (*Buch*) kopš 1678.g. bija Biržu mānufaktūras rakstvedis, šādā pat statusā 1695.g. tika pārceļts uz Baldoni, kur palika līdz mānufaktūras likvidācijai. Viņa tēvs Jirgens Buhs arī bija atradies hercoga

⁵¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1682. l., 46. lp.

⁵² Turpat, 1691. l., 112., 113. lp.

dienestā, un 1675.g. hercogs Jēkabs bija viņu nosūtījis uz Norvēģiju turienes dzelzsmānufaktūras pārvaldīšanai.⁵³ Tādējādi te jau var runāt par hercoga ierēdņu dinastiju. Līdzīgi, pirmais Ēdu mānufaktūras pārvaldnieks Johans Pancers (*Pantzer*) pirms pārcelšanas uz Ēdām bija rakstvedis Engurē, bet 90.gadu beigās strādāja Biržu mānufaktūrā, kuru 18.gs. sākumā arī vairākus gadus nomāja.

Kvalificētie mānufaktūru amatnieki parasti tika nodarbināti atkarībā no momenta vajadzībām, t.i. strādāja tur, kur viņus norīkoja. Piemēram, vecais kalējmeistars Ibenets ar vairākiem dēliem 1691.–1693.g. strādāja Kliņģos, tad tika pārcelts uz Enguri, bet pēc tam uz Ēdām. Tāpat arī domnas meistari (*Mastmeister*) un veidotāji (*Former, Giesser*) bieži pēc hercoga rīkojuma devās uz to vietu, kur tobrīd tika darbināta domna. Domnu meistari parasti tika salīgti ar noteiktu gada algu, kurai apskatāmajā laika posmā bija tendence samazināties. Kamēr 1657.g. domnas meistars saņēma 400 dālderu gadā, tad 1679.g. viņa alga bija 200 dālderu, bet 90.gados 100–150.⁵⁴ Grūti teikt, kas bija par iemeslu šādai atalgojuma samazināšanai, iespējams, ka tas bija saistīts ar pārtikas cenām, taču noskaidrošanai būtu nepieciešami speciāli pētījumi par inflācijas un cenu līmeni Latvijas teritorijā jaunajos agrajos laikos, jo, piemēram, dzelzs pārdošanas cenas kopš 17.gs. 40. gadiem līdz pat 18.gs. vidum palika apmēram vienādas, mazliet mainoties atkarībā no kvalitātes. Bez gada algas domnu meistari saņēma arī atsevišķu samaksu par izlietajiem čuguna priekšmetiem, ja vien viņi nodarbojās ar liešanu, vismaz hercoga Frīdriha Kazimira laikā šāds princips bija vispārpieņemts. Veidotāji arī saņēma atalgojumu par izgatavotajām lejamformām un izlietajiem priekšmetiem pēc noteiktas taksas, bet dīkstāvju laikā – uzturnaudu. Kādā veidā notika kalēju darba apmaksā hercoga Jēkaba laikā, neizdevās noskaidrot. Hercoga Frīdriha Kazimira laikā un arī 18.gs. pirmajā pusē kalējiem tika maksāts pēc zviedru sistēmas – atkarībā no izstrādes, piemēram, 17.gs. 90.gados par 1 birkavu

⁵³ LVVA, 554. f., 2. apr., 3146. l., 32. lp.

⁵⁴ Turpat, 3. apr., 1694. l., 76., 77. lp.; 1691. l., 112.–113. lp.

izkaltas stieņu dzelzs tika maksāti 2 florīni, kurus proporcionāli sadalīja meistara un zeļļu starpā, bet kopš aptuveni 1721.g. 3 florīni jeb 1 dālderis.⁵⁵

Produktivitātes un kvalitātes nodrošināšanai tika pielietoti dažādi sodi, kas dažkārt bija visai drakoniski. Piemēram, kad stieņu kalējs Lutriņos bija pārtraucis darbu, aizbildinoties ar lielu salu, sekoja hercoga Jēkaba pavēle par viņa nopēršanu ar 20 sitieniem, jo “Norvēģijā arī vienmēr ir sals, bet viņi [norvēģi] taču var strādāt, kāpēc tad viņš [stieņu kalējs] ne?”⁵⁶ Savukārt 1677.g. novembrī hercogs lika Baldones manufaktūras rakstvedim ieslēgt un turēt aiz atslēgas kalēju Mārtiņu Kraci tik ilgi, kamēr tas nosolīsies izgatavot labu dzelzi.⁵⁷ Par miesas sodiem hercoga Frīdriha Kazimira laikā ziņu nav, bet kā galveno soda veidu izmantoja atskaitījumus no algas. Piemēram, ja kalēji izstrādāja mazāk par plānoto (čuguna noiets, izstrādājot stieņu dzelzi bija 1/5–1/3 daļa no sākotnējā svara), tad par katru nepiegādāto birkavu tika atvilkti 11 florīni. Vienlaikus par “plāna pārsniegšanu” tika maksāta prēmija 9 florīni par birkavu.⁵⁸ Naudas sodi tika uzlikti arī par dažādiem disciplināriem pārkāpumiem.

Lai gan rēķinos amatniekiem maksātās algas parasti fiksēja naudā, reāli alga tika maksāta dažādi – gan natūrā (ar dzelzi, čuguna prickšmetiem, produktiem, apģērbu), gan arī naudā. Tā kā dažkārt hercoga uzņēmumos trūka darba vai radās citi nelabvēlīgi apstākļi, kuri kavēja algas izmaksas amatniekiem un apgādi ar pārtiku, bija gadījumi, kad amatnieki pameta manufaktūras un devās darbā citur, piemēram, uz Poliju-Lietuvu, kur dzelzs rūpniecība pārsvarā atradās sīkuzņēmēju rokās un lielas manufaktūras bija retums⁵⁹, vai Krieviju. Gandrīz visās grāmatās, kas veltītas apskatāmās nozares vēsturei Krievijā, tiek minēts veidotāja Ēriha Deprē vārds, kurš 1701.g. vasarā Baldonē par 150

⁵⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1724. l., 2., 13., 124. lp.; 1716. l., 48.; 1727. l., 40. lp.; u.c.

⁵⁶ Turpat, 1705. l., 6. lp.

⁵⁷ Turpat, 1694. l., 21. lp.

⁵⁸ Turpat, 1724. l., 13. lp.

⁵⁹ Sal.: Zientara B. Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert//Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Hrsg. von I.Bog. – Köln-Wien, 1971. – S. 271–285.

dālderu tika savervēts darbam Krievijā⁶⁰ un nosūtīts uz pirmajām Urālos uzbūvētajām domnām Kamenskā un Ņevjanskā. 1702.g. viņš tur izlējis 300 čuguna lielgabalus.⁶¹ Taču vairums no viņiem, ieskaitot arī minēto Deprē, pēc kāda laika atgriezās Kurzemē, kas liecina par to, ka apstākļi hercoga uzņēmumos nebija sliktāki kā kaimiņvalstīs.

Latviešu amatnieki saņēma krietni zemāku atalgojumu nekā ārzemju speciālisti, piemēram, Engures stieņu kalējs Kristis Skrundenieks 17.gs. 90.gados mēnesī saņēma 6 florīnus, tikpat saņēma arī nevācu kalējs Engurē 1719.g.⁶² Pieaugot vācu kalēju algām, tika palielināts arī nevācu amatnieku atalgojums, un 1721.g. Viļums Dzelzkalējs (*Dselsekalley*) nedēļā par stieņu dzelzs kalšanu saņēma 15–18 florīnu neatkarīgi no izkaltā daudzuma⁶³, kas tomēr jūtami atpalika no vācu meistariem maksātajām algām. Tādēļ pragmatiskais hercogs Ferdinands, slēdzot 1698.g. līgumu ar B.Štremu par Engures manufaktūras iznomāšanu uz 6 gadiem, iekļāva tajā punktu par speciālistu apmācību no vietējo pavalstnieku vidus, ar kuriem būtu jānomaina ārzemnieki.⁶⁴ No otras puses paši latvieši visai labprāt strādāja manufaktūrās, piemēram, 1694.g. 6.III Ansis no Korta Tremolta sētas Saldus muižas iecirknī vērsās pie hercoga ar lūgumu nosūtīt viņu darbā uz Engures manufaktūru, jo viņam bija maz zemes (1/4 arkla), bet pats viņš esot “jauns, spēcīgs puisis ar vēlmi pēc tāda veida darba”.⁶⁵

Sekmīga manufaktūru darbība nebija iespējama bez palīgdarbaspēka piesaistīšanas. Rūdas rakšanai, skalošanai, malkas ciršanai, materiālu pievešanai utml. darbos pārsvarā izmantoja zemnieku kļaušu darbu. Šai ziņā hercogistē nepastāvēja kāda vicnota sistēma, piemēram, 17.gs. 90.gados Baldones, Biržu un Engures manufaktūrām no attiecīgās muižas izdalīja noteiktu zemnieku arklu skaitu, šiem zemniekiem bija jāpilda kļaušas tikai

⁶⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1695. l., 60., 95. lp.

⁶¹ Кнаббе В.С. Чугунолитейное дело. - Ч. 1 - Спб., 1900 - с.196.; Рубиов Н.Н. История литейного производства в СССР. - М., 1947 - с. 64. и др.

⁶² LVVA, 554. f., 3. apr., 1691. l., 112. lp.; 1746. l., 64. lp.

⁶³ Turpat, 1727. l., 46. lp.

⁶⁴ Turpat, 1681. l., 33. lp.; Mirbaha “Vēstuļu” 249. lpp. citētais minētā līguma punkts attiecināts uz hercoga Jēkaba laiku.

⁶⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1690. l., 98. lp.

manufaktūrā un tos nedrīkstēja izmantot citos muižas darbos.⁶⁶ Tāpat tikai manufaktūrai klaušas pildīja tie latviešu zemnieki, kuri veica pus kvalificētus darbus, t.i. palīdzēja domnas meistaram krāsns darbināšanas laikā (*Handlanger, Mastofen Kerl*), piemēram, pēc Lutriņu muižas ieķīlāšanas 1686.g., hercogs paturēja tiesības uz trim muižas pušiem, kuri vajadzības gadījumos strādāja Engurē.⁶⁷ Tā kā šiem palīgiem bija nepieciešamas zināmas praktiskās iemaņas, tad parasti attiecīgiem darbiem tika norīkoti tie paši cilvēki, un pretējā gadījumā darbā varēja rasties sarežģījumi, kā piemēram, 1681.g. Engurē, kad domnas meistaram bija piešķirti nevis parastie palīgi (*Arbeiter*), bet gan daži zvejnieki (*Fische-Bauren*), par ko meistars neapmierināts sūdzējās hercogam.⁶⁸

Arī apkārtējām hercoga domēnēm uzlika par pienākumu piedalīties izejvielu sagādē, parasti katrai muižai noteica zināmu daudzumu rūdas un malkas, kas bija jāpiegādā attiecīgai manufaktūrai gada laikā. Bez tam celtniecības un sezonas darbos – rūdas rakšanai, skalošanai, pievešanai un malkas ciršanai –, bet Ēdās arī kā pastāvīgu darbaspēku, izmantoja algādžus (*Taglohner*). Viņi nāca gan no hercoga, gan arī privātmuižu zemniekiem un par atalgojumu saņēma naudu, sāli, rudzus, dzelzi vai čuguna katlus.⁶⁹ Pēc 1710.g. mēra epidēmijas, kad bija izmiruši vairums no Engures muižas zemniekiem, tās darbība lielā mērā balstījās uz dienasstrādnieku darbu, kaut gan iedzīvotāju samazināšanās dēļ arī algādžu salīgšana bieži izvērtās par problēmu.⁷⁰ Tādējādi dzimtbūtnieciskā ekspluatācija te savienojās ar brīvā darbaspēka algošanu. Līdzīga parādība apskatāmajā laikā bija vērojama arī citās Austrumeiropas valstīs, piemēram, Krievijā un Polijā.⁷¹ Bez tam kā darbaspēks, piemēram, Ēdas un Jelgavas uzņēmumu būvē un Jelgavas varakalvē, tika izmantoti arī

⁶⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1690. l., 3.–9. lp.; u.c.

⁶⁷ Turpat, 6999. f., 44. apr., 1520. l., 24. lp.

⁶⁸ Turpat, 554. f., 3. apr., 1685. l., 1. lp.

⁶⁹ Turpat, 1699. l., 77., 81., 85. lp.; 1702. l., 41. lp.; 1724. l., 182. lp.; u.c.

⁷⁰ Turpat, 1685. l., 44. lp.; 1726. l., 62., 125., 148.; 1746. l., 85., 118. lp.

⁷¹ Zientara B. Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen .. – S. 284; Заозерская Е.И. У истоков крупного производства в русской промышленности XVI-XVII веков. М., 1970 с. 359-364.

hercoga dienestā esošie kareivji.⁷²

c) ražojumu noiets

Vēl 17.gs. 40.gados lielākā daļa no nepieciešamajām dzelzs precēm tika iepirkta Zviedrijā. Tā, piemēram, viens no hercoga Jēkaba pastāvīgajiem partneriem bija Stokholmas tirgotājs Klauss Šmits, kurš piegādāja hercogam naglas, dzelzi un izstrādājumus no tās, tāpat arī varu, lodes, musketes un lielgabalus, pretī saņemot labību, sāli un naudu.⁷³ 17.gs. pirmajā pusē Kurzemē dzelzi ieveda arī vietējie tirgotāji un zemnieki, sevišķi Liepājas piekrastes zvejnieki, kuri ar savām laivām devās kabotāžas braucienos līdz pat Dancigai.⁷⁴

Taču jau 40.gadu otrajā pusē Kurzemes hercogiste pati bija spējīga apgādāt ar dzelzsmanufaktūru ražojumiem citas valstis, par ko liecina hercoga Jēkaba sūtītā palīdzība Anglijas karalim Kārlim. Tas attiecas galvenokārt uz armijas bruņojumu. 1646.g. pavasarī Jēkabs piegādāja Anglijai 12 lielgabalus un 1000 musketes, un šādas piegādes turpinājās arī turpmāk.⁷⁵ Tai pašā gadā Jēkabs ar sava sūtņa Georga Firksa starpniecību piedāvāja Francijai pirkt vairākus kuģus un čuguna lielgabalus, taču Francija tolaik deva priekšroku vieglākiem bronzas lielgabaliem, tādēļ vairāku mēnešu ilgās sarunas nedeва cerētos rezultātus.⁷⁶ I Ziemeļu karš izraisīja lielāku pieprasījumu pēc ieročiem un munīcijas. Šo situāciju prata izmantot arī hercogs Jēkabs. Tā, 1655.g. martā ar tirgotāja Martina Hasa starpniecību Maskavā tika noslēgts līgums starp hercogu Jēkabu un caru Alekseju Mihailoviču par ieroču piegādi Krievijai.⁷⁷ Hercogistes metalurģijas slava nemazinājās arī pēc kara, par ko liecina vairākkārtējie cara lūgumi atsūtīt uz Krieviju rūdas pazinējus un čuguna liešanas speciālistus no

⁷² LVVA, 554. f., 3. apr., 1690. l., 11. lp.; 1691. l., 113. lp.; 1700. l., 25. lp.

⁷³ Turpat, 1756. l., 4.-9. lp.

⁷⁴ Turpat, 1. apr., 1764. l., 53. lp.

⁷⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 384. l., 6. lp.

⁷⁶ Turpat, 1. apr., 676. l., 92.-98., 111., 115., 124. lp.

⁷⁷ Рухманова Э.Д. К истории переговоров о принятии Курляндии в подданство России в 1658 г. // История СССР. - 1975 - № 2 - с. 158

Kurzemes.⁷⁸ Dzelzsmanufaktūru tehniskās iespējas piesaistīja arī Rīgas iedzīvotāju uzmanību. Sākot vismaz ar 17.gs. 70.gadiem Kurzemes hercogi un dzelzsmanufaktūru nomnieki pildīja Rīgas rātes un privātpersonu pasūtījumus, kuros dominēja kara materiāli – skrotis, lodes, granātas, rokasgranātas, lielgaballodes utt. –, bet nereti arī speciāli izstrādājumi, piemēram, prese Rīgas monētu kaltuvei vai pēc īpašiem modeļiem kalta dzelzs un čuguna lietņi. Lielākā daļa no mums zināmajiem pasūtījumu līgumiem ar Rīgu hronoloģiski attiecas uz 17.gs. 90.gadiem un 18. gs. sākumu⁷⁹, kaut gan, kā jau minēts, šādas sadarbības sākums meklējams jau hercoga Jēkaba laikā.

To, ka Kurzemes dzelzsmanufaktūru izstrādājumi kvalitātes ziņā neatpalika no citu Eiropas valstu ražojumiem, ilustrē vēl kāds fakts. Savulaik hercogs Jēkabs bija palicis parādā Hesenē-Kaseles landgrāfam Kārlim Kurzemes princeses Marijas Amālijas pūra naudu, kas bija jāmaksā saskaņā ar 1672.g. noslēgto laulību līgumu. 1681.g. Kārlis cesēja šo parādu Dānijas karalim Kristianam V, kurš bija precējies ar landgrāfa māsu, jau paša neizmaksātās pūra naudas un citu savu parādu Dānijai dēļ. Tā kā hercoga Jēkaba dzīves laikā šī parāda jautājums netika līdz galam atrisināts, tad Dānijas karalis pieprasīja viņam pienākošos parādu 136 100 dālderu apmērā no jaunā hercoga Frīdriha Kazimira. 1682.g. sākumā Kopenhāgenā norisinājās sarunas, kuru gaitā hercoga kanclers Kristofs Heinrihs fon Putkammers panāca, ka parāda summā neieskaitīja procentus 30 000 dālderu apmērā, bet pašu parādu hercogs varēja nomaksāt četru gadu laikā, piegādājot par atlikušo parāda summu noteiktas preces - linsēklas, rudzus, kā arī lodes un granātas (par 10 000 dālderu gadā). Līgums tika parakstīts 1682.g. 18.I (v.st.).⁸⁰ Dažādu apstākļu dēļ parāda nomaksa aizkavējās, un 1688.g. Dānijas karalis

⁷⁸ Piemēram, 1661. un 1672.g. Sk.: Курляндския.. дела в московском главном архиве Министерства Иностранных Дел. - с. 8, 9.

⁷⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1686. l., 1. lp.; 1714. l., 56. 61., 64. lp.; u.c.; sk. arī: Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. Hrsg. von A. Bulmerincq. – Bd. I Riga, 1902 – S. 252.

pieprasīja bez lodēm un granātām vēl arī lielgabalus, tāpēc hercoga pārstāvis Magnuss Gothards Korfs nosūtīja Frīdriham Kazimiram no Kopenhāgenas 12 un 18 mārciņu kalibra lielgabalu un trīs veidu granātu rasējumus, pēc kuriem bija jāizlej dāņiem nepieciešamie izstrādājumi.⁸¹

Uz ārzemēm gāja pārsvarā munīcija un ieroči, savukārt iekšējam patēriņam svarīgāka bija dzelzs un izstrādājumi no tās. Protams, arī hercogistes militārās vajadzības tika nodrošinātas ar vietējās rūpniecības palīdzību – hercogu flote bija bruņota ar čuguna lielgabaliem, bruņojums bija nepieciešams arī cietokšņu garnizoniem un karavīriem. Taču laika gaitā manufaktūru produkcijas sortiments arvien vairāk dažādojās un tajā proporcionāli pieauga plaša patēriņa priekšmetu klāsts. Sevišķi tas attiecināms uz dzelzs kalvju darbību. Kamēr hercoga Jēkaba laikā kalēji gatavoja pārsvarā stieņu dzelzi un aukstos ieročus – zobenus, pīķus utml., tad 17.gs. beigās auksto ieroču ražošana manufaktūrās tika pilnīgi pārtraukta. Šai laikā bez parastās stieņu dzelzs tika kalti īpaši modeļu stieņi, enkuri, enkurķēdes, dzelzs plātnes, ierīces un detaļas, kuras izmantoja celtniecībā un mehānismu ierīkošanā, tai skaitā laktas, āmuri u.c. pašām manufaktūrām, lāpstas, laužņi, lemeši un citi izstrādājumi. No čuguna gatavoto preču sortiments laika gaitā mainījās maz: katli, grāpji, trijkāji, pavardu un krāšņu plates, miezeri, atsvari, tiģeļi, skrotis, lodes, granātas, lielgabali utt., kas izskaidrojams ar tirgus pieprasījuma īpatnībām, tomēr arī te bija vērojama tendence uz saimniecības priekšmetu ražošanas pieaugumu.

Lielākais dzelzs manufaktūru ražojumu noņēmējs bija hercogs, resp. valsts. Tas arī saprotams, jo manufaktūras bija dibinātas ar mērķi pirmām kārtām nodrošināt valsts pieprasījumu. Par apliecinājumu tam kalpo fakts, ka domnas gan hercoga Jēkaba laikā, gan arī vēlāk tika iedarbinātas saskaņā ar hercoga gribu – vai nu pēc tieša rīkojuma, vai arī laicīgi informējot hercogu par paredzamo krāsns palaišanu.⁸² Tāpat bez hercoga atļaujas nedrīkstēja nevienam nedz piegātāt dzelzi, nedz pildīt kādus pasūtījumus. Šādu noteikumu saturēja,

⁸⁰ Līguma teksts un citi dokumenti publicēti: Bues A. (Hrsg.). Eine schwierige Erbschaft. Wiesbaden, 1995 – S. 133–139., 177–181.

⁸¹ LVVA, 554. f., 1. apr., 1020. l., 1., 5., 7. lp.

⁸² Turpat, 3. apr., 1685. l., 1. lp.; 1681. l., 2., 47. lp.

piemēram, B.Štrema kontrakts par iecelšanu Engures manufaktūras direktora amatā 1688.g. 24.XII.⁸³ Arī tad, kad manufaktūras tika iznomātas, līgumos parasti ietvēra punktu, saskaņā ar kuru nomnieka pienākums bija piegādāt hercogam nepieciešamo dzelzi, kuras vērtība (pēc noteiktas takses) tika atskaitīta no nomas maksas.⁸⁴

Konkrētu ziņu par ražojumu noietu hercoga Jēkaba laikā tikpat kā nav. Iepriekšminētie hercoga līgumi ar Krieviju un Rīgu rāda, ka tolaik notika manufaktūru ražojumu eksports, tomēr norādes par dzelzs vai lējumu pārdošanu iekšējā tirgū avoti nesatur, un acīmredzot šai laikā viss, vai gandrīz viss, aizgāja pašam hercogam. Sākot ar 17.gs. 80.gadiem, dokumentos parādās informācija par naudas ienākumiem manufaktūrās un par šīs naudas ieguves avotiem. Priekšstatu par to iespējams iegūt, piemēram, no Engures manufaktūras gada atskaitēm, kuras gan ir saglabājušās fragmentāri, bet ir gandrīz vienīgie šāda veida dokumenti, kas vispār atrodami. Engures manufaktūra bija svarīgākā no stieņu dzelzs ražotnēm, un attiecīgi dzelzs un izstrādājumi no tās bija uzņēmuma dominējošā produkcija. Tā, periodā no 1685.g. 12.IV līdz 1686.g. 14.IV kopējais stieņu dzelzs daudzums manufaktūrā bija 121 birkavs 11 podi 5 mārciņas. No tiem 7 birkavi 3 podi 10 mārciņas tika izsniegtas amatniekiem algā, bet 100 birkavi 16 podi 18 mārciņas piegādātas pēc hercoga rīkojumiem. Par dzelzs pārdošanu šai periodā ziņu nav.⁸⁵ Laikā no 1694.g. Jāņiem līdz 1695.g. Jāņiem pēc hercoga rīkojumiem tika piegādāti un iztērēti nepieciešamiem remontiem manufaktūrā (pēdējais postenis parasti veido ļoti nelielus daudzumus) 204 birkavi 12 podi dzelzs, bet privātpersonām tika pārdots kopsummā 75 birkavi 2 podi 4 mārciņas (kopējais dzelzs daudzums šai gadā nav zināms, taču norādīts, ka uzkrājumā dzelzs nav).⁸⁶ Nākamajā gadā, t.i. no 1695.g. Jāņiem līdz 1696.g. Jāņiem, kopā tika izkalti 231 birkavs 12 podi 8 mārciņas dzelzs, no kuras hercoga vajadzībām piegādāja 86 birkavus 18 podus 3 mārciņas, izlietoja remontam 2 birkavus 4 podus un

⁸³ LVVA, 554. f. 3. apr., 1681. l., 1. lp.

⁸⁴ Turpat, 23., 35., 48., 83. lp.

⁸⁵ Turpat, 1723. l., 17., 18. lp.

⁸⁶ Turpat, 1724. l., 3. lp.

pārdeva 107 birkavus 15 podus, kamēr 34 birkavi 15 podi 15 mārciņas palika uzkrājumā.⁸⁷ Kā redzam, tad hercogam piegādātās un pārdotās dzelzs daudzums atsevišķos gados proporcionāli ir atšķirīgs un bija atkarīgs no konjunktūras un konkrētiem apstākļiem.

Dzelzs, kas tika piegādāta pēc hercoga un ierēdņu rīkojumiem, tika patērēta galvenokārt hercoga domēnēs un galmā – celtniecībā, remontiem, dzirnavu un kokzāģētavu ierīkošanai utt. Piemēram, 1690.g.–1693.g. B.Štrems kā manufaktūru nomnieks saskaņā ar pavēlēm no Engures vairākārtīgi nosūtīja dzelzs stieņus un dažādas detaļas Dobeles un Kuldīgas piļu remontiem, Dobeles pilsdzirnavām, jaunu labības dzirnavu būvei Jelgavā, dzelzi piegādāja arī 1691.g. iesāktai Jelgavas pils pārbūvei, Talsu muižas dzīvojamās ēkas remontam, jaunbūvei Mokās, Rendas kokzāģētavai, Ozolmuižai medību pils remontam u.c., bet no Biržiem – dzelzs detaļas Taurkalnes kokzāģētavai, naglas uz Dignāju, kur tika būvētas strūgas un platlaivas, lāpstas un laužņi uz Sēreni utt.⁸⁸ Kā interesants fakts atzīmējams tas, ka 1698.g. oktobrī Engures meistars Heinrihs Brunss (*Brunns*) izkala 17 podu smagu galotni (*Spitze*) Kandavas baznīcas tornim.⁸⁹ Pēc manufaktūras ierīkošanas Ēdās arī šī uzņēmuma ražojumi tika attiecīgi izmantoti, piemēram, 1696.g. Jelgavas pils izbūvei te kala četrkantīgu dzelzi pēc speciāliem modeļiem.⁹⁰

Otra dzelzs daļa tika sūtīta uz Ventspili kuģubūvētavai, uz Baldoni naglu kaltuvei, uz Jelgavu pārkalšanai tēraudā un uz Skrundas muskešu darbnīcu (pusfabrikātu veidā). Saimniecības picderumus no čuguna, kuru vidū lielāko daļu veidoja dažāda tilpuma katli un grāpji, tāpat piegādāja muižām un citur saskaņā ar valdības rīkojumiem, piemēram, 1690.g. uz Ventspili tika nosūtīti 20 dažāda tilpuma katli, kas bija paredzēti vešanai uz Tobago, bet 1695.g. miezeri galma aptiekai Jelgavā.⁹¹ Vajadzības gadījumā čugunu no Baldones un Ēdām pārkala Engurē, bet Engures čugunu Ēdās. Bez tam uzņēmumos

⁸⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 1724. l., 4. lp.

⁸⁸ Turpat, 1707. l., 3., 19., 20.–26., 43., 44., 48., 53., 56. lp.; 1709. l., 37., 38. lp.; 1714. l., 6. 49. lp.

⁸⁹ Turpat, 1725. l., 100. lp.

⁹⁰ Turpat, 1701. l., 43., 103. lp.

⁹¹ Turpat, 1709. l., 37. lp.; 1724. l., 53. lp.

izgatavoja ierīces pašām dzelzsmānufaktūrām un varakalvēm. Tas norāda, ka uzņēmumu starpā pastāvēja kooperācija, un tās tika uzskatītas par vienotu rūpniecisku kompleksu.

Manufaktūru ražojumu pircēju loks bija visai plašs. Pirmām kārtām te mināmas dažādas privātpersonas – muižnieki, mācītāji, amatnieki, sevišķi lauku kalēji, kā arī zemnieki, kuri iegādājās galvenokārt stieņu dzelzi. Jau 17.gs. 90.gados visai bieži pircēju vidū redzami arī tirgotāji, piemēram, tirgotājs Valentīns Šrēders no Tukuma, Brīnings (*Brüning*) un Šelers (*Schöler*) no Jelgavas, Henings no Jaunjelgavas, Johans Pulss (*Pulß*) no Kandavas, Špicmahers (*Spitzmacher*) no Talsiem un citi.⁹² Kaut arī vienā reizē tirgotāju iepirktās dzelzs partijas parasti nebija visai lielas, no pāris līdz 20 birkaviem, atkārtotie iepirkumi norāda, ka acīmredzot notika tālāka tirdzniecība ar dzelzi. Manufaktūru pakalpojumus izmantoja arī Rīgas amatnieki un citas personas. Piemēram, 1694.g. vārdā nenosaukts Rīgas pulksteņtaisītājs Engurē iepirka 2 birkavus dzelzs, un 1695.g. rudenī kāds Johans Vīkedens no Rīgas pasūtīja Ēdās 10 no čuguna lietus pāldziņa zveltņus pēc atsūtītajiem modeļiem⁹³, turklāt šie nav vienīgie piemēri, kas saistās ar rīdzinieku pirkumiem hercogistē.

Lielā Ziemeļu kara laikā 18.gs. sākumā, kad manufaktūras, izņemot Enguri, darbojās krietni mazākos apjomos, bez kara materiāliem produkcijas vidū dominēja mazāka apjoma priekšmeti – lāpstas, arkli un citi instrumenti, kā arī armijām nepieciešamās naglas un pakavi. Iepriekš saražotās dzelzs uzkrājumi tika pa lielākai daļai konfiscēti, tas pats sakāms par lodēm, musketēm, lieltgabaliem.⁹⁴ Pēc kara saimniecības atjaunošanai nepieciešamo dzelzi turpināja ražot Engures manufaktūra. Šai laikā par galvenajiem tās ražojumu noņēmējiem bez hercoga domēnēm kļuva Jelgavas un Rīgas tirgotāji. Tā, piemēram, laikā no 1714.g. Jāņiem līdz 1715.g. Jāņiem kopumā tika pārdoti 170 birkavi 15 podi 8 mārčiņas dzelzs, no tiem 83 birkavi Jelgavā un Rīgā, bet nākamajā gadā no pārdotajiem 125 birkaviem 5 podiem 4 mārčiņām Rīgas un

⁹² LVVA, 554. f., 3. apr., 1724. l., 62., 120., 176.–178. lp.; 1725. l., 6., 50., 151. lp.

⁹³ Turpat, 554. f., 2. apr., 3147. l., 36. lp.; 3. apr., 1724. l., 120. lp.

⁹⁴ Turpat, 1726. l., 15.–25. lp.; 1. apr., 325. l., 50. lp.; u.c.

Jelgavas iedzīvotāji iegādājās gandrīz 62 birkavus dzelzs.⁹⁵ Tādējādi puse no pārdotās dzelzs nonāca tieši Jelgavā un Rīgā. Šis fakts liecina par Jelgavas kā tirdzniecības centra nostiprināšanos, kā arī par to, ka Jelgavā pastāvēja atsevišķi tirgotāji un tirgotāju grupas, kas regulāri uzpirka Engures manufaktūras ražojumus kā, piemēram, jau pieminētais Jelgavas rātskungs Šēlers vai tirgotāju kompānija Reks un Hāze (*Reck et Haase*). Līdz ar to jākonstatē, ka kopš 17.gs. beigām hercoga dzelzsmannufaktūras ne vien nodrošināja valsts saimnieciskās vajadzības pēc čuguna un dzelzs, bet arī lielā mērā apgādāja ar tiem hercogistes iedzīvotājus, tā veicinot iekšējā tirgus attīstību.

2. Atsevišķu uzņēmumu vēsture

a) Turlava (*Turlauschen Eisen-Werck*)

Līdz pat pēdējam laikam Latvijas historiogrāfijā pastāvošais uzskats, ka Turlavā 1596.g. nodibināja pirmo dzelzsmannufaktūru Kurzemes hercogistē (un arī vispār Latvijā), pamatojas uz Zunda muitas reģistra datiem, kuros 1596.g. fiksēta pirmā no Kurzemes izvestā dzelzs partija.⁹⁶ un faktu, ka šāda veida uzņēmumus pirmais sāka ierīkot hercogs Vilhelms⁹⁷. Savicenojot šos abus faktus, J.Juškevičs secināja, ka “pirmo cepli iekārtoja hercoga Jēkaba tēvs hercogs Vilhelms Kurzemē”⁹⁸. Avotos gan nav sastopamas norādes, ka dzelzsmannufaktūra apskatāmajā laikā darbojusies tieši Turlavā, bet mūsu rīcībā esošie dati neļauj šādu pieņēmumu ne apstiprināt, ne arī apgāzt. Tādēļ nav izslēgts, ka uzņēmums Turlavā bija ierīkots jau 16.gs. beigās. Līdz mūsdienām nonākušajos dokumentos šī manufaktūra pirmo reizi ir pieminēta 1648.g. Tolaik Turlavas upes krastā atradās mehāniskā kalve, kurā kala enkurus, muskešu stobrus, zāģus kokzāģētavām un stieņu dzelzi, pastāvēja arī stobru

⁹⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1726. l., 59., 60., 97. lp.; 1743. l., 45. lp.; 1746. l., 121. lp.

⁹⁶ Eckert W. Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus. – S. 45.

⁹⁷ Seraphim A. Die Geschichte. – S. 109.

⁹⁸ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – 166. lpp.

urbšanas un slīpēšanas darbnīca. Saražotos muskešu stobrus sūtīja Skrundas un Kuldīgas sīkkalējiem saskrūvēšanai.⁹⁹ Pēc ieroču darbnīcas ierīkošanas Skrundā Turlavā slīpēja arī minētajā darbnīcā izgatavotās stobru sagataves. Avotos nav norāžu, ka Turlavā jebkad būtu bijusi domna, visticamāk, ka te pārstrādāja caur Ventspils ostu ievesto zviedru dzelzi un metāllūžņus. 17.gs. 70. gados Turlavā minēti rūdas racēji, kas liek domāt, ka šeit ieguva dzelzi ar pūsmas metodi. Vēlāk, iespējams, dzelzi kala arī no Lutriņos ražotā čuguna. Turlavas uzņēmums darbojās līdz 17.gs. 80.gadu sākumam; pēdējās ziņas par to ir no 1681.g.¹⁰⁰, bet 1683.g. muižu kopā ar tajā esošo uzņēmumu ieķīlāja kādam majoram Medemam.¹⁰¹

b) Skrunda (*Büchenschmiede, Büchenmacherei zu Schründen*)

1648.g. hercogs Jēkabs noslēdza līgumu ar Skrundas kalēju Indriķi Runaitu (*Runait*), kurš pirms tam bija strādājis Turlavas uzņēmumā, par šauteņu darbnīcas ierīkošanu Skrundā līdzās tur jau esošajām pulvera dzimnavām. Kaltuvē un virpotavā bez Runaita bija jāstrādā vēl 2 kalējiem un vienam palīgam. Nedēļā viņiem bija jāizgatavo 24 muskešu stobri, vienam stobram patērējot 12 mārciņu dzelzs. Gada alga tika noteikta 30 florīnu apmērā un ik mēnesi vēl 6 florīni pārtikai, turklāt par katru labi izkaltu un nesasprāgušu stobru pienācās vēl 6 grāsi. Par brāķi nemaksāja neko, un tas bija jāpārtaisa. Stobru borēšana un slīpēšana notika turpat uz vietas, kā arī Turlavā, bet ar saskrūvēšanu nodarbojās Skrundas un Kuldīgas sīkkalēji.¹⁰²

Pēc 1658.–1660.g., kad daudzi no hercoga uzņēmumiem cieta no karadarbības, darbnīcu atjaunoja mazākos apjomos. 17.gs. 70. un 80.gadu dokumentos tiek minēts tikai viens meistars, vārdā Fīlips (*Philip*), ar vairākiem zelljiem.¹⁰³ No 1690.g. parādās ziņas par šauteņu izgatavošanai nepieciešamās dzelzs piegādēm no Engures, kas šim nolūkam esot bijusi labāka nekā pirkta no

⁹⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1683. l., 1. lp.

¹⁰⁰ Turpat, 1693. l., 7. lp.; 1706. l., 1. 6. lp.; 1715. l., 1. lp.,

¹⁰¹ Turpat, 6999. f., 44. apr., 1520. l., 81. lp.

¹⁰² Turpat, 554. f., 3. apr., 1683. l., 1. lp.

¹⁰³ Turpat, 1269. l., 41., 112. lp.; 1704. l., 8. lp.

tirgotājiem Liepājā. Frīdriha Kazimira laikā meistaram bija jāpiegādā hercogam 700 stobru gadā.¹⁰⁴ Lielā Ziemeļu kara laikā Kurzemi atkal vairākkārt pārstaigāja visu karojošo pušu armijas, un 1703.g. 9.VI pēc ģenerālmajora Lēvenhaupta rīkojuma no Skrundas pils arsenāla, kas tolaik atradās šauteņu kalēja Johana Baumana pārziņā, zviedri aizveda 170 karabīņu un bisu stobru, 330 stobru sagatavju un 402 bisu aizslēgus.¹⁰⁵ Kara gados ieroču darbnīca tikpat kā nedarbojās, un pēc J.Baumana nāves 1710.g. darbs vairs netika turpināts.

c) Lutriņi (*Luttringschen Eisen-Werck*)

Precīzs šī uzņēmuma ierīkošanas laiks nav zināms, bet pirmo reizi tas ir minēts 1661.g.¹⁰⁶, tātad var pieņemt, ka tas ierīkots jau pirms poļu–zviedru kara. Manufaktūra atradās pie Lašupes ietekas Ciecērē, netālu no vietas, kur 18.gs. beigās – 20.gs. sākumā atradās Skrundas mežniecība. Te tika uzbūvēta domna ar veidotavu, lielgabalu urbšanas darbnīca un mehāniskā kalve. Uzņēmumā ražoja lielgabalus, lielgabalu un muskešu lodes, granātas, pavarda plates, laktas, trijkājus un katlus.¹⁰⁷ Iespējams, ka čugunu pārstrādei nogādāja arī uz Turlavu un Kliņģiem. Hercoga Jēkaba valdīšanas beigu posmā Lutriņu un Kliņģu manufaktūras pārzināja viens rakstvedis, bet kā meistari minēti vācieši un latvieši.¹⁰⁸ Diemžēl konkrētu datu trūkums neļauj spriest par domnas jaudu, bet acīmredzot šis uzņēmums 17.gs. 80.gadu sākumā bija izsmēlis savas potences, tādēļ pēc hercoga Jēkaba nāves tas tika likvidēts. 1683.g. hercogs Frīdrihs Kazimirs ieķīlāja Lutriņu muižu Fromholdam Ernstam fon Sakenam par 6000 dālderiem, lai varētu iegūt līdzekļus kompensācijas izmaksai savam brālim Ferdinandam, kā tas bija noteikts hercoga Jēkaba testamentā¹⁰⁹, bet

¹⁰⁴ LVVA, 554.f., 3.apr., 1704. l., 50.–54., 75.–78. lp.; 1707. l., 27.lp.; 1708. l., 188. lp.; 1714. l., 23. lp.

¹⁰⁵ Turpat, 1747. l., 81. lp.

¹⁰⁶ Seraphim A. Eine Reise durch Kurland im J. 1661. // Baltische Monatsschrift. – Bd. LXXI – Riga, 1911 – S. 37.

¹⁰⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 1693. l., 5. lp.; 1704. l., 1.–4. lp.

¹⁰⁸ Turpat, 1693. l., 5., 6., 55. lp.; 6999. f., 44. apr., 290. l., 15. lp.

¹⁰⁹ Turpat, 1520. l., 42. lp.; Šim pašam nolūkam Frīdrihs Kazimirs bija spiests ieķīlāt arī iepriekšminēto Turlavas muižu, kā arī virkni citu domēņu.

1687.g. toreizējais muižas nomnieks H.K. fon den Brinkens bijušās dzelzsmānufaktūras vietā sāka būvēt labības dzirnavas.¹¹⁰

d) Kliņģi (*Klingschen Eisen-Werck*)

Precīzs šīs mānufaktūras ierīkošanas gads nav zināms, bet domājams, ka tas noticis vēl pirms 1655.–1660.g. poļu–zviedru kara. Uzņēmums atradās pie Cieceres upes netālu no Skrundas.¹¹¹ 17.gs. otrajā pusē to veidoja mehāniskā kalve un urbšanas darbnīca. Te gatavoja šauteņu stobrus, pīkus, pusmēnešus (helebardes paveids), zobenu asmeņus, muskešu dakšas utml., kā arī stieņu dzelzi. Tāpat kā Turlavā arī Kliņģos dzelzi ieguva visticamāk ar tiešo metodi, t.i. pūsmas krāsnī.¹¹² 17.gs. 80.gadu sākumā uzņēmums darbību pārtrauca, un, kad 1691.g. tajā ieradās Zviedrijā salīgtie amatnieki, viņi atrada visas ierīces pussabrukušas. To atjaunošana ilga vairākus mēnešus, un šoreiz mānufaktūra ar pārtraukumiem darbojās līdz 1695.g. sākumam, taču bija nerentabla: no 1691.g. 1.X līdz 1694.g. 24.VII kopumā tika saražoti tikai 72 birkavi 16 podi un 19 mārciņas dzelzs, kuras lielākā daļa tika iegūta, pārstrādājot vecus liēlgabalus un nederīgu dzelzi. Viss saražotais tika nosūtīts uz Ventspili acīmredzot kuģubūvētavas vajadzībām, bet, kā atzīmējis mānufaktūras rakstvedis, dzelzij bijusi slikta kvalitāte un tā bija tikpat kā nelietoājama.¹¹³ Tāpat nevicismīgi bija mēģinājumi kalt enkurus, jo ierīkotais veseris tam izrādījās par mazu.¹¹⁴ Pēc tam, kad 1695.g. pavasara pali sagrāva gandrīz visas mānufaktūras ēkas, amatnieki līdz ar palikušajām ierīcēm tika pārcelti uz Enguri un Ēdām, turpat norīkoti arī palīgstrādnieki. Atjaunošanas darbi ieilga, un tikai 1696.g. septembrī pabeidza būvēt dambi un slūžas.¹¹⁵ Dīcmžēl avoti nesniedz informāciju par to, vai remontdarbi vispār tika pabeigti un vai uzņēmums atsāka savu darbību. Zināms tikai, ka 1698.g. vasarā pēc hercoga Ferdinanda

¹¹⁰ LVVA, 6999. f. 44. apr., 1520. l., 24. lp.

¹¹¹ Tādēļ 18. 19.gs. avotos šo uzņēmumu dēvēja arī par Skrundas dzelzsmānufaktūru.

¹¹² LVVA, 554.f., 3.apr., 1693. l., 5., 6. lp.; 1704. l., 1.–10. lp.

¹¹³ Turpat, 1704. l., 11.–12., 17.–21. lp.; 1730. l., 1. lp.; 1747. l., 19. 21. lp.

¹¹⁴ Turpat, 1704. l., 25.–27. lp.

¹¹⁵ Turpat, 1701. l., 20.–22., 40. lp.; 1704. l., 58.–62., 77.–78. lp.; 1709. l., 96. lp.

rīkojuma Kliņģos esošās ierīces tika demontētas un nogādātas uz Skrundas pili.¹¹⁶

e) Baldone (*Baldohnsche Eisen-Wercke*)

Precīzs manufaktūras ierīkošanas laiks nav zināms, bet domājams, ka tas noticis 17.gs. 40.gados. 1650.g. Baldonē pastāvēja domna, veidotava, mehāniskā kalve un parastā smēde. Ap šo laiku hercogam radās ideja par uzņēmuma modernizāciju. 1652.g. hercogs Jēkabs pavēlēja pārbūvēt veco domnu, uzceļot to augstāku. 1650.g. domna darbojās jau arī Vecmuižā (*Neugut*).¹¹⁷ 1657.g. 25.V. tika noslēgts līgums starp hercogu Jēkabu un veidotāju Antoniju Deprē un viņa dēlu Ēriku – par 400 dālderiem gada algas viņiem bija hercogam Baldonē jāizlej čuguna lielgabali, lodes un citi priekšmeti.¹¹⁸

Ar laiku Baldones manufaktūra kļuva par lielāko no hercoga Jēkaba šāda veida uzņēmumiem. 17.gs. 70.gados un 80.gadu sākumā Baldones dzelzsmānufaktūras komplekss sastāvēja no 3 dzelzs kalvēm, plātņu kalves, slīpēšanas un urbšanas darbnīcas, naglu kalves un domnas ar veidotavu Baldonē, domnas, veidotavas, urbtuves un naglu kalves Vecmuižā un dzelzs kalves Riežos (*Ressenhof, Reeschenhof*).¹¹⁹ Kā meistari te strādāja vācu, poļu un latviešu amatnieki, kā arī iepriekšminētās Deprē ģimenes pārstāvji. Produkcijas būtiskāko daļu veidoja lielgabali, kuru urbšanai izmantoja ne vien ūdens enerģiju, bet arī vēršus, bez tam tika ražotas lodes, granātas, zobeni, pīķi, katli un naglas. Sliktāk gāja ar stieņu dzelzi, kura kvalitāte un izstrādes daudzums bieži neapmierināja hercogu. Vienam stieņu kalējam nedēļā bija jāizkaļ viens birkavs dzelzs, taču tas notika visai reti gan ārēju apstākļu dēļ (izejvielu trūkums, nepiemēroti laika apstākļi), gan atsevišķu amatnieku nepietiekamās kvalifikācijas dēļ. Hercogs centās uzlabot stāvokli ar dažādiem sodiem, bet tie līdzēja maz. Negatīvi darbu ietekmēja arī biežā rakstvežu

¹¹⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1747. l., 15. lp.

¹¹⁷ Turpat, 1687. l., 1., 2. lp.; 1746. l., 1. lp.

¹¹⁸ Turpat, 1694. l., 76. lp.

¹¹⁹ Turpat, 1694. l., 2. -5., 9. 21. lp.

maiņa, kuri acīmredzot netika galā ar tik lielu uzņēmumu. Sevišķi raksturīga parādība tā bija Jēkaba valdīšanas pēdējos gados.

Baldones uzņēmums ir vienīgais, par kuru ir konkrēta informācija attiecībā uz ārvalstu pasūtījumiem Jēkaba valdīšanas laikā. 1672.g. pavasarī Rīgas rāte vērsās pie hercoga Jēkaba ar lūgumu, vai Baldonē nebūtu iespējams izgatavot Rīgai nepieciešamās lodes un granātas, kā arī monētu spiestuvi (*zur Münze gehörige Dienge, Drückwerck zur Münze*). Lielāko daļu no amunīcijas un citiem dzelzs izstrādājumiem Rīga, protams, saņēma no Zviedrijas, bet tā kā, pārvadājot munīciju kuģos, ūdens bieži tai kaitēja, tad vieglāk un ērtāk bija to saņemt no Rīgas tuvumā esošā hercoga uzņēmuma. Jēkabs visumā deva pozitīvu atbildi, taču norādīja, ka rātes pasūtījums tiks izpildīts tad, ja saglabāsies darbam nepieciešamais ūdens līmenis un ja hercogam pašam nebūs steidzīgu vajadzību pēc uzņēmuma izstrādājumiem. Tomēr hercogs solījās, ka labvēlīgos apstākļos viņš ir gatavs piegādāt pilsētai prasīto par Zviedrijā pieņemtajām cenām.¹²⁰ Pasūtījums tika izpildīts nākamajā gadā. Samaksu par izgatavoto spiestuvi Jēkabs ļāva noteikt pašai rātei, taču attiecībā uz lodēm radās nesaskaņas cenas dēļ. Hercogs prasīja par birkavu ložu 9 dālderus, jo tās pa lielākai daļai bija neliela kalibra (*kleine Kugeln*), kas nozīmēja lielāku darbietilpību, bet rāte vēlējās cenu samazināt. Sarakste par šo jautājumu turpinājās vairākus mēnešus, turklāt hercogs Jēkabs nevēlējās pickāpties, norādot, ka Rīga vienmēr varot iegādāties lodes Zviedrijā, ja gribot.¹²¹ Beidzot 1674.g. martā rāte paziņoja, ka ir gatava nosūtīt pakal lodēm savus cilvēkus, taču saņēma no hercoga atbildi, ka, ilgi nesaņēmis no rātes nekādas ziņas, viņš licis nogādāt lodes uz Jelgavu.¹²² Tad rāte nosūtīja pie hercoga pilsētas inženieri Francisku Mureru un kapteini Kristofu Juhtu (*Jucht*), kuri vienojās par monētu spiestuves vešanu uz Rīgu, kā arī izteica prickšlikumu maksāt par birkavu ložu 10 dālderus vai birkavu labas zviedru dzelzs, uz ko saņēma hercoga piekrišanu. Jau 1674.g. augustā Jēkabs rakstīja rātei, ka pasūtītā ložu

¹²⁰ LVVA, 673. f., 1. apr., 978. l., 50., 56., 58. lp.

¹²¹ Turpat, 52., 54. lp.

¹²² Turpat, 63. lp.

partija Baldonē ir gatava un ka viņš vēlas saņemt kā samaksu par tām 20 birkavu dzelzs.¹²³ Acīmredzot šoreiz vienošanās tika arī izpildīta, jo dokumentos vairs nav norāžu par kādiem konfliktiem šai sakarā.

Pēc Jēkaba nāves jaunais hercogs Frīdrihs Kazimirs reorganizēja manufaktūras pārvaldi un palielināja ierēdņu štatu, ieceļot atsevišķu direktoru un divus rakstvežus, taču lielāki pārkārtojumi notika 1688.g., kad par direktoru kļuva B.Štrems. Viņš nomainīja gandrīz visus amatniekus ar Zviedrijā no jauna salīgtiem, atstājot no iepriekšējiem tikai Ēriku Deprē (viņa tēvs šai laikā jau bija miris) un divus slīpētājus.¹²⁴

1689.g. 3.VI starp hercogu Frīdrihu Kazimiru un poļu armijas majoru Frīdrihu Hānu tika noslēgts līgums par 60 lielu un 350 mazu granātu piegādi no Baldones. Par katru birkavu granātu Hāns apņēmās maksāt 13 dālderu.¹²⁵ Par šī līguma izpildi nekas nav zināms, taču kopumā no 1688.g. jūlija līdz 1690.g. Jāņiem Baldonē tika saražoti 120 birkavi čuguna, no kuriem izgatavoja 99 birkavus stieņu dzelzs un izlēja 1111 lodes un granātas, 261 dažāda tilpuma katlu, kā arī sīkpreces.¹²⁶ Ne visai augstā produktivitāte izskaidrojama ar to, ka Štrems vēl nebija paguvis tehniski pārkārtot uzņēmumu, jo pēc 1690.g. 28.VI nomas līguma noteikumiem viņam bija jāuzbūvē Baldonē jauna domna, kas atbilstu Zviedrijā pieņemtajiem parametriem, un jauna kalve. Saskaņā ar šo līgumu Baldonē gadā bija jāražo 400 birkavu dzelzs, tam patērējot 934 asis malkas, 3334 mucas rūdas un 480 mucu kaļķakmens. Nomas maksu, kas katram no trim iznomātajiem uzņēmumiem (bez Baldones Štrems nomāja arī Biržus un Enguri) tika noteikta 5500 florīnu gadā, varēja kārtot arī natūrā, rēķinot 8 dālderus par birkavu, turklāt Štremam bija jāpilda rīkojumi par dzelzs piegādēm hercoga vajadzībām.¹²⁷

Jauna domna tika uzcelta, un Baldone līdz domnas uzbūvēšanai Ēdās kļuva par galveno čuguna izstrādājumu ražotni. Produkcija gāja ne tikai

¹²³ LVVA, 673. f., 1. apr., 68.–70. lp.; 1181. l., 51. lp.

¹²⁴ Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 1. lp.; 1695. l., 66. lp.

¹²⁵ Turpat, 1714. l., 3. lp.; O. Mīrbaha "Vēstulju" 246.lpp. šis fakts attiecināts uz 1676.g.

¹²⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1721. l., 1.–9. lp.

¹²⁷ Turpat, 1681. l., 17.–23. lp.

hercogam un citiem kurzemniekiem, bet arī ārpus hercogistes robežām. Kā pirmais un svarīgākais zināmais ārvalstu pasūtītājs atkal jāmin Rīgas pilsēta. 1691.g. 5.XI B.Štrems noslēdza līgumu ar Rīgu par lielgaballožu, granātu un skrošu piegādi – no katra veida pa 25 birkaviem. Par vienu birkavu granātu Rīga maksāja 27 florīnus, par birkavu ložu 16 florīnu 15 grašu, bet par birkavu skrošu – 24 florīnus.¹²⁸ Šis līgums nebija vienīgais, un laika posmā no 1692.g. jūnija līdz 1693.g. jūnijam no Baldones uz Rīgu tika nosūtīti 345 birkavi 17 podi dažāda kalibra lielgaballožu, 89 birkavi 11 ½ podi granātu, 40 birkavi 7 ½ podi skrošu un viena mortīra kopsummā par 8465 florīniem 12 grašiem.¹²⁹

Savukārt punkts par jaunās kalves ierīkošanu palika neizpildīts. 1694.g. nododot uzņēmumu atpakaļ hercogam, Štrems taisnojās, ka nav uzbūvējis to tādēļ, ka viņam nav tikuši piegādāti baļķi, taču, kā norādīja hercoga puse, līgumā par to runas nav bijis.¹³⁰ Jauna kalve netika ierīkota arī turpmākajos gados, un daļēji tas izskaidrojams ar vietējās rūdas kvalitāti, kuru uzskatīja par nepiemērotu dzelzs kalšanai. Turklāt pakāpeniski rūdas krājumi uzņēmuma tuvumā tika izsmelti, un Štrema laikā to nācās rakt diezgan lielā attālumā, pat Vidzemei piederīgajā Mazjumpravmuižā, kas apgrūtināja rūdas sagādi lielos daudzumos.¹³¹ Pakāpeniski kalves ierīces nonāca nelietojamā stāvoklī, taču precīzs laiks, kad tā pārtrauca darbību, nav nosakāms.

Tādējādi 17.gs. nogalē Baldonē darbojās domna ar veidotavu, lielgabalu urbšanas un slīpēšanas darbnīca un nagļu kaltuve, tajā izgatavotās naglas tika nosūtītas galvenokārt uz Ventspili kuģubūvētavai, kā arī pārdotas. Bez tam te atradās arī kokzāģētava. Dažādos darbos manufaktūrā ik nedēļu strādāja 10–14 zemnieku ar zirgiem un 15–20 kājinieku, bet laikā, kad darbojās domna, pēdējo skaits pieauga līdz 35. Konkrētu datu par manufaktūras darbību saglabājies visai maz. 1696.g. domna bez pārtraukuma bija strādājusi 16 nedēļu, taču ziņas par ražojumiem ir tikai par 9 nedēļām un 4 dienām, kad kopumā tika izlietas 18694 2–24-mārciņu kalibra lielgaballodes, 5409 rokas granātas, 26 katli, 1

¹²⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1686. l., 1. lp.

¹²⁹ Turpat, 1714. l., 51. lp.

¹³⁰ Turpat, 1717. l., 14. lp.

¹³¹ Turpat, 1710. l., 31. lp.; 2. apr., 3147. l., 42. lp.

haubice, 23 atsvari, kā arī pavarda plates un dažas ierīces Iecavas labības dzirnavām.¹³² Šķiet, ka 1696.g. būs bijis maksimuma punkts, pēc kura sākās lejupslīde. Kādā 1700.g. ziņojumā atzīmēts, ka pēdējos pusotra gados uzņēmums nes vairāk zaudējumu nekā labuma un tam nepieciešams pamatīgs remonts.¹³³ Minētā gada vasarā uzbūvēja jaunu dambi, taču iesāktos darbus pārtrauca karš. Manufaktūra tā arī vairs netika atjaunota, kaut gan vēl 1699.g. Biržos strādājošais stikla meistars Heinrihs Junglings ierosināja ierīkot Baldonē stikla cepli, pulvera dzirnavas un dzelzs vai vara kalvi. Priekšlikums visumā tika uzņemts labvēlīgi, bet plāns netika realizēts, acīmredzot kara dēļ.¹³⁴

Baldones manufaktūras kādreizējās filiālēs Vecmuižā un Riežos darbība tika pārtraukta 17.gs. 80. gadu beigās, un 1693.g. kādā vēstulē Štrems raksta, ka viņš bijis pie vecā Vecmuižas uzņēmuma, lai aplūkotu tur ierīkotās akmeņlauztuves.¹³⁵

f) Birži (*Großbuschhofsche Eisen-Werck*)

Šis uzņēmums atradās netālu no Daugavas krastā esošā miesta, kuru apdzīvoja pārsvarā poļi, baltkrievi un krievi un kuram 1670.g. hercogs Jēkabs piešķīra pilsētas tiesības, nosaucot to par Jēkabpili. Miesta izaugsmi veicināja arī manufaktūra, kas savu vārdu ieguva no hercoga muižas, kuras teritorijā tā atradās.

1652.g. 5.IV izdotajā hercoga rīkojumā par šīs manufaktūras ierīkošanu tika atzīmēts, ka jaunajā uzņēmumā varētu strādāt poļi, francūži un vācieši (*Pohlen, Frantzen und Teitschen*).¹³⁶ Jēkaba minētie francūži bija ieradušies Kurzemē 1651.g. rudenī. Tie visi bija meistari, tādēļ ierēdnim, kas uzraudzīja uzņēmuma ierīkošanu tika uzdots noskaidrot, cik zeļļu nepieciešams katram no viņiem.¹³⁷ Būvniecības darbos tika norīkoti Seces, Saukas, Salas, Sēlpils un Sērcnes muižu zemnieki, kopā 120, kā arī pa vienam namdarim no katras

¹³² I.VVA, 554. f., 3. apr., 1695. l., 80.–89. lp.

¹³³ Turpat, 1746. l., 37. lp.

¹³⁴ Turpat, 1709. l., 87. lp.; 1717. l., 85., 94., 105. l. Domājams, ka minēta ierosinājuma dēļ vēstures literatūrā ieviesies uzskats, ka Baldonē ir darbojusies arī stikla manufaktūra.

¹³⁵ I.VVA, 554. f., 3. apr., 1697. l., 26. lp.

¹³⁶ Turpat, 1746. l., 1. lp.

muižas.¹³⁸ Diemžēl arī par šīs manufaktūras darbību konkrētāka informācija ir tikai sākot ar 17.gs. 70.gadiem. Šajā laikā te darbojās divas kalves. Vienā strādāja vācu meistari, bet otrā – poļu, tāpēc tās arī tika sauktas par poļu kalvi (*Polnischer Hammer*) un vācu kalvi (*Deutscher Hammer*). Kalēji izgatavoja tikai stieņu dzelzi, bet ir grūti ko teikt par pielietoto tehnoloģiju. Kamēr 1651.g. hercoga rīkojumā bija minēta domna (*Mastofen*) un attiecīgi arī domnas meistars un kausētājs, tad 70.gadu dokumentos nekādas ziņas par domnas darbību neparādas, un jādomā, ka tolaik te darbojās pūsmas krāsnis.

Darbu gaita uzņēmumā stipri svarstījās atkarībā no rūdas un ogļu piegādēm, kuras apkārtējās domēnes veica visai nekārtīgi, un, kad 1678.g. janvārī par rakstvedi tika iecelts Johans Buhs, viņš savā pirmajā ziņojumā rakstīja, ka manufaktūra ir nolaista, amatnieki izejvielu trūkuma dēļ tikpat kā nestrādā, daudzi norīkotie klaušinieki iztrūkst, bet malka netiek cirsta pēc noteiktā mērā, kā rezultātā no vienas ass malkas iegūst tikai 6 mucas ogļu paredzēto 10 vietā. Bez tam Buhs norādīja, ka kaltuvju ierīces ir nolietojušās, piemēram, koka plēšas poļu kalvē kalpoja jau 15 gadu.¹³⁹ Viņš mēģināja ieviest kārtību uzņēmumā, un, kā Buhs pats atzīmēja 1678.g. 15.V, trīs nedēļās bija izgatavoti 245 dzelzs stieņi, kamēr agrāk tik daudz nēcot saražots pat trīs mēnešos.¹⁴⁰ Tomēr krasi uzlabot stāvokli tā arī neizdevās. Jauna kalve vācu meistariem tika uzbūvēta tikai 1685.g., bet poļu kalve vēl 1686.g. atradās pussagruvušā stāvoklī.¹⁴¹

Šāda situācija bija arī brīdī, kad manufaktūra nonāca B.Štrema rokās. Lai nodrošinātu manufaktūras pārveidošanai nepieciešamo naudu, hercogs Frīdrihs Kazimirs atļāva Štrema piesaistīt privātpersonu līdzekļus, hercogam uzstājoties par galvotāju. 1689.g. jūnijā B.Štrems saņēma 400 florīnu no hercoga virssekretāra Polikarpa Bauera ar noteikumu, ka aizdevums tiks atmaksāts ar labu dzelzi līdz 1690.g. Jāņiem, rēķinot par vienu birkavu dzelzs

¹³⁷ LVVA, 554. f., 1. apr., 1808. l., 42. lp.

¹³⁸ Turpat, 43. lp.

¹³⁹ Turpat, 3. apr., 1269. l., 7.–8., 12.–16., 103.–104. lp.

¹⁴⁰ Turpat, 15.–16. lp.

¹⁴¹ Turpat, 118.–119. lp.

5¼ dālderu. Līdzīgā kārtā tika saņemti 450 florīni no sekretāra Rūdolfā Amelunga un 900 florīni no tirgotājiem Koitāna un Tīdena.¹⁴² Tā kā saņemtā summa bija par mazu, lai uzsāktu nopietnus pārkārtojumus (jaunas kalves būve prasīja, mazākais, 3000 florīnu, neskaitot izmaksas par būvbaļķiem), domājams, ka tie nebija vienīgie aizdevēji, tāpat iespējams, ka pārējo daļu sedza no hercoga kases – precīzākas ziņas par to avoti pagaidām neļauj iegūt. Lai nu kā, bet jau 1689.g. Biržos iesākās pārbūve, un tur ieradās vairāki Zviedrijā salīgtie stieņu kalēji.¹⁴³

1690.g. pārņemot Biržus līdz ar Baldoni un Enguri nomā, Štrems vienojās ar hercogu, ka jau ieguldītos līdzekļus atskaitīs no nomas maksas, lai Štrems varētu norēķināties ar kreditoriem.¹⁴⁴ 1692.g. 4.I hercoga komisija novērtēja manufaktūras kompleksu, kas satāvēja no jaunuzbūvēta dambja, domnas, veidotavas, kalves, kokzāģētavas, ogļu šķūņa un vairākām dzīvojamām mājām, par 7600 dālderiem.¹⁴⁵ Saskaņā ar līguma noteikumiem manufaktūrai kopumā gadā bija jādod vismaz 500 birkavu dzelzs, patērējot 1167 asis malkas, 4167 mucas rūdas un 600 mucas kaļķu.¹⁴⁶ Produkcijas lielāko daļu veidoja dažādi saimniecībā nepieciešami izstrādājumi – ierīces zāģētavām un labības dzirnavām, laktas, lāpstas, lemeši, laužņi, naglas, kā arī stieņu dzelzs. Nelielos daudzumos lēja lodes, katlus utt.¹⁴⁷ Bez Zviedrijā salīgtajiem amatniekiem te strādāja arī krievu tautības vietējie kalēji – brāļi Jozefs un Grigorijs. Viņu kalve tā arī tika dēvēta par *russische Schmiede*, bet 1707.g. pēc zviedru ģenerāļa Lēvenhaupta rīkojuma sastādītā uzņēmuma aprakstā minēts, ka krievi veicot nelielu kausēšanu pēc savas metodes¹⁴⁸, ti visticamāk strādāja ar pūsmas krāsni.

Tā kā domēnes bieži negribēja vai dažādu iemeslu dēļ nevarēja izpildīt uzliktās izejvielu piegādes normas, tādējādi izraisot dīkstāves, tad

¹⁴² LVVA, 554. f., 3. apr., 1712. l., 1., 2. lp.

¹⁴³ Turpat, 1795. l., 20. lp.

¹⁴⁴ Turpat, 1681. l., 20., 22. lp.

¹⁴⁵ Turpat, 1696. l., 29., 30. lp.

¹⁴⁶ Turpat, 19. lp.

¹⁴⁷ Turpat, 1722. l., 39. 51. lp.

¹⁴⁸ Turpat, 2. apr., 3147. l., 74. lp.

manufaktūras darbībā veiksmīgi periodi mijās ar neveiksmēm. Piemēram, no 1697.g. 29.VII līdz 1699.g. 30.IX, t.i 2 ¼ gados, zaudējumi sastādīja 3786 florīnus 13 ½ grašus, kaut gan šajā laika posmā dzelzs vien tika pārdota 65 birkavu 13 podu 2 mārciņu apjomā kopsummā par 1100 florīniem.¹⁴⁹ 18.gs. sākumā uzņēmums atkal bija nonācis pagrimuma stāvoklī, tādēļ 1701.g. 11.II hercogs Ferdinands lika nosūtīt Baldones manufaktūrai pakļautos zemniekus uz Birziem agrākā pārvaldnieka un toreizējā nomnieka Johana Pancera rīcībā līdz ziemas beigām, lai palīdzētu remontdarbos.¹⁵⁰

Lielajā Ziemeļu karā manufaktūra cieta ne tik daudz no pašas karadarbības, cik no karojošo pušu armiju uzliktajām kontribūcijām un laupīšanām. Piemēram, 1704.g. pēc poļu kņaza Višņevicka pavēles tika rekvizēti 14 podi stieņu dzelzs, 250 12 mārciņu kalibra un 157 4 mārciņu kalibra lielgaballodes, bet 1707.g. 1.IV manufaktūrā ieradās kāds krievu ģenerālis ar kazaku un kalmiku vienību, kas uzlauza labības klēti un aizveda lielāko daļu graudu.¹⁵¹ Šajā laikā domna netika darbināta, bet tika apstrādāta ar tiešo metodi iegūtā dzelzs. Beidzot 1708.g. 3.II virspadomnieki hercoga Ferdinanda vārdā deva rīkojumu likvidēt uzņēmumu tā nerentabilitātes dēļ, bet zemi izmantot lauksaimniecībai.¹⁵² 18.gs. vidū par kādreizējo manufaktūras esamību liecināja vairs tikai pustumīžas nosaukums - *Beihof Eisenhammer*.

g) Fngure (*Angersche Eizen-Werck*)

Ierīkošanas darbi te sākās 1677.g., bet darbība aizsākās 1679.g. - 24.XI stieņu kalējs veica pirmo izmēģinājuma kalšanu.¹⁵³ Tā paša gada 8.XI hercogs Jēkabs noslēdza līgumu ar domnas meistaru Klāsu Denī (*Class de Ny*), kuram tika uzdots pabeigt domnas būvi un pēc tam strādāt uzņēmumā par 200 dālderiem algas gadā.¹⁵⁴ Domna pirmo reizi tika palaista 1680.g. 12.X, taču jau

¹⁴⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1722. l., 89. lp.

¹⁵⁰ Turpat, 2. apr., 3147. l., 42. lp. Pancers nomāja Biržus 1701.- 1707.g.: 554. f., 3. apr., 1681. l., 47.-48. lp.

¹⁵¹ Turpat, 1722. l., 106., 139. lp.

¹⁵² Turpat, 153. lp.

¹⁵³ Turpat, 1697. l., 2.- 7. lp.; 1716. l., 1. lp.

¹⁵⁴ Turpat, 1691. l., 77. lp.

15.XI tā apstājās, jo bija iebrukusi krāsns ēze. Šajā periodā tika izlieti četri 4-mārciņu kalibra lielgabali, viens 6-mārciņu lielgabals, 4170 dažāda kalibra lielgabalodes, 630 rokas granātas, 2 lielas laktas, 2 trijkāji, 1 pavarda plate un nenosaukts daudzums čuguna (*ein grosse Partey an Tack-Eisen*).¹⁵⁵ Uzņēmumā ietilpa domna, veidotava, urbšanas darbnīca, kā arī kalve ar divām ēzēm, kas bija ierīkota pēc vācu parauga un kurā strādāja divi zviedru meistari. Palīgdarbos no Engures, Ozolmuižas un Grenču muižas ik nedēļu tika norīkoti ap 7 zirdzinieki un 25 kājinieki.¹⁵⁶ Jau no paša sākuma Engures uzņēmums izvērtās par galveno stieņu dzelzs ražotni. Bez tam tajā izgatavoja lielgabalus, lodes, enkurus, sagataves Skrundas šauteņu darbnīcai un visdažādākos saimniecības piederumus. Engurē pārstrādāja ne tikai uz vietas ražoto čugunu, bet arī no Baldones un vēlāk arī no Ēdām piegādāto. Savukārt daļa Engures dzelzs Jelgavā tika pārkalta tēraudā, pārējā izlietota dažādām hercoga vajadzībām, pārdota vietējiem iedzīvotājiem un, iespējams, arī eksportēta. Bez dzelzsmanufaktūras Engurē darbojās arī kokzāģētava, bet ostas vajadzībām bija uzbūvētas 4 noliktavas un pastāvēja mucenieka darbnīca.¹⁵⁷

1689.g. par Engures manufaktūras direktoru tika iecelts B.Štrems, bet 1690.g., kā jau minēts, viņš iznomāja manufaktūru uz četriem gadiem. Attiecībā uz Enguri nomas līgumā tika noteikts, ka Štremam jāierīko tajā jauna kalve, bet domnai jāuzlabo apakšējā daļa (*Unter-Mauer*). Gadā manufaktūrā no 1400 asīm malkas, 5000 mucām rūdas un 720 mucām kaļķakmens bija jāsarāžo 600 birkavu dzelzs.¹⁵⁸ Būdam nomnieks Štrems tomēr uzskatīja, ka Engurē lietderīgāk uzbūvēt jaunu domnu, bet kalvei pietiktu ar remontu. Tāpēc 1692.g. viņš lika nojaukt veco domnu un uzbūvēja jaunu lielāku. Izdevumi tās celtniecībai sasniedza 4552 florīnus 15 grašus.¹⁵⁹ Diemžēl nav gandrīz nekādu konkrētu skaitļu par manufaktūras darbību līdz 1694.g. jūnijam, kad tā atgriezās hercoga rokās. Pārraudzība pār uzņēmumu tad tika uzticēta

¹⁵⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1746. l., 2. lp.

¹⁵⁶ Turpat, 1709. l., 11.–14. lp.; 1723. l., 1.–24. lp.

¹⁵⁷ Turpat, 1746. l., 3. lp.; 7349. f., 2. apr., 105. l., 3. lp.

¹⁵⁸ Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 1., 19., 20. lp.

¹⁵⁹ Turpat, 1709. l., 51. lp.; 1723. l., 33.–35. lp.

M.Egrīnam, kurš 28.VIII rakstīja hercogam, ka manufaktūras dambis atrodies sliktā stāvoklī un lielākā daļa ūdens noplūstot bez kādas jēgas, tāpēc vēl šoruden to nepieciešams salabot. Savukārt kalvi, nedaudz pieremontējot, varēsot izmantot vēl vairākus gadus.¹⁶⁰ Saskaņā ar tai pat dienā sastādīto inventāru manufaktūrā krājumā bija 37 birkavi 4 podi stieņu dzelzs, no kuriem 3 birkavus Engrīns nosūtīja uz Baldones naglu katuvi, 8 birkavus uz Ventspili kuģubūvētavai, bet pārējo uz Jelgavas tēraudkalvi. Bez tam B.Štrems pārdeva 40 birkavus dzelzs, kuri tika saražoti pēc 1694.g. Jāņiem, t.i. jau pēc oficiālā nomas termiņa iztecēšanas. Tāpat pēc Jāņiem bija iegūti 160 birkavi čuguna, kurus kopā ar iekrātajiem vēl 100 birkaviem plānoja pārstrādāt dzelzī nākamajā ziemā. Domnas iedarbināšana tika paredzēta nākamā gada martā.¹⁶¹

Pirmajā gadā pēc B.Štrema nomas līguma izbeigšanās, t.i. līdz 1695.g. jūnijam, manufaktūras izdevumi pārsniedza ienākumus par 2211 florīniem, un par iemeslu tam bija ne tikai izdevumi remontiem, bet arī pārvaldnieka nolaidība, jo viņš manufaktūras strādniekus bija izmantojis dažādos citos darbos. Šajā periodā kopā tika izkalti 235 birkavi stieņu dzelzs, no kuriem 75 birkavus 2 podus pārdeva par 1637 florīniem 12 ½ grašiem (t.i. par 7-8 dāld. birkavā), bet pārējo piegādāja pēc hercoga rīkojumiem.¹⁶² Tad acīmredzot tika veikti nepieciešamie pasākumi pārvaldes uzlabošanā, un nākamajā atskaites periodā (1695.g. 24.VI – 1696.g. 24.II) peļņa veidoja 2227 florīnus 5 grašus. Kopumā tika izkalts 231 birkavs 12 podu 18 mārciņu stieņu dzelzs, no kuras pārdeva 107 birkavus 15 podus par 2321 florīnu 7 ½ grašiem, 86 birkavus 18 podus 3 mārciņas piegādāja hercogam, bet pārējais palika noliktavā. Bez tam par 202 florīniem 18 grašiem pārdeva dažādus mājāsaimniecības priekšmetus – tūģelus, katlus, miczerus u.c.¹⁶³ Pusi no visas saražotās dzelzs bija izkaluši valoņu meistari Ibeneti, kas strādāja pēc franču metodes, un, kā hercogam

¹⁶⁰ LVVA, 554. f., 2. apr., 3147. l., 30.–31. lp.

¹⁶¹ Turpat.

¹⁶² Turpat, 3. apr., 1724. l., 2., 3. lp.

¹⁶³ Turpat, 3., 4. lp.

rakstīja domnas meistars Antonijs Deprē jun.: “francūži no Engures čuguna taisa tik labu dzelzi, kāda nekur Zviedrijā nav atrodamā.”¹⁶⁴

1696.g. vasarā uzņēmumā risinājās lieli remontdarbi. Tika uzbūvēts 80 olekšu garš (ap 48 m) un 11 olekšu plats (ap 6,5 m) pilnīgi jauns dambis ar 12 slūžām, darbos plaši iesaistot salīgotos zemniekus un vaļiniekus. Ik nedēļas strādāja līdz 100 cilvēkiem. Atjaunoja arī ūdens padeves sistēmu, kā arī uzcēla jaunu kalvi un kokzāģētavu, taču jau 1697.g. septembrī manufaktūru piemeklēja ugunsgrēks, kura seku likvidēšana ilga līdz 1698.g. pavasarim, kad tika uzbūvēta arī jauna domna.¹⁶⁵ 1698.g. septembrī B.Štrems no jauna iznomāja Engures manufaktūru, šoreiz uz 6 gadiem – kopsummā par 40 000 florīniem, kas viņam bija jānomaksā hercogam naudā vai pēc pieprasījuma ar stieņu dzelzi, rēķinot par birkavu 7 dālderus.¹⁶⁶ Līgums vairākārt tika pagarināts, un Štrems palika nomnieks līdz pat savai nāvei 1709.g. Lielā Ziemeļu kara laikā Štrems noslēdza līgumu ar Rīgas pilsētu par dažādu izstrādājumu piegādi. Piemēram, 1703.g. vien Rīga no Engures saņēma 577 birkavus 11 podu 1 mārciņu bumbu un granātu. Līdz pat Rīgas aplenkumam 1709.g. uz turieni tika sūtīti ne tikai militāra rakstura ražojumi, bet arī atsvari, dažādu šķirņu dzelzs, naglas u.c.¹⁶⁷ Pēc zviedru okupācijas varas rīkojumiem Engurē, kura kara ugunīs bija palikusi neskarta, kala naglas un pakavus armijas vajadzībām, līdzīgus pasūtījumus deva arī krievi. 1709./1710.g. mēra epidēmijas laikā nomira B.Štrems ar sievu, viņa palīgs Daniels Ibenets, domnas meistars Ēriks Andersons un daži citi, tomēr lielākai daļai amatnieku izdevās izbēgt no nāves.¹⁶⁸

1709.g. rudenī uz Enguri tika norīkots Reinholds Valters (*Walter*), kurš pēc profesijas bija drēbnieks, bet kurš visai lietprātīgi ķērās pie uzņēmuma vadīšanas. Viņš sapulcināja izklīdušos amatniekus, pieņēma divus jaunus naglu kalējus, organizēja krājumos esošā čuguna un metāllūžņu pārstrādi, un 1712.g.

¹⁶⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 1693. l., 25. lp.

¹⁶⁵ Turpat, 1697. l., 176., 193., 195. lp.; 1725. l., 28., 53. lp.; 6999. f., 44. apr., 31. l., 18. lp.

¹⁶⁶ Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 31.- 36. lp.

¹⁶⁷ Turpat, 1714. l. 56.– 76. lp.

¹⁶⁸ Turpat, 6999. f., 44. apr., 32. l., 1., 2. lp.

10 nedēļas tika darbināta arī domna (par saražotā čuguna daudzumu ziņu diemžēl nav), turklāt Valters ieguldīja uzņēmumā arī personiskos līdzekļus.¹⁶⁹ Tagad Engures manufaktūrā ražoja vienīgi dzelzi un visdažādākos priekšmetus, kas bija nepieciešami kara postījumu atjaunošanā. Uzņēmuma produkcija atrada plašu noietu ne tikai hercoga domēnēs, bet arī pie privātpersonām. Turklāt Valtera laikā pārsvarā kala mazākus un labākas kvalitātes (*feiner*) dzelzs stieņus, kas tika uzskatīti par labāko dzelzs šķirni arī Zviedrijā (*Oregrunds-Eisen*).¹⁷⁰ Šo dzelzi pārdeva attiecīgi par augstāku cenu nekā parasto dzelzi, t.i. par 10–11 dālderu birkavā.

Vienlaikus karš un tā nestais posts radīja lielas problēmas manufaktūras darbībai. Pirmām kārtām trūka darbaspēka, jo mērī bija izmirušas divas trešdaļas apkaimes zemnieku. Kā 1714.g. atzīmēja Valters, tad Štrema laikā manufaktūrā ik nedēļu esot strādājuši 50 kļaušinieki un 30 līdz 40 algādžu, kamēr pašreiz strādājot tikai 8–10 kļaušinieku, bet algādžu vispār nav. Valters uzskatīja, ka manufaktūras normālai darbībai nepieciešami vismaz 24 strādnieki, tādā gadījumā pēc attiecīgiem remontdarbiem uzņēmums varētu ražot 1000 birkavus čuguna - šāds apjoms gan liekas visai pārspīlēts, ja vien Valters neplānoja uzbūvēt pilnīgi jaunu domnu, par ko viņa aprēķinos nekas nebija teikts.¹⁷¹ Bez tam bija izsmelti labākās rūdas krājumi tuvākajā apkaimē, bet ogļdeģi bija nepieredzējuši un piegādāja nekvalitatīvas ogles. Sakarā ar mazāku dzelzs stieņu kalšanu pieauga ogļu patēriņš vispār, turklāt šis process bija arī darbietilpīgāks. Izdevumus palielināja kontribūcijas maksas un pakalpojumi krievu un sakšu karaspēkam, kas notika līdz pat Ziemeļu kara beigām, ierīču remonts, naudas sūtījumi hercogam Ferdinandam uz Dancigu. Savukārt pārdodot dzelzi tirgotājiem Jelgavā, manufaktūrai radās zaudējumi

¹⁶⁹ LVVA, 6999. f., 44. apr., 32. l., 25. lp.; 554. f., 3. apr., 1691. l., 145. lp.; 1734. l., 16., 23.–24. lp.

¹⁷⁰ Turpat, 6999. f., 44. apr., 32. l., 25., 32. lp.; Bruckmann Francisco Ernesto, *Magnalia Dei in Locis Subteraneis oder Unterirdische Schatz-Kammer aller Königreiche und Länder.* – Bd. 1. – Braunschweig, 1727 – S. 898.; 1 birkavā iegāja 5 – 6 parastās dzelzs stieņi, bet no minētās šķirnes dzelzs 1 birkavu svēra 8 – 10 stieņi, kas bija 2 – 3 pirkstu platumā.

¹⁷¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1685. l., 44.–46. lp.

sakarā ar svaru atšķirībām – Engures mēri nesaskanēja ar Jelgavā lietotajiem, un no katriem 10 birkaviem uzņēmums zaudēja līdz 12 podiem dzelzs.¹⁷²

Kopumā manufaktūra un muiža 1711.–1713.g. bija nesušas zaudējumu 280 florīnu vērtībā, nākamajos divos gados bilances saldo bija pozitīvs – peļņa bija attiecīgi 903 florīni un 33 florīni, bet no 1717.g Jāņiem līdz 1718.g. 8.V zaudējumi sastādīja 743 florīnus jeb 248 dālderus.¹⁷³ Visumā šādus zaudējumus nevar uzskatīt par lieliem, tomēr turpmākai uzņēmuma pastāvēšana nebija iespējama bez lielāka kapitāla ieguldīšanas, jo kalvei bija nepieciešams kapitālais remonts, bet domna tā arī netika vairs darbināta kopš 1712.g., kaut gan ap 1716.g. izejvielu sagādē, resp. malkas ciršanai un rūdas rakšanai, sāka izmantot arī algotu darbaspēku.¹⁷⁴ Domnas dīkstāve izraisīja kalves darbības apjoma samazināšanos, par ko bija neapmierināti amatnieki, kam tika maksāts atkarībā no padarītā. Tādēļ amatnieki vērsās ar sūdzībām pie hercoga un virspadomniekiem, prasot Valtera demisiju.¹⁷⁵

Visu šo apstākļu rezultātā hercogs Ferdinands deva rīkojumu nodot Engures dzelzsmānufaktūras pārvaldi kamermeisteram Kristofam Rommelam, kurš to pārņēma 1718.g. augustā. Jau 15.VIII domnā tika iekurināta uguns un līdz 8.X, kad tā pārtrauca darbību, ieguva ap 300 birkaviem čuguna. Līdz 1719.g. vasarai čuguns tika pārkalts dzelzī, kopumā iegūstot ap 178 birkaviem stieņu dzelzs.¹⁷⁶ 1719.g. Jāņos Rommels noslēdza nomas līgumu par Engures dzelzsmānufaktūru uz 4 gadiem - līdz 1723.g. Jāņiem, kopsummā par 9 500 florīnu.¹⁷⁷ Taču jau 1721.g. pavasarī Rommels nomira, bet nomas kontrakta saistības pārņēma atraitne Marija Rommela. Tiešai uzņēmuma pārraudzībai viņa pieņēma kādreizējo pārvaldnieku R.Valteru, kurš 1721.g. 6.VI lika iedarbināt domnu. Tā strādāja līdz 6.VIII, kopumā tika izlietas preces 994

¹⁷² I.VVA, 554. f., 3. apr., 1685. l., 71. lp.; 1691. l., 41.–42. lp.; 1726. l., 24. lp.; 6999. f., 44. apr., 32. l., 25. 32.lp.

¹⁷³ Turpat, 554. f., 3. apr., 1726. l., 46.-48., 96. 99., 123.–125. lp.

¹⁷⁴ Turpat, 62. lp.; 6999. f., 44. apr., 32. l., 34.- 52. lp.

¹⁷⁵ Turpat, 554. f., 3. apr., 1682. l., 35. lp.

¹⁷⁶ Turpat, 1685. l., 63. lp.; 1713. l., 25. 26. lp.

¹⁷⁷ Turpat, 1681. l., 82. lp.

florīnu vērtībā, bet par iegūto čuguna daudzumu ziņu nav. Šī bija pēdējā domnas darbības reize līdz uzņēmuma nojaukšanai 1754.g.¹⁷⁸

No 1721.g. augusta līdz 1722.g. februārim tika nojaukta puse no vecās kalves ēkas un uzbūvēta par jaunu, ieskaitot kricu ēzi, kā arī izgatavots jauns 2,5 birkavus smags āmurs mehāniskajam veserim, tāpat tika uzbūvēts jauns zāģu gateris. Tomēr, lai savestu manufaktūru pilnīgā kārtībā, bija nepieciešams pamatīgi remontēt domnu, salabot slūžas un dambi un pārbūvēt kalves otru daļu.¹⁷⁹ Marija Rommela nevēlējās tālāk nodarboties ar manufaktūras lietām, tādēļ jau 1722.g. 12.VIII starp hercogu Ferdinandu un Rīgas varkali Frīdrihu Cīferu (*Zieffer*) tika noslēgts kontrakts par manufaktūras nomu uz 6 gadiem (no 1723.g. Jāņiem līdz 1729.g. Jāņiem) par 12 000 florīnu, bet līdz līguma sākuma termiņam uzņēmumu līdz ar Engures muižu nodeva Cīferam pārvaldīšanā ar noteikumu, ka viņš šai laikā to sakārtos. Līdzekļus būvēm un remontdarbiem bija paredzēts iegūt no zemnieku maksājumiem muižai un paša Cīfera naudas, kuru hercogistes valdība solījās atlīdzināt pēc nomas līguma iztecēšanas.¹⁸⁰ Neskatoties uz galvojumu, kuru hercogistes valdībai par Cīferu piesūtīja Rīgas portorija prefekts Gīzbrechts fon Reiterns (*Reutern*), un paša Cīfera apgalvojumiem, ka viņš noslēdzis līgumu ar Pēteri I par Vidzemē, Igaunijā un Ingermanlandē esošo metāllūžņu pārkalšanu, kuru pēc cara nāves konfirmējusi arī Katrīna I, Cīfera darbība manufaktūrā bija absolūti neveiksmīga. Cīfers pats pārsvarā uzturējās Rīgā, bet uz vietas manufaktūras vadība tika uzticēta viņa ieceltam rakstvedim N.Moricam un Cīfera audžumeitai Annai Marijai Ulmerei, kuri no uzņēmuma lietām maz ko saprata. Plānotie uzlabojumi netika realizēti, arī domna nctika darbināta, bet amatnieki bija tikpat kā bez darba. Jau 1726.g. izcēlās konflikts sakarā ar saistību nepildīšanu no Cīfera puses, kas turpmāk tikai padziļinājās. 1728.g. attiecības starp hercoga ierēdņiem un Cīferu bija saasinājušās tiktāl, ka viņu Engurē arestēja un aizveda uz Jelgavu, kur Cīfers

¹⁷⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1691. l., 56.–57. lp.; 1727. l., 1.–4., 22., 24., 31. lp.

¹⁷⁹ Turpat, 1691. l., 64. lp.; 1727. l., 35., 40.–42. lp.; 6999. f., 44. apr., 32. l., 1., 77.–92. lp.

¹⁸⁰ Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 85. 88. lp.; 1717. l., 48., 50. lp.; 1746. l., 90. lp.

kārtējo reizi solījās nomaksāt parādus kamerai. Pēc atlaišanas no aresta viņš pretēji solījumam neatstāt Jelgavu, kamēr nebūs nokārtoti visi rēķini, devās uz Rīgu, kur savukārt tika arestēts sakarā ar kādu parādu grāfam Golovkinam.¹⁸¹ Tostarp nomira arī Cīfera galvotājs fon Reiterns, un, lai manufaktūra nenonāktu galīgā sabrukumā, virspadomnieki 1728.g. 10.XII nodeva uzņēmumu vietējās muižniecības pārstāvim Frīdriham Vilhelmam fon Felkerzāmam, bet 1729.g. Jāņos noslēdza ar viņu nomas līgumu uz 6 gadiem, kopsummā par 8000 florīnu. Tik zema nomas nauda skaidrojama ar manufaktūras bēdīgo stāvokli, jo Cīfera veiktie remontdarbi bija visai nenozīmīgi, vienīgās jaunbūves bija labības dzirnavas uz Engures upes un neliela jauna veidotava (*kleine Form-Kammer*), un, apsekojot manufaktūru, hercoga ierēdņi bija konstatējuši, ka nepieciešmi vismaz divi gadi, lai uzņēmumu varētu savest kārtībā.¹⁸²

1729.g. F.V.Felkerzāms noslēdza līgumu ar Rīgas rāti par vecu lielgabalu un citu metāllūžņu pārstrādi dzelzī: par 25 birkaviem čuguna Felkerzāms apņēmās piegādāt Rīgai 5 birkavus labas dzelzs, un arī to uzsāka, taču jau nākamā gada pavasarī viņš nomira. Iesākto turpināja viņa dēls Johans Ernsts fon Felkerzāms, taču Cīfers, kurš uzskatīja manufaktūras noņemšanu viņam par nelikumīgu, vērsās ar sūdzībām pie toreizējā Vidzemes gubernatora Pētera Lasī, kā rezultātā pēdējais aizliedza čuguna izvešanu no Rīgas uz Enguri. Turklāt Lasī pieprasīja piegādāt 10 birkavus dzelzs, ko Cīfers bija palicis parādā kronim. Redzēdams, ka Krievijas varas iestādes draud lietu ievilcināt, J.E.Felkerzāms 1730.g. 24.VIII atteicās no turpmākās manufaktūras nomāšanas.¹⁸³ Nākamos astoņus gadus Engures muiža un manufaktūra atradās valdības ieceltu pārvaldnieku pārziņā 1730.g. par tādu tika iecelts G.Langeviss (*Langewiß*), bet 1734.g. Georgs Reks (*Reck*). Kalēji turpināja pārstrādāt no Rīgas atvesto čugunu (kaut gan ziņu par kādiem līgumiem ar rāti vai citām Vidzemes varas iestādēm šai periodā nav), kā arī apkaimē atrastos

¹⁸¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1681. l., 89., 93.–95., 104.–106., 118.–122., 125., 143. lp.; 1691. l., 65. lp.; 235. f., 1. apr., 45. l., 47. lp.

¹⁸² Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 114.–117. lp.; 1746. l., 46. 47. lp.; 6999. f., 44. apr., 32. l., 127.–153. lp.; 33. l., 56. lp.

¹⁸³ Turpat, 554. f., 3. apr., 1681. l., 123. 127. lp.

vecos lielgabalus un lodes. Bez tam pēc pasūtījumiem veica dažādus dzelzsriku remontdarbus un kala naglas. Uzņēmumā strādājošo amatnieku skaits, salīdzinot ar Valtera un Rommela laikiem, bija krietni samazinājies – daži nomira, bet daļa aizgāja prom, kad sāka trūkt darba. Tas pats notika arī apskatāmajā laikā. Ja 1731.g. mehāniskajā kalvē strādāja 3 stieņu kalēji ar diviem mācekļiem, tad 1734.g. vairs tikai viens meistars ar trim mācekļiem.¹⁸⁴

1739.g. oktobrī Engures muižu līdz ar manufaktūru pievienoja Kandavas muižas iecirknim, bet par pārvaldnieku jeb disponentu Engurē iecēla Nikolausu Kintiusu (*Cynthius*). Šai laikā Engurē turpināja pastāvēt mehāniskā kalve, kokzāģētava, labības dzirnavas un naglu kaltuve, kurā strādāja viens meistars, bet domna jau bija sabrukusi. Kintiuss lika izremontēt kalvi un meklēt apkaimē rūdu. To viņš arī atrada dažādās vietās, bet visvairāk Uguņos (*im Uggenzeemschen*), tuvu ūdeņiem, kas atvieglāja rūdas nogādāšanu Engurē. Tas norāda, ka agrākās rūdas ieguves vietas jau bija izsmeltas un pa daļai arī vienkārši aizmirstas. No Kintiusa sarakstes ar hercoga būvdirektoru Johanu Kristofu Barnikelu redzams, ka 1740.g. Kintiuss ierosināja atjaunot domnu, taču dažādu personisku iemeslu dēļ viņš atstāja Enguri jau 1741.g. vasarā.¹⁸⁵ Tad par pārvaldnieku iecēla Gothardu Johanu fon Rādenu (*Rahden*), kurš bija precējies ar hercoga Ernsta Johana māsu. No 1748.g. līdz 1754.g. Rādens Enguri nomāja, un par visu šo periodu ziņu ir ļoti maz, jo avoti satur tikai atsevišķas norādes par stāvokli manufaktūrā. 1748.g. mehāniskā kalve bijusi vēl lietojamā stāvoklī, kaut gan 1744.g. bija izbeigušās čuguna piegādes no Rīgas. Kalve strādājusi ar lielām dīkstāvēm, pārsvarā pildot privātpersonu pasūtījumus, un pēc pēdējā stieņu kalēja Johana Ertmana (*Erdmann, Ertmann*) nāves 1750.g. par meistaru kļuva Pēteris Kāls, kurš līdz tam strādājis par muižas kalēju (*Handschmit*). Gadījumos, kad mehāniskā kalve tika darbināta, Kālam palīdzēja viens zellis un viens māceklis, bet naglu kaltuve vismaz kopš 1748.g. vairs nepastāvēja. 1754.g., veicot aprēķinus jaunam nomas līgumam,

¹⁸⁴ L.VVA, 554. f., 3. apr., 1727. l., 72.-73., 75., 78., 80. lp.; 6999. f., 44. apr., 33. l., 2.-22., 24.-53., 84. 111. lp.

¹⁸⁵ Turpat, 34. l., 27.-50., 66.-89. lp.; 1191. l., 116.-117. lp.

tika prognozēts, ka kalve gadā ienesīs ne vairāk par 150 florīniem, t.i. tikpat, cik labības dzirnavas un par 50 florīniem mazāk nekā baznīcas un dzirnavu krogs.¹⁸⁶

1754.g. 1.VII virspadomnieki nolēma nodot Engures pārvaldīšanu Frīdriham Vilhelmam fon Altenbokumam, bet jau 24.VII sekoja izlīgums starp hercogistes valdību no vienas puses un Nurmuižas (*Nurmhusen*) īpašnieku Georgu Frīdrihu fon Firksu un Rideļu muižas (*Riddeldorf*) īpašnieku Frīdrihu Kazimiru fon Heikingu no otras par aizsprosta nojaukšanu uz Engures upes un līdz ar to arī visu ar ūdens spēku darbināmo ierīču – kalves, labības dzirnavu un kokzāgētavas – demontāžu. Jaukšanas darbi sākās 1754.g. 16.IX un pēc dažām nedēļām manufaktūra, resp. tas, kas no tās bija palicis pāri, bija likvidēta.¹⁸⁷

Minētajam izlīgumam bija vairāk nekā 70 gadu ilga priekšvēsture. Jau kopš pašiem manufaktūras pirmsākumiem apkārtējo muižu – Lamiņu (*Laming*), Rindzeļu (*Rinseln*), Nurmuižas un Rideļu – īpašnieki uzsāka protestus pret Engures upes (*Angersche Bach*; tā bija vienīgā upe, kas iztecēja no Engures ezera, kamēr tajā ietecēja 7 nelielas upes) aizdambēšanu, kuras dēļ ceļoties Engures ezera līmenis un tīkot appludinātas viņiem piederošās zemes. 1684.g. 13.VI landtāgā tika pieņemts lēmums, ka manufaktūras dambja konstrukcijai ir jānodrošina brīva eja zivīm, bet kaitējumu novērtēšanai tiks nosūtīta divpusēja komisija.¹⁸⁸ Landtāga lēmuma punkta par komisijas sasaukšanu realizācija sekoja gan tikai 1692.g. rudenī. Vadoties no Engures zemnieku izteikumiem, komisija atzina, ka manufaktūras dambis nav vainīgs pie appludināšanas, bet Lamiņu īpašnieks Butlers nolēma pārdot hercogam 12 zemnieku sētas, kuras robežojās ar ezeru.¹⁸⁹ Taču sūdzības nemitējās, periodiski tika sasauktas komisijas, lieta pat nonāca līdz Polijas karalim. 1717.g. pēc kārtējās komisijas veiktās izmeklēšanas tika panākts izlīgums starp hercoga namu un Rindzeļu īpašnieku Fīlipu Frnstu fon der Brigenu. Kaut gan netika pierādīts, ka Brigena zemju appludināšanas cēlonis meklējams

¹⁸⁶ LVVA, 6999. f., 44. apr., 35. l., 3.–41., 129., 132. lp.

¹⁸⁷ Turpat, 35. l., 129.–152. lp.; 37. l., 43.–58. lp.; 1100. f., 4. apr., 115. lp.

¹⁸⁸ Rummel C. Curländische... Schlüsse. – S. 270.

¹⁸⁹ LVVA, 554. f., 2. apr., 3147. l., 26. lp.

manufaktūrā, tomēr ezera līmeņa celšanās rezultātā nodarītos kaitējumus komisija novērtēja uz 2417 dālderiem un to kompensācijai piešķīra Brigenam īpašumā hercoga Gulbju ciemu (*Dorf Gulben, Gulbezeem*).¹⁹⁰

Savukārt Frīdrihs Kazimirs fon Heikings, kurš 1721.g. bija nopircis Rideļu muižu, 1728.g. 24.V ierosināja nodot Engures manufaktūru viņam brīvā pārvaldīšanā (*zur freyen Disposition*), motivējot šo prasību ar to, ka viņa muižas robežās atrodas lieli labas rūdas krājumi, kamēr hercoga īpašumos dzelzsrūda palikusi mazākais 7 jūdžu attālumā no uzņēmuma. Heikings solījās arī labāk organizēt zemnieku kļaušas un taupīgāk rīkoties ar mežu. Bet tā kā apskatāmajā laikā norisinājās konflikts ar toreizējo nomnieku Cīferu, tad Heikings saņēma no valdības rezolūciju, ka viņa priekšlikums tiks izskatīts pēc minētā konflikta atrisināšanas. Nav zināms, kādu iemeslu dēļ priekšroka tika dota F.V. fon Felkerzāmam, kurš, kā jau iepriekš minēts, 1728.g. decembrī nomainīja F.Cīferu, taču vēl 1729. un 1730.g. Heikings vairākkārt atkārtoja savu piedāvājumu. Viņš bija kontaktējies ar Felkerzāmu un noskaidrojis, ka pēdējais labprāt atkāptos no sava nomas līguma, ja viņam tiktu atmaksāti uzņēmumā ieguldītie līdzekļi. Tā nu Heikings vēlējās iegūt manufaktūru sākumā uz trim gadiem pārvaldīšanā, bet vēlāk izteica priekšlikumu to iznomāt uz 12 gadiem, lai varētu kompensēt Rideļiem appludināšanas rezultātā nodarītos zaudējumus, kurus Heikings novērtēja vismaz uz 3000 dālderu. Heikings pat piedāvājās izmantot manufaktūras vajadzībām savus zemniekus un piešķirt hercogam septīto daļu no dzelzs, kas tiktu iegūta, pārstrādājot Rideļu muižas teritorijā atrasto rūdu.¹⁹¹ Taču visi Heikinga pūliņi palika bez sekmēm. Tādēļ 1731. un 1732.g. Heikings no jauna izvirzīja pretenzijas par uzdambējuma nodarītajiem kaitējumiem un pieprasīja atlīdzināt zaudējumus, bet pašu dambi nojaukt. 1731.g. vasarā īpaša komisija apsekoja Engures un Rideļu robežu, bet 1732.–1736.g. lietu izskatīja Tukuma virspilskunga tiesā. Tā kā Engures zemnieki apgalvoja, ka ezera krastu appludināšana ledus

¹⁹⁰ L.VVA, 1100. f., 1. apr., 104. l., 53.–54. lp.

¹⁹¹ Turpat, 554. f., 3. apr., 1713. l., 27., 30.–33. lp.; 1. apr., 2939. l., 2. lp.; 6999.f., 44. apr., 1191. l., 112. lp.

aizsprostošanās dēļ notikusi arī pirms manufaktūras ierīkošanas, tad Heikinga prasība atkal netika apmierināta.¹⁹²

1741.g. vasarā dambja konstrukciju izmeklēja hercoga arhitekts un būvju direktors Barnikels un rentmeistars Lupulovs, kuri secināja, ka dambis nav vainojams pie ezera līmeņa celšanās. Bet 1743.g. Nurmuižas īpašnieks Karls Firkss, būdams oberburggrāfs un tāpat viens no virspadomniekiem, izteica šaubas par Barnikela un Lupulova slēdzienu pareizību, un ierosināja lietu no jauna.¹⁹³

1749.g. pavasarī pēc karaļa rīkojuma izveidoja lielu komisiju, bet veikt situācijas hidroloģisko analīzi pieaicināja vairākus pašmāju un ārzemju speciālistus. No hercoga puses savu viedokli izteica Saldus mācītājs Johans Heinrihs Denfers, saukts Jansens (*Denfer, genannt Janssen*), kurš bija pazīstams ar savu interesi par dabaszinātnēm, un Prūsijas karaļa mērnieks Kristians Frīdrihs Šarloks (*Scharlock*), bet muižnieku pusi pārstāvēja Prūsijas karaļa inženieris Johans Vilhelms Bīrštets (*Bierstädt*). Katra puse iesniedza plašus ziņojumus par cēloņiem, kas viņuprāt izraisa ezera līmeņa ikgadējo celšanos, bet tajos izteiktie secinājumi bija pilnīgi pretēji. Tāpēc ziņojumus iesūtīja Prūsijas karaļa ūdenskrātuvju virsinspektoram Vilhelmam fon Suhodolecam (*Ober-Teich Inspector von Suchodoletz*), kurš 1749.g. 8.IX deva savu vērtējumu šai jautājumā. Suhodolecs atzina, ka taisnība esot Bīrštetam un galvenais plūdu vaininieks esot hercoga ierīkotais dambis.¹⁹⁴ Līdz ar to 30.IX karaļa norīkotie komisāri, neskatoties uz hercoga pārstāvju protestiem, nolēma, ka manufaktūra ir jānojauc, bet Firksam un Heikingam nodarītie zaudējumi jāatlīdzina.¹⁹⁵ Tomēr hercoga namu pārstāvošā valdība iesniedza šī lēmuma sakarā apelāciju Polijas karaļa relāciju tiesā, to pašu izdarīja arī muižniecība. Beidzot 1754.g. tika panākts iepriekšminētais izlīgums, kurā hercoga puse piekrita likvidēt manufaktūru un dambi, bet Georgs Frīdrihs fon Firkss

¹⁹² LVVA, 554. f., 1. apr., 2939. l., 17.–20., 23.–24. lp.; 3958. f., 1. apr., 326. l., 329. l., 331. l. (bez lapu numerācijas)

¹⁹³ Turpat, 6999. f., 44. apr., 1191. l., 124.–134. lp.; 1100. f., 4. apr., 104. l., 62.–63., 109. lp.

¹⁹⁴ Turpat, 64.–87. lp.

¹⁹⁵ Turpat, 88.–105., 109.–114. lp.

(prasītājs jau trešajā paaudzē) un Frīdrihs Kazimirs fon Heikings, kurš 1751.g. bija pārdevis Rīdeļus F.U. fon Sakenam, paturot sev tiesības uz paredzamo kompensāciju, atteicās no prasībām par kompensācijas naudas izmaksām līdz tam laikam, kad hercogistē būs atjaunota hercoga personālā vara.¹⁹⁶

18.gs. 50.gadu beigās, pēc Saksijas prinča Kārļa ievēlēšanas par Kurzemes hercogu, Zviedrijas kambarkungs Andreass fon Nordenflihts (*Nordenflycht*), kurš jau vairāk nekā desmit gadu dzīvoja hercogistē un bija kalnu lietu speciālists, ierosināja atjaunot Engures manufaktūru bez upes uzdambējuma. 1760.g. 19.VII tika noslēgts attiecīgs līgums ar hercogu, saskaņā ar kuru Nordenflihts apņēmas uzbūvēt Uguņos (*Uggenzeem*) domnu un labības dzirnavas, uzdambējot turienes upīti, bet Engurē ierīkot stieņu dzelzs kalvi, kalvi ar diviem slokšņu veseriem (*Knip-Hammer*), no kuriem viens bija paredzēts slokšņu dzelzs ražošanai, bet otrs lāpstu, izkapšu u.c. tamlīdzīgu priekšmetu izgatavošanai, tāpat 2 naglu kaltuves, velmētavu (*Walck-Mühle*), kokzāģētavu, labības dzirnavas u.c. nepieciešamās ēkas. Apgādi ar ūdens radīto enerģiju bija paredzēts nodrošināt, izrokot īpašu kanālu. Tāpat Nordenflihts apņēmas sagādāt no ārzemēm Saksijas, Zviedrijas, Harcas vai Nasavas – visus nepieciešamos speciālistus, bet būvdarbus pabeigt līdz 1764.g. Jāņiem. Par to Nordenflihtam picnācās 5000 dālderu no hercoga kases, kas bija jāsaņem triju gadu laikā, kā arī Dzirciema (*Selgerben*), Engures un Uguņu muižas pārvaldīšana, nemaksājot par tām nomas maksu. Lielāku zemes darbu veikšanai un izejvielu sagādei Nordenflihtam tika atļauts izmantot apkārtējo hercoga muižu zemniekus “par leezību”, t.i. ārkārtējās kļaušās. Laiks no 1763.g. Jāņiem līdz 1764.g. Jāņiem līgumā tika noteikts kā pārbaudes gads, kurā Nordenflihtam jāmaksā hercogam 1000 dālderu liela nomas maksa, bet no 1764.g. Jāņiem līdz 1776.g. Jāņiem ik gadu pa 7000 florīnu (2333,3 dāld.). Minēto līgumu 1763.g. 12.III apstiprināja arī no trimdas pārbraukušais hercogs Ernsts Johans Bīrons.¹⁹⁷ 1763.g. vasarā hercoga ierēdņi apsekoja manufaktūras vietu un konstatēja, ka domna Uguņos ir uzmūrēta līdz pusei, Upesgrīvā

¹⁹⁶ LVVA, 1100. f., 4. apr., 104. l., 115. 116. lp.

¹⁹⁷ Turpat, 554. f., 3. apr., 1715. l., 41.–49. lp.

(*Beckmünde, Uppesgruwe*; tā bija Uguņu muižai piederīga pusmuiža) ierīkota slīpēšanas darbnīca (*Schleiffenwerck*) un t.s. valoņu kalve stieņu dzelzs kalšanai, tāda pat kalve atradās arī Engurē.¹⁹⁸ Jāpiezīmē, ka Nordenflihts nebija pirmais, kurš ierosināja celt domnu Uguņos. Šāda ideja bija radusies jau hercoga Frīdriha Kazimira laikā 1696. un 1697.g.¹⁹⁹, tomēr palika nerealizēta, acīmredzot hercoga Frīdriha Kazimira nāves dēļ.

Diemžēl Nordenflihta vērienīgie plāni virzījās uz priekšu tikai ar lielām grūtībām. Hroniski trūka darba rokas. Iedzīvotāju skaita ziņā hercogiste vēl nebija pilnībā atkopusies pēc mēra epidēmijas, tādēļ nepieciešamo darbaspēku tikpat kā nebija iespējams noalgot. Turklāt 18.gs. kā vispārēja parādība atzīmējama muižu lauku paplašināšanās un līdz ar to arī vērojams klaušu pieaugums. Pat Engurē, kur pirms tam neauglīgās augsnes dēļ lauksaimniecība tikpat kā netika piekopta, bet iedzīvotāji nodarbojās ar zvejniecību un tika nodarbināti manufaktūrā, ar 18.gs. otro trešdaļu notika pāreja uz muižas lauksaimniecību. Līdz ar to Nordenflihta uzliktās liecības gūlās uz zemnieku pleciem kā milzīgs slogs, tāpat ar tām bija neapmierināti tuvējo hercoga muižu nomnieki un pārvaldnieki. Bez tam celtniecības darbu izmaksas stipri pārsniedza sākotnēji paredzēto summu.²⁰⁰ Tādējādi 1763.g. manufaktūrā gan tika uzsākta darbība, taču visu ieplānoto neizdevās realizēt. 1767.g., inventarizējot uzņēmumu, tika uzskaitītas sekojošas metalurģiskas ierīces: Uguņos – domna, tai blakus ar ūdensrata palīdzību darbināmi rūdas smalcinātāji (*Puchwerck*) un veidotava, kā arī naglu kaltuve, Uppesgrīvā – stieņu dzelzs kalve, bet Engurē – kalve, kurā atradās viens liels veseris stieņu dzelzs kalšanai un viens veseris slokšņu dzelzij, un naglu kaltuve.²⁰¹

Lai veicinātu uzņēmuma turpmāko attīstību un piesaistītu līdzekļus, Nordenflihts 1767.g. 6.VI noslēdza sadarbības līgumu ar oberhofmaršālu Georgu Frīdrihu fon Knigi. Knige pārņēma gan visas Nordenflihta nomātās

¹⁹⁸ LVVA, 554. f., 3. apr., 1715. l., 50.–51. lp.

¹⁹⁹ Turpat, 1697. l., 65., 70., 141.–143. lp.

²⁰⁰ Turpat, 1715. l., 35.–40., 54. 55. lp.; 1698. l., 36. lp.; 6999. f., 44. apr., 37. l., 116. 120. lp.; 38. l., 8. lp.

²⁰¹ Turpat, 30.–31.; 1067. l., 88.–92. lp.; 554. f., 3. apr., 1723. l., 25. lp.

muižas (Enguri, Dzirciemu un Uguņus), gan arī manufaktūru, par ko apņēmas maksāt Nordenflihtam 50 dālderu mēnesī, bet Nordenflihtam palika vispārējās vadības un uzraudzības funkcijas. Tomēr arī šāda lietu organizācija nebija nesusi Nordenflihtam gaidītos rezultātus. Jau tā paša gada novembrī viņš sūdzējās hercogam, ka tik slikti kā tagad uzņēmums vēl nekad neesot strādājis, un tas noticis Kniges vainas dēļ.²⁰² Šķiet, ka drīzumā Nordenflihts no uzņēmuma izstājās, jo viņa vārds ar Engures manufaktūru saistītos dokumentos turpmāk neparādas.

Manufaktūras vadība palika Kniges pārziņā. Neskatoties uz visām problēmām, uzņēmums ražoja daudzus nepieciešamus priekšmetus, pirmām kārtām hercoga vajadzībām. Tā, piemēram, 1767.g. Jelgavas pils atjaunošanas darbiem tika piegādāti vismaz 111 400 naglu, kopumā par 1033,5 dālderiem, bez tam uz Jelgavas pili nogādāja pēc speciāliem modeļiem gatavotu dzelzi (*Stangen Modell-Eisen*) un krāšņu plates.²⁰³ Arī turpmākajos gados hercogam tika piegādātas galvenokārt naglas, stieņu dzelzs, detaļas krāsnīm, kā arī lielgaballodes. Par uzņēmuma rentabilitāti šai posmā ir grūti spriest avotu trūkuma dēļ, taču 1769.g. Kniges peļņa no manufaktūras un muižu nomas sastādīja 1182 dālderus.²⁰⁴ Tāpat grūti pateikt, kurā gadā manufaktūra darbību pārtrauca. Visdrīzāk tas varētu būt noticis 18.gs. 80.gadu sākumā, jo 1788.g. Engures muižas inventārā par uzņēmumu vairs nekas nav minēts, lai gan muižas Knige nomāja līdz 1794.g.²⁰⁵

h) Ēdas (*Edensche Eisen-Werck*)

Minētā dzelzsmanufaktūra tika uzbūvēta uz Kuldīgas muižas zemes, tādēļ sākotnēji avotos paralēli Ēdu vārdam – *Gewerke in Eden* – parādījās nosaukums “Kuldīgas manufaktūra” (*Goldingsche Eisenwerck*), kas kopš 17.gs. 90.gadu vidus vairs tikpat kā nav sastopams. Nodomu ierīkot dzelzsmanufaktūru uz Ēdas upes netālu no Kuldīgas hercogs Frīdrihs Kazimirs

²⁰² LVVA, 6999. f., 44. apr., 38. l., 64.–65. lp.; 554. f., 3. apr., 1681. l., 132. lp.; 1698. l., 39. 40. lp.

²⁰³ Turpat, 554. f., 3. apr., 41. 43. lp.

²⁰⁴ Turpat, 6999. f., 44. apr., 38. l., 98. 99. lp.

²⁰⁵ Turpat, 74. 97. lp.; 1068. l., 26.–39. lp.

pirmo reizi izteica savā 1690.g. 27.V rīkojumā, kurā Kuldīgas, Rendas un Vārmes muižu pārvaldniekiem tika pavēlēts sagādāt būvei nepieciešamos materiālus. Tai pat dienā hercogs apstiprināja vienošanos ar Abrahamu Debakeru (*de Backer*) par to, ka Debakers uz sava rēķina noalgos celtniecībai nepieciešamos algādžus, bet aizdevums kopā ar procentiem tiks atmaksāts no nākamajiem uzņēmuma ienākumiem.²⁰⁶ Drīz vien aizsākās upes uzdambēšanas darbi. Bez dambja un ražošanas ēkām bija paredzēts uzbūvēt arī veselu dzīvojamo māju kompleksu. Tā kā iesāktie darbi algādžu spēkiem vien nebija realizējami, tad jau nākamā gada rudenī 14 apkārtējām hercoga domēnēm tika pavēlēts nosūtīt darbā zemniekus – 45 zirdziniekus un 80 kājiniekus, kā arī 20 vaļiniekus (*Lostreiber*).²⁰⁷ 1691.g. 1.X par būvmeistaru tika salīgts Francis Ibenets, kam piešķīra 100 dālderu algas gadā un dzīvokli.²⁰⁸ Vienlaikus ārzemēs salīgtie speciālisti (*ausländische Bergleuten*), spriežot pēc vārdiem, vācieši, apsekoja apkārtni, lai atrastu rūdu un iestrādātu atradnes. Sarakto rūdu izmēģināja Engurē, un sākotnējie rezultāti liecināja, ka tā vairāk derīga čuguna lējumiem nekā dzelzs kalšanai.²⁰⁹ Tādēļ dzelzs ieguvei piemērotas rūdas meklējumi turpinājās arī pēc manufaktūras palaišanas, un 1696.g. beigās M.Engrīns ziņoja, ka ir atrastas vairākas rūdas atradnes, kas nodrošinās labas dzelzs ražošanu Ēdās.²¹⁰ Faktiski visu dzelzsmanufaktūras darbības laiku notika eksperimenti ar rūdām, tādēļ arī gan čuguna, gan dzelzs kvalitāte bija visai atšķirīga.

Tiešā būvdarbu uzraudzība tika uzdots inspektoram J.Panceram. Darbi virzījās visai lēni, jo hercoga muižu pārvaldnieki nenodrošināja darbaspēku pilnos apjomos un nevīžīgi pildīja uzliktos pienākumus materiālu sagādē. Tādēļ plāni uzsākt domnas būvi 1692.g. nepiepildījās, bet tika uzsākta tikai dzīvojamo ēku būve. Neveiksmēs tika vainots arī Pancers, un 1694.g. vasarā viņu nomainīja Matias Hermans Foigts, kam bija jānodrošina darbu

²⁰⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1699. l., 2., 3. lp.

²⁰⁷ Turpat, 554. f., 2. apr., 3147. l., 14. lp.

²⁰⁸ Turpat, 554. f., 3. apr., 1682. l., 5. lp.

²⁰⁹ Turpat, 554. f., 2. apr., 3147. l., 12. lp.; 3. apr., 1699. l., 65., 83., 85., 106. lp.; 1707. l., 137. lp.; 1719. l., 8. lp.

²¹⁰ Turpat, 1701. l., 57., 60., 62. lp. u.c.

paātrināšana. Savukārt Debakera vārds avotos vairs nav sastopams, tādēļ, noskaidrot, cik liela reāli bija viņa loma uzņēmuma ierīkošanā, nav izdevies. Līdzšinējā rakstveža Pjēra Bevī (*Boiwi, Bewy*) vietā, kurš vienlaikus bija rakstvedis arī Kliņģos, Ēdās iecēla atsevišķu rakstvedi Kristianu Cimmermani.²¹¹ Tai pat pavasarī bija izrādījies, ka jaunuzbūvētais dambis ir nepareizi ierīkots – viens tā gals nebija izturējis ūdens spiedienu, tādēļ tas bija jāpārtaisa. Dambja labošanu pabeidza 1695.g. rudenī, vienlaikus ar domnu. 1695.g. vasarā tika likti pamati arī kalvei, kuru būvēja līdz gada beigām.²¹² Tādējādi 1696.g. sākumā Ēdu manufaktura sastāvēja no domnas, veidotavas, urbšanas darbnīcas, mehāniskās kalves, parastās smēdes, kurā strādāja divi sīkkalēji – vācietis un latvietis, 12 dzīvojamām mājām, noliktavām, staļļiem, kokzāģētavas un 178 asis gara (ap 380 m) dambja.²¹³ Tā bija lielākā no hercoga Frīdriha Kazimira dzelzsmānufaktūrām, un atšķirībā no citiem uzņēmumiem uz Ēdām netika sūtīti darbinieki no konkrētām zemnieku sētām, bet te pastāvīgi dzīvoja ap 30 palīgstrādnieku, kuriem par savu darbu mēnesī pienācās trīs pūri rudzu vai 6 florīni naudā.²¹⁴ Šie strādnieki nāca no t.s. kambarniekiem (*Cammernecken*) jeb vaļiniekiem. Tomēr attiecībā uz rūdas pievešanu pastāvēja vispārpieņemtā sistēma – tuvākajām domēnēm, t.i. Zūru, Skrundas, Saldus, Tigves, Ventpils un Kuldīgas muižām, bija jāpicgādā uzņēmumam konkrēts skaits mucu gadā.

Jaunuzbūvētajā domnā uguns pirmo reizi tika iededzināta 1695.g. 15.X, un tā darbojās līdz 1696.g. 22.II, t.i. gandrīz 19 nedēļu, turklāt krāsns darbība tika pārtraukta pēc hercoga rīkojuma, tāpat tai bija iespējas strādāt arī ilgāk. Šajā laikā no 1485 mucām rūdas un 13 292 mucām ogļu tika saražoti 400 birkavi čuguna, 28 lielgabali (2, 4 un 6 mārciņu kalibra), 1842 granātas, 11 613 lielgaballodes, 4 blietes (*Rammen*), 18 čuguna plātņu un viena trīs birkavu smaga lakta.²¹⁵ 1696.g. 20.X krāsns tika palaista atkal, taču, decembra vidū

²¹¹ LVVA, 554. f., 2. apr., 3147. l., 29. lp.; 3.apr., 1709. l., 85. lp.; 1715. l., 2., 5., 33. lp.

²¹² Turpat, 1699. l., 106.–108., 112., 120., 125. lp.; 1700. l., 16., 22., 25., 28.–31., 48.–56. lp.

²¹³ Turpat, 1691. l., 77. lp.

²¹⁴ Turpat, 1690. l.; 176., 187. lp.; 1699. l., 77., 81. lp.; 1700. l., 37., 65. lp. u.c.

²¹⁵ Turpat, 1710. l., 49. lp.; Mīrbaha "Vēstuļu" 278.lpp. šis saraksts datēts ar 1667.g. I–V un citēts ar neprecīzītātēm, bet 279.lpp. citētais dokuments patiesībā attiecas uz 1696.g. 5.I–11.II.

iestājoties lielam salam, pēc 7,5 nedēļām apstājās. Šoreiz domnas devums tika rēķināts uz 260 birkaviem čuguna, tāpat tika izgatavoti 2 lielgabali, 11 katli un 6 plātnes.²¹⁶ Vēl ziņas par domnu ir tikai no 1697.g., kad tā darbojusies no 11.XI līdz 11.XII. Īso krāsns darbības laiku manufaktūras pārvaldnieks skaidroja ar to, ka domnas meistars esot pārmērīgi bieži licis lādēt domnā rūdu un ogles, tā ka beigās diennaktī esot sanākušas 19 šihtas 9 vietā. To apliecina arī lielais rūdas patēriņš šajās četrās nedēļās – 673 mucas rūdas un 7092 mucas ogļu. Šajā mēnesī tika saražots 90 birkavu čuguna, 30 birkavu lielgabalozu, 10 plātnes un 598 katlus.²¹⁷

Grūtāk gāja ar kaļamo dzelzi. Ne visas rūdas šķirnes, kas tika atrastas Ēdu tuvumā derēja tās ražošanai. Lielākā daļa Ēdās iegūtā čuguna tika sūtīta pārkalšanai uz Enguri, acīmredzot arī tādēļ, ka vecais kalējmeistars Antonijs Ibenets, kurš ar vairākiem dēliem bija norīkots darbā Ēdās, uzskatīja, ka šeit iegūto čugunu nepieciešams pārstrādāt pēc vācu metodes. Viņš ierosināja Ēdu kalvē līdzās tur esošajai franču ēzei ierīkot arī vācu ēzi. M.Engrīns gan tam nepiekrita un uzskatīja, ka abas metodes ir vienlīdz labas, galīgo lēmumu atstājot hercoga ziņā.²¹⁸ Taču jautājums tā arī palika neizšķirts. Problēmas radīja arī stieņu dzelzs ne visai labais noiets. Tā kā Ēdās izgatavotā dzelzs bieži iznāca cieta un viegli lūstoša, to neidzevās pārdot par paredzētajiem 8 dālderiem, bet gan tikai par 5–5,5 dālderiem. Labākas kvalitātes dzelzi pārdeva par 7 dālderiem, taču arī tad iegūtās naudas tikko kā pietika labības iegādei ļaužu uzturam. Apgādes problēmas vispār sagādāja daudz sarežģītumu, jo domēņu pārvaldnieki bieži kavējās izpildīt hercoga rīkojumus attiecībā uz pārtikas piegādēm manufaktūrai, bet naudas ienākumi, kā jau minēts, bija nepietiekami. Tas noveda pie dīkstāvēm, jo amatnieki, sevišķi kalēji, atteicās strādāt, līdz viņiem nebūs izmaksātas apsolītās algas. Kambarnieku vidū izraisījās dažādas slimības, un hercogs pat bija spiests norīkot pirtnieku vietējo ļaužu ārstēšanai.²¹⁹

²¹⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 1701. l., 52. lp.

²¹⁷ Turpat, 1702. l., 112. lp.

²¹⁸ Turpat, 1697. l., 166. lp.; 1701. l., 103. lp.; 1702. l., 55., 67. lp.; 1710. l., 82. lp.

²¹⁹ Turpat, 1701. l., 1., 26., 28., 32., 35., 95. lp.; 1702. l., 17., 33., 36., 53. lp.; 1709. l., 74. lp.

Pēc Frīdriha Kazimira nāves 1698.g. 22.I, darbs kalvē tika pārtraukts, bet kalēji pārcelti uz Enguri un Biržiem. Jaunā hercogistes administrācija vēlējās Ēdu manufaktūru iznomāt, taču gribētāju nebija. Beidzot 1698.g. vasarā pieteicās varkalis Tomass Helcers (*Höltzer*), kurš piedāvājās kalvi piemērot vara apstrādei, un tā 1698.g. XI Ēdās sāka darboties vara kalve (*Kupferhammer*). Ar dzelzi joprojām strādāja rokas kalēji, kuri kala lemešus, lāpstas, naglas, pakavus u.c. saimniecībā nepieciešamus priekšmetus, bet veidotājs izgatavoja katlus, tīģeļus un miezerus.²²⁰ Visdrīzāk, ka viņi izmantoja vecos dzelzs un čuguna krājumus, jo par domnas darbību šajā laikā nekādu ziņu nav, kaut gan vēl 1701.g. M.H.Foigts plānoja to palaist rudens mēnešos, bet hercogs Ferdinands vairākkārt atgādināja muižu pārvaldniekiem par rūdas un malkas sagādi.²²¹ Šo plānu realizāciju iztraucēja zviedru okupācija, kad Foigts pat uz kādu laiku bija nonācis zviedru arestā, bet armijas vajadzībām zviedri aizveda ne vien lielgabalus, lodes un granātas, bet arī stieņu dzelzi, cik konkrēti, Foigts gan nezināja.²²²

Savukārt vara kalve turpināja strādāt arī kara laikā, turklāt tās darbība gāja pa augšupejošu līniju, un proti, ja 1700.g. pavasarī Helcers sūdzējās par darba trūkumu, jo tirgotāji izrakstot gatavas vara preces no ārzemēm, kaut gan vietējie izstrādājumi nēcot sliktāki, bet pat labāki par importētajiem, tad no 1702.g. Jāņiem līdz 1703.g. Jāņiem pēc Ventspils, Liepājas un Kuldīgas tirgotāju pasūtījumiem kopumā tika izkalti 18 birkavi 17 podi 9 mārciņas vara, 1703.–1704.g. – 19 birkavi 15 podi 11 mārciņas, bet 1704.–1705.g. jau 24 birkavi 18 podi 13,5 mārciņas vara. Bez tam Helcers pēc zviedru un vietējo muižnieku pasūtījumiem strādāja dažādus alvošanas darbus.²²³ Jāsaka, ka pati karadarbība visai maz ietekmēja arī Ēdu miestu, kurš bija izveidojies pēc tam, kad manufaktūrā pārtrauca rūpnieciski ražot dzelzi un palīgdarbos nodarbinātie kambarnieki pa lielākai daļai pameta tiem sabūvētās mājas. Viņu vietā sanāca

²²⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1682. l., 32. lp.; 1703. l., 7., 20., 49. lp.; 1745. l., 1. lp.

²²¹ Turpat, 2. apr., 3215. l., 2., 42. lp.; 3. apr., 1703. l., 49. lp.

²²² Turpat, 1726. l., 4.–5., 26. lp. Vēl 1704.g. Ēdās krājumā bija atzīmēti 344,5 birkavi čuguna lietus, kā arī katli, laktas, zāģi un citi dzelzs priekšmeti, kas bija palikuši no pirmskara laikiem, bet dzelzs bija tikai mazliet vairāk par 5 podiem – LVVA, 554. f., 3. apr., 1728. l., 25.–26. lp.

²²³ Turpat, 1703. l., 20. lp.; 1728. l., 27. 30. lp.; 1746. l., 113. lp.

dažādi ļaudis – gan latvieši, gan vācieši. Pārsvārā tie bija amatnieki, kurus piesaistīja Ēdu izdevīgā atrašanās vieta – pavisam tuvu Kuldīgai. Savu lielāko uzplaukumu miests piedzīvoja pašā 18.gs. sākumā. Tā, 1700.g. Ēdās bija ieradušies 2 podnieki, 2 drēbnieki, viens audējs (visi vācieši), kā arī viena Rīgas jaunkundze un viena jaunkundze no Jelgavas. 1701.g. no 12 mājām apdzīvotas bija 11, un 1701.g. 12.VI M.H.Foigts vērsās pie hercoga ar lūgumu piešķirt miestam jeb, kā viņš to apzīmēja, pilsētiņai (*Städtchen*) policijas noteikumus, lai varētu uzturēt kārtību iedzīvotāju vidū.²²⁴ Lūgums palika neapmierināts, acīmredzot kara dēļ.

1705.g. 21.VIII hercogs Ferdinands lika veikt izmeklēšanu Ēdu uzņēmumā, jo M.H.Foigts vairākus gadus nebija iesniedzis atskaites hercoga kamerā. Pārbaudes rezultātā ierēdņi atzina, ka Foigts palicis parādā kamerai 1633 florīnu, pēc kā Foigts tika no pārvaldnieka amata atstādināts.²²⁵ Vara kalvi un manufaktūras kompleksā ietilpstošo gateri atkal iznomāja T.Helceram uz trim gadiem, par 450 florīniem gadā.²²⁶ Pēc termiņa iztecēšanas kontrakts tika pagarināts vēl uz trim gadiem, taču 1710.g. mēra laikā nomira gan Helcers, gan viņa izpalīgi²²⁷ un, domājams, arī lielākā daļa no miesta iedzīvotājiem, jo turpmāk avotos par miestu norāžu nav.

Tomēr Ēdu vara kalves iztrūkums bija visai stipri izjūtams, jo jau 1711.g. 31.VII Kuldīgas pilsētas birģermeistars, tiesas fogts un rāte kopīgā vēstulē vērsās pie hercoga ar priekšlikumu atjaunot uzņēmumu, motivējot savu lūgumu ar to, ka vara izstrādājumu pasūtīšana ārzemēs sagādājot tirgotājiem un arī hercoga kasei zaudējumus.²²⁸ Priekšlikums tika atbalstīts, un jau tā paša gada 21.IX sākās remontdarbi, kas ilga piecas nedēļas. Darbu finansēšanu uzņēmās Kuldīgas rātskungs Jakobs Hugenbergers, kurš nākamā, t.i. 1712., gada vasarā noslēdza nomas līgumu uz trim gadiem.²²⁹ 1715.g. Mārtiņos nomas

²²⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 1745. l., 1. -5. lp.; Mirbaha "Vēstuļu" 274.lpp. šis lūgums datēts ar 1677.g.

²²⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1691. l., 2. lp.

²²⁶ Turpat, 1681. l., 57. -58. lp.

²²⁷ Turpat, 1681. l., 72.-73. lp.; 1748. l., 2. lp.; 1698. l., 64., 68. lp.

²²⁸ Turpat, 1716. l., 31. lp.

²²⁹ Turpat, 33.-37. lp.; 1681. l., 76. lp.

līgumu pārņēma Kuldīgas namnieks, varkalis Johans Martins Polborns²³⁰, bet ar 1719.g.uzņēmums nonāca Kuldīgas muižas pakļautībā. No šī perioda konkrēti dati par produkciju ir tikai par laiku no 1719.g. Jāņiem līdz 1720.g. Jāņiem, kad Ēdās tika izkalti 7 birkavi 12,5 podi vara.²³¹

1727.g. Kuldīgas muižas inventārā bija atzīmēts, ka Ēdās darbojas vara kalve un labības dzirnavas, bet kokzāgētava ir pavisam veca. Tāpat sabrukusi 1695.g. uzbūvētā domna.²³² Turpmākajos gados kaparāmurs līdz ar Kuldīgas muižu tika iznomāts vietējiem muižniekiem un gāja no rokas rokā. 1754. – 1756.g., kad muižu nomāja Frīdrihs Vilhelms fon Ketlers, uzbūvēja pilnīgi jaunu kalves ēku – 48,5 pēdas garu (ap 19,5 m) un 28 pēdas platu (ap 11,3 m). Nomainīja arī svarīgākās ierīces, bet lielais veseris, kuru darbināja ar ūdensrata palīdzību, tika izrakstīts no Zviedrijas. Kopumā labības dzirnavu remonts un kalves būve izmaksāja 644 dālderu 40 grašu.²³³ Tādā kārtā kaparāmurs turpināja darboties arī 18.gs. otrajā pusē, kad to iekļāva Alsungas ekonomijā (*Allschwangenschen Oeconomie*). 1791.g. kalvi uz trim gadiem iznomāja varkalim Johanam Frīdriham Rozinskim (*Rosinsky*) par 100 dālderiem gadā. 1794.g. nomas līgumu pagarināja vēl uz trim gadiem varkaļa atraitnei Annai Margarētai Rozinskai, kura 1795.g. novembrī lūdza Krievijas ķeizarieni Katrīnu II apstiprināt šo līgumu.²³⁴ Līdz ar to manufaktūra Ēdās bija vienīgais no hercogu ierīkotajiem metālrāžošanas uzņēmumiem, kas darbojās, lai arī pārveidots un visai šauros apjomos, līdz pat hercogistes likvidācijai un arī pēc tās.

i) Jelgava (*Mitausehe Stahlhammer*)

Pirmā tēraudkalve tika ierīkota Jelgavā hercoga Jēkaba laikā. Saskaņā ar kādu 1648.g. noslēgtu kontraktu tajā strādāja viens meistars ar diviem palīgiem, kuriem dienā bija jāizgatavo 30 tērauda stieņu, katrs vienas lietuviešu

²³⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1681. l., 78. lp.

²³¹ Turpat, 1728. l., 35. lp.

²³² Turpat, 6999. f., 44. apr., 356. l., 98. 99. lp.

²³³ Turpat, 358. l., 76. 77., 103. lp.

²³⁴ Turpat, 554. f., 2. apr., 3147. l., 72. lp.

olekts garumā (ap 63 cm), saņemot par to 200 florīnu gadā.²³⁵ Tālākās ziņas par šo uzņēmumu ir no 1680.g., kad par meistaru tika salīgts Bērtulis Kunkulis (*Kunckell*) – ar noteikumu, ka viņš gadā izgatavos 600 centneru tērauda, saņemot vienu dālderu par centneru, bet samaksa pienācās daļēji naudā un daļēji graudā. Viens centners Kunkulim bija jāiegūst no 46 birkaviem stieņu dzelzs.²³⁶ Pēc kāda laika darbs tika pārtraukts, bet 1693.g. hercogs Frīdrihs Kazimirs lika atjaunot. Būvdarbus vadīja M.Engrīns, un tie norisinājās apmēram pusgadu – no 1693.g. februāra līdz jūlija beigām. Kā darbaspēks būvdarbos tika izmantoti kareivji un zemnieki, kuri saņēma vienādu samaksu – 3 florīnus nedēļā.²³⁷ Februārī Jelgavā ieradās Dancigā salīgtais tēraudkalējs Johans Helfers ar brāli Danielu, kurš pildīja zeļļa pienākumus.²³⁸ J.Helfers vienojās ar hercogu, ka viņš no 45 birkaviem stieņu dzelzs Dancigas svarā²³⁹, izgatavos 100 centneru laba tērauda un par centneru jebkuras tērauda šķirtnes saņems pusdādera. Tāpat tika noteikts, ka piespiedu dīkstāvju laikā, piemēram, ogļu vai ūdens trūkuma dēļ, meistaram no hercoga kases pienācās 2 dālderu nedēļā, bet ja dīkstāvē vainīgs meistars, viņam jāatlīdzina zaudējumi hercogam. Palīgi Helferam bija jāalgo pašam, kā tas bija parasts arī Dancigā.²⁴⁰ Lai gan par kalvē pielietoto tehnoloģiju avoti informāciju nesniedz, domājams, ka tika uzbūvēta cementēšanas krāsns. Līdzās tēraudkalvei tika ierīkots arī kaparāmurs, kur strādāja meistars Hanss Lomcijers (*Lohmeyer*) ar vairākiem palīgiem. Abas kalves pārzināja viens rakstvedis.

1693.g. IX Jelgavas gadatirgū četriem vietējiem tirgotājiem tika pārdoti pirmie jaunajā kalvē saražotie tēraudstieņi, kopsvarā 8 centneri.²⁴¹ Dzelzi pārstrādei saņēma galvenokārt no Engures un nelielos daudzumos iepirka Rīgā. Bez t.s. mucu un stieņu tērauda šeit tika izgatavoti un rūdīti dažādi darbarīki, to skaitā arī pēc rīdzinieku pasūtījumiem. Tomēr visumā tēraudkalves darbību

²³⁵ LVVA, 554. f., 3. apr., 1697. l., 1. lp.

²³⁶ Turpat, 1684. l., 4. lp.

²³⁷ Turpat, 1690. l., 9.–97. lp.

²³⁸ Turpat, 1710. l., 33. lp.

²³⁹ 100 birkavi Dancigas svarā svēra tikpat, cik 90 birkavi vietējā svarā – sk.: LVVA, 554. f., 3. apr., 1710. l., 35. lp.

²⁴⁰ Turpat, 1684. l., 6. lp.

²⁴¹ Turpat, 1697. l., 32. lp.

nevar saukt par sevišķi veiksmīgu. Tas, ka ogles šim uzņēmumam nācās vest no 4 un vairāk jūdžēm (t.i. vairāk nekā 20 km) attālām vietām, jo tuvumā meži bija jau izcirsti, radīja lielus izdevumus. Uzņēmumu padarīja nerentablu arī biežais ūdens trūkums, jo kalve bija uzbūvēta nepareizā vietā (visā J.Helfera darbības laikā dīkstāves ogļu un ūdens trūkuma dēļ sasniedza 93 nedēļas). Arī tērauda noiets nav bijis pārāk liels, un vēl 1698.g. uzkrājušos tēraudu plānoja sūtīt no Liepājas ar kuģiem uz citām zemēm pārdošanai.²⁴²

Kopumā no 1693.g. VIII līdz 1697.g. 21.VI tika izkalts 651 centners 47 mārciņas tērauda pēc vietējā svara jeb 723 centneri 92 mārciņas Dancīgas svarā. Šīs svaru atšķirības ieviesa daudz neskaidrību rēķinos, jo kontraktā netika skaidri noteikts, pēc kāda svara jāreķina saražotie centneri, un katra puse rēķināja pēc sev izdevīgās sistēmas – Helfers pēc Dancīgas, uzstājot, ka kamera viņam ir palikusi parādā, bet hercoga ierēdņi pēc vietējās, uzskatot, ka parādniēks ir Helfers.²⁴³ Konflikts ieilga, un kādu laiku Helfers pat pavadīja cietumā, bet pēc izlaišanas no tā darbu vairs neatjaunoja.

Par Jelgavas varakalves darbību informācijas tikpat kā nav. Spriežot pēc kāda nedatēta aprēķina, gadā kalvē vajadzēja izkalt 25 birkavus vara, kurus bija paredzēts pārdot par 6,5 dālderiem birkavā. Tādējādi pēc visu nepieciešamo izdevumu atskaitīšanas tīra peļņa gadā sastādītu 63,5 dālderus.²⁴⁴ Vai plānotais tika realizēts praksē, noskaidrot neizdevās. Vienīgi zināms, ka kalve turpināja darboties arī pēc Frīdriha Kazimira nāves, un vēl 1711.–1713.g. Engures manufaktūras rēķinos sastopama ziņa, ka no Engures Jelgavas kapaparāmuram tika piegādāti 11 vezumi ogļu.²⁴⁵

j) Valgums (*Walgumsche Kupferhammer*)

Pirmo reizi šī vara kalve līdz mūsdienām nonākušajos dokumentos minēta 1677.g. Tā bija ierīkota netālu no Tukuma pie Valguma ezera, tāpēc

²⁴² LVVA, 554. f., 3. apr., 1710. l., 34., 37., 69.–72. lp.; 1713. l., 11., 14. lp.; 1747. l. 2. lp.

²⁴³ Turpat, 1710. l., 33.–39., 65., 68., 86., 114. lp.; Dancīgas centnera svars bija 120 mārciņas, bet par vietējā centnera svaru ziņu trūkst.

²⁴⁴ LVVA, 554. f., 3. apr., 1717. l., 104. lp.

²⁴⁵ Turpat, 1726. l., 54. lp.

avotos pārsvarā tā tiek saukta par Valguma kaparāmuru, kā arī par Tukuma kaparāmuru (*Tuckumsche Kupferhammer*). Tā kā 17.gs. otrajā pusē minētā teritorija līdz ar Smārdi un Kauguru jūrmalu ietilpa hercoga Ozolmužas (*Eckendorf*) iecirknī, tad dažkārt uzņēmumu apzīmēja vēl arī ar šīs muižas vārdu. Acīmredzot šāda nosaukumu daudzveidība lika J.Juškevičam domāt, ka Smārdē atradās vēl cits kaparāmurs.²⁴⁶

Hercoga Jēkaba laikā uzņēmumā ražoja varu un misiņu, t.i. vara un cinka sakausējumu.²⁴⁷ Diemžēl dokumenti, kas atspoguļotu šī uzņēmuma darbību, saglabājušies ļoti niecīgā skaitā, tādēļ arī iegūtā informācija ir ārkārtīgi fragmentāra. Nākamais Valguma vara kalves pieminējums attiecas uz 1690.gadu sākumu, sakarā ar to, ka Engures manufaktūrā tika izgatavotas dažādas jaunas ierīces kalves vajadzībām, piemēram, 17 podu smaga lakta un 11 podu 7 mārciņas smags āmurs. Savukārt kaparāmūrā ražoja citiem hercoga uzņēmumiem nepieciešamās lietas, kā, piemēram, vara veidnes.²⁴⁸ Domājams, ka tika izpildīti arī privātie pasūtījumi, lai arī par tiem šai periodā ziņu trūkst.

Relatīvi vairāk informācijas par Valguma vara kalvi ir par laiku pēc Frīdriha Kazimira nāves. 1698.g. jūnijā hercoga ierēdņi apsekoja Ozolmužas iecirkni un sastādīja tā inventāru. Attiecībā uz kaparāmuru tika konstatēts, ka ceplis misiņa ražošanai (*Messing Werck*) atrodas absolūti nelietojamā stāvoklī, bet dambja slūžas un kalves ēzes skurstenis jāremontē. Pati kalve ar vienu mehāniski darbināmu veseri bija pietiekami labā stāvoklī, un pēc sīkiem remontdarbiem darbojās visai veiksmīgi – laikā no 1699.g. Mārtiņiem līdz 1700.g. Mārtiņiem tā bija ienesusi vairāk nekā 100 dālderu. Šai laikā kaparāmuru vadīja varkalis Johans Drenkhans (*Drenckhan, Drenghan*), kurš tajā strādāja jau kopš hercoga Jēkaba laikiem. Viņam palīdzēja kausētājs (*Auswärmer*) Matiass Stūrs (*Mattias Stuhr*; varbūt latvietis Matīss Stūris?).²⁴⁹ Iesākoties karadarbībai hercogistes teritorijā, uzņēmums kādu laiku netika

²⁴⁶ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. R., 1931. – 179., 180. lpp.

²⁴⁷ LVVA, 554. f., 3. apr., 1705. l., 1. lp.

²⁴⁸ Turpat, 1704. l., 30.–34. lp.; 1707. l., 8., 110., 176. lp.; 1709. l., 37. lp.; 1714. l., 10. lp.; 1724. l., 19. lp.

²⁴⁹ Turpat, 1692. l., 1. lp.; 1748. l., 4. lp.; 6999. f., 44. apr., 239. l., 7.–8. lp.

darbināts, kaut gan joprojām bija diezgan labā stāvoklī. Darbs tika atsākts 1706.g. rudenī, pēc tam, kad sakarā ar kādām senām parādsaistībām hercogistes administrācija piešķīra Valguma kaparāmuru uz trim gadiem nomā Tukuma namniekam Nikolausam Treimeram (*Treymer*).²⁵⁰

1707.g. beigās Treimeram izcēlās konflikts ar Ozolmuižas pārvaldnieku Magnusu Kristianu Korfu, kurš pretēji nomas kontrakta noteikumiem atteicās veikt nepieciešamos remontdarbus kaparāmūrā un nomainīja Treimeram no muižas sūtītos palīgus ar tādiem, kas, pēc Treimera apgalvojuma, nespējot tikt galā ar darbu. Tādēļ Treimers lūdza no hercoga administrācijas palīdzību remontdarbos, kā arī jaunu nomas līgumu, kas stātos spēkā pēc remonta beigām.²⁵¹ Lūgums tika izpildīts, un laikā līdz 1710.g. kaparāmurs gadā ienesa 50–60 dālderu.²⁵² N.Treimers nomira mēra epidēmijā, un pēc viņa nāves uzņēmumu atkal pievienoja Ozolmuižai.²⁵³

1717.g. Ozolmuižas pārvaldnieks Korfs salīga ar Tukuma dzirnavnieku Johanu Vīku (*Wieck*), ka viņš par 100 florīniem naudā un 20 pūriem labības uzbūvēs Valguma kaparāmuram pilnīgi jaunu dambi un slūžas. Šim darbam nepieciešamo darbaspēku iedalīja no Ozolmuižas iecirkņa zemniekiem.²⁵⁴ Tolaik vara kalvē strādāja kausētājs Kristis no Uguņciema un kalējmeistars Dālštrands (*Dahlstrand*). Nākamajos četros gados, t.i. no 1718.g. vidus līdz 1722.g. 13.IV, uzņēmums kopumā icnesa 350 dālderu.²⁵⁵ Kaparāmurs turpināja darboties līdz 18.gs. 40.gadu vidum, kad ēkas nonāca neremontējamā stāvoklī. Toreizējā muižas nomnicce atraitne Agnese Katrīna Grothuza nevēlējās uzņemties liekas rūpes un būvēt ēkas no jauna. Pāris gadu kalve stāvēja dīkā, līdz 1749.g. XII visas ierīces no kalves tika demontētas un aizvestas glabāšanā uz muižu. Kaparāmura darbība tā arī vairs netika atjaunota, un 1753.g.

²⁵⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 1681. l., 65., 140. lp.; 1726. l., 10.–14. lp.

²⁵¹ Turpat, 1681. l., 140. lp.

²⁵² Turpat 1748. l., 4. lp.; 1681. l., 149. lp.

²⁵³ Turpat, 6999. f., 44. apr., 240. l., 37.–38., 80. lp.

²⁵⁴ Turpat, 554. f., 3. apr., 1683. l., 5. lp.; Mirbahs "Vēstulēs" 211.lpp. raksta, ka Vīks esot piedāvājis uzbūvēt pie Valguma jaunu kaparāmuru 1676.g.

²⁵⁵ LVVA, 6999. f., 44. apr., 240. l., 180. lp., 241. l., 37. lp.

Ozolmuižas inventārā lasām, ka vara kalve ir pilnīgi sabrukusi, bet vecajā kalēja dzīvojamajā mājā apmeties kāds kurpnieks.²⁵⁶

k) citi ar metālu apstrādi saistītie uzņēmumi

Bez iepriekšminētajiem uzņēmumiem hercogistē pastāvēja vēl daži uzņēmumi, kuru darbība bija saistīta ar metālu apstrādi, bet, kuri tieši nedarbojās metalurģijas jomā, kā, piemēram, kalves pie Ventspils un Liepājas kuģubūvētavām. Tajās tika izgatavotas vienīgi kuģiem nepieciešamās detaļas un lietas. Tā kā šīs kalves ietilpa kuģubūvētavu kompleksā, tad tās arī attiecīgi ir jāaplūko kā to sastāvdaļa, un tam nepieciešami speciāli pētījumi. Te vienīgi var minēt, ka Ventspils kuģubūvētavā 17.gs. beigās darbojās t.s. lielā kalve (*Grosse Schmiede*), kurā kala enkurus utt., un naglu kaltuve, bez tam tur strādāja virkne vienkāršu kalēju. Kopumā 1698.g. sākumā uzņēmumā skaitījās 11 kalēji un 5 naglu kalēji. Lai gan par lielās kalves ierīcēm izskatītajos avotos nekas konkrēts nav minēts, var pieņemt, ka tajā bija ar ūdensratu darbināms veseris.²⁵⁷ Liepājas kuģubūvētava bija apjomos mazāka, un līdz šim izskatītie avoti nesniedz informāciju par kalves darbību šajā uzņēmumā. Runājot par kuģubūvētavām vispār, jāuzsver, ka lielākā daļa tām nepieciešamās dzelzs un naglu tika piegādātas no dzelzsmanufaktūrām.

* * *

Bez visām iepriekš aplūkotajām manufaktūrām vēstures literatūrā Kurzemes hercogiem ir piedēvēta virkne dzelzs ražošanas uzņēmumu un kaparāmuru, kuru esamību vēstures avoti neapliecina. Tie ir: dzelzscepli Emburgā, Rendā, Kabilē un Talsciemā, kā arī vara cepli Biržos, Slokā, Iccavā un Smārdē.²⁵⁸

²⁵⁶ LVVA, 6999. f., 44. apr., 245. l., 8., 108. lp.; 246. l., 7. lp.

²⁵⁷ Turpat, 554. f., 3. apr., 1713. l., 65. lp.; 1720. l., 115. lp.; 1755. l., 4., 6., 63. lp. u.c.

²⁵⁸ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets... 165., 178. lpp.

Emburgā 17.gs. otrajā pusē bija liela audumu ražotne, kurā izgatavoja dažāda veida vadmalu, kā arī audumu krāsotava.²⁵⁹ Acīmredzot tieši šim uzņēmumam piederēja lielais apvalkdūmenis, kas redzams Meijerberga albūmā ievietotajā Šturna zīmējumā un kuru A.Anteins attiecināja uz dzelzsmanufaktūru.²⁶⁰ Vadmalas ražošana hercogu Jēkaba un Frīdriha Kazimira laikā norisinājās arī **Iecavā**²⁶¹, bet vara pārstrādes uzņēmumu tur nodibināja jau pēc hercogistes likvidācijas. J.Ferbers²⁶² un viņam sekojot arī K.Grevings²⁶³ uzskatīja, ka Misas krastā esošās Dzelzāmuru mežniecības vietā kādreiz bijusī Baldones manufaktūras nodaļa piederēja pie Iecavas muižas, tomēr, spriežot pēc avotiem, 17.gs. un 18.gs. sākumā šī teritorija bija pakļauta Baldones muižai, bet Iecavai pievienota krietni vēlāk. Arī **Rendā** un **Kabiles Upesmuižā** dzelzs rūpnīcas nodibināja tikai 19.gs. Rendā 1693.g. pastāvēja zāģu gateris un vecs stikla ceplis, kas minētajā laikā vairs nedarbojās, bet tika izmantots kā zemnieka dzīvojamā ēka.²⁶⁴ Savukārt par jebkādiem hercogu laikos Kabilē izveidotiem uzņēmumiem pagaidām ziņas iegūt neizdevās. Tas pats sakāms arī par **Talsiemu**. Savukārt **Smārdē** 17. un 18.gs. tika piekopta vienīgi lauksaimniecība. Arī attiecībā uz **Slokas** kaparāmuru avotos nekādas informācijas nav, taču nevar pilnībā izslēgt iespēju, ka tādu būtu varējis ierīkot kāds no miestniņa iedzīvotājiem, vismaz 1721.g. ir minēts Slokas varkalis Šlimbahs (*Schlimbach*).²⁶⁵ Tomēr jāpiebilst, ka Slokas ūdensdzirnavas apskatāmajā laika posmā darbojās kā labības dzirnavas. **Biržos** bez jau apskatītajām dzelzs ieguves ierīcēm un kokzāģētavas pastāvēja vēl arī stikla ražotne²⁶⁶, bet kaparāmurs nav pieminēts.

²⁵⁹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1693. l., 46. lp.

²⁶⁰ Anteins A. Par melno metālu ražošanu... – 25.lpp.

²⁶¹ LVVA, 554. f., 3. apr., 1748. l., 3. lp.; 7349. f., 1. apr., 236. l., 14. lp.

²⁶² Ferber J.J. Anmerkungen zur physischen Erdbeschreibung von Kurland.. S. 299.

²⁶³ [Grewingk K.] Geologie Kurlands. – S. 6.

²⁶⁴ LVVA, 6999. f., 44. apr., 792. l., 15. lp.

²⁶⁵ Turpat, 554. f., 3. apr., 1727. l., 46. lp.

²⁶⁶ Turpat, 1717.l., 63. u.c. lp.

Kurzemes hercogu realizētā dzelzsmānufaktūru dibināšana sakņojās tolaik izplatītajos priekšstatos par valsts ekonomiskās neatkarības saistību ar valsts varas stiprumu tās iekšienē, resp. merkantīlisma teorijā, un bija valsts saimnieciskās politikas sastāvdaļa. Merkantīlisma ideju pirmās izpausmes Kurzemes hercogistē meklējamas jau hercoga Vilhelma valdīšanas laikā, bet lielākā mērā to ietekme kļuva jūtama, sākot ar hercoga Jēkaba valdīšanu. Vadoties no Holandes un Anglijas parauga, Jēkabs savā saimnieciskajā darbībā lika galveno uzsvaru uz ārējo tirdzniecību un kuģniecību, pakļaujot šim nozarēm visu valsts ekonomiku, t.sk. arī dzelzsmānufaktūras. Līdzšinējā vēstures literatūrā daudz peltais hercogs Frīdrihs Kazimirs patiesībā realizēja to pašu merkantīlismam raksturīgo saimniecisko politiku un turpināja sava tēva darbu, tomēr ekonomikā liekot citus akcentus. Viņa laikā valsts joprojām palika lielākais dzelzsmānufaktūru ražojumu noņēmējs, kas arī saprotams, jo mānufaktūras bija dibinātas ar mērķi pirmām kārtām nodrošināt valsts vajadzības. Taču, sākot ar 17.gs. beigām vērojamas, pirmkārt, dzelzsmānufaktūru ražojumu asortimenta izmaiņas, samazinoties militāro ražojumu nozīmei un pieaugot saimniecībā nepieciešamo preču ražošanai, otrkārt, privātpersonu un privātā kapitāla iesaistīšana mānufaktūru darbībā, un, treškārt, iekšējā tirgus piesātināšana ar vietējiem ražojumiem. Šādas tendences bija raksturīgas klasiskajam merkantīlismam un liecināja par tālāku hercogu piekoptās saimnieciskās politikas attīstību.

Lielais Ziemeļu karš negatīvi ietekmēja hercogistes ekonomiku, tā rezultātā tika likvidēta lielākā daļa no hercogu uzņēmumiem, tai skaitā arī dzelzsmānufaktūrām. Graujošu iespaidu uz hercogistes ekonomisko attīstību atstāja ne vien karadarbība un karojošo pušu veiktās konfiskācijas un uzliktās kontribūcijas, bet arī tas, ka kopš 1701.g. hercogs Ferdinands personiski vairs neuzturējās hercogistē. Zināmas cerības uz hercoga varas atjaunošanu un ekonomisko uzplaukumu saistījās ar Frīdriha Kazimira dēla Frīdriha Vilhelma ierašanos hercogistē 1710.g., jo jaunais hercogs bija labi izglītots un izrādīja aktīvu interesi par saimnieciskām lietām, par ko liecina viņa apstiprinātie

Liepājas tirdzniecības statūti. Turklāt par prinča padomnieku un kabineta direktoru vēl 1701.g. bija iecelts Teodors Ludvigs Laus (*Lau*), viens no vācu merkantīlisma teorētiķiem.²⁶⁷ Diemžēl šīs cerības sabruka jau 1711.g., kad atceļā no Pēterburgas pēc savām kāzām ar Pētera I brāļameitu Annu Ivanovnu Frīdrihs Vilhelms nomira. Līdz ar to pēc II Ziemeļu kara Kurzemē manufaktūru jomā bija iestājusies stagnācija. 18.gs. vidū, kad par hercogu tika ievēlēts Saksijas Kārlis, Kurzemē dzīvojušais zviedru kambarkungs A.Nordenflihts mēģināja atdzīvināt hercogistes metālrūpniecību, kas zināmā mērā arī izdevās, tomēr šai laikā vairs nav iespējams runāt par manufaktūrām kā saimnieciskās politikas sastāvdaļu, un tās drīzāk bija izņēmums nekā likumsakarība. Taču arī pārējā Eiropā manufaktūras parasti pastāvēja relatīvi īsu laiku, piemēram, Bavārijā manufaktūru darbības vidējais ilgums bija 36 gadi, bet to pastāvēšana neatstāja tikpat kā nekādu ietekmi uz rūpniecisko attīstību 19.gs.²⁶⁸

Tehnoloģiskā ziņā Kurzemes hercogu dzelzsmānufaktūras atbilda tā laika Eiropas standartiem. Tāpat kā daudzās citās valstīs progresīvo tehnoloģiju nesēji bija ārzemju speciālisti. Kurzemē tie bija vācieši, francūži un valoņi, bet pēc tam, kad Frīdriha Kazimira laikā hercogistes uzņēmumi tika pārkārtoti pēc Zviedrijas parauga, arī zviedri. Balstoties uz līdz mūsdienām nonākošajos avotos esošo informāciju, var secināt, ka dzelzsmānufaktūru darbībā lielākā uzplaukuma posmi bija vērojami 17.gs. 40.gadu beigās–50.gadu pirmajā pusē un 17.gs. 90.gados, bet lejupslīde – 17.gs. 70.gadu beigās pašā 80.gadu sākumā, kā arī 18.gs. otrajā ceturksnī. Lai gan Kurzemē metālrūpniecības nozares vadīšanai neizveidojās speciāla pārvaldes iestāde, t.s. bergkolēģija, kā vairākās vācu firstu valstīs vai Zviedrijā, un atsevišķu ierēdņu funkcijas un pilnvaras ne vienmēr bija precīzi noteiktas un savstarpēji nošķirtas, tomēr arī šeit mēs redzam pārvaldes sistēmas attīstības virzību no t.s. mājsaimniecības (*Haushaltung*) pakāpes, kad valsts ekonomika tika pielīdzināta vienkāršai mājsaimniecībai, uz agrīnai modernai valstij raksturīgu ierēdņu aparātu.

²⁶⁷ T.L.Laus tiek uzskatīts par pirmo vācu autoru, kurš lietojis terminu "Nationalökonomie" – Blaich F. Die Epoche... – S. 70.

²⁶⁸ Slawinger G. Die Manufaktur in Kurbayern. – S. 13.; Reuter O. Die Manufaktur im Fränkischen Raum. – S. 156.

Hercogiem dibinot manufaktūras, sākotnēji peļņas motīvs nebija noteicošais. Kā jau vairākkārt minēts, svarīgāk bija nodrošināt pēc iespējas lielāku neatkarību no dzelzs importa. Tieši tādēļ hercogs Jēkabs 1672.g. uz Rīgas lūgumiem izgatavot dažās pilsētai nepieciešamas lietas Baldonē, deva savu piekrišanu šim darījumam tikai tādā gadījumā, ja hercogam pašam nebūs nekādu vajadzību. Iesaistoties uzņēmējdarbībā privātpersonām, peļņa un uzņēmuma rentabilitāte neapšaubāmi ieguva daudz lielāku nozīmi nekā iepriekš. Savukārt valstij bija izdevīga privātpersonu dalība, jo iznomājot uzņēmumus, valsts saskaņā ar kontraktiem nodrošināja sev ne vien ražojumu piegādi pēc vajadzības, bet arī stabilus (vismaz teorētiski) ienākumus gada nomas maksas veidā, kas ne vienmēr notika, uzņēmumiem atrodoties tiešā valsts pārvaldē. Tādējādi jāsecina, ka līdzšinējā Kurzemes hercogistes historiogrāfijā izteiktais negatīvais vērtējums attiecībā uz manufaktūru (un arī domēņu) iznomāšanu, ir novecojis un pārskatāms. Te var pieminēt, ka, piemēram, Brandenburgā-Prūsijā kopš 1685.g. piekopa vispārēju domēņu iznomāšanu uz laiku ne mazāk par sešiem gadiem, saglabājot valsts kontroli, kas ļāva būtiski palielināt ienākumus no tām.²⁶⁹

²⁶⁹ Gloger B. Friedrich Wilhelm. – Berlin, 1989. – S. 312–313.

NOBEIGUMS

Kurzemes hercogistes izveidošana uz viduslaiku Livonijas drupām bija viens no notikumiem, kas iezīmēja pāreju pie agrajiem jaunajiem laikiem Latvijas teritorijā. Par pirmajiem hercogisti konstituējošiem aktiem kļuva pēdējā Livonijas ordeņa mestra Gotharda Ketlera padošanās Polijas karalim 1561.g. 28.XI un ordeņa sekularizācija 1562.g. martā. Ne mazāk svarīga nozīme bija 1570.g. izdotajai t.s. hercoga Gotharda privilēģijai. Jāuzsver, ka tā ne tikai piešķīra plašas privilēģijas Kurzemes muižniecībai, bet arī pārvērta bijušos lēņus par privātīpašumu mūsdienu izpratnē. 1617.g. hercogu un muižniecības konflikta rezultātā pieņemtā hercogistes satversme jeb Valdības formula noteica šīs valsts tiesiskos pamatus līdz pat tās pastāvēšanas beigām 1795.g. Tomēr tās realizācija praksē atsevišķos vēstures posmos bija atkarīga no konkrētajiem vēsturiskajiem apstākļiem.

Pētījums rāda, ka Kurzemes hercogistes lokālā pārvalde daudzējādā ziņā sakņojās vecajā ordeņlaiku iekārtā, bet tās administratīvais iedalījums, kura pamatvienības bija politiskās draudzes un virspilskungu tiesas, pilnībā izveidojās 17.gs. gaitā. 1617.g. Valdības formulā līdzās virspilskungiem minētajiem pilskungiem funkcionāli bija tādas pašas tiesības un pienākumi kā pirmajiem, taču viņu iecirkņiem nebija administratīvas vienības nozīmes.

Attiecībā uz Kurzemes hercogistes augstāko pārvaldi jāsecina, ka tās iestādes un sistēma tika veidotas no jauna, izejot no agrīnās modernās valsts uzdevumiem un vajadzībām, un savā vēsturiskajā attīstībā uzrādīja tās pašas iezīmes kā citās tā laika valstīs, kas nozīmēja:

- 1) galma kā politiskās dzīves centra noformēšanos,
- 2) konstantas rezidences vietas jeb galvaspilsētas noteikšanu,
- 3) centrālo pārvaldes iestāžu izdalīšanos no galma,
- 4) hercoga padomes jeb valdības izveidošanu,
- 5) muižniecības iesaistīšanu valsts amatos,
- 6) muižniecības mēģinājumus izspiest namniekus no pārvaldes un
- 7) hercogu cīņu ar muižniecību par varu.

Tādējādi hercogistes pārvaldes organizācijas attīstībā bija vērojama centralizācija un racionalizācija, ar ko raksturojas jebkuras agrīnās modernās valsts varas aparāts. Kopumā ņemot jākonstatē, ka hercogistes pārvaldes organizācijas ziņā vistuvākā līdzība saskatāma ar vācu firsu valstīm, pirmām kārtām, ar 1525.g. izveidoto Prūsijas hercogisti, kuras politiskā sistēma daudzējādā ziņā kalpoja par tiešu paraugu Kurzemes hercogistei.

Atšķirībā no vairuma vācu firsu valstu, Kurzemes hercogistē muižniekiem izdevās panākt, ka hercogiem nebija iespējams izveidot kādus ārpus muižnieku kontroles esošus padomdevējus orgānus – šis apstāklis uzskatāms par vienu no būtiskākajiem faktoriem, kas kavēja absolūtisma attīstību Kurzemē.

Viens no instrumentiem, kuru Kurzemes muižniecība izmantoja, lai iegūtu svarīgākos amatus un tādējādi nodrošinātu sev vadošo stāvokli pārvaldes sistēmā, bija t.s. indigenāta tiesības, kas pirmo reizi tika minētas jau Sigismunda II Augusta 1561.g. dotajos solījumos Livonijas iedzīvotjiem, bet oficiāli noformētas ar Kurzemes bruņniecības sola izveidošanu un bruņniecības saraksta jeb matrikulas sastādīšanu 17.gs. pirmajā pusē. Tomēr, kā rāda avoti, līdz pat hercogistes likvidācijai nepastāvēja skaidrs un precīzs indigenāta definējums, bet indigenāta tiesības tika traktētas atkarībā no katra konkrētā gadījuma un bieži vispār pārkāptas. Turklāt hercogistes varas un pārvaldes iestāžu darbības virziens hercoga vai muižniecības interesēs bija atkarīgs gan no atsevišķām personālijām, gan arī no attiecīgā vēsturiskā momenta. Kamēr 16.–17.gs. visumā noritēja zem Ketleru dinastijas zīmes, Lielais Ziemeļu karš, daudzkārtējās problēmas troņa mantošanas jautājumā, kā arī Krievijas iejaukšanās hercogistes iekšējās lietās, noveda pie pakāpeniskas hercoga varas degradācijas un faktiski muižnieku republikas izveidošanās 18.gs., ko lielā mērā bija sekmējis arī Polijas-Lietuvas paraugs.

Pētījums pierāda, ka neatkarīgi no hercogu un muižniecības savstarpējām cīņām par varu, hercogiem piederēja virskundzības tiesības pār hercogistes teritoriju. Kā vienu no pierādījumiem tam var minēt daudzos

robežkonfliktus ar kaimiņvalstīm, kuru gaitā cietušie muižnieki vērsās pēc palīdzības un aizstāvības pie hercogiem kā teritoriālajiem zemes kungiem.

Kurzemes hercogistes robežas tika noteiktas 1561.g. padošanās līgumā starp Gothardu Ketleru un Sigismundu II Augustu, un visu hercogistes pastāvēšanas laiku hercogiem nācās cīnīties par tās teritoriālo vienotību un robežu neaizskaramību. Pētījums ļauj secināt, ka teritoriālās vienotības jautājums no hercogu puses tika risināts ar mainīgām sekmēm. Hercogam Gothardam izdevās novērst bijušās Dobeles komturijas pakļaušanu tiešai karaļa jurisdikcijai, bet 17.gs. hercogi Vilhelms un Jēkabs panāca attiecīgi Grobiņas pilsnovada atgūšanu un Piltenes apgabala formālu iekļaušanu hercogistē, taču ārpus hercogistes palika Aknīstes novads, bet poļu-zviedru kara (1600–1629) laikā zviedri okupēja vairākas hercogistes teritorijas, paturot tās arī pēc kara. Savukārt 18.gs. lielākais teritoriālais zaudējums – Slokas draudze – saistās ar Krievijas impērijas ekspansīvajām tieksmēm. Bez tam 18.gs. Piltene atkal tika atdalīta no hercogistes.

Attiecībā uz Kurzemes hercogistes robežām jāatceras, ka dienvidos, t.i. ar Lietuvas lielkņazisti, hercogi pārmantoja jau ordeņa laikos izveidojušos robežu, bet robežu starp hercoga un Polijas karaļa valdījumiem Livonijā nosprauda pēc padošanās līguma noslēgšanas, par šķirtni izmantojot Daugavas upes vidu. Gan no vienas, gan otras puses jaunajai Kurzemes hercogistei nācās sastapties ar problēmām robežu lietās.

Pēc avotu analīzes par Kurzemes hercogistes robežām jāsecina sekojošais. Livonijas laikā pēdējo reizi vispārēja robežas pārskatīšana ar Lietuvas lielkņazisti bija notikusi 1545.g., taču vēlākajos gados robežu konflikti radās arvien no jauna, sevišķi līdz ar Livonijas kara sākumu. Dokumentārais materiāls rāda, ka visasākie robežkonflikti ar lielkņazistes iedzīvotājiem pastāvēja posmā Druja Kurcums, kuri, neraugoties uz daudzkārtējiem mēģinājumiem 16.–17.gs. gaitā, tā arī netika atrisināti. Savukārt turpmākajā robežas posmā līdz apmēram Vadakstes upei tieši 16.gs. 80. un 90.gadu robežkomisiju darbības rezultātā lielā mērā izveidojās tas Latvijas–Lietuvas robežas veidols, kas saglabājās līdz 1921.g. Tālāk robeža

līdz Baltijas jūrai gāja pārsvarā pa dabiskām šķirtnēm – upēm – un par tās galējo rietumu punktu tika pieņemta Sventājas ieteka. Par kādiem robežkonfliktiem šajā posmā 16.–17.gs. ziņu trūkst.

18.gs. visāsākās problēmas Lietuvas pierobežā saistījās ar Žagares īpašnieka iebrukumiem hercogistē un Palangas stārasta pretenzijām uz Rucavas muižas iecirkņa zemēm. Ilggadēja tiesas procesa rezultātā hercogi ieguva Žagari uz laiku kā kompensāciju, bet Palangas stārasta prasības tika atvairītas. Pēdējās lietas ietvaros atklājās hercoga Ernsta Johana Bīrona biogrāfiem līdz šim nezināms fakts par Bīrona tiesībām uz Palangas stārastiju, kuras praksē gan netika realizētas sakarā ar viņa arestu 1740.g.

18.gs. 60.gadu beigās no Lietuvas puses ierosināto vispārējo robežas revidēšanu ar hercogisti izjauca iekšpolitiskie notikumi Polijā-Lietuvā, un līdz hercogistes pievienošanai Krievijai lielāki konflikti uz Lietuvas robežas vairs nav zināmi.

Attiecībā uz jautājumu, kad no Livonijas teritorijām tika atdalīta Aknīste, par ko līdz šim vēstures literatūrā nebija vienprātības, dokumenti apliecina, ka tas noticis jau 1561.g., un visu hercogistes pastāvēšanas laiku Aknīstes novads juridiski atradās Lietuvas liekņazistes sastāvā, neraugoties uz vairākkārt izteiktajiem kurzemnieku protestiem pret to.

Kurzemes hercogistes faktiskā robeža ar Pārdaugavas hercogisti nesakrita ar padošanās līgumā noteikto Daugavas vidu, jo pretējos krastos atradās atsevišķi abu pušu īpašumi, kas periodiski noveda pie savstarpējiem konfliktiem robežu jautājumos. Pirmām kārtām tas attiecas uz Rīgas pilsētas īpašumiem Daugavas kreisajā krastā. Sevišķi attiecības saasinājās, kad pēc poļu-zviedru kara 17.gs. pirmajā trešdaļā Vidzeme un līdz ar to bijušie Polijas karaļa valdījumi upes kreisajā krastā nonāca Zviedrijas rokās. Kara rezultātā Zviedrija ieguva arī vairākas teritorijas, kas pirms tam bija piederējušas hercogistei – Doli, Frīdriha muižu jeb Pulkarni, Zolderbaha muižu jeb Bērzmenti, bijušo ordeņa Spilvi un tagadējo Daugavgrīvu. Pētījums rāda, ka 1630.g. noslēgtais robežlīgums starp Zviedriju un Kurzemi netika izpildīts burtiski, un posmā starp Lielupi un jūru Zviedrija ieguva mazāku teritoriju nekā

tas bija noteikts līgumā. Olīvas miera līgums 1660.g. saglabāja iepriekšējo *status quo*, bet šai līgumā paredzētā vispārējā Polijas-Lietuvas un Zviedrijas robežu revidēšana nenotika abu valstu komisāru nesaskaņu dēļ.

Pēc Lielā Ziemeļu kara Zviedriju kā hercogistes kaimiņu nomainīja Krievija, pārmantojot arī visus bijušos zviedru valdījumus Daugavas kreisajā krastā. Kamēr 1738. un 1765.g. plānotā robežu pārskatīšana starp Krieviju un hercogisti tā arī nenotika, 1783.g. šāds pasākums tika beidzot realizēts. Tā bija pirmā un vienīgā vispārējā robežas regulēšana hercogistes vēsturē un tika veikta saskaņā ar noslēgto Tirdzniecības un robežu konvenciju starp hercogisti un Krieviju. Konvencijas ietvaros notikusī Slokas draudzes pievienošana, kurai par iegāsti Krievija izmantoja 1630.g. līguma noteikumus, tika panākta ar atklātiem draudiem no Krievijas puses, bet tās teritorija bija daudz lielāka nekā 1630.g. līgumā noteiktā.

16.–18.gs. vienas vai otras puses īpašuma tiesības uz kādu teritoriju parasti balstījās uz ieraduma, resp. šīs teritorijas lietošanas, tiesībām, kuras viegli varēja apstrīdēt, un ierīkotajām robežzīmēm, kuras laika gaitā dažkārt izzuda vai arī vienkārši tika iznīcinātas. Tādējādi saprotams, ka robežkonflikti gan starpvalstu līmenī, gan privātpersonu starpā bija bieži sastopama parādība. Nereti tie saistījās ar laupīšanām, bruņotiem iebrukumiem un līdzīgām vardarbībām. Parastais robežkonfliktu risināšanas veids bija attiecīgu starpvalstu komisiju norīkošana. To efektivitāte bija atkarīga no komisāriem piešķirtajām instrukcijām un pilnvarām, kā arī no citiem subjektīvajiem un objektīvajiem faktoriem.

Izskatītais avotu materiāls apliecina, ka agrajos jaunajos laikos robeža faktiski nozīmēja tikai to, kā jurisdikcijā atradās attiecīgā teritorija, jo tiesa un pārvalde vēl nebija atdalītas viena no otras. Tikai pēc 1783.g. konvencijas noslēgšanas un Katrīnas II rīkojumiem par muitas un robežu kordona izveidošanu pirmo reizi Latvijas vēsturē tika izveidota stingra robeža mūsdienu izpratnē – ar apsargiem un muitas kontroli. Kaut gan šādā veidolā robeža eksistēja visai īsu brīdi un pēc hercogistes pievienošanas Krievijai 1795.g.

vispār zaudēja starpvalstu robežas nozīmi, līdz pat neatkarīgās Latvijas izveidošanai tā turpināja pastāvēt kā guberņas robeža.

Saimnieciskā politika bija tas mehānisms, ar kura palīdzību hercogi centās iegūt līdzekļus un pamatu savas varas paplašināšanai valsts iekšienē un celt prestižu starptautiskajā arēnā. Jau hercoga Vilhelma laikā Kurzemē saskatāmas merkantīlisma iezīmes, bet skaidrāk tās parādījās viņa dēla hercoga Jēkaba darbībā. Historiogrāfijā parasti dēvēts par firstu-uzņēmēju vai firstu-komersantu, hercogs Jēkabs pieskaitāms pie agrīno merkantīlistu tipa, jo viņa galvenais mērķis tāpat kā jebkuram merkantīlisma laikmeta valdniekam bija varas sasniegšana caur bagātību. Tas, ka, pateicoties panākumiem jūrniecībā un tirdzniecībā, kopš 16.gs. beigām un 17.gs. sākuma par ekonomiski vadošajām valstīm izvirzījās Anglija un Holande, vedināja hercogu Jēkabu pārņemt šo valstu pieredzi. Tā kā Kurzemes hercogistē nebija attīstītas pilsētu namniecības, valsts hercoga personā bija vienīgais saimniecību modernizējošais spēks, turklāt jēdziens “tautsaimniecība” bija identisks jēdzienam “valsts saimniecība”, kas savukārt tika pielīdzināta hercoga “mājsaimniecībai”.¹ Šis apstāklis jāuzsver, oponējot E.Dunsdorfa viedoklim, ka hercogs Jēkabs nebija merkantīlists, jo viņš nepieņēma tautsaimniecisku politiku.²

Atbilstoši merkantīlisma uzskatiem jau hercogs Vilhelms un pēc tam hercogs Jēkabs dibināja metālrāžošanas manufaktūras, kurām vajadzēja maksimāli nodrošināt hercoga, resp. valsts, vajadzības pēc dzelzs, vara un to izstrādājumiem. Pēc avotu ziņām hercoga Jēkaba laikā Kurzemē dzelzi ieguva un apstrādāja Turlavā, Kliņģos, Lutriņos, Skrundā, Jelgavā, Baldonē un Vecmuižā, Biržos, kā arī Engurē. Vara kalve šai periodā pastāvēja pie Valguma ezera un, iespējams, Jelgavā.

Līdzšinējā vēstures literatūrā sniegtās ziņas par hercoga Jēkaba dzelzsmanufaktūrām un vara kalvēm lielā mērā ir aizgūtas no vēlāka perioda

¹ Tautsaimniecība kā atsevišķa kategorija un teorētisko mācību objekts parādījās tikai 18.gs.

² Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600–1710. – 337. lpp.

dokumenti, kuri vēstī par šo uzņēmumu darbību jau pēc Jēkaba nāves. Aplūkojot esošo historiogrāfiju nākas konstatēt paradoksālu faktu, ka par galveno izziņas avotu attiecībā uz metāltražošanas un arī citu nozaru uzņēmumiem līdz pat pēdējam laikam tika izmantots daiļdarbs – Oto Mīrbaha “Vēstules no un uz Kurzemi” (1844), kā rezultātā historiogrāfijā ieviesās milzums kļūdu un neprecizitāšu.

Pētījums pierāda, ka historiogrāfijā līdz šim nepietiekami novērtētais un bieži nepelnīti peltais hercogs Frīdrihs Kazimirs faktiski bija pirmais no Kurzemes hercogiem, kurš sekoja klasiskā merkantīlisma postulātiem.

Izpēģitais arhīva materiāls liecina, ka pēc Frīdriha Kazimira iniciatīvas hercogistes dzelzsražošanas uzņēmumi tika modernizēti un reorganizēti pēc Zviedrijas parauga, kura tolaik bija vadošā zeme apskatāmajā nozarē. Reorganizācijas gaitā tika likvidēti vecie Turlavas, Lutriņu un Vecmuižas uzņēmumi, bet manufaktūras Biržos, Baldonē, Engurē, Kliņģos un Jelgavā pārbūvētas. Pēc viņa rīkojuma tika uzbūvēta jauna liela dzelzsmanufaktūra Ēdās, kuras dibināšana līdz šim tika piedēvēta tēvam, hercogam Jēkabam, uzlabota uzņēmumu pārvalde, iesaistot tajā kalnrūpniecības speciālistus, un palielināts saimniecībā nepieciešamo ražojumu īpatsvars salīdzinājumā ar ieroču un munīcijas ražošanu. Nozares attīstībā tika iesaistītas privātpersonas un privātais kapitāls, tāpat tika uzsākta manufaktūru iznomāšanas prakse, kas bija vispārīzplatīta parādība arī citās valstīs un kuras mērķis bija nodrošināt valstij zināmus ienākumus neatkarīgi no uzņēmuma rentabilitātes. Līdz ar to jāuzskata par novecojušu līdzšinējā historiogrāfijā valdošo iznomāšanas viennozīmīgi negatīvo vērtējumu.

Bez tam avotu dati vēstī, ka 17.gs. beigās manufaktūru ražojumi tika izmantoti ne vien valsts vajadzību nodrošināšanai un eksportam. Vietējā dzelzs bija kļuvusi par precī hercogistes iekšējā tirgū, kaut gan labas kvalitātes dzelzi nelielos daudzumos turpināja ievest arī no ārzemēm.

Liels Ziemeļu karš bija liktenīgs hercogistei ne vien tādēļ, ka kara gaitā pagrima un gāja bojā liela daļa no hercogu uzņēmumiem, bet arī tādēļ, ka hercogs Ferdinands pameta hercogisti un valdīšanu turpināja no Dancigas, kā

rezultātā hercoga varas ietekme uz vietas jūtamai mazinājās. Kopš šī momenta ir grūti runāt par kādu vienotu hercogu saimniecisko politiku, jo haoss, kas valdīja hercogistes politiskajā dzīvē, atspoguļojās arī ekonomiskajā jomā. Cerības, kas saistījās ar Frīdriha Kazimira dēlu Frīdrihu Vilhelmu, sagruva līdz ar viņa nāvi 1711.g. Līdz ar to jāsecina, ka 18.gs. Kurzemē raksturojas ar stagnāciju manufaktūru jomā, kaut gan atsevišķi mēģinājumi atdzīvināt dzelzs ražošanu notika, piemēram, pēc Saksijas Kārļa ievēlēšanas par Kurzemes hercogu.

Neraugoties uz relatīvi neilgo dzelzsmanufaktūru darbības laiku, tām bija svarīga nozīme hercogistes pastāvēšanā. Šīs nozares attīstība ilustrē hercogistes iesaistīšanos starptautiskajā tehnoloģisko zināšanu apmaiņā, kas notika ar ārvalstu speciālistu – vāciešu, valoņu, franču, zviedru – starpniecību, un, kā rāda avoti, šī plūsma nebija vienvirziena, jo Kurzemes meistari kļuva par jauno zināšanu nesējiem tuvējā reģionā – Krievijā un Polijā-Lietuvā.

Atšķirībā no dzelzsmanufaktūrām vara kalves hercogistes saimniecības vēsturē ieņem salīdzinoši mazsvarīgu vietu.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Nepublicētie avoti

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA):

235. fonds – *Ev.luteriskās baznīcas draudžu metriskās grāmatas*

1. apraksts: 45. lieta

554. fonds – *Kurzemes hercogu arhīvs*

1. apr.: 38., 38.a, 56., 94., 95., 150., 154., 325., 676., 731., 735., 737., 764., 826., 837., 850., 943., 1020., 1205., 1206., 1589., 1599., 1627., 1629., 1764., 1808., 1833., 2369., 2398., 2526., 2628., 2661., 2746., 2808., 2939., lieta; 2. apr.: 2798., 2897., 2977., 3215., 3146., 3147., 3161., 3173., 3215. lieta; 3. apr.: 20.–25., 171., 384., 1269., 1270., 1457., 1459., 1680.–1759., 1795., 1900., 1905., 1920., 1962., 2035., 2939. lieta

640. fonds – *Kurzemes bruņniecības arhīvs*

3. apr.: 694., 695., 764., 780., 818. lieta; 4. apr.: 65., 67., 203. lieta

673. fonds – *Rīgas rātes ārējais arhīvs*

1. apr.: 421., 948., 978., 983., 1181. lieta

1100. fonds – *Kurzemes muižnieku dzimtu arhīvi*

4. apr.: 104., 107. lieta; 13. apr.: 22. lieta

2909. fonds – *Rīgas un Rīgas patrimoniālā apgabala kartes un plāni*

1. apr.: 1., 2., 39., 160., 520., 564., 566., 567., 839., 1004., 1008., 1016., 1022. lieta

3958. fonds – *Tukuma virspilskunga tiesa*

1. apr.: 25., 26., 326., 329., 331. lieta

3968. fonds – *Jelgavas virspilskunga tiesa*

2. apr.: 145., 252. lieta.

4060. fonds – *Latvijas vēstures institūta dokumentu kolekcija*

1. apr.: 9. lieta

4071. fonds – *J.K.Broces materiālu fotokopijas*

1. apr.: 26. lieta

5561. fonds – *Pergamentu kolekcija*

4. apr.: 762., 775. lieta

5759. fonds – *Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības arhīvs*

2. apr.: 152., 181., 692., 903., 1338., 1366., 1400. lieta

6828. fonds – *Karšu un plānu kolekcija*

2. apr.: 92., 189., 189a., 208., 209., 375., 821., 822., 1923. lieta

6984. fonds – *B.Brežgo personīgais fonds*

1. apr.: 1., 2. lieta

6999. fonds – *Muižu dokumentu kolekcija*

1. apr.: 466., 467., 470. lieta; 2. apr.: 2.–4. lieta; 13. apr.: 1794. lieta; 44. apr.: 31.–38., 226., 227., 239.–249., 290., 694., 792., 793., 862., 863., 865., 1041., 1067., 1068., 1191., 1234., 1347., 1395., 1520., 1521. lieta

7349. fonds – *Vidzemes ģenerālgubernators*

1. apr.: 236. lieta; 2. apr.: 105. lieta

7404. fonds – *Vidzemes guberņas kartes un plāni*

1. apr.: 1295., 1832., 1840., 2087., 2102., 2108. lieta; 2. apr.: 19., 71., 99. lieta

Avotu publikācijas

1. *Aktenstücke* und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. Hrsg. von A. Bulmerincq. – Bd. I. – Riga, 1902.
2. *Auszug* aus den kurländischen Landtags-Verhandlungen vom 19. Februar 1789. – Mitau, b.g.
3. *Bues A.* (Hrsg.). Eine schwierige Erbschaft. Die Verhandlungen nach dem Tode Herzog Jakobs von Kurland 1682/83. – Wiesbaden, 1995
4. *Bunge F.G.* (Hrsg.). Archiv für Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. – Bd. II. – Dorpat, 1843.
5. *Diarium* der, bis auf acht Wochen, vor dem extraordinären Reichstage in Polen, cum toto suo effectu et robore limitirten und von SHFD dem Herzoge, auf den 4. August 1767 ausgeschriebenen allgemeinen Landesversammlung.
6. *Diarium* des auf den 12. September eingefallenen ordinären Landtages, im Jahre 1768. – Mitau, b.g.
7. *Diarium* des von SHFD dem Durchl. Herzoge Peter auf 10. Februar 1783 ausgeschriebenen extraordinären Landtages, nebst dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.
8. *Diarium* des durch den Landtäglich Schluß d.d. Mitau 8. März 1783 cum toto suo effectu et robore limitirten und von SHFD zufolge des gedachten Landtäglich Schlusses, auf vorhergehendes unterth. Ansuchen des Landesbevollmächtigten, Landbothenmarschalls und Hauptmans von Sass auf den 14. May 1783 bestimmten und angesetzten Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.
9. *Diarium* des durch den landtäglich Schluß d.d. Mitau 2. Juni 1783 cum toto suo effectu et robore limitirten und konservirten zugleich auch des dieses Jahr einfälligen und von Seiner HFD auf den 23. August 1784 ausgeschriebenen ordinären Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.

10. *Diarium* des von den Hochwohlgebohrnen Herren Oberräthen, im Namen Sr. Hochfürstl. Durchl. Unsers gnädigsten Fürsten und Herrn auf 7. Januar 1786 ausgeschriebenen extraordinären Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.
11. *Diarium* des durch den landtäglichen Schluß d.d. Mitau 15 September 1784 cum toto suo effectu et robore limitirten und konservirten zugleich auch des dieses Jahr einfalligen und von den Hochwohlgebohrnen Herren Oberräthen im Namen Sr. Hochfürstl. Durchl. Unsers gnädigsten Fürsten und Herrn auf 28. August 1786 ausgeschriebenen ordinären Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.
12. *Diarium* des durch den landtäglichen Schluß d.d. Mitau 30. September 1786 cum toto suo effectu et robore bis auf den 19. Januar dieses 1787. Jahres limitirten und konservirten Landtages, mit denen dazu gehörigen Beylagen. – Mitau, b.g.
13. *Diarium* des dieses Jahr einfalligen ordinären von SHFD auf 18. August 1788 bestimmten und ausgeschriebenen Landtages nebst den gehörigen Beilagen. – Mitau, b.g.
14. *Die Adelsmatrikul*, oder das Ritterbuch, von Kurland und Semgallen// Nordische Miscellaneen. – Stück 3 – Riga, 1781 – S. 7–30.
15. *Die kurländische Landrolle* d.i. das Verzeichniß aller Aemter und Höfe in Kurland, Semgallen, und dem Distrikt Pilten// Nordische Miscellaneen. – Stück 3 – Riga, 1781 – S. 31–68.
16. *Dogiel M.* (Hrsg.). *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvania*, Tomus V, in quo ut universae Livoniae ita speciatim Curlandiae et Semgalliae ducatum res continentur. – Wilna, 1759.
17. *Regierungs-Formel* vom Jahre 1617, Unterwerfungs-Verträge zwischen dem Könige Sigismund August und dem Heermeister Gotthard Kettler, abgeschlossen zu Wilna den 28. November 1561 und das Privilegium, welches der König Sigismund August dem liefländischen Adel im Jahre 1561, sechs Tage nach dem Feste der heiligen Catharina, in Wilna ertheilet. Übersetzt von Heinrich Ludwig Birkel. – Mitau, 1807.
18. *Handlungs- und Grenz-Convention* zwischen Ihrer Kayserliche Majestät aller Reußen und Sr. Durchl. dem Herzoge und den Ständen der Herzogthümer Curland und Semgallen. – [Mitau, 1783].
19. *Heyking D.E.* *Curlands Grundfassung* gereinigt von denen vorgefaßten Meynungen und Vorurtheilen, auf welchen des Geheimen Tribunalraths von Ziegenhorn Curländischen Staatsrecht ruhet. – b.v., 1774. – Beilage
20. *Kurländische Güter-Chroniken*. – 2. Bd. – Mitau, 1894.
21. *Kurländische Güter-Chroniken*. Neue Folge. – Mitau, 1895.
22. *Kurländische Statuten*, oder Rechte und Gesetze für den Adel in den Herzogthümern Kurland und Semgallen vom Jahr 1617. Übersetzt von Heinrich Ludwig Birkel. – Mitau, 1804.
23. *Mellin L.A.* *Atlas von Lief- und Ehstland* und der Provinz Oesel. Das Ganze besteht aus einer Generalkarte und vierzehn Kreiskarten. – Riga/ Leipzig, 1798.
24. *Monumenta Livoniae Antiquae*. – Bd. II. – Riga/ Leipzig, 1839

25. *Nettelbladt Chr.* Anecdota Curlandiae praecipue territorii et episcopatus Piltensis. – Greypswald/Leipzig, 1736.
26. *Neue kurländische Güter-Chroniken.* – Mitau, 1900.
27. *Rummel C. (Hrsg.).* Curländische Landtags- und Conferential Schlüsse von 1618 bis 1759. – Dorpat, 1851. (Sērijā: Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Ehst.- und Curlands. Bd. II.).
28. *Schirren C.* Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit. Aus der dänischen Geheimen Archive zu Kopenhagen. – Bd. II. – Reval, 1884.
29. *Švābe A.* Kurzemes hercoga Jēkaba lauksaimniecības likumi// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1937 – Nr. 3. – 363.– 403. lpp.
30. *Ziegenhorn Chr.G.* Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. – Königsberg, 1772. – Beilage.
31. *Барон Мейерберг и его путешествие по России.* Издано Федором Аделунгом. – Спб., 1827.
32. *Осмнадцатый век.* Исторический сборник издаваемый Петром Бартевым. – Кн. 3 - М., 1869.
33. *Полное Собрание Законов Российской Империи* - Т. XVII - XXII - М., 1830.

Darbi, kuri skar Kurzemes hercogistes vēsturi

1. *Andersons E.* Senie kurzemnieki Amerikā un Tobago kolonizācija. – Stockholm, 1970.
2. *Angermann N.* Gotthard Ketler: Ordensmeister in Livland und Herzog von Kurland. – Bonn, 1987.
3. *Anteins A.* Bronza Latvijā. – R., 1988.
4. *Anteins A.* Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13.gs. beigām līdz 18.gs. sākumam// Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. – R., 1962. – III – 5.–48. lpp.
5. *Arbusow L.* Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. – Vierte, verbesserte und ergänzte Auflage – Riga, 1918.
6. *Balodis A.* Latvijas un latviešu tautas vēsture. – R., 1991.
7. *Baltischer historisch–geographischer Kalender* 1912. – Riga, 1912.
8. *Belte P.* Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni. – Rīgas Jūrmala, 1935.
9. *Benders R.* Das Stift Pilten auf dem Weg zur Adelsrepublik 1559–1617. Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium. – Mainz, 1996 (nepublicēts).
10. *Berkis A.V.* The History of the Duchy of Courland (1561–1795). – Towson, 1969.

11. *Berkis A.V.* The Reign of Duke James in Courland 1638–1682. – Lincoln, 1960.
12. *Berkholz L.* Handelsvertrag von 1615 zwischen Kurland und Riga// Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1910. – Riga, 1911 – S. 37–69.
13. *Bērziņš J.* Kurzemes hercogiste XVI un XVII gs.// Vēstures atziņas un tēlojumi. – R., 1937. – 159.–168. lpp.
14. *Bues A.* Stosunki Kurlandii z Rzeczpospolitą u schyłku XVI w XVII wieku// Zapiski Historyczne. – Toruń, 1998. – T. LXIII – s. 43–57.
15. *Cimermanis S.* Die Reiseskizzen Johann Rudolf Sturns als Quelle für die Geschichte der materiellen Kultur Lettlands. Sonderdruck aus: Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte. – Bd. 13 – Berlin, 1971.
16. *Cruse K.W.* Curland unter den Herzögen. – Bd. 1, 2 – Mitau, 1833, 1837.
17. *Das Inland.* Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. – 1836–1863.
18. *Das Herzogtum Kurland 1561–1795.* Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft. Hrsg. von Erwin Oberländer und Ilgvars Misāns. – Lüneburg, 1993.
19. *Donnert E.* Kurland im Ideenbereich der Französischen Revolution. Politische Bewegungen und gesellschaftlichen Erneuerungsversuche 1789–1795. – Frankfurt a. M., 1992.
20. *Dunsdorfs E.* Die Bevölkerungszahl in Kurzeme im 16. Jahrhundert. – Pinneberg, 1947.
21. *Dunsdorfs E.* Die Gutsbesitzer in Kurland, Semgallen und Pilten am Anfang des 18. Jhs.// Baltische Hefte. – Hannover-Döhren, 1965 – Bd. 11 – S. 217–249.
22. *Dunsdorfs E.* Kurzemes hercoga Jēkaba saimnieciskie pasākumi Dānijā// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1937. – Nr. 3. – 404.–421. lpp.
23. *Dunsdorfs E.* Kurzemes karakartes (17. un 18. gadsimtnī). – McInburna, 1984.
24. *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600–1710. – Uppsala, 1962.
25. *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1710–1800. – Sundbyberg, 1973.
26. *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture 1500–1600. – Stokholma, 1964.
27. *Eckert W.* Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus. Ein Beitrag zur Staats- und Wirtschaftspolitik Herzog Jacobs von Kurland (1642–1683) – Riga, 1927.
28. *Ferber J.J.* Anmerkungen zur physischen Erdbeschreibung von Kurland, nebst J.B. Fischers Zusätze zu seinem Versuch einer Naturgeschichte von Liefland. – Riga, 1784.
29. *Gadebusch F.K.* Livländische Jahrbücher. – Th. I.–IV. – Riga, 1780–1783.

30. *Gebhardi L.A.* Geschichte des Herzogtums Kurland und Semgallen oder der Liefländischen Geschichte 2. Abschnitt. – Halle, 1789.
31. [*Grewingk K.*] Geologie Kurlands. – Th. I. – Mitau, 1873.
32. *Grigorjeva A.* Hercoga Jēkaba tirdzniecības līgumi. – R., 1935.
33. *Grīns J.* Kurzemes un Zemgales hercogistes satversme. – R., 1927.
34. *Hahn J.* Die bäuerliche Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im XVII. und XVIII. Jh. – Karlsruhe i. B., 1911.
35. *Hennig E.* Geschichte der Stadt Goldingen in Kurland. – 1. T. – Mitau, 1809.
36. *Henning S.* Liffendische Churlendische Chronica, was sich voom Jahr Christi 1554 bis auff 1590 In den langwierigen Moscowiterischen vnd anderen Kriegen an nothdrenghlicher veränderunge der Obrigkeit und Stände in Lieffland, sieder deß letzten Meisters und Ersten in Lieffland zu Churland und Semgalln Hertzogen, gedenckwirdiges zugetragen// *Scriptores Rerum Livonicarum* – Bd. 2, – Riga/Leipzig, 1848 – S. 195–368.
37. *Heyking D.E.* Curlands Grundferfassung gereiniget von denen vorgefaßten Meynungen und Vorurtheilen, auf welchen des Geheimen Tribunalraths von Ziegenhorn Curländischen Staatsrecht ruhet. – b.v., 1774.
38. *Heyking K.H.* Aus Polens und Kurlands letzten Tagen. – Berlin, 1897.
39. *Hībners M., Kellers F.* No Padošānās līguma līdz Valdības formulai. Kurzemes hercogistes satversmes attīstība no 1561.gada līdz 1617.gadam// *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. – 1993 – Nr. 4. – 42.– 58.lpp.
40. *Hoheisel A.* Deutsche und Letten im Herzogtum Kurland 1618 bis 1795// *Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen*. Hrsg. von Wilfried Schlaw. – München, 1995 – S. 72–80.
41. *Hübner M., Keller V.* Deutsche und Letten im Herzogtum Kurland 1561 bis 1617// *Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen*. Hrsg. von Wilfried Schlaw. – München, 1995 – S. 68–72.
42. *Hupel A.W.* Von der neuerlichen Gränzregulierung zwischen Lief- und Kurland// *Nordische Miscellaneen*. – Stück 9, 10 – Riga, 1785 – S. 226–238.
43. *Igals F.* Kurzemnieku kolonijas Norvēģijā// *Brīvās Zemes Ilustrētais pielikums*. – 1934. – Nr. 21.– 23.
44. *Juškevičs J.* Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – R., 1931.
45. *Juškevičs J.* Kurzemes hercogi un viņu laikmets. – R., 1935.
46. *Kelch Chr.* Liefländische Historia. – Revall, 1695.
47. *Kelch Chr.* Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. – Dorpat, 1875.
48. *Keller V.* Von Kooperation über Konfrontation zur Konstitution – zur Verfassungsentwicklung im Herzogtum Kurland 1561 bis 1617// *Acta Baltica* – 1994 – Bd. XXXII – S. 189–194.

49. *Kleijntjens J.* Kurzemes hercogs Jēkabs un Ābrams Vikfors// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1937. – Nr. 4. – 566.–577. lpp.
50. *Kohl K.* Der Handelsplatz Windau bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts. Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium. – Mainz, 1997 (nepublicēts).
51. *Kurland* und seine Ritterschaft. Herausgegeben von der Kurländischen Ritterschaft im Verband der Baltischen Ritterschaften. – Pfaffenhofen/Ilm, 1971.
52. *Kvaskova V.* Geschichte des Gutes Nurmhusen in Kurland. – Kiviksberg, 1995.
53. *Ķiploks E.* Latviešu draudzes Lietuvā// Baznīcas Gada Grāmata – 1983. – 97.–128. lpp.
54. *Laakmann H.* Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa. Historisches Kartenwerk. – T. 1: Die Baltische Lande. – München, 1954.
55. *Lancmanis I.* Jelgavas pils. – 2. papildinātais izdevums – R., 1986.
56. *Lancmanis I.* Rundāles pils. – R., 1994.
57. *Latvijas PSR vēsture.* – R., 1953. – 1. sēj.
58. *Latvijas PSR vēsture.* – 3. izdev. – R., 1986. – 1.sēj.
59. *Lukss M.* Liepājas muitas un tirdzniecības likumi hercogu Ketleru valdīšanas laikā// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1997. – Nr. 3. – 68.–86. lpp.
60. *Lulves J.* Kurland und die Hohenzollern. – Berlin-Neurode, [1918].
61. *Lux M.* Die Hafenstadt Libau um die Wende vom 17. zum 18 Jahrhundert. Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magister Artium. – Mainz, 1996 (nepublicēts).
62. *Mattiesen H.* Die Versuche zur Erschliessung eines Handelweges Danzig–Kurland–Moskau–Asien, besonders für Seide, 1640–1655.// Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1938 – 3. Jg. – S. 533–567.
63. *Mattiesen H.* Gebiet und Grenzen des Herzogtums Kurland 1569–1795// Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Neue Folge – 1957 – Bd. 5 – H. 1-2 – S. 198–205.
64. *Mattiesen H.* Herzog Jakob von Kurland und seine Politik// Pirmā Baltijas vēsturnieku konference. Rīgā, 16.–20. VIII 1937. – R., 1938. – 427.–434. lpp.
65. *Mattiesen O.H.* Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert. – Stuttgart, 1940.
66. *Mirbach O.* Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob. – 2. Auflage – Th. I., II. – Mitau, 1846.
67. *Mollerup W.* Daenemarks Beziehungen zu Livland vom Verkauf Estlands bis zur Auflösung des Ordensstaates (1346 - 1561). – Berlin, 1884.
68. *Neumann C.* Der Streit des letzten Ordens-Comthurs Tiess v.d. Recke mit dem Herzoge Gotthard// Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. – Riga, 1863 – Bd. 10 – H. 2 – S. 215–230.

69. *Oberländer E.* Das Herzogtum Kurland 1561–1795.// Zeitschrift für Historische Forschung. – Beiheft 17 (Regionen in der Frühen Neuzeit) – Berlin, 1994. – S. 193–207.
70. *Oberländer E.* Transit zur Unterwerfung: Die kurländisch-russische “Handlungs- und Grenz-Convention“ vom 21 Mai 1783// Transit Brügge–Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte Ruhrländmuseum Essen. (Katalog) – Bottorp, 1997. – S. 416–423.
71. *Richter A.* Geschichte der dem russischen Kaiserthume einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur ihrer Vereinigung mit demselben. Th. II., Bd. III. Kurland unter den Herzögen. – Riga, 1858.
72. *Schiemann T.* Das herzogliche Archiv in Mitau. – Mitau, 1881.
73. *Schiemann T.* Historische Darstellungen und archivalische Studien. – Hamburg/ Mitau, 1886.
74. *Schlözer A.L., Gebhardi L.A.* Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland. – Halle, 1785.
75. *Schoen A.* Studien zur Geschichte Libaus. – Libau, 1902.
76. *Seraphim A.* Die Beziehungen des Herzogs Jacob von Kurland zu Spanien. (Separatabdruck aus den Sitzungsberichten der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst 1890).
77. *Seraphim A.* Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795). – 2. Auflage – Reval, 1904.
78. *Seraphim A.* Eine Reise durch Kurland im J. 1661.// Baltische Monatsschrift. – Riga, 1911. – Bd. LXXI – S. 31–39.
79. *Seraphim A.* Preussen und die Kurländische Frage. Beiträge zur Geschichte der preussischen Politik im Nordischen Kriege// Altpreußische Monatschrift – 1921 – Bd. 58 – S. 280–348.
80. *Seraphim A.* Über Auswanderungen lettischer Bauern aus Kurland nach Ostpreussen im 17.Jh.// Altpreußische Monatschrift – 1892 – Bd. 29 – S. 317–331.
81. *Seraphim E., Seraphim A.* Aus der Kurländischen Vergangenheit. Bilder und Gestalter des 17.Jhs. – Stuttgart, 1893.
82. *Seraphim E., Seraphim A.* Aus Kurlands herzoglicher Zeit. – Mitau, 1892.
83. *Sitzungsberichte der Kurländischen Gessellschaft für Literatur un Kunst (1840.–1936.; 1840.–1847.g. saucās: Sendungen der Kurländischen Gessellschaft., 1847–1851.g. Arbeiten der Kurländischen Gessellschaft.).*
84. *Statistisch-topographische Nachrichten von den Herzogthümern Kurland und Semgallen// Nordische Miscellaneen.* – Stück 9, 10 · Riga, 1785. – S. 8–225.
85. *Stepermanis M.* Dažas ziņas par Latviju franču senajā vēstures literatūrā un avotos// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls – 1937. – Nr.2. – 232.-255. lpp.

86. *Stepermanis M.* Kurzemes hercoga Jēkaba palīdzība Anglijas ķēniņam Kārlim I cīņā pret parlamentu// *Senatne un Māksla*. – 1936. – II – 16.–23. lpp.
87. *Stepermanis M.* Kurzemes starptautiskais stāvoklis hercoga Jēkaba laikā// *Vēstures atziņas un tēlojumi*. – R., 1937. – 145.–157. lpp.
88. *Stern C.* Zur Geschichte der Bolderaa und des Bullenhofes// *Beiträge zur historischen Geographie des Ostbaltikums*. – Riga, 1937 – S. 48–64.
89. *Stradiņš J., Strods H.* Jelgavas Pētera akadēmija. – R., 1975.
90. *Strods H.* Kurzemes lauki XVII–XIX gs. Mācību līdzeklis. – R., 1992.
91. *Strods H.* Kurzemes lauksaimniecība 17.gs. beigās un 18.gs. pirmajā pusē. Mācību līdzeklis. – R., 1993.
92. *Stupperich R.* Die Entscheidung über die Selbstständigkeit Kurlands im nordischen Kriege// *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. – 1938 – 3. Jg. – S. 61–82.
93. *Sturm E.* Grundzüge der Staatsorganisation des Herzogtums Kurland im XVII. Jh., unter besonderer Berücksichtigung der Formula Regiminis von 1617. – Greifswald, 1919.
94. *Švābe A.* Sigismunda Augusta Livonijas politika// *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* – 1937. – Nr. 1. – 69.–109. lpp.
95. *Tetsch C. L.* Curländische Kirchen-Geschichte. – Th. 1–3 – Königsberg/Leipzig, 1767–1770.
96. *Weygand J.* Gründliche Nachricht von dem hochfürstl. Curländischen Eisen-Werck in Angern// *Curieuse und nutzbarer Anmerkungen Von Natur- und Kunst-Geschichten, Durch eigene Erfahrung und aus vielerley Correspondenz gesammelt von Johanne Kanold, Medicinæ Doctore und Practico in Breßlau*. – Supplementum III. – Budißin, 1728 – S. 34–37., – Suppl. IV. – Budißin, 1729 – S. 64–65.
97. *Wittram R.* Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland und Kurland 1180–1918. Grundzüge und Durchblicke. – München, 1954.
98. *Wittram R.* Peters des Großen erste Reise in den Westen// *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Neue Folge – 1955 – Bd. 3 – H. 4 – S. 373–403.
99. *Zeids T.* Kurzemes hercogiste historiogrāfijā// *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. – 1994. – Nr. 2. – 16.–26. lpp.
100. *Ziegenhorn Chr.G.* Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. – Königsberg, 1772.
101. *Антейн А.К.* Металл древних железных и чугунных пушек (до XVIII)// *Из истории техники Латвийской ССР* - Р.б 1960 - II - с. 5-31.
102. *Антейн А.К.* К истории применения печей для производства черных металлов в Латвии (по данным литературы)// *Из истории техники Латвийской ССР* - Р., 1964 - V - с. 65-81.

103. *Зейда А.* Вклад А.Норденфлихта в организацию добычи и исследования полезных ископаемых в Курляндском геогостве// Из истории естествознания и техники Прибалтики. - Р., 1984 - Т. 7 - 162-173.
104. *Курляндская, лифляндская, эстляндская и финляндская дела* в московском главном архиве Министерства Иностранных Дел. - М., 1896.
105. *Рухманова Э.Д.* К истории переговоров о принятии Курляндии в подданство России в 1658 г.// История СССР. - 1975 - № 2 - с. 157-163.
106. *Стродс Х.* Курляндский вопрос в XVIII веке. - Р., 1993 - Ч. I, II.
107. *Эрнст Иоганн Бирон 1690 - 1990.* Каталог. - Рундальский дворец-музей, 1992.

Uzziņu literatūra

1. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Estland und Kurland.* Bearbeitet von Johann Friedrich von Recke und Karl Eduard Napiersky. – Bd. 1.–4. – Mitau, 1827.–1832.
2. *Baltisches Historisches Ortslexikon.* Hrsg. von Hans Feldmann und Heinz von zur Mühlen. – Teil II.: Lettland. – Köln-Wien, 1990.
3. *Bienenstamm H.* Geographischer Abriß der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland. – Riga, 1826.
4. *Campe P.* Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400 – 1850. – Stockholm, 1951.
5. *Das Fischer Lexicon.* Geschichte. Hrsg. von Richard van Dülmen. – Frankfurt a. M., 1990.
6. *Deutschbaltisches Biographisches Lexicon 1710–1960.* Hrsg. von Wilhelm Lenz. – Köln-Wien, 1970.
7. *Gadebusch F.K.* Livländische Bibliothek. – Th. I.–III. – Riga, 1777.
8. *Gutzeit W.* Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands. – T. 2 – Riga, 1889
9. *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – R., 1990.
10. *Kurzeme un kurzemnicki.* – R., 1995.
11. *Latviešu konversācijas vārdnīca/ Galv. red. A.Švābe.* – 21 sēj. – R., 1927–1940.
12. *Lexicon der deutschen Geschichte.* Hrsg. von Gerhardt Tadden. – 2. Auflage – Stuttgart, 1983.
13. *Lexicon des alten Handwerks vom Spätmittelalter bis ins 20. Jh.* Hrsg. von Reinhold Reith. – München, 1990.
14. *Rusmanis S., Vīks I.* Kurzeme. – R., 1993.

15. *Verzeichnis lettländischer Ortsnamen*. Hrsg. von Hans Feldmann. – Riga, 1938.
16. *Winkelmann E. Bibliotheca Livoniae Historica*. – 2. Ausgabe – Berlin, 1878.
17. *Zeids T. Latviešu vēstures zinātnes attīstība*. – R., 1939.
18. *Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. – R., 1992.
19. *Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā 13.–19.gs.* – R., 1981.
20. *Зутис Я. Очерки по историографии Латвии*. – Ч. I – Р., 1949.

Pārējā izmantotā literatūra

1. *Arndt F. Die Oberräte in Preussen 1525–1640*. – Elbing, 1911.
2. *Aus der Geschichte des Erzbergbaues im zentraleuropäischen Raum. Vorträge des 4. Erzberg-Symposiums in Eisenerz 19.–22.X 1988*. Hrsg. von Anton Karl Manfreda und Peter Sika. – Wien, 1992.
3. *Bauer L., Matis H. Geburt der Neuzeit. Vom Feudalsystem zur Marktgesellschaft*. – 2. Auflage – München, 1989.
4. *Beck F. Entstehung der ernestinischen zentralen Landesfinanzbehörde im 16./17. Jh.*// *Archivar und Historiker. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner*. – Berlin, 1965 – S. 288–307.
5. *Beck L. Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung*. – Abt. 2., 3. – Braunschweig, 1893–1897.
6. *Berg M., Hudson P., Sonenscher M. (Ed.) Manufacture in town and country before the factory*. – Cambridge/New York/Melbourne, 1983.
7. *Berner F. Gustav Adolf. Der Löwe aus Mitternacht*. – Augsburg, 1996.
8. *Blaich F. Die Epoche des Merkantilismus*. – Wiesbaden, 1973.
9. *Blatch F. Merkantilismus, Kameralismus, Physiokratik*// *Geschichte der Nationalökonomie*. Hrsg. von Otmar Issing. – 2. Auflage – München, 1988 – S. 35-49.
10. *Blaschke K. Zur Behördenkunde der kursächsischen Lokalverwaltung*// *Archivar und Historiker. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner*. – Berlin, 1965 – S. 349–364.
11. *Bog I. Der Merkantilismus in Deutschland*// *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* – 173. Bd. – 1961. – S. 125-145.
12. *Bog I. Der Reichsmerkantilismus. Studien zur Wirtschaftspolitik des Heiligen Römischen Reich im 17. und 18. Jahrhundert*. – Stuttgart, 1959.

13. *Born M.* Die industrielle Entwicklung des Dillgebietes in ihren Beziehungen zur Territorialgeschichte// Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte. – 8. Bd. – 1958. – S. 150–170.
14. *Bosl K., Weis E.* Die Gesellschaft in Deutschland. Von der fränkischen Zeit bis 1848. – München, 1976.
15. *Braun H.J.* Das Eisenhüttenwesen des Hunsrücks 15. bis Ende 18. Jahrhundert. – Trier, 1991.
16. *Brauns C.* Kurhessische Gewerbepolitik im 17. und 18. Jh. – Marburg, 1911.
17. *Bruckmann F.E.* Magnalia Dei in Locis Subteraneis oder Unterirdische Schatz-Kammer aller Königreiche und Länder. – Bd. 1, 2 – Braunschweig, 1727.
18. *Brückner J.* Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht. – München, 1977.
19. *Burmeister F.K.* Der Merkantilismus im Lande Braunschweig-Wolfenbüttel im 16. bis 18. Jh. – Lübeck, 1928.
20. *Cloer B., Kaiser-Cloer U.* Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in der Pfalz im 18. und 19. Jh. – Mannheim, 1984.
21. *Demandt K.E.* Die hessischen Landstände im Zeitalter des Frühabsolutismus// Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte. – 15. Bd. – 1965 – S. 38–108.
22. *Dopsch A.* Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte. – Wien, 1930.
23. *Dülfer K.* Fürst und Verwaltung. Grundzüge der hessischen Verwaltungsgeschichte im 16.–19.Jh.// Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte. – 3. Bd. – 1953. – S. 150–223.
24. *Dülfer K.* Studien zur Organisation des fürstlichen Regierungssystems in der obersten Zentralsphäre im 17. und 18. Jahrhundert//Archivar und Historiker. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner. – Berlin, 1965 – S. 237–253.
25. *Dülmen R. van.* Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Kulturelles Handeln und sozialer Prozeß. Beiträge zur historischen Kulturforschung. – Wien/Köln/ Weimar, 1993.
26. *Dybas B.* Projekt budowy manufaktury zbrojeniowej w dobrach Radziwiłłowskich w okolicach Słucka z 1670 roku// Europa Orientalis. – Toruń, 1996 – s. 289–292.
27. *Eckert G.* Der Merkantilismus. – Braunschweig, 1949.
28. *Lickhardt A.* Die Gewerbestruktur der Landschaft Hessen-Kassel um 1740// Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte. – 15. Bd. – 1965 – S. 162–218.
29. *Ein sonderbares Licht in Teutschland.* Beiträge zur Geschichte des Großen Kurfürsten von Brandenburg (1640–1688)// Zeitschrift für Historische Forschung. – Beiheft 8 – Berlin, 1990.
30. *Engelsing R.* Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Deutschlands. – 3. Auflage – Göttingen, 1983.
31. *Europäische Wirtschaftsgeschichte* (The Fontana Economic History of Europe. Hrsg. von C.M.Cipolla). Deutsche Ausgabe. – Bd. 2 – Stuttgart/ New York, 1979.

32. *Facius F.* Wirtschaft und Staat. Die Entwicklung der staatlichen Wirtschaftsverwaltung in Deutschland vom 17. Jh. bis 1945. – Boppard am Rhein, 1959.
33. *Ferber J.J.* Relation von dem ihm aufgetragenen mineralogischen, berg- und hüttenmännischen Reise durch einige polnische Provinzen. – Arnstadt/ Rudolstadt, 1804.
34. *Fischer W.* Geschichte der Artillerie in Hessen. – Marburg, 1982.
35. *Forberger R.* Die Manufaktur in Sachsen. Vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jh. – Berlin, 1958.
36. *Gloger B.* Friedrich Wilhelm. Kurfürst von Brandenburg. – Berlin, 1989.
37. *Hassinger H.* Der Weg zum Merkantilismus// Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Hrsg. von Herman Aubin und Wolfgang Zorn. – Bd. 1 – Stuttgart, 1971. – S. 608–619.
38. *Hattenhauer H.* Geschichte des Beamtentums. – Köln/Berlin/Bonn/München, 1980.
39. *Haussher H.* Verwaltungseinheit und Ressorttrennung vom Ende des 17. bis zum Beginn des 19. Jhs. – Berlin, 1953.
40. *Hedenström A.* Die Beziehungen zwischen Russland und Brandenburg während des ersten nordischen Krieges. 1655–1660. – Marburg, 1896.
41. *Heuvel C. van den.* Beamtenschaft und Territorialstaat. Behördenentwicklung und Sozialstruktur der Beamtenschaft im Hochstift Osnabrück 1550–1800. – Osnabrück, 1984.
42. *Hinrichs E.* Einführung in die Geschichte der Frühen Neuzeit. – München, 1980.
43. *Hubatsch W.* Das Zeitalter des Absolutismus. 1600–1789. – 3. Auflage – Braunschweig, 1970.
44. *Hubatsch W.* Grundlinien Preussischer Geschichte. – 3. Auflage – Berlin, 1988.
45. *Internationales Symposium zur Geschichte des Bergbaus und Hüttenwesens.* Vorträge. – Bd. 2 – Freiberg, 1978.
46. *Johann Georg II.* und sein Hof. Sachsen nach dem Dreißigjährigen Krieg. – Dresdner Hefte 33 (1/93)
47. *Johannsen O.* Geschichte des Eisens. – 3. Auflage – Düsseldorf, 1953.
48. *Jordan S.* Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jh. – München, 1967.
49. *Jung J.H.* Geschichte des Nassau-Siegenschen Stahl- und Eisengewerbes. – Siegen, 1777.
50. *Kellenbenz H.* Bäuerliche Unternehmertätigkeit im Bereich der Nord- und Ostsee vom Hochmittelalter bis zum Ausgang der Neueren Zeit// Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – 1962 – Bd. 49 – S. 1–40.
51. *Kellenbenz H.* Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Bd. I. Von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jhs. – München, 1977.

52. *Kellenbenz H.* Die Merkantilismus in Europa und die soziale Mobilität. – Wiesbaden, 1965.
53. *Kellenbenz H.* Die unternehmerische Betätigung der verschiedenen Stände während des Übergangs zur Neuzeit// Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. – 1957 – Nr. 44 – S. 1–25.
54. *Kellenbenz H.* Probleme der Merkantilismusforschung// XII Congrès International des Sciences Historiques. Vienne, 25. Aut. – 5. Sept. 1965. Rapports IV. Methodologie et Histoire Contemporaine. – Wien, b.g. – S. 171–190.
55. *Kellenbenz H.* (Hrsg.). Schwerpunkte der Eisengewinnung und Eisenverarbeitung in Europa 1500–1600. – Köln-Wien, 1974.
56. *Kellenbenz H., Schwacht J.H.* Schicksal eines Eisenlandes. – Siegen, 1974.
57. *Klein F.* Stahl- und Eisenschmiederei im früheren Fürstentum jetzigen Kreis Siegen. – Siegen, 1887.
58. *Klemm F.* (Hrsg.). Die Technik der Neuzeit. – Potsdam, 1941.
59. *Krause J.* Die kurfürstliche Verwaltung im Herzogtum Preussen am Ende des 17. Jhs. – Bonn, 1973.
60. *Kriedte P., Medick H.* u.a. Industrialisierung vor der Industrialisierung. – Göttingen, 1978.
61. *Kriedte P.* Spätféudalismus und Handelskapital. Grundlinien der europäischen Wirtschaftsgeschichte vom 16 bis zur Ausgang des 18. Jhs. – Göttingen, 1980.
62. *Kunisch K.* Der Nordischen Krieg von 1655-1660 als Parabel frühneuzeitlicher Staatenkonflikte// Zeitschrift für Historische Forschung. – Beiheft 11 (Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.) – Berlin, 1991. – S. 9–42.
63. *Lamprecht G.F.* Lehrbuch der Technologie oder Anleitung zur Kenntniß der Handwerke, Fabriken und Manufakturen. – Halle, 1787.
64. *Lasch M.* Untersuchungen über Bevölkerung und Wirtschaft der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Kassel vom 30 jährigen Krieg bis zum Tode Landgraf Karls 1730. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Merkantilismus. – Kassel, 1969.
65. *Lütge F.* Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Ein Überblick. – 3. Auflage – Berlin/Heidelberg/New York, 1966.
66. *Mathis F.* Die deutsche Wirtschaft im 16. Jh. – München, 1992.
67. *Müller H.M.* Schlaglichter der deutschen Geschichte. – 2 Auflage – Mannheim, 1994.
68. *Neher F.I.* Eisen vom Steinwerkzeug zur Dampfmaschine. – Stuttgart, 1941.
69. *Neugebauer W.* Zur neueren Deutung der preussischen Verwaltung im 17. und 18. Jahrhundert. Eine Studie in vergleichender Sicht// Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. – 1977 – Bd. 26 – S. 86-128.

70. *Pauliny A., Troitsch U.* Mechanisierung und Maschinerisierung 1600 bis 1840. (Propyläen Technikgeschichte. Hrsg. von W.König). – Berlin, Frankfurt a.M., 1991.
71. *Pfannenschmidt C.W.* Die Anwendung des Holzkohlenhochofens seit Ende des 16. Jhs. zur Erzeugung von Gußwaren erster Schmelzung und die spätere zweite Schmelzung in Flamm- und Kupolöfen bis Mitte des 19. Jhs. – Düsseldorf, 1977.
72. *Philippi H.* Landgraf Karl von Hessen-Kassel. Ein deutscher Fürst der Barockzeit. – Marburg, 1976.
73. *Radkau J.* Technik in Deutschland. Vom 18. Jh. bis zur Gegenwart. – Frankfurt a. M., 1989
74. *Redlich F.* Der deutsche fürstliche Unternehmer, eine typische Erscheinung des 16. Jahrhunderts// Tradition. – 1958 – 3. Jg. – H. 1, 2 – S.17–32, 98–112.
75. *Reininghaus W.* Gewerbe in der Frühen Neuzeit. – München, 1990.
76. *Reuter O.* Die Manufaktur im Fränkischen Raum. Eine Untersuchung großbetrieblicher Anfänge in den Fürstentümern Ansbach und Bayreuth als Beitrag zur Gewerbegeschichte des 18. und beginnenden 19.Jhs. – Stuttgart, 1961.
77. *Rothermund D.* Europa und Asien im Zeitalter des Merkantilismus. – Darmstadt, 1978.
78. *Schiffner C.* Alte Hütten und Hämmer in Sachsen. – Berlin, 1960.
79. *Schilling H.* Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648. – Berlin, 1988.
80. *Schilling H.* Höfe und Allianzen. Deutschland 1648–1763. – Berlin, 1989.
81. *Schlüter Chr.A.* Gründlicher Unterricht von Hütte-Werken. – Braunschweig, 1738.
82. *Schubert H.* Geschichte der Nassauischen Eisenindustrie von den Anfängen bis zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. – Marburg, 1937.
83. *Schulz H.* Das System und die Prinzipien der Einkünfte im werdenden Staat der Neuzeit. – Berlin, 1982.
84. *Skalweit S.* Der "moderne Staat". Ein historischer Begriff und seine Problematik. (Vortrag, gehalten an der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften am 16. 10. 1974 in Düsseldorf). – Opladen, 1975.
85. *Slawinger G.* Die Manufaktur in Kurbayern. Die Anfänge der großbetrieblichen Entwicklung in der Übergangsepoche vom Merkantilismus zum Liberalismus 1740–1833. – Stuttgart, 1966.
86. *Söll W.* Die staatliche Wirtschaftspolitik in Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert. – Tübingen, 1934.
87. *Soom A.* Die merkantilistische Wirtschaftspolitik Schwedens und die baltischen Städte im 17. Jahrhundert// Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Neue Folge – 1963. – Bd. 11 – H. 2 – S. 183–222.

88. *Spiegel H.R.* Zum Fachwortschatz des Eisenhüttenwesens im 18.Jh. in Deutschland. – Düsseldorf, 1972.
89. *Spiesz A.* Die Manufaktur im östlichen Europa. Vortrag, gehalten im Seminar für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität zu Köln am 18. 1. 1968. – Köln, 1969.
90. *Stavenhagen G.* Geschichte der Wirtschaftstheorie. – 4. Auflage – Göttingen, 1969.
91. *Treue W.* Das Verhältnis von Fürst, Staat und Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus// Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. – 1957 – Nr. 44 – S. 26–56.
92. *Treue W.* Der Merkantilismus und das Wirtschaftsgefüge des absolutistischen Zeitalters bis ins frühe 18. Jh.// Historia Mundi – Bd. 7 – Bern, 1957.
93. *Treue W.* Hohenzollernfürsten und Unternehmertum// Tradition. – 1962 – 7. Jg. – H. 5 – S. 212–222.
94. *Treue W.* Wirtschaft, Gesellschaft und Technik in Deutschland vom 16. bis 18.Jh. – München, 1974.
95. *Treue W.* Wirtschafts- und Technikgeschichte Preussens. – Berlin/New York, 1984.
96. *Troitsch U.* Manufakturen in Deutschland und ihre theoretische Behandlung in der kameralistischen Literatur. Ansätze zu einem Vergleich// Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege IV. Hrsg. von Jürgen Schneider. – Bamberg, 1978 – S. 611–624.
97. *Troitsch U.* (Hrsg.) Technologischer Wandel im 18.Jh. – Wolfenbüttel, 1981.
98. *Wick W.* Die landesherrlichen Eisenhütten und Hammer im ehemaligen Kurhessen bis zum Ende des XVII.Jhs. Mit einem Rückblick auf die ältere Eisengewinnung. – Kassel, 1910.
99. *Wienand P.* Zur Geschichte der Eisenverhüttung im Lahnggebiet// Libelli: Museum Extra. Hrsg. von Heimat- und Bergbaumuseum der Stadt Weilburg. – Weilburg, 1988 – S. 25.–30.
100. *Willoweit G.* Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets. – 2 Bd. – Marburg, 1969.
101. *Zernack K.* Das Zeitalter der Nordischen Kriege von 1558 bis 1809 als frühneuzeitliche Geschichtsepoche// Zeitschrift für Historische Forschung. – 1974 – Bd. 1 – S. 55–79.
102. *Zernack K.* Schweden als europäische Großmacht der frühen Neuzeit// Historische Zeitschrift. – 1981 – Bd. 232 – S. 327–357.
103. *Zientara B.* Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert// Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Hrsg. von Ingomar Bog. – Köln-Wien, 1971.– S. 271–285.
104. *Виргинский В.С.* Горно-металлургическое производство Франции во второй половине XVIII века// Труды Института истории естествознания и техники. – Т. 20 – М., 1959 – с. 153–383.

105. *Заозерская Е.И.* У истоков крупного производства в русской промышленности XVI-XVII веков. - М.б 1970.
106. *Кнаббе В.С.* Чугунолитейное дело. - Т. 1 - Спб., 1900.
107. *Перси Д.* Руководство к металлургии. - Т. 2 - Спб., 1919.
108. *Ремесло и мануфактура в России, Финляндии, Прибалтике.* Материалы II советско-финского симпозиума по социально-экономической истории 13-14 декабря 1972 г. - Л., 1975.
109. *Рубцов Н.Н.* История литейного производства в СССР. Часть 1 (IX-XVIII вв.) - М., 1947.
110. *Струмилин С.Г.* Очерки экономической истории России и СССР. - М., 1966.
111. *Яковлев В.Б.* Развитие кричного передела чугуна в России// Труды Института истории естествознания и техники. - Т. 25 - М., 1959 - с. 215-248.

PIELIKUMI

KURZEMES HERCOGI

KETLERI: Gothards	1562. 5.III – 1587.
Frīdrihs	1587. – 1642.
Vilhelms	1587(1596.) – 1616.
Jēkabs	1642. – 1682.
Frīdrihs Kazimirs	1682. – 1698.
Frīdrihs Vilhelms	1698. – 1711.
Ferdinands	1698. – 1709.
	administrators,
	1711. – 1737.
	hercogs
Anna Ivanovna	1711. – 1730.
BĪRONI: Ernsts Johans	1737. – 1740. un
	1763. – 1769.
Pēteris	1769. – 1795.
Faktiski bez hercoga	1740. – 1758.
Saksijas Kārlis	1758. – 1763.

Kaimiņvalstu valdnieki

Polija-Lietuva

Sigismunds II Augusts	1548. – 1572. (Jageloņu dinastijas beigas)
Anrī Valuā	1573. – 1574.
Stefans Batorijs	1575. – 1586.
Sigismunds III Vaza	1587. – 1632. (1592. manto arī Zviedrijas troni)
Vladislavs IV Vaza	1632. – 1648.
Jans II Kazimirs Vaza	1648. – 1668.
Mihails Višņevickis	1669. – 1673.
Jans III Sobieskis	1674. – 1696.
Augusts II Stiprais	1697. – 1733.
Staņislavs Leščinskis	1704. – 1709. (ievēlēts pēc zviedru karaļa Kārļa XII prasības)
	1733. – 1736. (ievēlēts otrreiz)
Augusts III	1733. – 1763.

Staņislavs II Augusts Poņatovskis 1764. – 1795.

Zviedrija

Ēriks XIV	1560. – 1568.
Johans III	1568. – 1592.
Sigismuds	1592. – 1600. (vienlaku ir Polijas karalis Sigismunds III)
Kārlis IX	1604. – 1611. (1600. – 1604. pavaldonis)
Gustavs II Ādolfs	1611. – 1632.
Kristīne	1632. – 1654. (patstāvīgi valda no 1644.)
Kārlis X Gustavs	1654. – 1660.
Kārlis XI	1660. – 1697. (patstāvīgi – no 1672.)
Kārlis XII	1697. – 1718.
Ulrika Eleonora	1719. – 1720. (atsakās no troņa par labu vīram)
Frīdrihs I	1720. – 1751. (hercoga Jēkaba mazdēls)
Ādolfs Frīdrihs	1751. – 1771.
Gustavs III	1771. – 1792.
Gustavs IV Ādolfs	1792. – 1809. (pastāvīgi no 1796.)

Dānija / Norvēģija

Frīdrihs II	1559. – 1588.
Kristians IV	1588. – 1648.
Frīdrihs III	1648. – 1670.
Kristians V	1670. – 1699.
Frīdrihs IV	1699. – 1730.
Kristians VI	1730. – 1746.
Frīdrihs V	1746. – 1766.
Kristians VII	1766. – 1808.

Prūsijas hercogiste / Brandenburģa-Prūsija

Albrehts I	1525. – 1568.
Albrehts II Frīdrihs	1568. – 1618.
Tā kā viņš bija garīgi slims, 1577.g. Polijas karalis par reģentu nozīmēja tuvāko radnieku un mantinieku Brandenburģas-Ansbahas markgrāfu	
Georgu Frīdrihu	1578. – 1603.,
kam sekoja Brandenburģas kūrfirsts Joahims Frīdrihs 1603.– 1608. un viņa dēls Johans Sigismunds 1608. – 1619.	

Pēc Albrehta Frīdriha nāves 1618.g. izveidojās vienota Brandenburģas-Prūsijas valsts:

Georgs Vilhelms	1619. – 1640.
Frīdrihs Vilhelms, Lielais kūrfirsts	1640. – 1688. (1657.g. Prūsijas hercogiste iegūst neatkarību no Polijas-Lietuvas)
Frīdrihs III, no 1701.g. Prūsijas karalis	
Frīdrihs I	1688. – 1713.
Frīdrihs Vilhelms I	1713. – 1740.
Frīdrihs II	1740. – 1786.
Frīdrihs Vilhelms II	1786. – 1797.

Krievija

Ivans IV Bargais	1533. – 1584. (cars no 1547.)
Fjodors I Ivanovičs	1584. – 1598.
Boriss Godunovs	1598. – 1605. (no 1584. reģents)
Fjodors II Borisovičs	1605.IV – 1605.VI
Viltusdmitrijs	1605.VI – 1606.
Vasīlijs Šuiskis	1606. – 1610.
Bajāru valdība	1610. – 1613.
Mihails Romanovs	1613. – 1645.
Aleksejs Mihailovičs	1645. – 1676.
Fjodors III Aleksejevičs	1676. – 1682.
Ivans V	1682. – 1696. (reģente Sofija līdz 1689.)
Pēteris I	1682./1696. – 1725.
Katrīna I	1725. – 1727.
Pēteris II Aleksejevičs	1727. – 1730.
Anna Ivanovna	1730. – 1740
Ivans IV Antonovičs	1740. – 1741. (reģente Anna Leopoldovna)
Elizabete Petrovna	1741. – 1761.
Pēteris III	1761. – 1762.
Katrīna II	1762. – 1796.

DAŽAS DARBĀ MINĒTĀS MĒRVIENĪBAS

Kurzemes hercogistes nauda

1 dālderis = 3 florīni jeb guldeņi = 90 graši.

1 florīns = 30 graši

Apskatāmajā laikā Kurzemes hercogistē cirkulēja t.s. valsts dālderis (*Reichsthaler*) un alberta dālderis (*Albertus*), kas bija galvenā tirdzniecības monēta Baltijas reģionā līdz pat 19.gs. Hercogistes grāmatvedības rēķinos tiem bija vienāda vērtība.

Garuma un platības mēri

Jūdze – avotu nekonkrētības dēļ tās garumu var pieņemt tikai aptuveni (saskaņā ar I.Zemzara pētījumu Latvijas teritorijā lietotajām jūdzēm bija vairāk nekā desmit paveidu).

Livonijas laikā 1 jūdze = 5–6,5 km

16.gs. beigās–18.gs. 1 jūdze = 6,5–9 km

olekts: 1 Viļņas jeb lietuviešu olekts = ap 62 cm

1 zviedru olekts = ap 60 cm

muca – zemes platība, ko varēja apsēt ar 1 mucu graudu.

1 muca = ap 0,5 ha

pūrvieta

17.gs. 1 pūrvieta = ap 0,3 ha

Svars

Kurzemes hercogistē pieņemtais *Rīgas* svars:

1 birkavs = 20 podi = 400 mārciņas = 167,5 kg

1 pods = 20 mārciņas = 8,3 kg

1 mārciņa = 0,4188 kg

Zviedrijas svars:

1 birkavs = 20 podi = 400 mārciņas = 170 kg

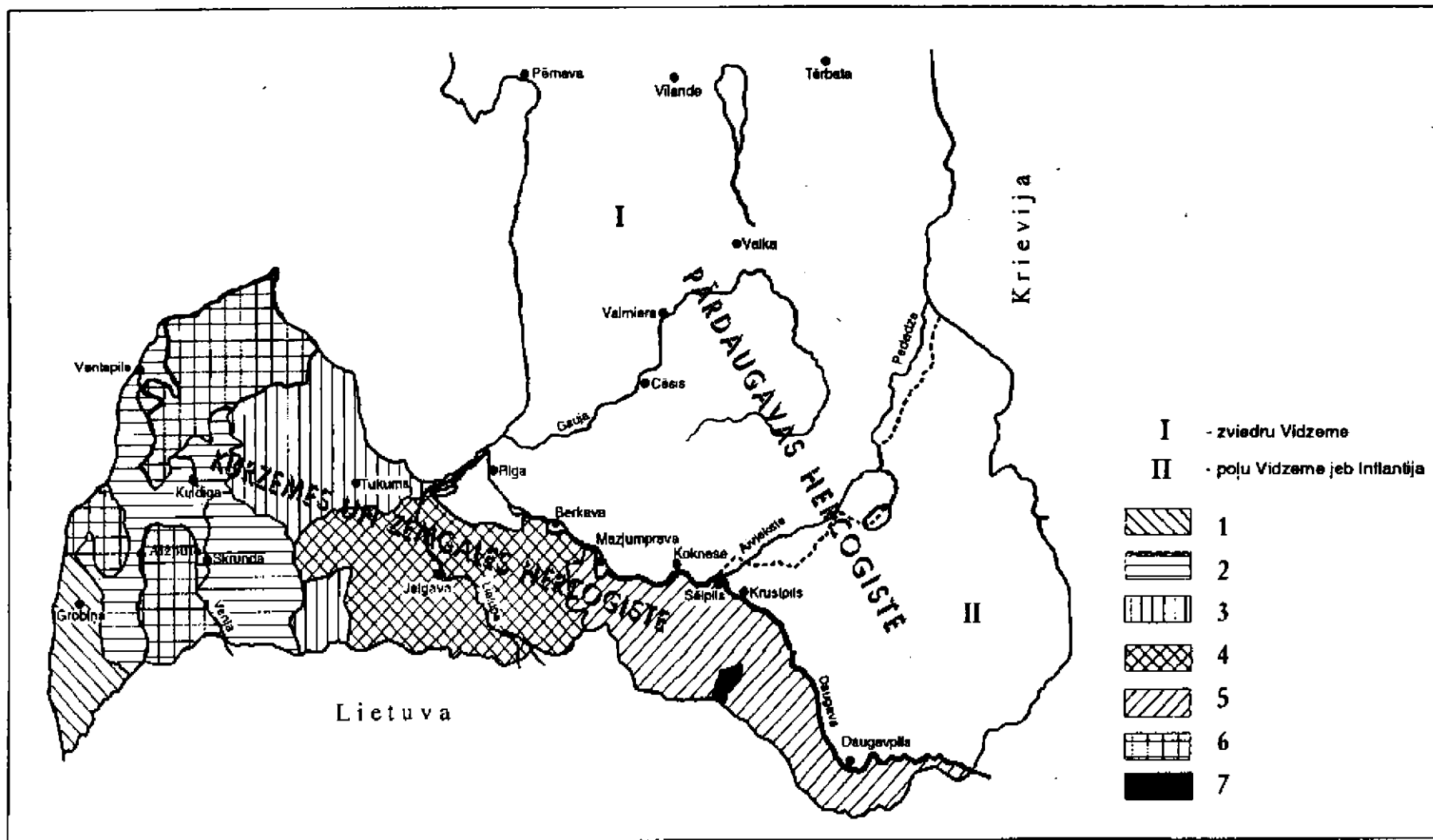
1 mārciņa = 0,425 kg

1 birkavs jēldzelzs svarā = 26 podi = 194,5 kg

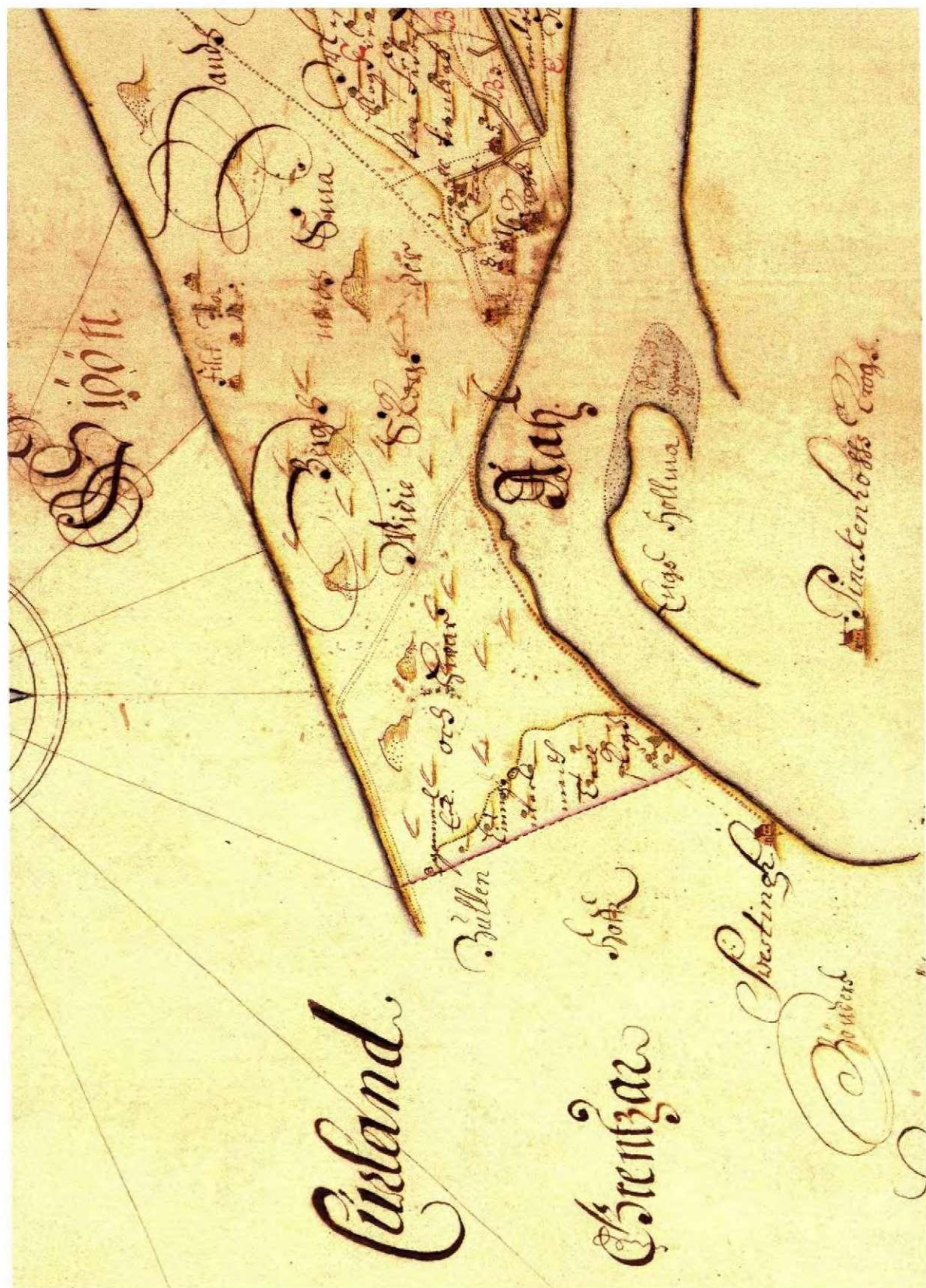
Uzskaites periods	Uzkrājums no iepriekš. gada	Izkalts	Kopā	No tiem pārdots	Piegādāts hercogam, izlietots remontiem	Paliek uzkrājumā
1685.IV– 1686.IV	86 19 08	36 11 17	121 11 05	0 (?)	111 – 18	2 10 13
1694.VI– 1695.VI	?	?	?	75 02 04	204 12 –	0
1695.VI– 1696.II	0	231 12 08	231 12 08	107 15 –	89 02 03	34 15 15
1711.IX– 1713.VI	505 17 08	82 06 04	588 03 12	23 11 –	60 08 04	527 15 08
1714.VI– 1715.VI	469 18 13	57 10 –	527 08 13	170 15 08	48 – 07	307 13 18
1715.VI– 1716.VI	307 13 18	65 – –	372 13 18	125 05 04	130 – 06	117 08 08
1717.VI– 1718.V	0	64 – –	64 – –	31 06 06	32 13 14	0
1718.V– 1720.VI	0	207 13 04	207 13 04	178 03 13	?	?

Tabula. Kaltās dzelzs izstrāde un noiets Engures dzelzsmanufaktūrā 17.gs. beigās un 18.gs. sākumā.

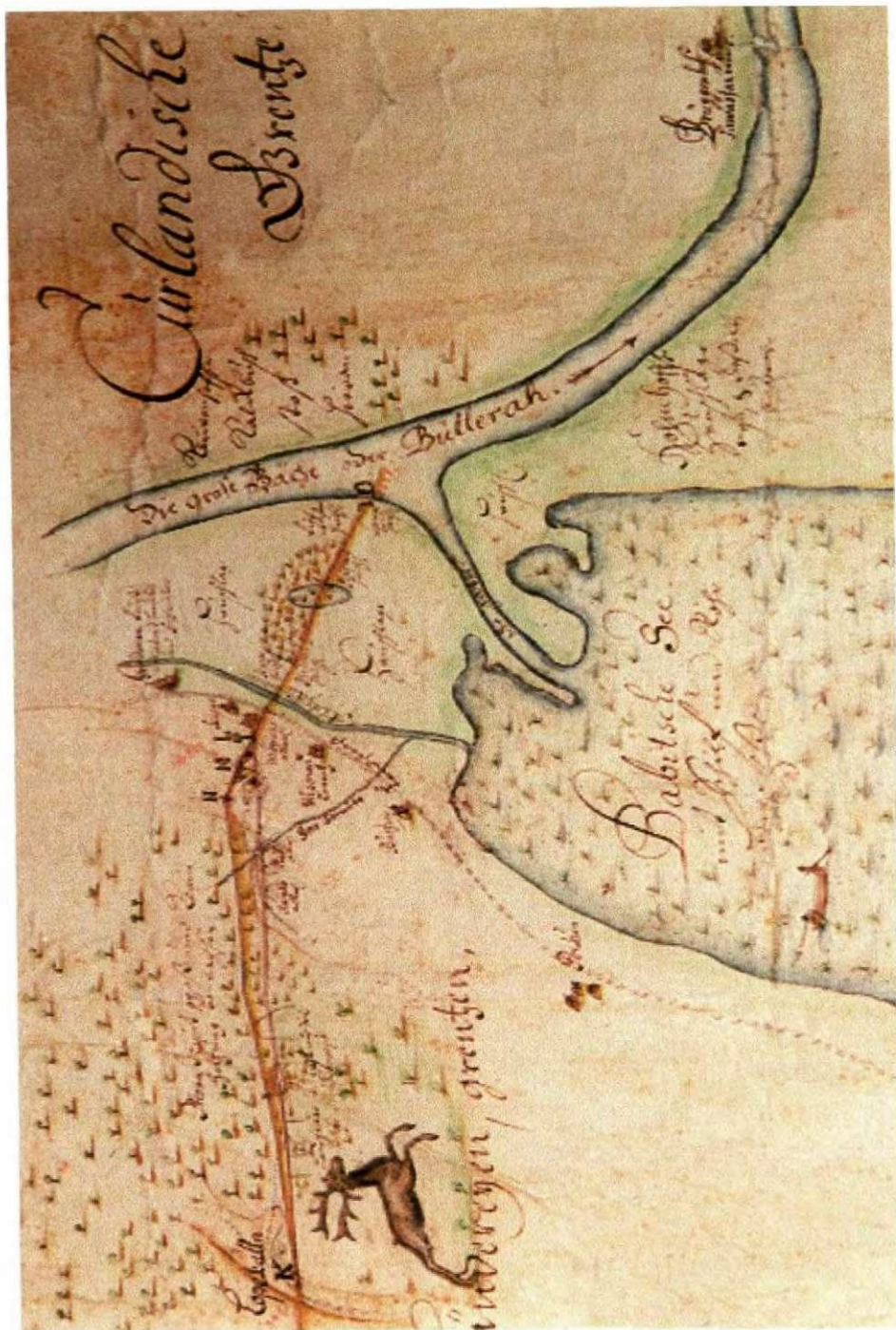
Skaitļi attiecīgi apzīmē: *birkavs, pods, mārciņa*. (Sastādīts pēc: LVVA, 554.f., 3.apr., 1685., 1723.–1727.1.).

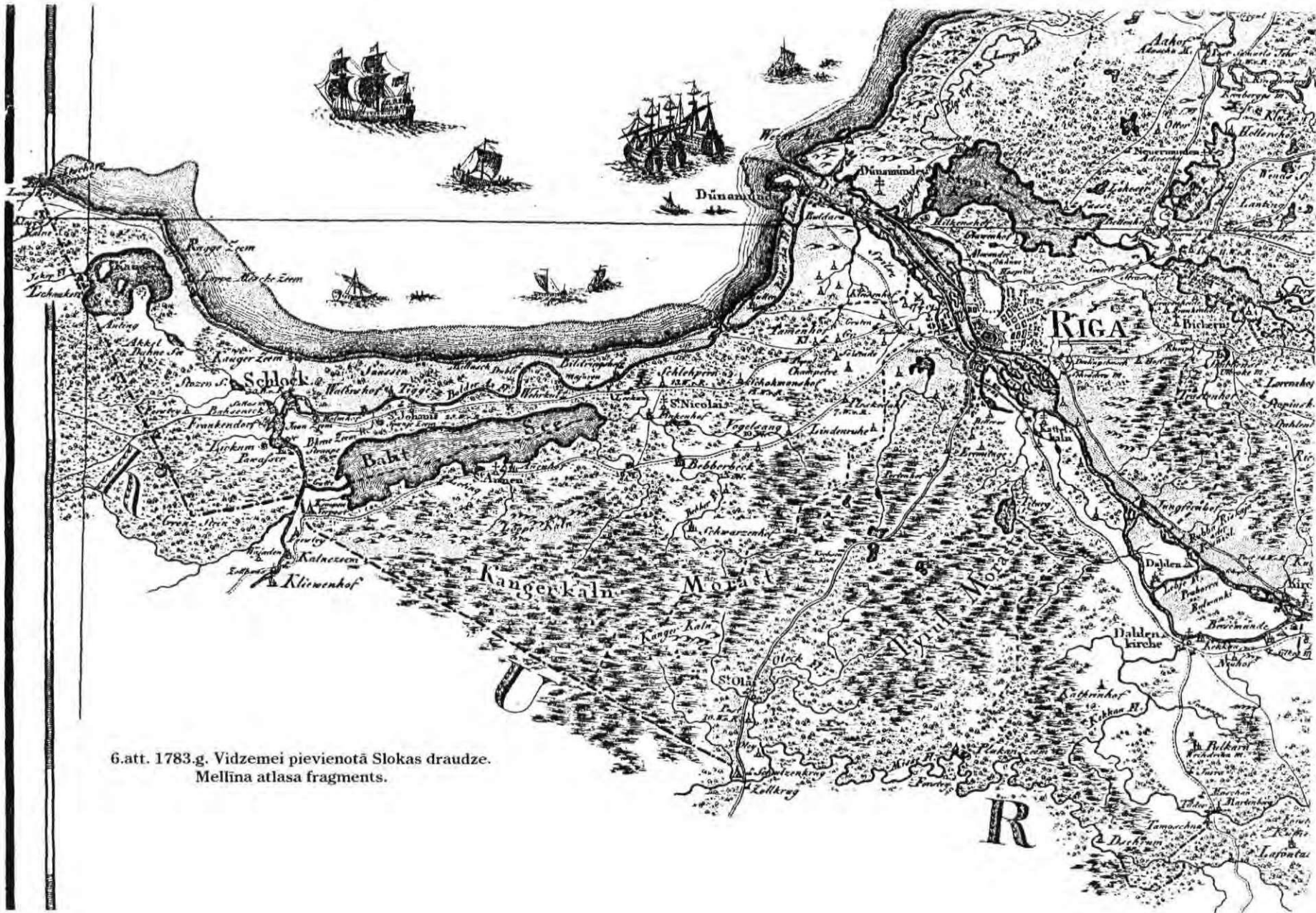
1.att. Kurzemes hercogiste pēc Altmarkas pamira (sastādīts pēc: I.VVA, 6828. f., 2. apr., 208. l.). 1 – Grobiņas novads; 2 – Kuldīgas virspilskunga tiesa; 3 – Tukuma virspilskunga tiesa; 4 – Jelgavas virspilskunga tiesa; 5 – Sēpils virspilskunga tiesa; 6 – Piltene; 7 – Aknīste.

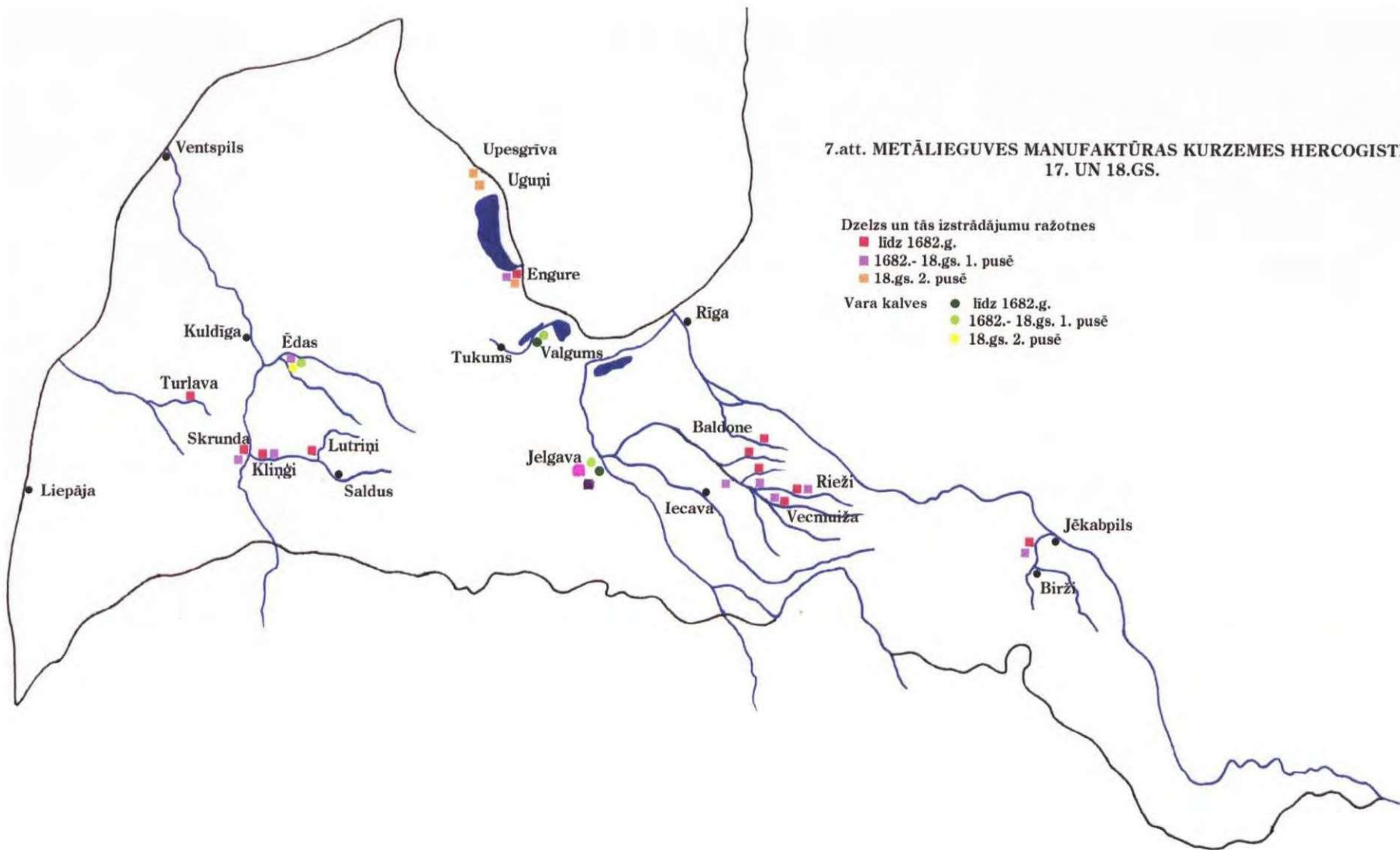
2.att. Kurzemes–Zviedrijas robeža starp Bulduru un Buļļu muižām 1688.g.
(LVVA, 7404. f., 1. apr., 1295. l.)

3.att. Kurzemes un Rīgas patrimoniālā apgabala robežas fragments 1698.g.
(LVVA, 2909. f., 1.apr., 160. l.)

6.att. 1783.g. Vidzemei pievienotā Slokas draudze.
Mellina atlasa fragments.

Map labels (cities and locations):

- Ventspils
- Upešgrīva
- Uguņi
- Engure
- Rīga
- Tukums
- Valgums
- Kuldīga
- Ēdas
- Turlava
- Skrunda
- Klingi
- Lutriņi
- Saldus
- Liepāja
- Jelgava
- Baldone
- Iecava
- Rieži
- Vecmuiža
- Jēkabpils
- Birži

